

T.C.
KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI ANA BİLİM
DALI

TAHİR MALİK'İN "SONUNCU KURŞUN" ADLI
KISSASININ TÜRKİYE TÜRKÇESİNE AKTARILMASI
VE YAPI-İZLEK YÖNTEMİYLE İNCELENMESİ

SELMA YILDIRIM

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DR.ÖĞR.ÜYESİ MURAD HALMET

OCAK - 2023
KASTAMONU

TAAHHÜTNAME

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu; ayrıca yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını, bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini bildirir ve taahhüt ederim.

Selma YILDIRIM

ÖZET**YÜKSEK LİSANS TEZİ****TAHİR MALİK'İN “SONUNCU KURŞUN” KISSASININ TÜRKİYE
TÜRKÇESİNE AKTARILMASI VE YAPI-İZLEK YÖNTEMİYLE
İNCELENMESİ****SELMA YILDIRIM****KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI ANA BİLİM DALI
DANIŞMAN:DR. ÖĞR. ÜYESİ MURAD HALMET**

Tahir Malik, polisiye roman türünde verdiği başarılı örneklerle Yeni Özbek edebiyatında önemli bir yere sahiptir. Yazarın “So’nggi O’q/Sonuncu Kurşun” adlı kıssası; 1922 yılından 1957 yılına kadarki otuz beş yıllık süreçte Sovyet rejiminin Lenin ve Stalin dönemlerinde Özbekistan’da yaşanan baskı, sürgün, zulüm ve katliamları polisiye bir kurguyla gerçek kişilerin trajedileri üzerinden anlattığı eseridir. “Sonuncu Kurşun” kıssası bu yönüyle Özbekistan’da oldukça ses getirmiştir. Türkiye’de Tahir Malik’in eserlerinden “Jinoyatin Uzun Yo’li/Suçun Uzun Yolu”, “Ov/Av” ve “Şaytanat/Şeytanlar” romanın I.cildi üzerine çalışma yapılmıştır. Söz konusu çalışmalarda eserlerin edebî yönden incelenmediği fark edilmiştir.Dolayısıyla Tahir Malik’in Türkiye’de edebî yönden incelenen eseri bulunmadığı için“Sonuncu Kurşun” kıssası Türkiye Türkçesine aktarılıp edebî açıdan yapı izlek yöntemiyle incelenecektir. Çalışmanın giriş bölümünde Ekim Devrimi’nin Özbekistan’a etkilerinden ve Özbek edebiyatında hikâyenin gelişiminden bahsedilecek, birinci bölümde Özbek yazar Tahir Malik’in hayatı, sanatı ve eserleri ele alınacak, ikinci bölümde “Sonuncu Kurşun” kıssasının Türkiye Türkçesine aktarımı gerçekleştirilecek, üçüncü bölümde eser edebî yönden yapı izlek yöntemiyle incelenecektir.

ANAHTAR KELİMELE:Tahir Malik, Özbek Edebiyatı, kıssa, Sonuncu Kurşun, yapı izlek.

Ocak 2023, 321 Sayfa

ABSTRACT**MSC THESIS****TRANSFER OF TAHİR MALİK'S "LAST BULLET" POVEST INTO
TURKISH AND ITS INVESTIGATION BY THE STRUCTURE-THEME
METHOD****SELMA YILDIRIM****KASTAMONU UNIVERSITY INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCE
MODERN TURKIC LANGUAGES AND LITERATURE****SUPERVISOR: DR. ÖĞR. ÜYESİ MURAD HALMET**

Tahir Malik is a prominent figure in New Uzbek literature, with successful examples in the genre of novel crime. The author's short "So'nggi O'q" is a work of the Soviet regime, from 1922 to 1957, describing the repression, exile, persecution and massacres in Uzbekistan during the Lenin and Stalin period through a political fiction and the tragedies of real people. The short "So'nggi O'q" was very vocal in Uzbekistan in this regard. In Turkey, Tahir Malik's works "Jinoyatin Uzun Yo'li", "Ov" and the volume I of novel "Shaytanat" have been studied. These works were studied morphologically. Since Tahir Malik has no literary works in Turkey, the short "So'nggi O'q" will be transferred to Turkish and examined in a literary fashion. The introduction of the study will cover the effects of the October Revolution in Uzbekistan and the development of the story in Uzbek literature, with the first section focusing on the life, art and work of Uzbek author Tahir Malik, and the second part will examine the passage of "So'nggi O'q" in Turkish, and the third part will examine the work through literary structure tracking.

KEYWORDS: Tohir Malik, Literature of Uzbekistan, Story, Last Bullet, structure and theme.

January 2023, 321 Page

TEŞEKKÜR

Tez yazım sürecinde kendisine her zaman ulaşabildiğim, çalışmama itizlikle yaklaşıp her aşamasında değerli fikirlerini benimle paylaşan hocam Dr. Öğr. Üyesi Murad HALMET'e teşekkür ederim. Kastamonu Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları bölümü öğrencisi olduğum ilk günden itibaren sosyal hayata bakış açımı değiştiren hocam Prof. Dr. Orhan SÖYLEMEZ'e, tavsiyeleri için hocam Prof. Dr. Vüsale MUSALI'ya, bilgilerinden istifade etme şansı bulduğum hocalarım Doç. Dr. Samet AZAP, Doç. Dr. Mehmet KILDIROĞLU, Dr. Öğr. Üyesi Döne ARSLAN'a, yardımlarından dolayı hocam Dr. Ömer Faruk Ateş'e teşekkür ederim. Bana yürekten destek olan sevgili yol arkadaşım Ayşe YALÇIN'a, kendisinden çokça feyzaldığım ve tezimi okuyup görüşlerini sunan Kübra Şeyma AYDIN'a, çalışmamı yazım ve imlâ yönünden gözden geçiren Çiğdem BEKTAŞ'a, azmini ve başarısını takrir ettiğim, bana her konuda görüş ve önerilerde bulunan arkadaşım Mine DUMAN KAYA'ya teşekkür ederim. Lisansüstü eğitimim dâhil tüm öğrenim hayatımda desteklerini esirgemeyen babam Faruk YILDIRIM'a, hayattaki ilk öğretmenim annem Hatice YILDIRIM'a, dualarıyla yanımda olan babanneme minnettarım. Hayat yolculuğumdaki rehberim kardeşim Hakkı YILDIRIM'a, okuma alışkanlığı kazanırken bana örnek olan ablam Saliha UÇAR'a, yorulduğum anlarda elimi hiç bırakmayan kuzenim Büşra YILDIRIM'a, baba yarım amcam Yusuf YILDIRIM'a, yengem Saime YILDIRIM'a şükranlarımı sunarım.

SELMA YILDIRIM

Kastamonu, 2023

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
TEZONAYI	ii
TAAHHÜTNAME	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
TEŞEKKÜR	vi
İÇİNDEKİLER	vii
TABLolar DİZİNİ	viii
KISALTMALAR DİZİNİ	ix
1. GİRİŞ.....	1
1.1 Ekim Devrimi Sonrası Özbekistan’da Sosyal ve Siyasal Durum.....	1
1.2 Tezin Yöntemi	6
2. TAHİR MALİK’İN HAYATI, SANATI VE ESERLERİ	7
2.1 Tahir Malik’in Hayatı.....	7
2.2 Tahir Malik’in Sanatı	8
2.3 Tahir Malik’in Eserleri	11
2.3.1 Nesir Türündeki Eserler	11
2.3.2 Diğer Türler (İnceleme, Araştırma, Senaryo vb.)	12
3. SONUNCU KURŞUN KISSASINDA YAPI İZLEK	13
3.1 Kıssanın Kimliği.....	13
3.2 İsimden İçeriğe	13
3.3 Olay Örgüsü	13
3.4 Bakış Açısı ve Anlatıcı.....	24
3.5 Zaman	27
3.6 Mekân.....	29
3.6.1 Çevresel Mekân	29
3.6.2 Algısal Mekân.....	30
3.6.2.1 Açık/Geniş Mekânlar	31
3.6.2.2 Kapalı/Dar ve Labirentleşen Mekânlar	32
3.7 Şahıs Kadrosu.....	36
3.7.1 Başkişi.....	36
3.7.2 Norm Karakter	41
3.7.3 Kart Karakter	43
3.7.4 Fon Karakter	46
3.8 İzleksel Kurgu	51
3.8.1 Kolhoz ve Kulak	53
3.8.2 Dinî Kültürel Sovyetleştirme	58
3.8.3 Toplumsal Şuurun Tahrip Edilmesi	62
3.8.4 Savaş ve Esaret	66
3.9 Sonuncu Kurşun Kıssasında Dil ve Üslup	71
4. SONUNCU KURŞUN	77
5. SONUÇ	314
KAYNAKLAR.....	317

TABLÖLAR DİZİNİ

	<u>Sayfa</u>
Tablo 1 Sonuncu Kurşun Kıssası İzlek Şeması.....	52

KISALTMALAR DİZİNİ

Kısaltmalar

age.	:Adı geçen eser
agm.	:Adı geçen makale
bk.	:Bakınız
C.	: Cilt
çev.	:Çeviren
Ed.	:Editör
SSCB	:Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
s.	:Sayfa
SO.	:So'nggi O'q
vb.	: Ve benzeri

1. GİRİŞ

1.1 Ekim Devrimi Sonrası Özbekistan’da Sosyal ve Siyasal Durum

Ekim Devrimi monarşi ile yönetilen Çarlık Rusyası’naki feodal ve kapitalist sistemin meydana getirdiği sosyal adatsizliği ortadan kaldırmak için sosyalist bir yönetim anlayışıyla hareket eden işçi ve çiftçi kesimin desteğini arkasına alan idari yapı kurmayı hedefleyen bir harekettir. Çarlık Rusyası izlediği emperyalist ve yayılmacı siyaset sonucunda hemen hemen bütün Türk illerini hâkimiyeti altına almıştır. Hâkimiyeti altındaki geniş coğrafyada Türk topluluklarını malî yönden sömürürken aynı zamanda Türk topluluklarını siyasî ve kültürel bakımdan yoğun bir Ruslaştırma politikasına maruz bırakmıştır. Bu politika sonucunda Çarlık Rusyası’da Türkler baskı ve zulüm görmüştür.¹ Ruslar, işgal ettikleri topraklara uzun süre hakîm olabilmek ve bu toprakları yönetebilmek için Rusya’dan kendi etnik kökenlerinden insanlar getirip bu bölgelere yerleştirmiştir. Toprakların en iyisi ve en verimli Rus kökenlilere verilmiştir. Bu süreçte Türk soylu halkı baskılarla yıldırmaya çalışmıştır. Bölgeye gönderilen Rus ordu mensupları her türlü haksızlık ve suistimali yapmaktan geri durmamıştır. Aydınlar ve Rus işgaline karşı gelerek isyan edenler ortadan kaldırılmıştır.² Tarihî belgelerden anlaşıldığı üzere Ruslar bölge halkı üzerinde baskılarını artırmış, bölgenin tamamına hâkim olmak için insanların mallarını ellerinden alarak halkın topraklarını terk etmelerine neden olmuşlardır. Bununla yetinmeyen Çarlık rejimi insanların dinî görevlerini yerine getirmelerini de engellemiştir.³ Çarlık rejimi Türk soylu halkları Ruslaştırma ve Hristiyanlaştırma politikasının amacına ulaşması için karışık dillerde eğitim veren okulları araç olarak kullanmıştır. Buna rağmen Çarlık döneminde Türkleri Ruslaştırma ve Hristiyanlaştırma için yapılan uygulamalar amacına ulaşamamıştır.⁴ Çarlık Rusya’nın izlediği bu politika sonrasında Türk toplulukları, Çarlık idaresine karşı ayaklanmışlar ve Çar karşıtı hareketleri desteklemişlerdir.⁵ 1917 yılı Şubat ayında başlayıp Ekim

¹Ahmet Gündüz, **1917 Bolşevik İhtilâlinin Türk Dünyasındaki Yansımaları**, Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi, Kırşehir, 2005, C.6, S.1, s.1-2.

²Ahmet Buran, **Kurşunlanan Türkoloji**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2016, s. 308.

³Samet Azap, **Türk Dünyasının Tarihi Seyri İçinde Siyasi, Sosyal ve Kültürel Kırılmalar, Kavramlar ve Yorumlar** (Ed.Orhan Söylemez&Samet Azap), **Türk Dünyası Çağdaş Edebiyatları El Kitabı**, Kesit Yayınları, İstanbul, 2018, s. 18.

⁴Dr. Baymirza Hayit, **Türkistan Rusya ile Çin Arasında**, Otağ Yayınevi, Ankara, 1975, s. 170.

⁵ Fatma Açık, **Özbek Hikâyeciliği ve Özbek Edebiyatından Seçme Hikâyeler**, Kurgan Edebiyat Yayınları, Ankara, 2012, s.9.

ayında gerçekleşen Bolşevik İhtilali, Türklere bağımsızlarını kazanmak için yeni bir fırsat vermiştir. Çünkü ihtilalin öncüleri Lenin ve Stalin, yayınladıkları 2 Kasım 1917 tarihli beyannamede, halkların kendi kaderlerini özgürce tayin edebilme isteklerini kabul etmişlerdir. Bunun üzerine Türkler, Azerbaycan Türk Cumhuriyeti, Hive (Harezmi) Devleti, Buhara Milli Devleti, İdil-Ural Milli Muhtariyeti, Kırım Milli Cumhuriyeti, Başkurt Muhtar Cumhuriyeti, Alaş-Orda Kazak Milli Hükümeti ve Hokand Milli Muhtar Cumhuriyeti'ni kurmuşlardır.⁶ Devrim sonrası düzende, Lenin ve yandaşlarının kurduğu yeni oluşum, Türk dünyasını bir parçalara ayırma projesinin temeli olmuştur. Stalin'in başında bulunduğu "Sovyet Milletler Komiserliği" muhtar olma vaadiyle parçalanmış olan Türkistan'da Bolşevizm'i yaymak ve Türklerin dil, din, örf ve adetlerini değiştirerek Türkleri tam anlamıyla Ruslaştırmak için gizli ve büyük bir faaliyette bulunmuştur. Rusların bu politikası zamanla amacına ulaşmıştır. "Yapılan çalışmalar neticesinde Ekim 1924 sonunda tamamlanarak Moskova'ya bağlı olarak kurulan beş sosyalist cumhuriyetin (Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan, Tacikistan) kuruluşu tamamlanmıştır.⁷

Kuruluşu tamamlanan beş sosyalist Türk Cumhuriyeti'nde Ruslar Sovyet ideolojisine hizmet edecek yeni bir toplum yaratmak üzere inkılaplar başlatmıştır. Millî ve dinî hafızanın silinme süreci eğitim, dil din, kültür ve gelenek hedef alınarak başlatılmıştır. Rusların politikaları insanlara umut vermeye çalışan aydın kesim özellikle gazete yazılarıyla halkı uygulamalara karşı başkaldırmaya çağırmıştır. Bu aydınların başında İsmail Gaspıralı gelmektedir. Halkı eğitmeye yönelik yenileşme çalışmaları başlatan İsmail Gaspıralı Ceditçilik hareketinin başlamasına öncülük etmiştir. Cedit hareketi, başlangıçta cahilliğe ve geri kalmışlığa karşı bir hareketken sonrasında ıslah edilmesi gereken mevcut sosyal ve siyasî yapıyı hedef almıştır. İsmail Gaspıralı, Tercüman gazetesindeki yazılarıyla Türkçülük hareketine liderlik etmiştir. Gaspıralı bu gazetede yayınladığı makalelerle halkı Rusların politikalarına karşı bilinçlendirmeyi amaçlamıştır.⁸ 1900 yılında Semerkant'ta, Gaspıralı'nın düşüncelerini hayata geçirmek için "Usul-i Cedit" okulu açılmıştır. Çarlık yönetimi bu okulların

⁶Samet Azap, Türk Dünyasının Tarihi Seyri İçinde Siyasi, Sosyal ve Kültürel Kırılmalar, Kavramlar ve Yorumlar (Ed.Orhan Söylemez, Samet Azap), **Türk Dünyası Çağdaş Edebiyatları El Kitabı**, Kesit Yayınları, İstanbul, 2018, s. 20.

⁷Azap, age., s. 21-22.

⁸Samet Azap, Türk Dünyasının Tarihi Seyri İçinde Siyasi, Sosyal ve Kültürel Kırılmalar, Kavramlar ve Yorumlar (Ed.Orhan Söylemez, Samet Azap), **Türk Dünyası Çağdaş Edebiyatları El Kitabı**, Kesit Yayınları, İstanbul, 2018, s.18.

yaygınlaşmasını istemediği için, baskılar uygulamış ve okulların açılmaması için engeller çıkarmıştır. Tüm müdahalelere rağmen asrın başında, Taşkent'te, Buhara'da ve Fergana'da yeni tekniklerle eğitim vermek üzere birçok okul açılmıştır. Gaspıralı'nın düşünceleri ve Ceditçilik hareketi, Türkistan'da farklı farklı aydın hareketlerinin oluşmasına neden olmuştur. "Ceditçiler Todesi" (Yenilikçiler Topluluğu) adıyla bir aydınlar topluluğu oluşturulmuştur. 1905 ihtilalinden sonra, çoğunluğu Ceditçi aydınlar ve gençler tarafından basılan, "Hurşid, Ticcar, Asiya, Seidazimbay, Seda-i Fergana, Ayine, Islah" gibi gazete ve dergi yayınlanmıştır. Böylece Özbeklerin milliyetçilik anlayışını dile getirdikleri bir edebiyat olarak Cedit Edebiyatı ortaya çıkmıştır. Özbek milliyetçiliği 1905 yılında Rusya'da yaşanan gelişmelere bağlı olarak meydana gelmiştir. Ekim Devrimi'nden sonra Ceditçiler devrim karşıtı olan "Basmacılık" hareketini açıkça başlatmıştır. Sonrasında Sovyetler Birliği'ne karşı silahlı mücadeleler yaşanmıştır.⁹ Basmacı Hareketinin parolası: "Türkistan, Türkistanlılarındır. Türkistan'ı Rusya'dan kurtarmak gerekir"dir. Basmacı Hareketi için Stalin: "Basmacı Hareketi 1918-24 yıllarında Orta Asya Cumhuriyeti'ni yeniden kurmak gayesi ile Mollalar tarafından yürütülen, aleni-siyasi bir haydutluk olarak ortaya çıkmıştır." demiştir.¹⁰ Basmacı hareketinin bir "Haydutluk hareketi midir?" sorusunu Frunze 23 Mayıs 1920'de Fergana Cephesi ordusuna verdiği şu emirle: "Yoldaşlar, Türkistan'ın incisi olan Fergana iki yıldan fazla bir zamandır, kanlı bir savaş meydanı halindedir. Buradaki Sovyet iktidarı, ilk kuruluşu zamanında Rusyalı ve yerli geniş işçi, köylü kitlelerini kendine çekecek yerde, emekçi halkı kendinden uzaklaştırmak için elinden geleni yapmıştır. İstihsalin millileştirilmesi yerine sadece burjuvazinin malları değil, orta halli köylülerinki bile yağma edilmiştir. Burada faaliyet gösteren Kızıl ordu birlikleri, ihtilali savunan önderlerin bazıları ve emekçi halk tarafından istibdat aracı olarak kullanılmıştır. Basmacı Hareketi olarak bilinen o hareket, bu temel üzerinde meydana gelmiştir. Basmacılar, basit haydutlar değildir. Öyle olsalardı onların çoktan bertaraf edilebilecekleri aşîkârdır." diye cevaplandırmıştır. Bir Sovyet kaynağında şu ifadeler yer almaktadır: "Basmacı Hareketi'nin mantığı olarak yürütülen, siyasi ve Antisovyet bir karakteri vardır. Bu hareket üç cumhuriyette (Türkistan, Buhara ve Harezm'de), köylü halkın kitle

⁹Ahmet Buran, **Kurşunlanan Türkoloji**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2016, s.356-357.

¹⁰Dr. Baymirza Hayit, **Türkistan Rusya ile Çin Arasında**, Otağ Yayınevi, Ankara, 1975, s.277.

hareketine dönüşmüştür.”ifadeleri Basmacı Hareketi’nin gayesi ve karakteri üzerine, Sovyetlerin beyanları gayet tafsilatlıdır.¹¹ Hokand’da başlayan ve çok kısa zamanda bütün Türkistan’a yayılan bu istiklâl mücadelesi 1924 yılına kadar şiddetli bir seyir takip etmiş, bu tarihten sonra, 1932 yılına kadar gittikçe zayıflayan ve nihayet Sovyet idaresi tarafından kontrol altına alınan mevzi bir hareket halini almıştır. Fakat kısa sürede Enver Paşa’nın da liderlik etmesine rağmen bu istiklâl hareketi de teşkilâtsizlik sebebiyle 1916 isyanı gibi başarısızlığa uğramıştır.¹² Türkistan’da 1924 yılında “Basmacılık” hareketinin bastırılmasından sonra, Ceditçilerin ortadan kaldırılması ve yok edilmesi programı uygulanmaya konulmuştur.¹³ Bu uygulamaylabirçok kişi Sovyetlerin hedefi olmuş ve hayatını kaybetmiştir.Özbek halkı topraklarının işgal edilmesi ve esarete karşı mücadele ederken resmen Sovyetlere bağlanmayı sinesine çekememiştir. Özbek halkının bu tepkisinden rahatsız olan Stalin elinden gelen bütün acımasızlık ve gaddarlık politikalarını Özbek halkı üzerinde uygulamaya başlamıştır.¹⁴ Vatan ve din unsurunu öne çıkaran Özbek şair ve yazarları sarrafın altın tarttığı gibi hassas bir şekilde tespit ettiren Stalin yönetimi bu kişilerin idamını gerçekleştirmiştir. 1930’lu yılların sonu bilhassa 1938 yılı Özbek aydınlarının peş peşe katledildiği zaman dilimidir. Kendi parti arkadaşlarını asılsız ve saçma sapan iftiralarla meşru suçlu sayarak idam ettiren Stalin’in Özbek aydınlarına karşı tutumu da şaşılacak bir durum değildir. Dünyanın en kanlı diktatörlerinden birisi olan bu zalim kişi yani Stalin 1930’lu yıllarda başlattığı “Büyük Temizlik” terörü ile karalama kampanyasını ve yasakçı zihniyeti devreye sokmuştur. Taktik hep aynıdır. Akıl almaz suçlamalar, hesapsız iftiralar, toplum nazarında hedef kişiyi düşman ilan etme, gece baskınları ile sorgusuz sualsiz tutuklamalar, zindanlarda “suçunu kabul et” baskısı, düzmece mahkemeler ve ardından gelen idamlardır. Sovyet baskısı ve katliamlarının sebebi 1917’deki Bolşevik İhtilalinden sonra “Sovyet kafasıyla düşünen” insanlar yetiştirmektir. Vatanını seven, kendi milli değerlerine sahip çıkan veya bir Türk destanını okuyan kimse uydurma mahkeme kararları ile “vatan haini”, “halkdüşmanı” ilan edilip katli vacip olmuştur.¹⁵ Sovyetlerin öldürücü yumruğu altında kalmak istemeyen halk korkudan yönetime karşı koyacak gücü bulamamıştır.

¹¹Dr. Baymirza Hayit, *Türkistan Rusya ile Çin Arasında*, Otağ Yayınevi, Ankara, 1975, s.278.

¹² Şuayip Karakaş, *Özbek Edebiyatı Yazıları*,Kurgan Edebiyat Yayınları,Ankara, 2012, s.12.

¹³ Ahmet Buran,*Kurşunlanan Türkoloji*, Akçağ Yayınları, Ankara,2016, s. 333.

¹⁴ Emek Üşenmez, *Yeni Özbek Edebiyatı*, Akçağ Yayınları,Ankara, 2013, s.29.

¹⁵Emek Üşenmez, *Yeni Özbek Edebiyatı*, Akçağ Yayınları,Ankara, 2013, s. 29-30.

1937-1939 yılları, Sovyet rejiminin “korku tüneli” yıllarıdır. Bu yıllar Sovyetler Birliği’nde eceliyle ölen çok az insan vardır. Stalin’in acımasız, kanlı düşleri Sovyet coğrafyasını baştanbaşa bir kan gönlüne çevirmiştir. Repressiya yıllarında çok sayıda insan cezalandırılmış; ölüm ya da hapis cezalarına çarptırılmıştır. Suçlu görülen kişilerin bir bölümü de çeşitli kamplara gönderilmiştir.¹⁶ Repressiyadan, yani baskıdan nasibini almayan Sovyet vatandaşı yok gibidir. Bu dönemde milyonlarca insan sürgün edilmiştir. Sürülenler genellikle çok kötü şartlarda yollara çıkarılmış; aç susuz kalan insanların önemli bir bölümü yollarda öldürülmüştür. Sağ kalanlar ise, çoğunluğu Sibiryâ bölgesinde bulunan çalışma kamplarının olumsuz şartlarına dayanamayıp bu kamplarda ölmüşlerdir.¹⁷ Tarih 1941-1945’leri gösterdiğinde Sovyet halkları da diğer milletler gibi savaşa hazırlanmıştır. Özbekistan da bu süre zarfında üzerine düşeni yaparak cepheye bir milyon dört yüz otuz üç bin kişiyi göndermiştir. Gidenlerden en az beş yüz bin kişi ise savaştan geri dönememiştir. Tarihi alanda birçok değişiklik yaratan bu savaş, edebiyat alanında da yeni konular ve problemler getirmiştir. Birçok aydın silahlanarak savaşa katılırken bazı aydınlar da gazetecilik yaparak cephenin nabzını tutmuştur.¹⁸ Savaşın sonra sanat eserlerinde Sovyet hayatını ve Sovyet insan tipini yüceltme politikasına tekrar dönülmüştür. Buna uymayan şair ve yazarlar siyasî suç işlemiş sayılarak hapsedilmiştir.¹⁹ Sovyetlerin baskıcı politikaları Stalin’in ölümüne kadar devam etmiştir.

Stalin’in ölümünden sonra, Komünist Partisinin 1956 yılında toplanan 20. Kurultayında, otuz yıldan beri uygulanan bütün politikalar şiddetle tenkit edilir. Bunun bir sonucu olarak hayatın her pahasında nispî bir yumuşama başlamıştır. 1960’lı yılların sonunda Sovyet İmparatorluğu İktisadî ve ideolojik bakımlardan durgunluk batağına saplanınca, şair ve yazarlar üzerindeki baskı politikası tekrar başlamıştır. Fakat edebiyat millî uyanış yolunda büyük hizmet görmüş, artık insanların gözünü açmıştır. Yeni baskı politikası, 1960’larda başlayan bu millî uyanış hareketini tamamen silememiştir.²⁰ Kruşçev ile başlayan bu dönem daha sonraki devlet başkanlarıyla devam etmiş ve nihayet Gorbaçov iktidarında gündeme gelen glastnost/açıklık ve “perestroyka/yeniden yapılanma” terimleri etrafında devletin

¹⁶ Ahmet Buran, **Kurşunlanan Türkoloji**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2016, s. 180.

¹⁷ Buran, age., s. 336.

¹⁸ Marufjon Yuldashev, **Çağdaş Türk Edebiyatları-II**, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, 2013, s.93-94.

¹⁹ Şuayip Karakaş, **Özbek Edebiyatı Yazıları**, Kurgan Edebiyat Yayınları, Ankara, 2012, s.25.

²⁰ Şuayip Karakaş, **Özbek Edebiyatı Yazıları**, Kurgan Edebiyat Yayınları, Ankara, 2012, s.25-26.

yönetim anlayışı ve felsefesi, bir kez daha gözden geçirilmiş; yürümeyen baskıcı, kapalı, merkeziyetçi, sosyalist sistem dönüştürülmüştür.²¹

Seksenli yılların ortalarından itibaren Sovyetler Birliği'nde hayat şartlarında köklü değişimler meydana gelmiştir. Ekim Devriminden, Bolşeviklerin attıkları her adım tarihi belgelerle yayınlanmıştır. Şûralar tarihinin kanlı sayfaları sır olmaktan çıktı. Kızıl emperyalizmin boyunduruğu altındaki millet ve toplulukların kendi kaderini kendilerinin belirleme fırsatı ve imkânı doğmuştur. Bu bağlamda 1 Eylül 1991 yılında Özbekistan Cumhuriyeti bağımsızlığını ilan etmiştir. Millî bir irade sergilemek için adımlar atılmıştır.²² Bağımsızlık elde eden ve Sovyet baskısından kurtulan Özbekistan, halkının millî bilincinin uyandırılması için Özbek dili ve kültürünü geliştirmek için çalışmalar yapılmıştır.

1.2 Tezin Yöntemi

Tez çalışması Özbek edebiyatının önde gelen yazarlarından Tahir Malik'in "Sonuncu Kurşun" kıssası üzerine yapılmıştır. Yazar bu eseri, polisiye macerayı ve tarihi harmanladığı bir kurguyla yazmıştır. Kıssanın konusu cinayet olsa da yazar Rusların baskıcı yönetimi altında yaşayan Özbek halkının 1922 yılından 1957 yılına uzanan zaman zarfında yaşadıklarına ışık tutmaktadır.

Konusu itibariyle tarihî bir kıssa olan "Sonuncu Kurşun", metin aktarma yöntemiyle Türkiye Türkçesine aktarılarak yapı-izlek metoduyla analizi yapılmıştır. Kıssada; anlatıcı, bakış açısı, zaman, mekân, şahıs kadrosu gibi unsurlar yanında kıssanın öne çıkan izlekleri tespit edilip yorumlanmıştır. Çalışmada Tahir Malik'in hayatı, sanatı ve eserleri hakkında bilgi verildikten sonra "Sonuncu Kurşun" kıssası yapısal ve izleksel olarak incelenmiştir.

²¹Ahmet Buran, **Kurşunlanan Türkoloji**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2016, s.344.

²²Fatma Açık, XX. Yüzyıl Özbek Edebiyatı, (Ed.Orhan Söylemez, Samet Azap), **Türk Dünyası Çağdaş Edebiyatları El Kitabı**, 2018, s.389.

2. TAHİR MALİK'İN HAYATI, SANATI VE ESERLERİ

2.1 Tahir Malik'in Hayatı

Tahir Malik, Özbek edebiyatının hem Sovyet Dönemi hem de Sovyet dönemi'nin güçlü kalemlerindendir. 27 Aralık 1946 tarihinde Taşkent'te dünyaya gelen yazar çocukluk ve ilk gençlik yıllarında İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaşanan sıkıntılardan etkilenmiştir.²³ Yazar doğduğu yıl ve aile hayatına dair şu bilgieri aktarmaktadır: “27 Aralık 1946'da dondurucu karlı bir günde doğmuşum. Babam ismimi o zamanlar meşhur olan Tahir ve Zühre filminden esinlenerek koymuş. Savaştan sonra zorlukların ve maddi sıkıntıların yaşandığı günlerde dünyaya gelmişim. Ailenin beşinci ve en küçük çocuğuyum. Rahmetli babam Mergilanlı, rahmetli annem Andicanlıdır. Ailem Taşkent'in yabancısı olup doğduğumda kendi evimiz yokmuş. Dolayısıyla dayımın evinde doğmuşum. Dayımın evinde yaşadığımız için yazma tutkum oluşmuştur. Dayım savaş yıllarında Stalingrad'dan Berlin'e giden ünlü yazar Mirzakalan İsamilî'dir. Babam ilk Özbek subaylarındadır. Annem bir süre öğretmenlik yapmıştır. Kardeşlerim doğduktan sonra öğretmenliği bırakmıştır. Ailem geçim sıkıntısı yaşadığı için fırıncılık yapmış vedoppi/şapka dikip satmıştır. Karanlık gecelerde bile gaz lambasının ışığında şapka diktiklerini hatırlıyorum. Dayım 1950 yılında Sovyet rejimi tarafından “halk düşmanı” olarak suçlandığında ailemin çok üzüldüğünü unutamıyorum. Geceleri ağlama sesine uyanırdım. O zamanlar neden ağladıklarını anlayamazdım. Dayımın “halk düşmanı” olmadığı anlaşılıp o aklandığında ikinci sınıftaydım. Sonraları babamın askerlik dersi²⁴ verdiği okulun boş bir sınıfında yaşamaya başladık. 1949 yılında şu an oturduğumuz evin yeri babama tahsis edildi. Tek maaşla geçinen yoksul bir ailenin ev yapması kolay mı? Kardeşlerim çamurdan tuğla karıp harç döktü, usta bir akrabamızın yardımıyla bir göz evi zar zor inşa ettik. 1955 yazında taşındık. Babam ve annem 1932'de evlenmişler yirmi üç yıl evsiz nasıl yaşamışlar merak ediyorum? Büyük kıtlık²⁵ sırasında babam savaştayken annem hayatını nasıl idame etmiş? Hayal bile

²³Emek Üşenmez, **Yeni Özbek Edebiyatı**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2013, s.215.

²⁴ SSCB döneminde ve günümüzde post-Sovyet ülkelerinde erkek öğrencilere lisede verilen zorunlu derstir.

²⁵ Holodomor/Golodomor.

edemiyorum. Ancak maddi olarak zor günler olsa da ailem birlik içindeydi.”²⁶ Hayatın maddî ve manevî sıkıntılarından kitaplara sığınan Tahir Malik’in okuma sevgisini gören büyük ağabeyi kardeşine “Mert Gençler/Mard Yigit” masal külliyyatını hediye etmiştir. Yazar kardeşleriyle birbirlerinin kıyafetlerini giyerek büyüdüklerini söyler. Dayısı Mirzakalan İsmailî 1958 yılında “Fergana Tang Atgan’da/Fergana Şafağı” romanını yayımlamıştır ve ünlenmiştir. O yıllarda Yaratıcılık Çocuk Evi’ne giden Tahir Malik yazdığı ilk öyküleri edebiyat kulübündeki yazarlara okumuştur. Özbek çocuk edebiyatının büyük temsilcileri olan Kuddus Muhammedî, daha sonra Kudrat Hikmet’in liderliğini yaptığı bu çevreden “Benim yaratıcı okulum.” olarak bahsetmiştir. Tahir Malik’in, bu çevrede olumlu eleştiriler alan öyküleri “Gülhan” dergisine tavsiye edilmiş ve o dergide yayınlanmıştır. Bu nedenle yazar, “1960 Haziran’ında doğdum.” diye şaka yapmaktadır. 1963 yılında Taşkent Devlet Üniversitesi Gazetecilik Bölümünde okumaya başlamıştır. Üniversitede okuduğu yıllarda gündüzleri inşaat işçiliği ve marangozluk yapmıştır. Üniversite ikinci sınıftayken bile ağabeyinin kıyafetlerini giydiğini söylemiştir. 1965 yılında okulun kimya laboratuvarında çalışmıştır. Tahir Malik: “Hiç kimse zor bir hayatla sınanmamalı ancak zorluklar insanı her yönden eğitir.” görüşünü savunmaktadır.²⁷ Hayatı sıkıntılarla geçen yazar çalışıp üretmiştir. Üretkenliği Özbek edebiyatında hem Sovyet Dönemi hem de Bağımsızlık Döneminde yazdığı eserlerin çokluğundan anlaşılmaktadır. Yazar, 16 Mayıs 2019 tarihinde vefat etmiştir.²⁸

2.2 Tahir Malik’in Sanatı

Tahir Malik ülkesinde oldukça popüler bir yazardır. Yazın hayatının son otuz iki yılını Özbekistan bağımsızlığında geçirmiştir. Gazetecilik fakültesini bitirdikten sonra “Lenin Uçkuni” gazetesinde bölüm müdürü, Özbekistan radyosunda, “Gülistan” ve “Şark Yılduzu” bölüm müdürü ve sekreter, Gafur Gulam Edebiyat ve Sanat Neşriyatı’nda yazar, Özbekistan Yazarlar Birliği’nde sekreter ve başkan yardımcısı, “Yaşlık” dergisinde başyazar olarak çalışmıştır.²⁹ Henüz okul yıllarında yazmaya başlayan Tahir Malik’in neşredilen ilk eseri Hikmat Afandi’ning O’limi (1971) adlı

²⁶<http://tohirmalik.uz/content/blogcategory/17/196/> (Erişim Tarihi: 30.12.2022)

²⁷<http://tohirmalik.uz/content/blogcategory/17/196/> (Erişim Tarihi: 30.12.2022)

²⁸<https://ziyouz.uz/ozbek-nasri/tohir-malik> (Erişim Tarihi: 30.12.2022)

²⁹Tahir Kahhar, **Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi Nazım-Nesir**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1993, C. 16, s. 252.

fantastik kıssasıdır.³⁰Tahir Malik yazdıklarını mükemmeliyetçi birisi olan dayısına göstermekten korktuğundan bahsetmiştir. O, ilk hikâyesi “Gülhan” dergisinde basıldıktan sonra başka hikâyeler yazmaya devam etmiştir. Hocası olan dayısının iki öğüdünü: “İyi bilmediğin şeyleri yazma, diğerlerinin yürüdüğü yoldan gitme, kendi yolunu bul.” yazarlık hayatına uygulamıştır. Çocuklar için hikâyeler yazan ve sanatsal yaratıcılığın sırlarını bu şekilde öğrenen Tahir Malik, Özbek edebiyatında pek ilgi görmeyen fantastik türde eserler vermiştir Öğrencilik yıllarında yazmış olduğu “Hikmat Afandi’ning O’limi/Hikmet Efendi’nin Ölümü” adlı eseri Özbek edebiyatında fantastik yönleste yazılan ilk kıssa sayılmaktadır.³¹Fantastik tarzda yazmaya devam eden yazar “Falak/Gök”, “Somonyo’li Elchilari/Samanyolu Elçileri (1979)”, Tiriklik Suvi/Hayat Suyu, “Zaharli G’ubar/Zehirli Toz (1978)” öyküleri, “Devona/Deli” romanı, Chorrahada Kirilgan Adamlar/Kavşakta Kalan Adamlar (1985), Bir Ko’cha Bir Kecha/Bir Sokak Bir Gece (1988), Alvida Bolalik/Elveda Çocukluk (1989), “So’nggi O’q/Sonuncu Kurşun (1990)” gibi birçok hikâye yazmıştır.Bu eserler Rusça da dâhil pek çok dile çevrilmiştir.³² Tahir Malik, Özbek kültürü, medeniyeti, bilimi, tarihi sahalarına katkıda bulunmuş bilginler, mucitler hakkında Özbek basınında pek çok makale kaleme almıştır. Eserlerinin konuları daha çok bilim, fen, tarih ve güncel problemlerdir.³³ Tahir Malik, gecenin bir vakti uyanıp gönlüne tulu eden duygu ve düşünceleri kaleme alan bir yazardır. Onun için yazmak hayattır. Yazmanın gelir aracı olmaktan ziyade duygu dünyasının ikliminde yaşananları okurla paylaşmak olduğu düşüncesine inanır. Dinî ve ahlakî değerlere önem veren yazarın eserlerinde bu açıkça sezilir. Pek çok yazısında Allah’ın birliği, kulların acizliği, şükrün ve yazma fırsatının ne kadar mühim olduğu mealinde ifadeler bulmak Özbek okuru için şaşılacak bir durum değildir. Eserlerine besmele ile başlayan yazar, bazen ayet, bazen hadis, bazen de din büyüklerinin eserlerinden alıntılar yapmıştır.³⁴Yazar, 20. yüzyılın başında yaşayan Özbek Ceditçilerinden Abdullah Avlânî’nin hayatını ele aldığı “Qaldırg’och/Kırlangıç” romanı ile Mirzekalan İsmailî’nin hatırası için “Ozod İnson Haqida Qo’shiq/Özgür İnsan Hakkında Şarkı” adlı öyküsünü yazmıştır. Bu konu, daha sonra “So’nggi O’q/Sonuncu Kurşun” ve

³⁰Emek Üşenmez, **Yeni Özbek Edebiyatı**, Akçağ Yayınları,Ankara, 2013, s.215.

³¹<http://tohirmalik.uz>(Erişim Tarihi: 30.12.2022)

³²<http://tohirmalik.uz> (Erişim Tarihi: 30.12.2022)

³³Tahir Kahhar, **Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi Nazım-Nesir, Kültür Bakanlığı** Yayınları, Ankara, 1993, C. 16, s.252.

³⁴ Üşenmez, age., s.215-216.

“Ov/Av” öykülerinde de yer aldı. “Sonuncu Kurşun” eserine dayanılarak yedi bölümlük bir film de çekilmiştir. Yazar insanların manevî-ruhî yönünü araştırmaya özen göstermiş olup bunun neticesinde “Jinoyatning Uzun Yo’li/Cinayetin Uzun Yolu”, “Tilla Kalamush/Diline Dikkat Et”, “Mihman Tuyg’ular/Misafirin Hissettikleri”, gibi eğitici eserler ve üç kitaptan oluşan “Odamiylik Mülki/İnsanlık Mirasi” risalesini yazmıştır. “Alvido Bolalik/Elveda Çocukluğum” ve “Vesvese/Vasvasa” adlı eserleri yazarın hayatında özel bir öneme sahiptir. Çünkü bu eserlerdeki esas düşünce “Kimse doğarken suçlu doğmaz. Çocuğu çevre, toplumdaki farklı illetler suçluya dönüştürür.” görüşüdür. Tahir Malik, “Shaytanat/Şeytanlar” adlı eserini yazma sebebini şu cümlelerle açıklar: “Dostlarım, dikkatli olunuz, sakın bu âleme (suça) yaklaşmayın. Bu çıkmaz sokağın sonunda sadece ve sadece acımasız ve müthiş bir ölüm bulacaksınız demek için yazdım. Yazdıklarımı uyarı olarak kabul etmenizi isterim.” ifadeleriyle dile getirir.³⁵ Şeytanat romanı (I.cilt 1992, II.cilt 1995, III.cilt 1997, IV.cilt 2000 ve V. cilt 2011) kaleme aldığı en önemli eserlerindedir. Bu eser Özbekistan’da dizi olarak çekilmiş ve büyük bir izleyici kitlesine ulaşmıştır.³⁶ Türkiye’ye, Türk insanına ve Türk edebiyatına hayranlığını gizlemeyen Tahir Malik, Türkiye’yi birkaç kez ziyaret etmiştir. Bu ziyaretlerden birinde de Çanakkale’ye gitmiştir. Bu ziyaretindeki duygu ve izlenimlerini kaleme almıştır.³⁷ 1958 yılında Taşkent’te gerçekleştirilen Asya-Avrupa Konferansına katılan Nazım Hikmet ile burada görüşme ve konuşma şansı yakalayan Tahir Malik daha sonra Moskava’da Nazım Hikmet’in evini ve kabrini de ziyaret etmiştir. Modern devir Türk hikâyeciliğinde önemli payı olan Aziz Nesin’in eserleri Tahir Malik’i etkilemiştir. Hatta Aziz Nesin’in hikâyelerinden birini Özbekçe Türkçesine aktarmıştır.³⁸ Tahir Malik mütercimlik alanında da faaliyet göstermiştir. Tolstoy, Dostoyevski, Cengiz Aytmatov gibi yazarların yansırı Türk ve Bulgar yazarların eserlerini Özbek Türkçesine çevirmiştir. “Amir Temur Davri Adabiyoti/Emir Timur Çağı Edebiyatı”, “Sohilsiz Dengiz/Kıyısız Deniz”, “Boshtabib/Baştabip”, “Zulmat Saltanati/Zulümler Sultanlığı gibi belgesel filmlerinin senaryolarını yazmıştır.³⁹ Tahir Malik, On beş yıl İçişleri Bakanlığı Akademisi’nde Özbekçe öğretmiş. Tahir Malik’e Özbekistan

³⁵<http://tohirmalik.uz> (Erişim Tarihi: 30.12.2022)

³⁶<http://tohirmalik.uz> (Erişim Tarihi: 30.12.2022)

³⁷Emek Üşenmez, **Yeni Özbek Edebiyatı**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2013, s.216.

³⁸ Üşenmez, age., s.217.

³⁹<http://tohirmalik.uz> (Erişim Tarihi: 30.12.2022)

Cumhurbaşkanı İslam Kerimov'un kararıyla 1999 yılında “Dostluk” madalyası ve 2000 yılında “Özbekistan Halk Yazarı” ünvanı verilmiş. Ayrıca yazara gençlerin eğitimiyle ilgili verdiği eserlerden dolayı “Eğitim Fedakârı” ödülü verilmiştir. Tahir Malik'in birçok eseri, okuyucular arasında yapılan bir ankete dayanılarak yazara Gafur Gulam ödülü verilmiştir.⁴⁰

2.3 Tahir Malik'in Eserleri

2.3.1 Nesir Türündeki Eserler

- Hikmat Afandi'ning O'limi/Hikmet Efendi'nin Ölümü:Hikâye(1971)
- Falak/Gök:Kıssa (1976).
- Tiriklik Suvi /Hayat Suyu: Hikâye (1978)
- Zaharli G'ubar /Zehirli Duman:Kıssa(1978)
- Somonyo'li Elchilari /Samanyolu Elçileri: Kıssa (1979)
- Devona /Divane:Kıssa(1985)
- Chorrahada Kirilgan Adamlar/Kavşakta Kalan Adamlar: Kıssa (1985)
- Çarhpalak/Su Değirmeni:Kıssa(1986)
- Qaldırğ'och /Kırlangıç:Kıssa(1986)
- Yozuvchining Baxti va Baxtsizlig'i/Yazarın Talihi ve Talihsizliği:Kıssa(1988)
- Ko'cha Bir Kecha/Bir Sokak Bir Gece: Kıssa(1988)
- So'nggi O'q/Sonuncu Kurşun:Kıssa (1990)
- Alvıdo Bolalik /Elveda Çocukluk: Kıssa (1989)
- Jinoyatning Uzun Yo'li /Suçun Uzun Yolu:Kıssa(1989)
- Vosvasa/Vesvese: Kıssa(1989)
- Qora Farishta/Siyah Melek:Kıssa(1990)
- Shaytanat/Şeytanlar:Roman(I-1992, II-1995, III-1997, IV-2000, V-2011)
- Ov/Av:Kıssa(1995)
- Murdarlar Gapirmaydilar/Ölüler Konuşamazlar:Kıssa(1999)
- Yomonlikdan Yiroq Bo'ling/Kötülükten Uzak Durun: Kıssa(2001)
- Kelinlar Daftariga/Gelinler Defterine: Kıssa(2003)

⁴⁰<http://tohirmalik.uz>(Erişim Tarihi: 30.12.2022)

- Xalol Nima-yu, Xarom Nima?/Helal Nedir, Haram Nedir?:Sohbet(2003)
- Ayovsiz İlon/Acımasız Yılan:Kıssa(2003)
- Aql va Oqil/Akıl ve Zekâ:Kıssa(2003)
- Tilla Kalamush /Diline Dikkat Et:Hicviye(2003)
- En Kichik Jinoyat/En Küçük Cinayet: Kıssa(2003)
- Mihman Tuyg'ular/Misafirin Duyguları:Kıssa(2003)
- Odamiylik Mülki /İnsanlık Mirası:Ahlâk kitabı(2005)
- İblis Devori/İblis Duvarı:Kıssa(2006)⁴¹

2.3.2 Diğer Türler (İnceleme, Araştırma, Senaryo vb.)

- Amir Temur Davri Adabiyoti/Emir Timur Çağı:Araştırma(1998)
- Unvoni inson/Ünvanlı İnsan: (Senaryo 1999)
- Sohilsiz Dengiz/Sahilsiz Deniz:Senaryo (2000)
- Zulmat Saltanati /Zulmat Saltanatı:Senaryo(2001)
- Boshtabib/Baştabip:Senaryo(2002)
- Qiyamet Qarz/Kiyamet Borcu:Senaryo(2002)
- Sabr/Sabır: Senaryo(2003)
- Munojot/Münacat:Seçme eserler (2013)⁴²

⁴¹<https://e-adabiyot.uz> (Erişim Tarihi: 30.12.2022) Nesir türündeki eserlere dair verilen bilgiler bu bağlantıdan temin edilmiştir.

⁴²<https://e-adabiyot.uz> (Erişim Tarihi: 30.12.2022).Diğer türler başlığındaki eserler verilen bağlantıdan temin edilmiştir

3. SONUNCU KURŞUN KISSASINDA YAPI İZLEK

3.1 Kıssanın Kimliği

Tahir Malik, “Sonuncu Kurşun”⁴³ kıssa⁴⁴ sında Ekim Devrimi’nden sonra Özbek halkının başına gelen zorluklar ibretli bir dille anlatmaktadır. Kıssanın fantastik bir olay örgüsü vardır. Özbekistan’da yedi bölüm halinde filme uyarlanmıştır. Yakın geçmişte yaşananların anlatıldığı eser, ekrana da aktarıldığı için büyük kitlelere hitap etmiştir. Kıssa henüz Türkiye Türkçesine aktarılmadığı için edebî incelemede tarafımca yapılan aktarımdan yararlanılmıştır.

3.2 İsimden İçeriğe

Eser, Ekim Devrimi’nden sonra Özbekistan halkının yaşadığı sıkıntıları, Sovyet Rusya’nın Özbekistan topraklarını işgalini, zulümlerini, izlediği politikaları gerçek kişilerin hayat hikâyelerinden hareketle anlatıldığı bir kurmacadır. Kıssada başkahramanın sadece Özbekistan’da değil, sürüldüğü ve gittiği gurbet ellerde de çektiği sıkıntıların devam ettiği görülür. Eserde, Sovyet baskısının Türkistan’daki panoraması okunmaktadır. Bu açıdan bakıldığında kıssa tarihi metin özelliği de taşımaktadır. Yazar, anlattıklarının gerçekliğini eserin son bölümünde kişi ve yer isimleri vermek suretiyle ispat etmeye çalışmıştır. Esere “Sonuncu Kurşun” başlığının seçilmesinin sebebi: Başkişi Cihangir’in silahının şarjöründe bıraktığı son kurşunla düşmanını beklemesidir. “Sonuncu Kurşun”da repressiya/baskı dönemi, aydınların öldürülmesi, Ceditçi yazarların kitapların yasaklanması, kolhozlaştırma, kulaklaştırma, sürgünler ve II. Dünya Savaşı sırasında SSCB’de yaşayan Türklerin yaşadıkları Cihangir ve etrafındakilerin kurmacasıyla tasvir edilmiştir. Yazarın eserini yazdığı yılların bağımsızlık öncesi yıllara denk gelmesi ve eserde anlattıklarının bir kısmına yakınlarının da maruz kalması hikâyenin kurgusunu güçlendirmektedir.

3.3 Olay Örgüsü

⁴³Tahir Malik, *So’nggi O’q*, LKCM Markaziy Komiteti Yosh Gvardiya Nashriyoti, 1990. Alıntılar ve sayfalar bu baskıya aittir.

⁴⁴Konu bakımından romandan basit, hikâyeden karmaşık olan edebî eser, uzun hikâye. Rus edebiyatında bu tür povest olarak adlandırılır.

Vaka ve hadise kelimeleri de olay sözcüğüyle aynı anlamda kullanılır. Olay örgüsü birden fazla olaydan meydana gelir. Aristoteles, anlatının en temel niteliğinin olay örgüsü olduğunu, iyi öykülerin iyi bir başlangıç, gelişme, sonuca sahip olması gerektiğini ve düzenlemelerinin uyumundan ötürü zevk verdiklerini söylemiştir.⁴⁵ Olay örgüsü romanın akıl ve mantığımıza seslenen yönüdür; gizem gerektirir, ama gizli kapaklı her şey sonradan açığa kavuşur.⁴⁶ “Sonuncu Kurşun”un olay örgüsü gizli mesajlar, açık yargıları ve gerçekleri barındırmaktadır. Eser, insanları uyarmak, gerçekleri baskı altında tutulsa dahi anlatabilmek amacıyla yazılmış, yakın geçmiş gelecekle nesle ulaştırabilmek amacıyla bir araç olarak kullanılmıştır. Yazar sarmal hikâyelerle helezonik bir olay örgüsü kurgulamıştır. Helezonik olay örgüsü, birden fazla olayın iç içe geçmesidir. Hikâye içinde hikâyelerin olmasıdır. Birden fazla olayın iç içe geçmesi sonucunda çerçeve olayın içinde bağlantılı iç hikâyeler vardır. Bu olaylar birbirine bağlı olarak şekillenir.⁴⁷ “Sonuncu Kurşun” kıssasında da olaylar iç içe geçmiş durumdadır. Yazar tüm olayları bir çerçeve olaya bağlar. “Sonuncu Kurşun” olay örgüsünde çerçeve olay Cihangir’in trajedisidir. Bu olaya iç olay olarak diğer kahramanların dramları eklenmiştir. Diğer kahramanlar Cihangir’in sürgünde karşılaştığı kişiler olarak kurguya dâhil edilmiştir. Bu kişilerin başından geçenler olay örgüsünün iç hikâyelerini meydana getirmiştir. “Sonuncu Kurşun”un kurgusunda geçmiş ile şimdi arasında kronolojik sıra takip edilmemiş, zaman zaman olaylar paralel bir şekilde verilmiş, zaman zaman da geri dönüş, ileri gidiş ve bilinç akışı⁴⁸ tekniği kullanılarak olaylar arasında geçişler sağlanmıştır. “Sonuncu Kurşun” kıssasında 1922’den 1957 yılına kadar geçen otuz beş yıllık bir zamanı kapsamaktadır. Bu zaman dilimi sırasıyla Lenin ve Stalin’in iktidarda oldukları dönemi kapsamaktadır. Yazar, eserinde o dönemde meydana gelen siyasî, iktisadî, askerî ve sosyal değişimlerin izlerini okuruna aktarmıştır. Yazar, kolhozlaştırma siyasetine, sürgün, göç, yasaklanan kitaplar, halk düşmanı ilan edilip idam edilen aydınlar, II. Dünya Savaşı’nın izleri, topraklarına geri dönen ve geri dönemeyen pek çok insan gibi bir dizi konuya değinmiştir.

⁴⁵ Jonathan Culler, **Yazın Kuramı** (Çev. Hakan Gür) Dost Kitapevi Yayınları, Ankara, 2007, s. 123.

⁴⁶ Edward Morgan Forster, **Roman Sanatı**. (Çev. Ünal Aytür), Adam Yayınları, İstanbul, 1985, s. 143.

⁴⁷ İsmail Çetişli, **Metin Tahlillerine Giriş-2**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2014, s. 86.

⁴⁸ Bilinç akışı: Romanda figürlerin iç dünyalarını aracısız ve bütün karmaşasıyla aktarmak amacıyla, çağrışıma dayalı olarak birbirini izleyen ilintisiz cümleler şeklinde uygulanan bir tekniktir. İç konuşmanın düzensiz hali de denilebilir. (Daha fazla bilgi için bk. Hakan Sazyek, **Roman Terimleri Sözlüğü**, Hece Yayınları, Ankara, 2015, s. 76)

Anlatı; kısa bir ithaf bölümü, mukaddime, her biri ayrı ayrı adlandırılmış on dört bölüm ve hatimeden/sondan oluşmuştur. Mukaddime bölümü olay örgüsüne dâhildir. Farklı farklı başlıklandırılan on dört bölümün her başlığı bölüm boyunca anlatılanların bir nevi ipucudur. Hatime bölümü olay örgüsüne dâhil değildir. Bu bölümde yazar okurlarına teşekkür etmekte ve bu eseri yazma sebebini açıklamıştır. Tekrar buluşma temennisiyle okurlarıyla vedalaşmaktadır. Bölümlerin olay örgüsü şu şekildedir:

Mukaddime

- Cihangir'in ağabeyini babasının katili zannetmesi bu sebeple Cihangir ve Alemgir'in köyün dışında bir çınarın altında birbirlerini vurmak için beklemesi.
- Alemgir ve Cihangir'in babalarının çocuklarına paylaştığı hazinenin nereden ve nasıl elde edildiğinden bahsedilmesi,
- Cihangir'e Sovyetlerin köy halkına ve kadınlara yapmayı düşündüklerinin anlatılarak onun göç etmeye iknaya çalışılması,
- Muradilla'nın giderken köyü ateşe vermek istemesi,
- Cihangir'in köy halkı tarafından görülerek köyü yakan suçlulardan birinin kardeşi diye sırtına odunla vurulup bayıltılması, tutuklanıp sürgün edilmesi,

I. Bölüm: Katilim Diyen Adam

- Cihangir'in, Alemgir'i öldürdüğünü itiraf etmesi ve tutuklanması,
- Binbaşı Salihov'un Yüzbaşı Cabbarov ile Daydidere'ye gidip olay yerini incelemesi, polislerin olay yerinde iki farklı ayak izine rastlaması,
- Salihov'un, Cihangir'in eski hükümlü olması ve yaşlı olmasından dolayı itirafından şüphelenmesi,
- Salihov'un şüphelerini dile getirmesi, Cabbarov'un, Salihov'un şüphelerine anlam verememesi,

- Salihov'un, Cihangir'in sorgusunda yalan söylediğini anlaması,
- Cihangir sorguydayken nezarethaneye getirilen yeni tutuklu ile Cihangir'in konuşması,
- Cihangir'in hapisaneye götürülmek üzere araca bindirilmesi,

II. Bölüm: Yumağın Bir Ucu

- Salihov'un, Yüzbaşı Cabbarov'la bu dosyada uzlaşamayacağını anlaması ve Yüzbaşı Remziddin Ramazanov'un da dosyaya dâhil etmesi,
- Salihov'un 1922, 1938 ve 1947 yıllarında üç kez hapse giren Cihangir'in suçlu neden üstlendiğini düşünmesi,
- Salihov'un, maktulün neden Daydidere'ye gittiğini merak etmesi,
- Salihov'un Çarsupazar'da şahit olduğu manzaralar ve işini iyi yapmadığını düşündüğü bir polisle karşılaşması, çarşıdan geçip maktulün evine varması,
- Salihov'un geliş amacını açıklaması, Şerifov'un oğlu Yolçıvoy'a maktul ve olay günü ile ilgili sorular sorması,şüpheli Cihangir'in fotoğrafını Yolçıvoy'a göstermesi,
- Yolçıvoy'un babasının, annesine Cihangir'i eve almamalarını söylediğini öğrenmesi,
- Salihov'un Cihangir'in fotoğrafını Hatice'ye de göstermek istemesi, Yolçıvoy'un annesine fotoğrafı göstermesi ve annesinden olumsuz cevap getirmesi,

III. Bölüm: Sancı Gece

- Cihangir'in hapisaneye nakledilirken 1922 yılında yaşadıklarını hatırlaması,

- Yıllardır ölümü bekleyen Cihangir cinayet suçunu üstlenerek ölüme yaklaştığını hissederken Binbaşı'nın soruşturmayı derinleştirmesi,
- Zakir Hoca'yla ilk karşılaşmalarını hatırlaması, Zakir Hoca'nın başından geçenleri Cihangir'e anlattığı günü hatırlaması,
- Zakir Hoca'nın Madaminbek Korbaşı'nın bir başka korbaşı ile anlaşma yapmak için buluştuğunu anlatması,
- Cihangir kendi ağabeyiyle olan durumunu, Zakir Hoca'nın ağabeyiyle olan durumuna benzetmesi,

IV. Bölüm: Kemendi Kim Attı?

- Binbaşı Salihov ve Yüzbaşı Cabbarov'un, Cihangir'in köyü Kırkbel'e gitmesi,
- Salihov ve Cabbarov'un Damin ile görüşmesi, daha önce hapse girip kötü muamele gören Damin'in evine gelen polislerle öfkeli konuşması, kendisine gösterilen fotoğrafta Alemgir'i tanınması,
- Öfkesi geçen Damin'in Cihangir'le ilgili olan anılarını anlatması, Cihangir'in köyde hiç akrabası olmadığını, tek tanıdığı kişinin Damin olduğunu polislerce anlaşılması,
- Damin'in, Cihangir'in kimseyi öldürmeyecek kadar eğitilmiş biri olduğunu anlatması,
- Binbaşı ve Yüzbaşı'nın Damin'in evinden ayrılması,
- Binbaşı ve Yüzbaşı'nın, Damin'in öfkeli olduğu sırada söylediği sözleri hakkında tartışması,

V. Bölüm: Evlat

- Kırkbel dönüşü Salihov'un Cihangir'e Alemgir hakkında sorular sorması,
- Koğuştaki cinnet getiren birinin durumunun tasvir edilmesi, cinnet getiren adamın hikâyesinin anlatılması,
- Cinnet getiren adamın sorguya çağırıldığı an Cihangir'in Zakir Hoca'yı hatırlaması, Zakir Hoca'nın onun öldüğü günü ve sürgünde tanıştığı Rus asilzade Sergey'i hatırlaması,
- Sergey'in Özbek Tarihi araştırmacısı olduğunu söylemesi. Sergey'in, Cihangir'den Arapça öğrenmek istemesi ve Cihangir'e Rusça, Almanca öğretme konusunda onunla anlaşması,
- Cihangir abisiyle karşılaştığı gün çocuğunun doğmadan öldüğünü öğrenmesi,

VI. Bölüm: Aksak Adam

- Remziddin Ramazanov'un, Cihangir'in geçmişini araştırdığı evrakları Sancar Salihov'a getirmesi,
- Cihangir'in daha önce üç kez hapse giriş nedenlerini araştırması,
- Salihov'un maktül Sıddık Şerifov'un oğlu Yolçıvoyla konuşmaya giden Salihov'un onu evinde bulamadığı için Yolçıvoy'u beklemek üzere bir çayhaneye girmesi,
- Çayhanenin sahibine Sıddık Şerifov ve onun arkadaşlarını sorması. Sıddık Şerifov'un topalladığından bahsetmesi,ölmeden biriyle tartıştığını anlatması,
- Salihov'un Yolçıvoy'u Cihangir ile karşı karşıya getirmesi, daha önce evlerinin önünde onu gördüğünü söylemesi,
- Salihov'un Yolçıvoy'a göç yolunda mı doğduğunu sorması, Yolçıvoy çocuklarının isimlerini söylerken Cihangir'in fenalaşması,

VII. Bölüm: Hırsız

- Salihov'un odasında fenalaşan Cihangir'in hastaneye kaldırılması,
- Yolçıvoy'un, Sıddık Şerifov'un (Alemgir) oğlu olmadığını öğrenmesi,
- Yolçıvoy ile karşılaşan Cihangir'in polis odasında bayılması, Cihangir'in ayıldığında kendisini hastanede bulması,
- Hastanede karşılaştığı Çakal'ın hırsız olduğunu öğrenen Cihangir'in yıllar önce sürgünden dönerken 1933 yılında kendisine yardım eden Burgut adlı hırsızı hatırlaması,
- Cihangir'in 1933 yılında memleketine varınca ilk olarak okuduğu medreseye uğraması, medresenin medeniyet inkılâbı sebebiyle kapatıldığını ve eski bir müderrisin orada bekçilik yaptığını öğrenmesi,
- Cihangir'in köyüne gittiğinde evinin Sovyet yönetimince müsadere edildiğini ve kolhoz yönetimine verildiğini öğrendiğini hatırlaması,
- Köylüsü Damin'den abisi ile eşinin de gittiğini öğrendiği anı ve Damin'in evinde iken Sotti adında birinin kendisini ihbar ettiğini ve gitmesi gerektiğini söylediğini hatırlaması,

VIII. Bölüm: Yerin Günahı Ne?

- Salihov'un odasında bayılan Cihangir'i hastaneye gönderip Yolçıvoy ile konuşmaya devam etmesi,
- Yolçıvoy'un annesini karakola getirmesi, sorgulanan Hatice'nin kendisine Cihangir'in resmi gösterilince fenalaşması ve gitmek istemesi,

- Salihov'un Yolçıvoy ve ailesinin soyadını değiştirdiklerini düşünmesi ve Remziddin Ramazanov'dan 1955 yılında Kaşgar'dan dönen Şerifov ailesine mensup herkesin kişisel bilgilerini istemesi,
- Salihov'un Seferkul'dan Sıddık Şerifov'dan Alemgir'in karısı ölünce Hatice ile evlendiğini ve onun göç yolunda doğurduğunu öğrenmesi,
- Salihov'un Seferkul'dan Alemgir'in adını ve soyadını değiştirerek Kaşgar'dan geri geldiğini öğrenmesi,
- Yüzbaşı Remziddin Ramazanov'un Cihangir'in sürgünde arkadaş olduğu Komlev ile görüşmeye Semerkant'a gitmesi,

IX. Bölüm: Çöldeki Güzel Bir Adet

- Cihangir'in hastane odasında uyurken rüyasında kendini bir anda çölde bulması, çölde babasıyla konuşması,
- Müderristen ablalarının yerini öğrenmesini istemesi, Cihangir'in 1933 yılında ablalarını aramak için yola çıkması,
- Kulak ilan edilip Rostov'un çöllere sürülmüş büyük ablasının peşine düşen Cihangir'in onu bulamaması, Bryansk tarafına sürülen diğer ablasının izini araması, Bryansk'ta bir köyde bulunan bataklıkta ablasının ve ailesinin öldüğünü öğrenmesi,
- Cihangir'in ablasının izini bulduğu köyde kulak ilan edilen başka bir Özbek kadını Aynisa'yla tanışması, kocası ormanda ayı tarafından parçalanmış Aynisa'nın köyün yerlisi olan Grigoriyevich'in yanına yerleştiğini öğrenmesi,
- Memleketinde yeğeninin kendisini aramak için gelmediğini öğrenen ve Hatice ile Alemgir'den haber alamayan Cihangir'in köyündeki düşmanı tarafından başına iş açılmadan memleketinden ayrılmaya karar vermesi,

- Memleketinden ayrılan Cihangir'in Byransk'taki köye dönmesi, Byransk'taki köyde üç yıl kalan Cihangir'in orada kalabilmek için kolhozda domuz bakıcılığı yapması ve bir polis tarafından her ay denetlenmesi,

X. Bölüm: İkinci Karşılaşma

- Yusufthane köyünden Seferkul'la dönen Salihov'un onu maktül Sıddık Şerifov'un evine götürmesi ve sonrasında yaşanan olaylar,
- Karakola dönen Salihov'un Remziddin Ramazanov'a Cihangir'in katil olmadığından emin olduğunu, onu serbest bırakarak gerçek katile ulaşabileceklerini söylemesi,
- Yolçıvoy'un Seferkul'dan, annesi Hatice ile babası Alemgir'in nasıl evlendiğini öğrenmesi,
- Salihov'un Hatice'nin rahatsızlığını öğrenmesi ve Yolçıvoy'un huzursuz hâlden saklı sırların ortaya çıktığını tahmin etmesi,
- Salihov'un Remziddin Ramazanov'dan Yolçıvoy'un verdiği isimleri araştırmasını istemesi,
- Salihov'un cinayetin 1922 yılına dayandığından şüphelendiğini söylemesi. Cihangir ve ağabeyine kalan mirasın 1922 yılındaki olaylara sebep olduğundan şüphelenmesi,
- Remziddin Ramazanov'un Komlev'i Cihangir'in yattığı hastaneye götürmesi, Komlev'in Cihangir'e karısının ve oğlunun hayatta olduğunu söylemesi,
- Tren garında oraya konferans için gelen Komlev ile karşılaşması,
- Komlev ile birlikte medreseye müderrisin yanına dönmeleri, geceyi orada geçirdikten sonra Komlev'in tekrar görüşmek üzere ayrılması,

- Hastalığı ağırlaşan müderrisin o gece ölmesi, ertesi gün Cihangir tutuklandıktan sonra sorguda Komlev'in de medreseden çıktıktan sonra tutuklandığını öğrenmesi,

XI. Bölüm: Ateşi Kim Yaktı?

- Cihagir'in, halk düşmanı ilan edilen Komlev ile birlikte görüldüğü için ikinci kez hapse atılması,
- İkinci kez tutuklanan Cihangir'in ilk kez sürgüne gönderildiği (1922) sırada bindirildiği trenle ikinci kez sürülürken bindirildiği treni kıyaslaması,
- Sürgün yerlerine vardıklarında Cihangir'in askerler tarafından çağırılıp kendisine grup başkanlığının teklif edilmesi, Cihangir'in bu teklifi reddetmesi,
- Talibcan'ın Almanya'da okuduğunu ve döndüğünde tutuklandığını anlatması,
- Sürgünde Cihangir'in Talibcan ve İslâmhan'a sahip çıkması,
- Daha sonraki yıllarda İslâmhan'ın yaşadığı yeri ziyaret eden Cihangir, İslâmhan'ın hayatta olup olmadığı hakkında bilgi edinememesi,

XII. Bölüm: Hainlikten Allah Korusun

- Cihangir'in 1944 yılındaki bilgilere göre 1938 yılında Cihangir hakkında verilen hükmün 1944 yılında bozulması,
- Ramazanov'un Cihangir'i hastanede sorgulaması, 1944 yılındaki olaylar ile Talibcan hakkında sorular sorması,
- Talibcan ile birlikte Alman askerlerine esir düştükleri günü, Almanlara kendilerini hayvan taciri olarak tanıtmaları,

- Alman ordusu safında savaşmaları, Talibcan'ın savaşırken diğer safa (Kızıl ordu) geçip hain damgasından kurtulmak istemesi,
- Cihangir'in Talibcan'ın öldüğü anı hatırlaması,
- Cihangir'in anıların etkisinden çıkıp Remziddin Ramazanov'un Talibcan'ı araştırarak bir yere varamayacağı kanısına varması,

XIII. Bölüm: Çinli Doktor

- Binbaşı Sancar Salihov'un görevini kötüye kullandığı için rütbesi düşürülen Cabbarov'un İlçe Cumhuriyet Savcılığı görevine getirilmesine şaşırması,
- Salihov'un Kırkbel'e gidip Damin'e Muradilla'nın da içinde olduğu fotoğrafları göstermesi, Damin'in Muradilla'yı tanınması,
- Salihov'un cinayetin işlendiği çınarın altındaki üçüncü ayak izinin Muradilla'ya ait olduğu şüphesinin Cihangir'in anlattıkları ile pekişmesi,
- Cabbarov'un Cihangir Muhammedrıazayev'in serbest bırakılmasına karşı çıkması,
- Salihov'un Ramazanov'a Cihangir serbest kalırsa gerçek katilin onu takip edeceği ve böylece katilin yakayı ele vereceğini söylemesi,
- Hatice sorgulanırken 1922 yılında Muradilla'nın da onlarla birlikte yurtdışına gittiğini anlatması, cinayet gününden birkaç gün önce evlerine Muradilla'nın geldiğini anlatması,

XIV. Bölüm: Akıbet

- Cihangir'in Salihov hastaneden gidince onun kendisine söylediklerini ve ağabeyinin Daydidere'ye neden yalnız gelmediğini düşünmesi,
- Muradilla'nın yıllardır Zaferbek'in ganimet dolu bohçasının peşinde olması,
- 5 Ekim günü gerçekleşecek olan ağabey kardeş buluşmasında Muradilla'nın hazineye ulaşacağını düşünmesi,

- Muradilla'nın Alemgir ile yaşadığı arbede sırasında Alemgir'i vurması; ancak suçu Cihangir'in üstlenmesi,
- Hastaneden çıktığı için Damir'in evinde olan Cihangir'in yanına Yolçıvoy ve Muradilla'nın gelmesi,
- Muradilla ve Cihangir'in ertesi gün Daydidere'de Alemgir'in öldüğü yerde yalnız buluşmak şartıyla sözleşmesi,
- Şaymardan ve Dilsiz'in sürgün edilme nedenlerinin konuşulması,
- Cihangir babasından kalan mirası gömdüğü iki ayrı yerden birini kazıp bohça içindeki tabancanın şarjörünü tek kurşun kalacak şekilde boşaltması ve tabancayı yanına alması
- Tepelerin arkasında gizlenen ve süreci titizlikle takip eden Binbaşı Sancar Salihov ve ekibini fark etmemesi,
- Muradilla'nın Cihangir'in yanına gelmesi, hazineyi sorması, hazinenin yerini öğrendikten sonra Cihangir'e yeri kazdırması,
- Muradilla'nın toprağı kazan Cihangir'den çukurdaki bohçayı istemesi. Cihangir'in bohçadan silahı çıkaracağı sırada polislerin olay yerine gelmesi,

3.4 Bakış Açısı ve Anlatıcı

Bakış açısı kurmacayı oluşturan ana unsurlardandır. Roman sanatının en önemli teknik öğelerinden olan bakış açısı, anlatım sisteminin merkezinde yer alır. İçeriğini okuyucuya bir anlatıcı aracılığıyla iletmek zorunda olan romanda bakış açısı, söz konusu anlatıcının kurmaca içerikte yer alan her türlü öğeyi aktarma aşamasındaki konumuyla ilgili bir terimdir.⁴⁹ Yazarın okuyucuya kimin gözünden, kimin ağzından ulaştığı sorusuyla ilgili bir kavramdır.⁵⁰ Kimin gözünden okura ulaştığımız konusu oldukça önemlidir. Anlatıcı kurmacayı bize anlatmakla yetinmez, olaylar ve kişiler hakkında görüşlerini de söyler. Dolayısıyla yazar anlatıcının bilme şekilleri farklı şekillerde karşımıza çıkar. Anlatıcının her şeyi bilmesi, sadece gördüklerini anlatması ya da bizzat anlatılanları yaşayan olması eserin okurunu yönlendiren önemli detaylardır. Roman sanatında anlatıcıların kullandıkları bakış açıları dört tanedir. Tanrısal bakış açısı; her şeyi bilen, her şeyi gören ve anlatıya zenginlik katan bir bakış

⁴⁹ Hakan Sazyek, **Roman Terimleri Sözlüğü**, Hece Yayınları, Ankara, 2015, s. 47.

⁵⁰ Ünal Aytür, **Henry James ve Roman Sanatı**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 19.

açısıdır.⁵¹ Gözlemci bakış açısı, bu kişinin bakış açısı da sadece gördükleri, araştırdıkları ve yorumladıkları ile sınırlıdır.⁵² Çoğul bakış açısı, her bir bölümü başka figürler tarafından anlatılan romanlarda kullanılan bakış açısıdır.⁵³ Tekil bakış açısı, bu bakış açısı ben ve sen anlatıcı bakış açısı olarak iki alt başlıkta incelenir. Sen anlatıcı bakış açısı sınırlayıcı olduğu için az kullanılır. Ben anlatıcı bakış açısında yazar olayları bir başkasının (olayın kahramanının) ağzından anlatır.⁵⁴ Nitekim romandaki teknik kurgu bakış açısıyla şekillenir. “Sonuncu Kurşun” eserinde Tahir Malik, tanrısal bakış açısını kullanmıştır.

“Sonuncu Kurşun” tarihsel bir kıssa olması sebebiyle anlatıcının tarih bilgisinin yansımalarından izler taşımaktadır. Kıssada anlatılanların gerçek yaşamdan alınmış olması ve tanrısal bakış açısının kullanılması kurguyu güçlendirmektedir. Tanrısal bakış açısında yazar-anlatıcı zaman ve mekân ile sınırlı değildir. Nerede aranırsa orada hazırdır. Kahramanların bütün geçmişini, her türlü hususiyetlerini zihinlerinden geçirdiklerini bilmektedir, iç konuşmalarını duymaktadır.⁵⁵ Tahir Malik, kahramanlarının iç dünyalarını açıklamada iç konuşma tekniğini kullanmıştır. Kıssanın başkahramanı Cihangir’in 1938 yılında ikinci kez tutuklanıp sorgulandığında aklına ilk tutuklandığı 1922 yılındaki sorgusu gelmiştir. Cihangir 1922 yılında polisler tarafından günlerce sorgulandığını, ikinci kez tutuklandığında sorgunun kısa sürmesini, hakkında hemen hüküm verilmesine dair şaşkınlığını yazar okura şu şekilde aktarılmıştır;

“İlk hapse girdiğinde “Bu da bir insan boşuna acı çekmesin.” diye düşünülerek herhalde üç dört gün sorguya çekildi. Tanıkların bilip bilmeden söylediklerini de duymuşlardı. Karar halk önünde okunmuştu. Bu sefer tartışılmadı. Mesele daha ilk sorguda hallolmuştu. Cihangir “halk düşmanı” ile arkadaşmış. Bu arkadaşlığı yüzünden hapse atılması gerektiğini öğrendi. Ama ne kadar düşünürse düşünsün Komlev’in hangi halka - Rus halkına mı Özbek halkına mı- düşman olduğunu anlamamıştı. Ayrıca onun yanlış fikirli unsur⁵⁶ olduğunu da bu sorguda öğrenmişti. Ama hangi fikirleri doğru, hangi fikirleri yanlış onlar anlatmamıştı. Cihangir’e birisi “Hapiste yatacak yer yok.” dese inanmazdı. Bunu kendi gözleriyle gördüğünde “Allah Allah” diye şaşırılmıştı. Bunların hepsi mi unsur, hepsi mi zengin çocuğu? diye düşündü.”(SO.:194)

⁵¹ Hasan Boynukara, **Bakış Açısı ve Anlatıcı**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1997, s. 116.

⁵² Aytür, age., s. 53.

⁵³ Sazyek, age., s. 104.

⁵⁴ Sevim Gündüz, **Öykü ve Roman Yazma Sanatı**, Toroslu Kitaplığı, İstanbul, 2003, s. 87.

⁵⁵ Şerif Aktaş, **Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2005, s. 90.

⁵⁶ Lenin’den sonra zenginler, din adamları, Ceditçiler, mal mülk sahibi olanlar yasaklı unsurlar ilan edildi.

“Diye düşündü.” ibaresi anlatıcının kahramanın sesi olduğunu göstermektedir. Cihangir’in Komlev’in halk düşmanı olduğunu ve kendisinin halk düşmanı ile arkadaş olduğu için hemen ceza aldığını öğrendikten sonraki fikirleri karakterin iç analizi ile okura aktarılmıştır. Karakterlerden bir diğeri olan Binbaşı Sancar Salihov’un, Cihangir’in sorgusuna girmeden önce kendisine sorulabilecek sorulara hazırlık yaptığı anda karakterin ruhsal durumunu okura daha iyi anlatabilmek için yazar yine iç monolog tekniğini şu şekilde kullanılmıştır;

“Ama... Katil de ya benim gibi düşünmüşse? Muhammedrızayev’i sorguladığımda o bana bu soruyu sorarsa? Ne cevap vereceğim? Aklayacak mıyım? Bunlar kandırılmış, gurbette acılar çektiler mi, diyeceğim. Getirdikleri mallara bakılırsa hiç acı çekmişe benzemiyorlar. Bunların arasında fakir görmedim, derse ne yapacağım?” Salihov yol boyunca bu şekilde kendisiyle tartıştı.”(SO.:97)

“Kendisiyle tartıştı.” ibaresiyle kahramanın duygusu kendi ağzından iç monologla okura aktarılmış, böylece yazar tanrısal bakış açısının her şeyi bilme yetkisinden faydalanmıştır. İç monoloğun oldukça sık kullanıldığı kıssada yazar kahramanlarını ne düşündüğünü okura aktarırken bazen de farklı olaylar ve zamanlar arasında geçişler yapmıştır. Yazar, Cihangir’in geçmiş hayatının karışıklığını (farklı sebeplerle üç kez hapse düşmesini) fon karakter Yüzbaşı Remziddin Ramazanov’un iç diyaloguyla şu şekilde vermiştir;

“Cihangir Muhammedrızayev partizan⁵⁷ müfrezesindeki tüm askeri operasyonlarda aktif rol almıştı. Hemşehrisi Talipcan ile sonraki operasyona gidip kayıplara karışmıştı. Müfreze içinde onun hain olduğuna dair bir şüphe oluşmadı. Müfreze komutanı Yarbay Strujev 1944 yılında Muhammedrızayev hareketlerinde hiçbir suçlu belirtisi bulunmamış, aksine 1938 yılında hakkında verilen hüküm bozulmuş. Ama aradan dört yıl geçince “vatan haini” Muhammedrızayev on üç yıl hapis cezasına çarptırılmış. Bu sahanın inceliklerine henüz hâkim olamayan Yüzbaşı, Cihangir’in hayatına ait bilgilerden herhangi bir sonuca varamıyordu. Esir düşmüş olanların Yugoslavya partizanları ile birlikte savaş sonrası dönemdeki acılı sonu ona ayandı. Askeri istihbaratın acımasızlığını da biliyordu. 1944 yılında casusluk göreviyle geri dönen bir insanı affetmek mümkün mü? Eğer bizim istihbaratımıza çalıştıysa belki de affedilmiştir, diye düşündü Ramazanov. Suçu affedildikten dört yıl sonra tekrar hapse atmaları şaşırtıcı.” (SO.:10)

Cihangir’in başından geçen olaylar, zamansal olarak uzun olmasına rağmen tanrısal bakış açısıyla uzatmadan ve okuru sıkmadan birkaç cümle ile aktarılmıştır. Karakter bakımından oldukça kalabalık bir kıssa olan “Sonuncu Kurşun”da yazar-anlatıcı olayları kahramanlar arasında geçen konuşmalar biçiminde aktarmıştır;

⁵⁷Almanya Rus savaşında halk vur kaç yöntemini kullanan gerillalardır.

“— Jenga ben reis ile konuştum. Sen Grikoriç ailesinin bir üyesi sıfatıyla kolhozda çalışacaksın. Domuz besleyebilir misin?

— Grikoriç elimden gelmez, beni bu işe bulaştırma.

— Başka iş yok kolhozda. Sığırlara bakan adam belli, domuz bakıcısına yardımcı gerek. Biliyorum domuz haram dersin. Ama sen domuz etini yemeyeceksin ki yemek vereceksin, altını temizleyeceksin vessalam. Çalışmazsam olmaz.” (SO.:168)

Anlatıcı kahramanların diyaloguyla Bryansk'ta kalabilmek için Kolhoz'da çalışmak zorunda kalan Cihangir üzerinden Rusların Kolhozlaştırma politikası hakkında bilgi vermiştir. Kıssada anlatılanların gerçek yaşamdan alınmış olması ve karakterlerin birçoğunun gerçek kişiler olmasından anlaşılacağı üzere yazar Cihangir'in öyküsü üzerinden bir döneme ışık tutmuştur.

3.5 Zaman

Kurmaca metinlerde olayların başladığı ve bittiği bir vaka zamanı vardır. Zaman kavramı olay örgüsünde büyük önem taşımaktadır. Yılmaz Durali'ye göre bir büyük romanı oluşturan unsurları şöyle sıralamak mümkün; dikkat, kültür, duyarlılık, zaman, mekân ve meraktır. Bunlardan ilk üçü doğrudan doğruya romanın muhtevası ile ilgilidir. Son üçü ise, romanın kuruluş ve gelişmesindeki teknikle ilgilidir.⁵⁸ Dolayısıyla zaman kavramı modern metinlerde önem kazanmıştır. Kurmaca metinlerde zaman kavramı çeşitlilik göstermiştir. Bunlardan biri eserin geçtiği zaman dilimi olan vaka zamanıdır. Philip Stevick:“Bir romanda esas teknik geriye dönüştür romanda geçen olayların olduğu, zamanla hikâyeyi anlatının zamanı yani bu olayların kaydedildiği zamanı arasında zaman bakımından uzun mesafe vardır.”⁵⁹ cümlesiyle geri dönüş tekniğinin roman için asıl teknik olduğunu vurgulamıştır. “Sonuncu Kurşun” kıssasında konu edilen vaka zamanı 1957 yılı Ekim ayıdır. Ancak kıssada zaman kronolojik bir akış göstermemektedir. Yazar kıssada sık sık başvurduğu geriye dönüşlerle okurufarklı tarihlere götürmektedir. Yazar kahramanın geçmişte yaşadıklarını bu teknikle verilmiştir. Geriye dönüş ve geçmişin şimdiye taşınması anlatının yapısal bütünlüğünü sağlayan dikkate değer yönüdür. Olay örgüsünün “Şimdiki zamanı” hâkim bakış açısının yazara verdiği her şeyi bilme gücüyle

⁵⁸ Yılmaz Durali, **Roman Sanatı ve Toplum**, Kesit Yayınları, İstanbul, 2011, s.53.

⁵⁹ Philip Stevick, **Roman Teorisi**,(Çev. Sevim Kantarcıoğlu), Akçağ Yayınları, Ankara,2010, s.242.

verilmiştir. Olay örgüsün geçmiş zamanında yaşananlar ise geriye dönüş tekniğiyle aktarılmıştır.

“Sonbaharın soğuk nefesiyle titreyen yapraklar, azıcık esintiye dahi dayanamayıp çıt diye kopacak hale gelmişti. Yağmurdan önce kopup gazele dönmüş yapraklar ise çürümeye yüz tutmuştu. Eğer bugünküleri rüzgâr uçurup götürmezse kopup düştüğü ağacın dibinde çürüyecekti. Güneş batarken rüzgâr esmiyordu. Daydidere’deki bir tepede yalnız, ihtişamlı çınarın en alt dalındaki yaprak kopar kopmaz bir silah ateşlendi. Ateş eden kimdi? İkisinden birinin yere yığılması gerekiyordu.”(SO.:16)

Bu ifadelerden de anlaşıldığı üzere kısca Cihangir ve Alemgir’in bir çınar ağacı altında birbirlerini vurmak için bekledikleri an ile başlamıştır. Buradan anlaşıldığı üzere mevsim sonbahardır. Kıssanın ilerleyen sayfalarında köyde Devrim aktivistlerinin vurulması ve köye Rus köylülerinin yerleştirileceğinden bahsedilmesi Ekim ya da Kasım ayı olduğu tahmin edilebilmektedir.

“— Kısacası görmediği acı ve keder kalmamış. Üç kez hapse girmiş. 1922 yılında Devrim karşıtı hareket için ve aktivistleri öldürüp köyü ateşe vermekle suçlanmış.”(SO.:89)

Bu parçada yazar-anlatıcı vakayı 1922 yılı sonbaharıyla başlatmıştır kurgunun devmanında 1957 yılına doğru ileri ve geri sıçramalar yapılmaktadır. Anlatının öyküleme zamanı 1922-1957 yılları arasında gerçekleşen Ekim Devrimi, İkinci Dünya Savaşı ve Stalin dönemi vb. sosyal zamanı da kapsamaktadır. Cihangir’in hayatı etrafında şekillenen vakayı anlatırken yazar-anlatıcı kıssada zaman otuz beş yıllık bir süreci kapsamaktadır. Anlatıda zaman devamlı ileri bir seyir izlemez. Yazar-anlatıcı kurguyu geriye dönüşlerle geçmiş zamana götürmektedir. Kıssada yapılan geri dönüşlerden biri şu şekildedir;

“— Ey Müslümanlar, sonuçta bu -Cihangir- Muhammedrıza’nın soyundan ya. Nankör olmayın, rahmetlinin iyiliklerini unutursak kör oluruz. Zengin zengin dersiniz, zengin olup bizim boynumuza binmedi ya. Kendi çalışıp kazanıyordu ya.

— Babası rahmetli iyi adamdı, çocuklarının halini gördünüz işte. Biri kaçtı, bu da kurt gibi duruyor.

— Cihangir Muhammedrızaoğlu, köyün önde gelenlerinin kurşuna dizilmesine iştirak ettiğini onaylıyor musun?

— Hayır, ben ateş etmedim.

— Hey, Kızıl Yargıç⁶⁰ kardeş, onun sözüne inanmayın, ateş etmiştir.

⁶⁰ Troyka mahkemelerinin yargıcısıdır.

— Yalan konuşuyorsun kahrolası. Cihangir yoktu onların içinde. Bu da bizim gibi bir çiftçi.

—İşçi-çiftçi cumhuriyeti adına...”(SO.:48)

Cihangir’in ilk tutuklandığı yıl köy halkının kendisine yaptığı zulmü hatırlaması bir geriye dönüşle verilir. Bu geriye dönüş öyküleme zamanına aittir. Anlatıdaki diğer geri dönüş Cihangir’in ikinci kez tutuklandığı 1937 yılına aittir.

“Cihangir önce kötü bir rüya görmüş gibi oldu. On beş yıl önceki vagon, on beş yıl önceki tanıdık koku... Ama insanlar başka, 1922 yılındaki vagon bu kadar dolu değildi. Oradaki insanlar birbirlerine küfredirdi. Gardiyanlar üstlerinin annelerini ‘tatlı sözlerle’ sık sık anarlardı. Bu kez vagon insan dolu, ama hiç kimse yok gibi. Sanki 1922 yılındaki vagona huysuz atlar, buna ise sakın koyunlar hapsedilmiş gibiydi.”(SO.:194)

Anlatıdaki geriye dönüşler öykü zamanında da kırılmalara neden olmaktadır. Kıssada Cihangir’in rüyaları, hatırladığı anılar ve kimi zaman da diğer karakterlerin diyalog ya da iç monologlarına yerleştirilen geriye dönüşler de mevcuttur.

3.6 Mekân

İnsan, doğası gereği hayatta kalabilmek için güvenli bir yere ihtiyaç duyar. Anlatılarda yer kavramı yerine mekân terimi de kullanılır. En geniş anlamıyla mekân, uygarlığın ve uygarlaşmanın vitrinidir. İnsanlığın uygarlaşma serüveninin ilk ayak izleri mekânda gözlenmektedir.⁶¹ “Sonuncu Kurşun” kıssasında başkişi Cihangir çok fazla yer değişikliği yaşamıştır. Yer değişiklikleri mekânların çeşitlendiren en önemli etkidir.

3.6.1 Çevresel Mekân

Roman, yazıya çehresini veren fiziksel bir çerçeve içinde, metnin sayfa sayfa ve bir dizi tablolar halinde oluşacağı bir mekâna sahiptir. Orada bütün olaylar herhangi bir zaman sürecinde geçer. Yani mekân zamanı, zaman da mekânı gerektirir.⁶² Mekân, vaka zincirinde ifade edilen hadiselerin sahnesi durumundadır.⁶³ Mekân çevresel ve algısal olmak üzere iki yönüyle karşımıza çıkmaktadır. Çevresel mekân: işlenmemiş, anılatırılmamış ve yalnızca üzerinden geçilen bir yerdir. Kişi bu mekânı önemsemez

⁶¹ Mehmet Tekin, **Roman Sanatı**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2000, s.105.

⁶² Galip Baldıran, **Alain Robbe-Griller ve Yeni Roman**, Çizgi Kitapevi Yayınları, Ankara, 2002, s.122.

⁶³ Şerif Aktaş, **Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2005, s. 128.

ve orası kendi benliğinde herhangi bir çağrışıma/etkileşime sebep olmamaktadır.⁶⁴ Çevresel mekânlar başkişinin psikolojisinde önemli bir yer teşkil etmez, bu mekânlar bireyin içinde bulunduğu çevrelerdir. Ramazan Korkmaz çevre ve mekân ilişkisini şu şekilde tanımlar: Çevre; işlenmemiş, anılaştırılmamış, dönüştürülmemiş bir yerdir; üzerinden yalnızca geçilir ama derinliğine görülmez, kişi ve/ya olayı derinden etkilemez. Olay örgüsünün üzerine asıldığı bir vestiyer işlevi üstülenen bu tür mekânlar, coğrafi nitelikte bir güzergâh olmaktan öteye geçemezler. Anlatımın veya olayın akışındaki hız, mekânın veya karakterlerin görülmelerine pek imkân tanımamaktadır.⁶⁵“Sonuncu Kurşun” kıssasında yer alan mekânlar gerçek yaşamdan alınan olayların vuku bulduğu yerlerdir. Kıssada, Ekim Devrimi sonrası kurulan Sovyet Sosyalist Rusya’nın Lenin ve Stalin dönemindeki Özbekistan ve büyük ölçüde Taşkent çevresini anlatılmıştır. Yazar Taşkent merkezli bir anlatı tasarlamıştır. Kıssanın bölümlerinin geçtiği yerler: Özbekistan/Taşkent, Kırkbel, Daydidere, Yusufhane, Sibirya, Rostav, Beyaz Rusya, Bryansk, Kaşgar, Almanya olarak verilebilir. Başkişi Cihangir’in doğup büyüdüğü yer olan Taşkent ve Cihangir’in sürgün nedeniyle olay örgüsünün kurgulandığı bu şehirler çevresel mekân olarak düşünülebilir. Çevresel mekânlar kahraman için herhangi bir yer olmaktan öteye geçmemiştir. Kıssada kahramanlar ve olay örgüsü üzerinde çevresel mekândan çok algısal mekânların etkisi hissedilir. Bu sebeple incelemede daha çok algısal mekânların kahramanların ruh dünyalarındaki etkisi üzerinde durulmuştur.

3.6.2 Algısal Mekân

İnsan psikolojisi üzerinde mekânın şekillendirici bir etkisi vardır. Vaka zincirinin muhtevası ve kahramanların psikolojik hali, mekân tasvirlerinden de anlaşılmaktadır.⁶⁶ Romanda kişilerin ruh hallerinin, içsel dünyalarının mekâna yansıdığı anlarda algısal mekân devreye girer. Algısal mekânlar; kişi-yer ilişkisini sorunsal açıdan yansıtan, dönüştürülmüş, anılaştırılmış yerlerdir; yalnızca topografik bir yer değil, anlam üreten, anıları barındıran, kişinin iç dünyasının yansıtan bir

⁶⁴ Ramazan Korkmaz, Nesibe Didem Nakipler, **Toprak Ana'da Mekân-İnsan İlişkisi Cengiz Aytmatov**, T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2009, s. 200.

⁶⁵ Ramazan Korkmaz, Süer Eker&Ayşenur İslam Külahlıoğlu, “Romanda Mekânın Poetiği”, **Dil ve Edebiyat Yazıları-Mustafa İsen'e Armağan**, Grafiker Yayınları, Ankara, 2007, , s. 405.

⁶⁶ Aktaş, age., s. 131.

değerdir.⁶⁷ Mekânın bireyle olan ilişkisine bağlı olarak mekân, bireyi güvende hissettiren açık/geniş mekânlar; bireyin kaotik bunalımını yansıtan kapalı/dar ve labirentleşen mekânlar olmak üzere iki şekilde teşekkül eder.

3.6.2.1 Açık/Geniş Mekânlar

Mekân-insan ilişkisi, bazı romanlarda ‘geniş’ -veya ‘açık’- mekân düzeyinde de anlatılmaktadır. Genellikle toplumsal konuları işleyen bu tür romanlarda, natüralistlerin belgeselci tutumu dikkati çekmektedir. Mekân unsuru, kişilerin kimliğini yönlendiren bir etken (saik) olarak kullanılmaktadır.⁶⁸ Açık/geniş mekânlar; mutlu ve huzurlu olan insanın/varlıkların ruhsal dünyasını sembolize etmiştir. “Sonuncu Kurşun” kıssasının sürgün, göç, savaş, yasaklar, hain ilân edilme, ölüm gibi trajedi ağırlıklı konusu vardır. Bu nedenle kıssada bireyi güvende hissettiren açık mekânlar fazla yer almamaktadır. Mekânın iyiliği veya kötülüğü ifade etmesi çağrışımsal yolladır; kahraman, yaşadıklarıyla bu durumu mekâna aktarmıştır.

“...etrafa hasretle baktı. Dağ bağrındaki cennet gibi köyü buradan görünmüyordu, lakin şimdi etrafa bakınca köyünü görür gibi oldu. Burnuna iğde çiçeği kokusu gelmiş gibi hissetti. Bu civarda iğde yok, olsa bile şimdi sonbahar.”(SO.:37)

“Sonuncu Kurşun” kıssasında hapishaneye sevk edilmek üzere Taşkent’teki karakolun bahçesine çıkarılan Cihangir’i ruhsal olarak ferahlatan bir an yaşadığı için bahçe Cihangir için genişleyen mekândır. Bakılan mekân parçası, bakan kişinin psikolojisine, kültürüne tanıklık eder. Böylece, anlatıcının vereceği bazı bilgiler, anlatıcıya gerek kalmadan verilmektedir.”⁶⁹ Mekânların insan psikolojisini etkilediği gerçeği kıssada da sıklıkla vurgulanır.

“Semereddin Cihangir’in işten dönmesini beklerdi. Cihangir yemek yedikten sonra ikisi dışarı çıkardı. Semereddin yaşlı adamın eliyle yaptığı sert bir kızağa binerdi. Cihangir at gibi çığlık atar ve onu uçururdu. O her çığlık attığında, kışnediğinde çocuk haykıracak gülerdi. Aynisa onların oyununa pencereden bakardı. Cihangir onun bakışını hissederdi bu sebeple o tarafa bakmazdı. Sonra Cihangir ablasının bodrumuna girer hayatının kalan zamanı orada geçirirdi. Semereddin ona teselliydi, bazen çalışırken de çocuğu özlerdi.”(SO.:169)

⁶⁷ Ramazan Korkmaz&Veysel Şahin, **Romanda Mekân: Romanda Mekânın Poetiği ve Çözümlemeler**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2017,s.403.

⁶⁸Mehmet Tekin, **Roman Sanatı**, Ötügen Yayınları, İstanbul, 2000, s.115.

⁶⁹ Tekin, age., s.121.

Uzun yıllar sürgünde kalan Cihangir 1922’de sürgün edilmeden önceki hayatında baba olmayı bekleyen yeni evli bir adamdı. Bryansk’ta karşılaştığı Aynisa’nın oğlu Semerreddin, Cihangir’e sağ olup olmadığını bile bilmediği çocuğunu hatırlatmaktadır. Semerreddin’le vakit geçirdiği zamanlar Cihangir’in keyifli olduğu anlardır. “Ya sevgiye, ya da arzuya nesne olmak istiyoruz.”⁷⁰ Cihangir de babalık arzusuyla Semerreddin’in baba nesnesi olmak ister, çünkü içinde kendi çocuğunun yaşadığına dair baskın bir umut vardır. “Umut bir ‘olmak’ durumudur. Yoğun, ama henüz kullanılmayan (talep edilmeyen) bir eyleme ve çalışmaya içsel yönden hazır olmak demektir.”⁷¹ Cihangir de içsel olarak babalık duygusuna hazır haldedir. Böyle anlarda mekân genişler ve kişi için huzuru temsil ettiği için kişinin psikolojisine olumlu etki etmektedir.

“Hastaneye ertesi gün sabah geldi. O, Cihangir’in odasına yalnız girdiğinde hemşire tedavisini bitirip çıkmak üzereydi. Cihangir oğlu gelip gittikten sonra “Allah’a nasıl şükredeceğini, Allah’ım canımı hemen al, diye nasıl feryat edeceğini bilmiyordu.” (SO.:212)

Hastane de Cihangir için genişleyen mekânlardan bir tanesidir; çünkü Yolçıvoy yani oğlu Cihangir’i ziyarete gelmiştir. Cihangir, Yolçıvoy’un kendi oğlu olduğunu anladığı gün fenalaşıp hastaneye kaldırılmıştı. Hastaneye gelen Yoçıvoy’u gören Cihangir karmaşık duygular yaşamıştır. Ancak oğlu yanına geldiği için mutludur. Cihangir’in yıllarca varlığından haberi olmadığı çocuğu Yolçıvoy artık yanındadır. Cihangir üstlendiği suçtan ötürü bir taraftan ölümü arzularken diğer taraftan oğlu ile olduğu için mutludur. Çünkü insan mekânın içinde var olur, hastane artık Cihangir için sıradan bir yer değildir. Oğluya kavuştuğu özel bir alandır. Mekân algısı içsel durumun temsiliyetiyle açık/geniş mekâna dönüşür, çünkü mekânlar insanla birlikte anlam kazanmaktadır.

3.6.2.2 Kapalı/Dar ve Labirentleşen Mekânlar

Yazar “Sonuncu Kurşun” kıssasında mekân tasvirlerine ağırlık vermektedir. Yazarın bundan maksadı insan-mekân ilişkisine dikkat çekmek istemesidir. Kahramanların içinde bulunduğu psikolojik durum mekân ayrıntılarına yüklenmiştir. Kıssada anlatılan dönem ve bahsedilen tarihsel gerçekler itibarıyla bireyi sıkıştıran dar

⁷⁰ Bülent Somay, **Bir Şeyler Eksik**, Metis Yayınları, İstanbul, 2007, s.73.

⁷¹ Eric Fromm, **Yaşama Sanatı**, (Çev. Aydın Arıtan), Arıtan Yayınevi, İstanbul, 1997, s.105.

mekânlar daha yoğun kullanılmıştır. Dar mekânlar bireyin varoluşsal süreçte bulunmayı tercih etmedikleri mekânlardır. Kıssada 5 Ekim 1957'deki cinayeti üstlenen Cihangir'in götürüldüğü nezarethane birey için dar mekâna geçiştir.

“Cihangir İlçe Emniyet Müdürlüğü'nün yarı bodrum nezarethanesine geri götürüldü. On kişi kapasiteli, tahta ranza konulan, yarı aydınlık rutubetli nezarethanede geceyi yalnız geçirdi. Bu nezarethanede 1922 tarihinde de yatmıştı. O zamanlar yerde saman döşeliydi. Sabaha kadar pirelere yem olmuştu.” (SO.:35)

Hapishanede uzun süre kalan insanlar psikolojik sıkıntılar yaşamaktadır. Bu durumu Frankl: “Tutuklunun ruhsal tepkilerinin ikinci evresinde ortaya çıkan semptomlar, coşkusal ölümlük, yani kişinin hissetmeyi göze alamadığı coşku ve duygularını köreltmesiydi, bu da sonunda tutukluyu, her gün ve her saat karşı karşıya olduğu dayığa karşı duyarsızlaştırıyordu.”⁷² ifadeleriyle tasvir etmektedir. Nezarethanede şiddet görmese de daha önce kaldığı bir mekân olan bu yer bireyi duyarsızlaştırır. Nezarethaneden hapishaneye nakledilmek üzere dışarı çıkarılan Cihangir, memleketinin kendisiyle vedalaşmak üzere olduğunu bir daha vatanının toprağına, anne babasının mezarına gidemeyeceğini düşünerek içsel sıkıntılar yaşamıştır. Cihangir'in yaşadığı içsel sıkıntı uzun bir paragrafla tasvir edilmiştir.

“Güneş ışıkları ölümcül görünse de mahkûm arabasının demir gövdesine tesir etmişti. Küçük bir pencere camı bile olmayan bu arabanın içi karanlık ve çok havasızdı. Bir an Cihangir'in nefesi gitti geldi. İyi ki fazla beklemeden araba hareket etti. Soğuk rüzgâr demir gövdenin yarıklarından yol bulup içeri girdi. Cihangir'e göre vatanın bu temiz havası sanki onunla vedalaşmak için gelmişti. O, derin derin nefes aldı. Boğazına bir şey düğümlendi. Ağlayası geldi. İlk tutuklandığında bu duruma düşmemişti. Döndüğünde ana yurdunun toprağını yüzüne süreceğine, suyundan kana kana içeceğine, havasından doya doya teneffüs edeceğine inanıyordu. Şimdi böyle bir inancı yoktu. Artık dönmek üzere gidiyordu. Şimdi annesi, babası yalnız kaldı. Şimdi onların ruhları köyün sokaklarında kimsesiz bir şekilde ağlayarak gezecekti.” (SO.:38)

Anlatıdaki kapalı mekânlardan biri de hapishanedir. Hapishaneler bireyin işlediği ya da işlemiş olduğu düşünülen suçların cezasının yaptırımını olarak özgürlüklerin sınırlandığı yerler olmasından dolayı herhangi bir insana da olumsuz duygular hissettirmiştir.

“Aynı tanıdık manzara; tahta ranzalar çökmüş gözler, soluk yüzler, aynı tanıdık koku yani taş duvarın nemli havasına karışmakta olan pis kokular. Buranın kuralını da biliyor; suçsuz insanlar, ilk defa içeri girenler birden bire suç işleyenler yeni gelen mahkûma hemen dikkat etmezlerdi. Onlar kendi dertlerine yanarlardı. Yeni gelen adam başta hapishane havası solumuş olanların dikkatiyle karşılaşır.”(SO.:49)

⁷²Victor Emil Frankl, **İnsanın Anlam Arayışı**,(Çev. Selçuk Budak),Öteki Yayınevi, Ankara, 2000, s.32.

Daha önce hapishane deneyimi olan kişi için bu mekân daralan ve bireye sıkışmışlık hissi veren bir mekândır. Anlatıcı, 1922 yılında köyünü ateşe vermek ve aktivistlere ateş etmek suçlamasıyla sürgün cezası alan başkışı Cihangir'in sürgün edildiği bölgeye giderken bindirildiği tren vagonunu havasız olması, pis kokusu ve çatırdayarak açılan kapı sesiyle imgelemiştir;

“Cihangir küçük demir parmaklı pencereleri olan vagona binerken nereye gittiğini bilmiyordu. Saman döşenmiş vagonunun içi pis kokuyordu ve insan nefes alamıyordu. Kapı çatırdayıp kapanınca, içerisi daha da havasız kalmıştı. Bitler tarafından ısırılan Cihangir gözlerini sabaha karşı kapanmıştı. Uyandığında tren durmuştu, mahkûmlar uykudaydı. Vagonun içi yarı aydınlıktı. Cihangir'e göre sabah olmuştu ama küçük demir pencereler ışığı engelliyor gibiydi. Cihangir'in yanı başındaki bir adam bağdaş kurmuş oturuyordu. Onun kim olduğunu anlaması mümkün olmadı.”(SO.:52)

1922'li yıllarda ekonomik ve siyasal yönden zor günler geçiren Özbekistan kıssada Cihangir'in sürgün edilirken bindiği tren vagonun penceresinden gösterilmiştir, istasyondaki çocukların perişan hali istasyonu kasvetli bir mekâna dönüştürmektedir;

“Cihangir ayakucunda duran demir pencereden dışarı baktı. İstasyonda eski püskü giyimli çocuklar, yetişkin insanlara nazaran daha çoktu. Onların bazıları toplu oturuyor, bazıları تنها yerlere inmiş yatıyor, bazıları da ganimet peşinde fırsat kolluyordu.”(SO.:79)

Yazar-anlatıcı bu tasvirde çocukları özellikle kullanır. Savunmasız ve bakıma muhtaç çocukların bir tren garındaki hali Türkistan'ın içinde bulunduğu durumun tasviridir.

“Medresenin kapısına çift kilit vurulmuş, duvarları yıkılmaya başlamıştı. Görünüşe göre burada uzun zamandır kimse yaşamıyordu. Cihangir, sevdiği bir yakını harap bir şekilde görmüş gibi gözünden yaş gelmişti. En sevdiğiniz kişiyi harap olmuş şekilde görseniz, onu bağrınıza basarsınız, gözlerini silersiniz. Allah'tan merhamet dilersiniz. Sonra onun derdine deva ararsınız. Kaç yüzyıldır ihtişam saçan, binlerce ilim talibine sığınak olan, nice kapalı gözün açılmasına tanıklık eden, nice gönlün sırrını içine çeken bu binayla hiç mi ilgilenilemez; yarasına merhem bulunamazdı? Cihangir üzüntüsünü içine atıp binaya yaklaşmıştı. Elini tuğla duvara koymuş sanki bu çaresiz binanın yüzünü okşuyordu.”(SO.: 120)

Sovyet yönetimi'nin yürüttüğü Ruslaştırma politikaları gereği eski tarz eğitim veren kurumlar kapatılmış, insanlar yeni tarzda eğitimler veren Sovyet vatandaşı tipi yetiştirmek için açılan okullara gitmeye mecbur bırakılmıştır.⁷³ 1938 yılında ülkesine dönen Cihangir eğitim gördüğü medreseye uğrar ve Sovyetlerin uygulamalarından nasibini alan medreseyi gördüğünde medrese dar mekâna dönüşmüştür.

⁷³Ahmet Buran, **Kurşunlanan Türkoloji**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2016, s.334.

Devrim karşıtlarını hain ya da unsur ilan edip sürgün eden bu yönetimin kurbanı olan başkişi sürgün edildiği yeri, 1938 yılında serbest bırakılıp memleketine dönüşünü;

“— Soğuk memleketlerin rüzgârı attı, hapisten dönüyorum.”(SO.:121)

Sözleriyle ifade etmiştir. Soğuk memleket, tabirinden anlaşılacağı üzere unsur ilan edilenler Sibiryâ’ya sürgün edilmiştir. Hayatta kalıp dönebilenlerden olan başkişi döndüğü yeri sadece soğuk memleketi diye tasvir etmiştir. “Evine dönen tutuklu için yaşanan onca şeyden çıkarılacak onurlu deneyim, çekilen onca acıdan sonra Tanrıdan başka hiçbir şeyden korkması gerekmediği yolundaki harika duygudur.”⁷⁴ Memleketine dönen Cihangir hiçbir şeyden korkmadan köyüne gitmiştir ve evinin Sovyet yönetimince müsadere edildiğini görmüştür. Ev, Sovyet yönetiminde tarım kooperatifleri olarak bilenen kolhozlara -halkının birlikte çalışıp birlikte ürettiği kurumlar- devredilmiştir.

Sokağa döndü ve şaşırdı. Duvar başka, kapı başka. Kapı önünde iki atlı araba duruyordu. Cihangir hızlı adımlarla yürüdü. Kapının karşısında durdu. Beyni zonklamaya başladı. Birisi başına çekiçle vuruyormuş gibiydi. O uçuruma doğru yürüyörcasına içeriye yavaşça adım attı. Gözü verandanın üstündeki Kızıl bayrağa takıldı. O diz çökmek istedi, evini tavaf etmek istedi. Kim çiğnemiş bu avluyu? Cihangir duvardaki levhayı gördü, üzerindeki şu yazıları okudu. “Kızıl Pulluk Kolhozu” buraya da gelmişler ha. Bu kolhoz diye düşündü.”(SO.:126)

“Birisi başına çekiçle vuruyor gibi.” sözleri Cihangir’in bir zamanlar yaşama alanı olan evi bambaşka bir mekâna dönüştüğü için yaşadığı üzüntüyü ifade etmektedir. Cihangir köyünde gördüğü manzarayla hayal kırıklığı yaşar, kolhoz yönetimi tarafından kulak ilan edilip sürgün edilen ablalarını bulmak için yollara düşer. Rostav ve Bryansk denilen yerlere ablalarını arayan başkişi için Rostav çölleri ve Bryansk ormanındaki bataklık gittikçe daralan mekânlardır. Alıntılardan da anlaşılacağı üzere mekân unsuru kahramanların çiziminde de önemli bir role sahiptir; çünkü insan yaşamını mekânlarda idame ettirmektedir.

“— Öyleyse kardeşlerini unut. Onlar yolda ölmüşlerdir. Mallarıyla birlikte canlarını da almışlardır.”(SO.:165)

“— Bataklığı işaret ederek kardeşlerin burada dedi.

Cihangir şimdi bataklığı görebiliyordu. Kirli bir su birikintisine benzeyen yer, bazı yerleri kalın un çorbasına benziyordu, bazı yerleri küf kaplanmış.

⁷⁴ Victor Emil Frankl, *İnsanın Anlam Arayışı*, (Çev. Selçuk Budak), Öteki Yayınevi, Ankara, 2000, s.92.

— Bu bataklık çok insanı yuttu. Mezarlık desen de olur. İstersen dua et.

Grigoroviç rahatsız etmeyeyim, diye uzaklaştı. Cihangir diz çöküp dua etti, elini yüzüne sürdüğü sırada bataklık fokurdamaya başladı. Ablası, yeğenleri içinden çıkıp gelecekmış gibi hissetti. Korkudan kalbi yerinden fırlayacaktı. Uzun süre donup kaldı.”(SO.:161)

Cihangir’in büyük ablası ve ailesinin sürgün yolunda yani Rostav çölünde, küçük ablasının ve ailesinin bir bataklıkta öldüğünü öğrendiği mekânlar başkişi Cihangir için dar mekâna dönüşmüştür. “Sonuncu Kurşun” kıssasında da Cihangir üç farklı dönemde üç kez hapis ve sürgün deneyimi olan bir karakterdir. Pek çok kez yer değiştiren Cihangir okurun aklına ilk olarak içinde bulunduğu mekânlarla gelmektedir. Çünkü “Bazı kahramanları kişisel özelliklerinden çok, içinde yaşadığı çevreyle hatırlarız.”⁷⁵ Bu mekânlar bazen dar mekânlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Cihangir’in de üzerinden geçtiği mekânlar ona varoluşsal sancılar yaşattığı için dar mekânlardır.

3.7 Şahıs Kadrosu

Romancı, kişilerini çizer ve romanın kurmaca dünyasına yerleştirirken, onları farklı konumlarda karşımıza çıkarabilir: “Kişiler sistemi”ni meydana getiren bu figürlerin kimisi “başkişi”, kimisi ‘dekoratif’ konumda bulunabilir. Roman demek, bir vakte kadar “başkişi”nin serüveni demektir.⁷⁶“Sonuncu Kurşun” kıssası kalabalık bir şahıs kadrosundan oluşmaktadır. Olay örgüsünün girift yapısı kalabalık şahıs kadrosunun en önemli sebebidir.

3.7.1 Başkişi

Başkişiler, romanda en ilgi çekici soruların ortaya atılmasına hizmet eden araçlardır; bizde inanç, sempati ve ani duygusal değişiklikler yaratır, bütün romanda ifade edilen ahlak felsefesinin somutlaştırılmasına hizmet ederler. Bu anlamda roman başkişileri, romancının esas ürünleridir, romanın varoluş sebebidirler; roman onlara hayat vermek için yazılır.⁷⁷“Sonuncu Kurşun” kıssasının olay örgüsünün başkişisi Cihangir’dir. Kırkbel’li olan Cihangir medrese eğitimi görmüş, Hatice ile evli ve çocuk beklemektedirler. Babası Muhammedrıza çiftçidir. Cihangir’in Alemgir adında

⁷⁵Mehmet Tekin, **Roman Sanatı**, Ötügen Yayınları, İstanbul, 2000, s.101.

⁷⁶ Tekin, age., s.71.

⁷⁷Philip Stevick, **Roman Teorisi**,(Çev. Sevim Kantarcıoğlu), Akçağ Yayınları, Ankara,2010, s.180.

ağabeyi ve isimleri verilmeyen iki ablası vardır. Yolçıvoy adında bir oğlu ve dört torunu vardır.

“—Cihangir’in ağabeyine. Baba bir, anne ayrı ağabeyi. O, Cihan tutuklandığı yıl yurtdışına kaçmış. Hayatta mı, değil mi? Haber yok. Kaşı gözü benziyor. Eğer topalsa o Alemgir’dir.”(SO.:65)

“Anneleri ayırdı, ama ablaları ona karşı annesi gibi şefkatliydi.”(SO.:157)

“— Ben köyde büyüdüm, büyük şehirde medresede eğitim aldım.”(SO.:85)

“— Hatice hamileydi, doğum yapacaktı.”(SO.:76)

Dinine ve ailesine sadıktır. Arapça bilen Cihangir, kıssanın ilerleyen bölümlerinde Komlev adında bir Rus’tan Rusça öğrenir.

“Gölge, dudun altında bakınıyordu. Alemgir’in aklına gelen tek düşünce “Gölgenin hırsız olduğuydu!” aklına bir küp dolusu altın sikke ve ziynet geldi, başka da bir şey gelmişti. “Hırsız... Hırsız... Hiçbir şeysiz kalıyorsun, Alemgir!” gibi bir ses sanki kulağından girip yüreğini hoplatarak topuğundan çıkmıştı. Can havliyle tetiğe basmıştı. Babası olduğunu nereden bilebilirdi? Kardeşi ise “yurtdışına gitmene izin vermediği için onu bilerek vurdun” diyecekti.” (SO.:8)

Zaferbek adlı korbaşıdan kalan hazineleri babaları kardeş arasında paylaştırır. Önemli bir miktarı Cihangir’e saklaması için emanet eder. Daha sonra Alemgir yanlışlıkla babalarını vurunca Cihangir Alemgir’i öldürüp babasının intikamını almak istemiştir. Bu yüzden babasının intikamını almak ve ağabeyini öldürmek arasında kalmıştır. Cihangir’in hayatının dönüm noktası 1922 yılında yaşadığı olaydır. Ağabeyi Alemgir ve onun arkadaşları Ruslar tarafından işgal edilen köylerinden göçmeye karar vermişti. Köyden göç edecekleri gün, Alemgir ve Muradilla köyden çıkarken köyü ateşe vermeyi planlamıştı. O sırada köye gitmek üzere olan Cihangir, köyde çıkarılan yangının ve vurulan aktivistlerin zanlısı olarak yakalanır. On beş yıl sürgünde kalır. Sürgünde geçirdiği on beş yılı soğuk memleket dediği Sibirya’da geçirir. Burada Zakir Hoca ve Komlev ile tanışır. Bu iki karakter de hayatına derin izler bırakır. Zakir Hoca Devrim karşıtı, Basmacı Hareket yanlısı olarak vatan haini ilan edilmiştir. Cihangir’i Zakir Hoca ile benzer bir kaderi vardır. Zakir Hoca da kardeşinin ihanetine uğramıştır. Cihangir 1922 yılındaki ilk sürgünde tanıştığı Sergey Komlev adlı Rus aristokratın Özbek tarihini neredeyse bir Özbek’ten bile iyi bilmesine şaşırmıştır. Bu kişi, Cihangir’e Rusça öğretmiştir. Ancak Cihangir sürgündeyken Alemgir’i ve Hatice’yi, doğacak çocuğunu hep aklında taşımıştır. “Yaşamak için bir nedeni olan kişi, hemen

her nasıla katlanabilir.”⁷⁸ Sözünden de anlaşıldığı üzere Cihangir de sürgünde hayatta kalmak için tek bir amaca tutunmuştur. Bu amaç Alemgir’den intikam almaktır. Bu intikama o kadar odaklanır ki alına “El kisas minel hak/Kıyas Allah’tandır.” dövmesi yaptırır. Cihangir bu kıssada her şeyin merkezindedir.

Kıssada anlatılan tüm olaylar ve bahsi geçen tarihi gerçekler Cihangir’in anılarında ya da hayatına bir vesile ile dâhil olan karkterlerle aktarılmıştır. Cihangir aydın, akıllı, duyarlı bir insanı sembolize etmektedir. 1922-1957 yılları Cihangir’in sürgünleri ve bu sürgünlerde karşılaştığı kişiler üzerinden aktarılmıştır. Bu yıllar arasında yaşanan repressiya, kolhozlaştırma, kulak ilân edilme, sürgünler İkinci Dünya Savaşı Cihangir’in ve diğer karakterlerin gözünden okura aktarılmıştır. “Çünkü en önemli karakterler başkişilerdir; başkişiler, iç dünyaları ve hayatları en ayrıntılı bir şekilde belirten karakterlerdir.”⁷⁹“Sonuncu Kurşun” kıssasında olay örgüsünün düğümünü çözecek pek çok detay başkişinin iç monoloğuyla okura aktarılmıştır.

1937 yılı ve o zamana kadar Özbekistan’da yaşananlar okura Cihangir’in gözünden tasvir edilmiştir. Cihangir 1922 yılında köyünden sürgün edilmişti. 1937’de yıllar sonra sürgünden memleketine dönmüştür. Memleketine dönen Cihangir’in gittiği ilk yer öğrenim gördüğü medresedir. Medresenin öğrencisiz hali, eskiden hocası olan 1937’de medreseye bekçilik eden eski müderrisi Nizam’ın ihtiyar görünümü okura Cihangir vasıtasıyla anlatılmıştır. Daha sonra köyü Kırkbel’e eşini bıraktığı yerde bulmak umuduyla giden Cihangir evinin müsadere edildiğini ve kolhoza verildiğine şahit olur. Sovyet yönetimin uygulamalarından kolhozlaştırma ve köy halkından bazılarının Sovyet yönetimine tabi olması, köy halkının yaşadığı zor günlerin panoraması da Cihangir’in gözlemleriyle okura yansıtılmıştır. Köyde yaşarken okuma yazma öğrettiği bir genç olan Damin’e uğrayan Cihangir Damin’in Ceditçi aydınların eserlerini okuduğu için hapse atıldığını öğrenmiştir. Repressiya döneminde bu yazarların bir kısmı sürgün edilmiş bir kısmı kurşuna dizilmiştir. Ceditçi eserlerin okunması ve basılması yasaklanmıştır. Damin’den ablalarının kulak olduğunu öğrenir. Köyünde kalamayan Cihangir kulak ilan edilip sürgün edilen ablalarını aramak için yola çıkar. Bu arayış esnasında yolu Beyaz Rusya’ya düşer. Küçük ablasının ölmeden

⁷⁸Victor Emil Frankl, **İnsanın Anlam Arayışı**, (Çev. Selçuk Budak), Öteki Yayınevi, Ankara, 2000, s.92.

⁷⁹Philip Stevick, **Roman Teorisi**, (Çev. Sevim Kantarcıoğlu), Akçağ Yayınları, Ankara, 2010, s.179.

önce kaldığı köyde Grigoroviç adlı yaşlı bir Rus ve eşinin yanlarında Aynisa'nın başına gelenlerde Cihangir'in düşünceleriyle okura aktarılmaktadır. Ailesi kulak ilan edilip sürülen Aynisa, kocası ölünce oğluyla Bryansk'taki bu yaşlı çiftin evine sığınmıştır. Aynisa ile Bryansk'a yolu kesişen Cihangir burada bir süre kalmıştır. Dul bir kadın ve bekâr bir erkeğin sürekli yan yana olmasını doğru bulmayan yaşlı çift bir çözüm bulmuştur. Çözüm: Aynisa ve Cihangir'in evlenmesidir. Aşağıdaki alıntıda yaşlı çiftin teklifine karşı Cihangir'in takındığı tavrı anlatılmaktadır.

“— Grikoriç Aynisa'yı ilk gördüğümde bir kızkardeşim daha oldu, diye düşünmüştüm. Sizin söylediğiniz işin olması mümkün değil. Beni günaha sokmayın. Aynisa benim kardeşim, oğlu da yeğenimdir. Semerhan bana dayı diyor öyle demeye devam etsin. Aynisa kabul ederse ben abisi olayım. Cihangir böyle diyip sofradaki ekmeği ikiye bölüp bir parçasını Aynisa'ya uzattı. Aynisa ona bakmadan uzatılan ekmeği alıp bir parça kırıp ağzına attı. Kalan parçasını da oğluna uzattı.” (SO.:171)

Grigoroviç adlı yaşlı adama Aynisa'yı kardeşi, onun oğlunu da yeğeni olarak gördüğünü söyleyerek hem kendini hem de Aynisa'yı kötü düşüncelerden kurtarmıştır. Cihangir'in buradaki tavrıyla Müslüman bir erkeğin helali olmayan bir kadına karşı tutumu anlatılmıştır. “İnsanoğlu kendi kendisinin eseridir; bu demektir ki kendi eylem ve davranışlarının sorumlusu da kendisidir.”⁸⁰ Dolayısıyla Cihangir de kendi davranışlarının eseri olmuştur. Şöyle ki eşi Hatice'nin ve çocuğunun akıbetini bilmeyen bu adam Aynisa adındaki dul kadınla evlenmeyi doğru bulmamıştır. Aynisa'nın fikrini bile almadan evlilik konusunu kapatmıştır. Böyle yaparak Cihangir kendisi için huzurlu bir yuva ihtimalini ortadan kaldırmıştır. Cihangir Beyaz Rusya'da kaldığı süre zarfında Aynisa'ya umut verici bir harekette bulunmaktan çekinmiştir. Cihangir'in bu davranışının diğer sebebi de halk düşmanı ilan edilerek ceza almasıdır. Halkın nazarında “unsur” olarak hor görülen Cihangir'in hayatındaki belirsizlikler, Aynisa ile evlenmeyi düşünmesine bile engeldir. “Çok mutsuz olmamanın en güvenilir yolu, çok mutlu olmayı istememektir.”⁸¹ Cihangir de hayatındaki belirsizlikleri bahane ederek daha fazla mutsuz olmama yolunu seçmiştir. Cihangir bir süre Bryansk'taki bu köyde yaşadktan sonra memleketine geri dönmüştür. Memleketine geri döndüğü gece eski sürgün arkadaşı Sergey Komlev ile karşılaşmıştır. Cihangir arkadaşı ile vakit geçirmek için onu eski medresedeki bekçinin külebesine davet etmiştir. Cihangir ve arkadaşı bütün gece sohbet etmişlerdir. Medresede arkadaşı ile

⁸⁰ Veysel Atayman, **Varolmanın Acısı Schopenhaur Felsefesine Giriş**, Donkişot Yayınları, İstanbul, 2003, s.103.

⁸¹ Arthur Schopenhauer, **Yaşam Bilgeliği Üzerine**, (Çev. Mustafa Tüzel) Alter Yayınları, Ankara, 2009, s.111.

geçirdiği gece Cihangir'in ikinci kez sürgün edilmesine sebep olmuştur. Komlev halk düşmanı ilan edildiği için onunla görüşen Cihangir de halk düşmanı ile arkadaş olma suçuyla sürgün cezası alır. 1938 yılındaki ikinci sürgününde Cihangir'in barakanın aksakalı olması teklif edilmiştir. Ancak Cihangir kabul etmemiştir.

“Cihangir teklif edilen işin ne olduğunu iyi biliyordu. Hapishanedeki aksakal herkesin nefret ettiği biriydi. Karnı diğerlerine göre daha toktur, hayatta kalma şansı da diğerlerinden daha yüksektir; ama her gün yüzlerce gözün nefret dolu bakışına katlanıp yaşamak mümkün müdür? Cihangir şimdiden o nefret dolu bakışları görür gibiydi.

— Bu işin üstesinden gelemem. Herkes gibi çalışmam daha iyi. Casusluk yapamam. Benim soyumdan hain çıkmamıştır, diyerek kestirip attı.”(SO.:198)

Cihangir aksakal olup sürgündeki diğer insanları kontrol etmeyi ve onları kamp koşullarına itaat etmeye zorlamayı hainlik olarak görmüştür. Cihangir, bu sürgünde Talibcan ve şair İslâmhan adında iki Özbek gençle tanışmıştır. Bu gençler Almanya'da eğitim gördükleri için sürgün edilmişlerdir.

“— Bana bak aksakal, dedi Cihangir tehditkâr bir sesle. Ben siyasetçilere benzemem. Adama direk dalarım. Sibiryâ'nın buzlarından sağ dönmüş adamım. Senden daha kötülerini gördüm. Bu gence ve işte o uzaktaki gence -yere düşen ağacın dallarını kesen Talipcan'ı işaret ederek- onlar benim adamlarım onlara dokunma. Diyeceğin bir şey varsa bana söyle.” (SO.:203)

“Roman başkişisinin bakış açısı büyük ölçüde kendi şahsiyetini de ortaya koyacaktır.”⁸² Cihangir de kendi şahsiyetini ortaya koyarak sürgünde bu iki gence sahip çıkmış, onların horlanmasını önlemeye çalışmıştır. İkinci sürgünü esnasında dağılan kamp yerinden kaçmaya çalışırken Cihangir ve Talibcan, Almanlara esir düşmüştür. Talibcan esarete vefat etmiştir. Cihangir savaş sonrası tekrar memleketine dönmüştür. Burada Alemgir ile karşılaşmıştır. Alemgir 1922 yılında Kaşgar'a göç etmiş, yıllarca orada yaşayıp geri dönmüştür. Cihangir yıllarca içinde tuttuklarını görüşmek üzere Alemgir'i Daydidere'ye çağırmıştır. Cihangir buluşma yerine gittiğinde Alemgir'in başkası tarafından öldürüldüğünü görmüştür. Cihangir'in yıllardır beklediği an başkası tarafından gerçekleştirildiği halde suçu kendi üstlenmiştir. “Romanda esas karakter, sahip olduğu potansiyelleri eserin sonunda gerçekleştiren, olgunlaşma potansiyeline sahip bir saflıktan sonra, hayatın gerçeklerini kabullenen bir olgunluğa erişen kişidir.”⁸³ Başkişi Cihangir, hayatın gerçeklerini

⁸² Philip Stevick, **Roman Teorisi**, (Çev. Sevim Kantarcıoğlu), Akçağ Yayınları, Ankara, 2010, s.62.

⁸³ Stevick, age., s.20.

kabullenmiştir ancak Cihangir'in suçlu olmadığına dair şüpheleri olan Binbaşı Salihov süreci araştırarak bütün gerçekleri ortaya çıkarmıştır.

3.7.2 Norm Karakter

Anlatılar kurgusunda çoğu zaman birden fazla karakter barındırır. Bu karakterlerden bazılarına norm karakter denir. Norm karakter, başkişinin yaşadığı tecrübenin derinliklerine dalmamızı sağlayan bir sıçrama tahtası olabilir.⁸⁴ Karakter bakımından kalabalık olan “Sonuncu Kurşun” kıssasında birden fazla norm karakter vardır. Bu karakterlerin hepsi önemli görevlerle kurgulanmıştır. Kıssada norm karakter olarak Binbaşı Sancar Salihov, Zakir Hoca, Sergey Komlev gösterilebilir. Her biri kendi temsil ettiği değerle olay örgüsüne hareket kazandırır. Bu karakterlerden ilk olarak Binbaşı Sancar Salihov ele alınabilir. Bıbaşı Sancar Salihov, ülkü değer olarak adaleti temsil etmektedir.

“Salihov bu cevaptan rahatsız oldu. Birilerinin merhametsizliği sonucunda birçok insan rezil oldu, birçoğu can verdi. O zamanlar kargaşalık zamanıydı, düşünmeye, akıl yürütmeye fırsat verilmezdi. Ya şimdi? Bir adamı yakalamışlar o “Ben katilim.” demiş. Bunlar da adamın ”Ben katilim.” demesine inanmışlardı.” (SO.:30)

— Sizin gibi görmüş geçirmiş bir adama saflık yakışmaz. Benim kurşun sıkacak bir insan olmadığımı biliyorsunuz. Dünyada mahkeme denen bir şey olduğunu biliyorsunuz. Hatta yalan söylemekte olduğunuzu da biliyorsunuz. Hayattan bıkmış olsanız da hayatınıza bizim elimizle son vermeyin. Soruşturmayı saptırmayı aklınızdan bile geçirmeyin. Bize sizin canınız lazım değil. Siz katili gizliyorsunuz. Yanınızdaki kimdi? Söyleyin. (SO.:34)

Salihov, olay yerindeki izlerden ve Cihangir'in ifadesinden yola çıkarak cinayeti araştırır. Yüzbaşı Cabbarov Cihangir'in söyledikleriyle dosyayı kapatmak isterken Salihov durumu araştırmayı önererek daha adil bir karar verme yolunu seçmiştir. Cihangir, suçunu itiraf ederken onu uyarak gerçekleri söylemesini tavsiye eder. Olay örgüsünün sonunda cinayeti işleyen Cihangir olmadığı ortaya çıkarılmıştır. Salihov dosyayı kapatsaydı Cihangir'in masumiyeti ispatlanamazdı.

Kıssanın diğer norm karakteri Zakir Hoca, millî ve manevî değerlerine bağlı bilge tipini temsil etmektedir. Vatan sevgisi onun en belirgin özelliğidir.

“1920 baharı, yirmi beş aydan beri sıcak yuvalarından uzakta yaşayan insanlara endişe verici bir haber ulaştırdı. İlkbaharda birleşerek düşmana son darbeyi indirmekte olan İslâm Ordusu Emîrû'l-mü'minin Madaminbek'in Kızılılarla sulh yaptığını duyunca şok

⁸⁴ Stevick, age., s.186.

olmuşlardı. Geçen bahar müminlere vaaz verirken “Ehli Müslüman, yeryüzü lale bahçesine döndü demeyiniz, bu şehitlerin yüreğinden akan kandır. Mukaddes lale bahçesi kâfirler tarafından ayaklar altında ezilirken aydınlık dünya bize haramdır.” diyen Zakir Hoca bu haberi duyduğundan beri kendine gelemiyordu, sanki o andan itibaren güneş ısıtmıyor, soğuk bir nefes üfürüyormuş gibi vücudu donuyordu.” (SO.:56-57)

“Vatan sevgisinin, insanın kimliğini kontrol altında tutan bir “üst-benlik” olduğu düşünülebilir. Bu benlik, bir yandan insana sorumluluklarını hatırlatırken diğer yandan da taraf olmanın boyutlarını öğretmektedir.”⁸⁵ Zakir Hoca’nın vaazından da anlaşıldığı üzere vatanın işgalinden duyduğu rahatsızlığı dile getirerek halkı mücadeleye teşvik etmiştir. Yazar, Cihangir ile sürgünde karşılaşan Zakir Hoca’dan bahsederken Zakir Hoca’nın vatan sevgisiyle ilgili sözlerini vermektedir.

“Cihangir, Zakir Hoca’yı her hatırladığında “Gurbette altın bulmak kolay, can vermek zor.” derdi.” (SO.:16)

““Bir avuç vatan toprağına hasret bir şekilde can vermeyi Allah hiçbir kula nasip etmesin.” bu da Zakir Hoca’nın sözüydü.” (SO.:16)

“Gurbette altın bulmak kolay, can vermek zor.” derdi. Aslında bu söz Zakir Hoca’nın sözüydü.” (SO.:51)

Zakir Hoca’nın doğduğu topraklara özlemi, vatanından ayrı geçirdiği günlerdeki hisleri Cihangir’in gözünden okura aktarılmıştır. Sergey Komlev, Çar yanlısı olduğu için Bolşevikler tarafından sürgün edilen bir Rus’tur. Cihangir’in 1922 yılındaki sürgünde tanıştığı bu adam Cihangir’in ikinci kez sürgün edilmesine neden olmuştur. Komlev halk düşmanı olarak takip edildiği için Cihangir de Komlev’e yardım etmek suçlamasıyla tekrar sürgün edilmiştir. Aşağıda verilen parçada Komlev’in Türkistan Tarihi araştırmacısı olduğu bilgisi yer almaktadır.

“— Ben Türkistan Tarihi’ni Avrupa’dan biliyorum. Almanca kitaplar okudum. Şimdi benim Arapça öğrenmem gerekiyor. Sen bana öğret ben de sana Rusça ve Almanca öğreteyim. Anlaştık mı?

Anlaştılar. Karın üstü, buzun üstü, kısa yaz günlerinde toprak onlara defter oldu. Sergey daha azimliydi. O, Arapçayı niçin öğrendiğini biliyordu. Cihangir’in ise yeni bir dil öğrenmek için amacı yoktu. Bu Rusça, Almanca nerede işine yarar bilmiyordu. O, Sergey’in bir sözüne katılıyordu. “Çok dil bilmek medeniyet nişanesi ve insanoğluna has fazilettir.” lâkin bu bilgi fayda verirse iyi. Sadece bilmenin ne faydası var? Sergey bazen Cihangir’deki bu lakaytlıktan bıkip onu azarlardı.

— Bilimi sen alıp halkı sen yükseltmezsen kim yükseltecek? Tarihle benim ilgilenmemden utanmıyor muusun? Gururuna dokunmuyor mu, diye sertçe konuşurdu.” (SO.:86)

⁸⁵ Şenol Göka, **İnsan ve Mekân**, Pınar Yayınları, İstanbul, 2001, s.133.

Komlev Türkistan Tarihi araştırmacısıdır ve Türkistan'ın o yıllardaki durumunu Cihangir'le tartışan, ülkeye dışarıdan bakan yabancı bir göz olarak eserde yer alan norm karakterdir.

3.7.3 Kart Karakter

Philip Stevick'e göre; bir kart-karakter ile roman başkişisini birbirinden ayıran çizgi, hala kesin olmadığına göre, esas ayırıcı nitelik nedir? Bir kart karakter, esareti içinde hür olduğu için veya aynı şekilde hürriyet içinde mahpus olduğu için romancı sık sık onun hamuruna canlılık, enerji, bir roman başkişisinin karmaşık çizgilerini bulandıracak ve bozacak fazlalıklar katabilir. Kart karakterleri bozacak kimyasal unsurlar saftır, işte bu yüzden bu karakterler, ekseriye çarpıcıdırlar. Kart-karakterler, tek, yoğun, canlı unsurları somutlaştırırlar; roman başkişileri ise, karmaşık, saf olmayan ve bir oluş süreci içinde olan unsurlardan oluşurlar.⁸⁶ Edebi metinler başkişi dışında birçok karakteri içinde barındırır. Fon karakterler de kurmacadaki olay örgüsüne hareket katar. Başkişi ve fon karakterler arasında yer alan bir başka karakter, tek bir özelliğin sembolü olan kart-karakter'dir. Bu karakter tek bir karakteristik özelliğin vücut bulmuş şeklidir.⁸⁷

“Sonuncu Kurşun” kıssasının kart karakterlerinin başında Alemgir (Sıddık Şerifov) gelmektedir. Diğer kart karakterler Muradilla, Sotvoldin (Sotti), Yüzbaşı Cabbarov'dur. Alemgir tasvir edilirken bahse değer fiziksel özelliği aksaklığıdır. Yazarın Alemgir'i bu özelliğiyle tasvir etmesi nedensiz değildir. Alemgir yaptıkları ile toplumun değer yargılarının dışına çıkan, bireysel ve toplumsal huzuru sekteye uğratan bir karakterdir. Kıssada Şerifov olarak da anılan Alemgir 1922 yılında köyünden göç ederken kardeşi Cihangir'i Kızılların⁸⁸ elinden kurtarmayıp yola devam etmiştir.

“Şerifov, Daydidere'de ne yapıyordu? 1922 yılında yurt dışına giden bu adam, iki yıl önce Kaşkar'dan dönmüştü.” (SO.:39)

Alemgir kardeşi Cihangir'e ihanet eden, göç ettiği yerde kardeşinin eşiyle evlenen, kardeşinden öz çocuğunu saklayan ve gözünü bürüyen mal hırsıyla babasını vuran bir

⁸⁶ Philip Stevick, **Roman Teorisi**, (Çev. Sevim Kantarcıoğlu), Akçağ Yayınları, Ankara, 2010, s.185.

⁸⁷ Stevick, age., s.182.

⁸⁸ Bolşeviklerin.

karakterdir. Kıssanın sonuna kadar Alemgir babasını öldürmesini haklı bir nedene dayandırmıştır ve kardeşine yaptığı kötülük sebebiyle kendini suçlu hissetmez. Milan kundera “İhanet etmek, sürüden ayrılmak ve bilinmeyene doğru yol almaktır.” der.⁸⁹ Alemgir kardeşi Cihangir’e ihanet ederek sürüden/köyünden ayrılmıştır. O köyünden göç ederek çok bilinmeyenli bir yola çıkmıştır. Bu yolun sonunda hileyle kardeşinin eşini ve onun doğacak çocuğunu da sahiplenmiştir. Alemgir böylece ihanetle kendisine yeni bir hayat kurmuştur.

“Alemgir’in aklına gelen tek düşünce “Gölgenin hırsız olduğuydu!” aklına bir küp dolusu altın sikke ve ziynet geldi, başka da bir şey gelmemiştir. "Hırsız... Hırsız... Hiçbir şeysiz kalıyorsun, Alemgir!" gibi bir ses sanki kulağından girip yüreğini hoplatarak topuğundan çıkmıştı. Can havliyle tetiğe basmıştı. Babası olduğunu nereden bilebilirdi?”(SO.:20)

Göç ettiği köyüne dönebilmek için adını ve soyadını değiştirir. İsim değişikliğinin diğer sebebi hayatını alt üst ettiği kardeşi Cihangir tarafından bulunmak istememesidir. Olay örgüsünün başında Alemgir ve Siddık Şerifov aynı kişi olduğu verilmemiştir. Bu durum eserin polisiye kurgusundan dolayı okurda merak uyandırmaktadır.

Kart karakter Muradilla, Zaferbek adlı korbaşının hazinesinin peşindedir. Son derece kurnaz bir tip olarak kurgulanan Muradilla kıssada Çinli doktor olarak da zikredilmiştir. Olay örgüsünün girift yapısından dolayı Muradilla ve Çinli doktorun aynı kişi olduğu ilk olarak anlaşılmamaktadır. Kurgunun başlarında Çinli doktor olarak aktarılan, Alemgir ve ailesinin göç ettikleri Kaşgar’dan birlikte döndüğü hemşehrileridir. Muradilla, Çinli doktor olarak Alemgir ve ailesine yardım eden bir karakter olarak çizilmiştir. Olay örgüsünün düğümü çözüldüğünde başkişi Cihangir’in başına gelenlerin müsebbi ve planlayıcılarından biri olduğu anlaşılmaktadır. Kurgunun karmaşıklığından dolayı son ana kadar Muradilla ili Çinli doktorun aynı kişi olduğu tespit edilemediği için okur şaşırtılmaktadır.

“— Şimdi şöyle yapacağız Alemgir: Sen tilkiysen ben tilkinin kuyruğuyum. Yaptıklarınızı biliyorum beni de görmeniz gerek payıma düşeni vereceksiniz. Dörtte üçü benim. Yoksa ben kardeşine senin karının ve oğlunun kim olduğunu söyleyeceğim.”(SO.:252)

Muradilla Zaferbek’in öldüğü son gün onun yanındadır. O gün Zaferbek’in hazinesini içine koyduğu çantayı etrafta göremeyen Muradilla Zaferbek’in köyden ayrılmadan

⁸⁹ Milan Kundera, **Roman Sanatı**,(Çev. Aysel Bora),Can Yayınları, İstanbul, 2009,s.165.

önceki son gecesinden akıl yürüterek hazinenin Muhammedrıza ve ailesinde olduğunu anlamıştır. Muradilla plan yaparak hazineye ulaşmak için bu Muhammedrıza ailesinin bir üyesi olan Alemgir’le arkadaş olmuştur. Alemgir’i yurtdışına gitmeye ikna eder, çünkü göç ederken yanına hazineyi alacağını düşünür. Alemgir’in akli başında kardeşi Cihangir’i devreden çıkarmak için ve göç ettikleri gece köylerini terk ederken kargaşaya yaratarak yangın çıkarmıştır. Bu olayların faili olarak Cihangir yakalanmıştır.

Kart karakterlerden Sotvoldin, 1922 yılında köylerinde çıkan yangının faili olarak Cihangir’i hedef göstererek olay örgüsüne dâhil olur. Kurgunun bazı bölümlerinde isim kısaltılarak Sotti şeklinde geçmektedir. Kendi çıkarları uğruna insanları harcamaktan korkmayan bu karaktere verilen isim o devirdeki benzer karakterleri de imgeler. Sotti ve Sotti gibiler kendi çıkarları için vatanını dahi gözden çıkarabilecek kişilerdir. Bu karakter de köyde kendisine verilen yetki ile masum insanların kulak ilan edilip sürgün edilmesine sebebiyet verir. 1937’de köyüne dönen Cihangir hakkında Sovyet yönetimine mektup gönderir. Kıssada Sovyet yönetimine tabi olup kendi köylüsüne yaptığı kötü muamele ile kurguda yeri almaktadır. Sotti sanki bir kara bulut gibi köyünün etrafını sararak kendi halkının eziliş sürecinde aktif rol almıştır.

“Roman dünyasına bir kart-karakter sokmak tehlikelidir, çünkü böyle bir karakter, öyle bağımsız ve romanın temasının talep ettiği ölçülere meydan okuyacak boyutlardadır ki, kendisine tanınan sınırları aşıp yaratıcısının kontrolünden çıkabilir ve bütün eserin yapısını bozabilir.”⁹⁰ der Philip Stevick. “Sonuncu Kurşun” kıssasının kurgusunda yazar bu tarz bir kart karaktere yer vermemiştir. Yazarın çizdiği kart karakterler sınırları aşarak başkişinin önüne geçmemiştir. Başkişi Cihangir’in safının tam karşısında çizilen diğer kart karakter Yüzbaşı Cabbarov Sovyetlerin baskı döneminde kendisini verilen tüm görevleri döneme uygun yerine getiren bir Sovyet adamıdır. Yani közkamandır. Rahmankul Berdibayközkamanları; kendi öz milletinin tarihini, medeniyetini tanımak ve bilmek istememeleri, sözde milleyetperver görünerek, ülkenin bütünlüğünü bozmak isteyenlerle anlaşıp millet menfaatini satan, bir en kötüsü halkın kutsal saydığı bağımsızlık ve özgürlüğün yıkılmasını isteyenlerle oturup kalkan, onlara güç vermeleri ve millî namusu ayaklar altına alan kişiler olarak

⁹⁰Philip Stevick, **Roman Teorisi**,(Çev. Sevim Kantarcıoğlu), Akçağ Yayınları, Ankara,2010, s.185.

anlatmaktadır.⁹¹ Sovyetlerin uygulamalarına itiraz etmeyen ve uygulamalarını yerine getirirken millî benliğinden uzaklaştığı için Cabbarov’a közkaman denilmiştir.

Salihov, Yüzbaşı Cabbarov’dan hoşlanmamıştı. Çünkü Salihov onun geçmişini duymuştu ama “O dönem onu bu işlere mecbur etmiş, devrin gereklerine uyup suçsuz insanların ölümüne sebep olmuş.” diye düşünmüştü. Bugünkü kısa buluşmadan yüzbaşının geçmişten ders almadığını yahut onun fitratının bundan ibaret olduğunu yani o, bu dosyayı üstün körü inceleyecekti. Salihov onunla vedalaştıktan sonra dosyayı inceleyecek gruba onun katılmaması gerektiğine karar verdi. (SO.:40)

“Cabbarov’un gönlüne ise bir endişe düştü. Sanki Damin onu suçluyormuş gibi hemen onun yakasından yakalayıp “Bütün günahsızların katili bu.” diye bağıracakmış gibiydi. Cabbarov da Damin’e biraz korku, biraz da nefretle bakıyordu. “Benim elime düşseydin, sağ kalmazdın yaramaz. Konuş, konuşacağını. Gün doğdu sana. Daha bizim konuşacağımız zamanlar yine gelir. Senin gibilerin kökünü kazımak lazımdı. Önemli değil, o günler de gelecek.” diye düşünüyordu.”(SO.:65)

Kıssada komünist olarak yaptıklarını savunan bir karakter olarak tasvir edilir. “Öfkeyi ya da nefreti sözcüklerle ya da jestlerle belli etmek yararsızdır, tehlikelidir, akıllıca değildir, gülünçtür; bayağıdır. Demek ki öfkeyi ya da nefreti, asla eylemlerden başka bir biçimde göstermemek gerekir.”⁹² Cabbarov Cihangir olayını vasıta kılarak Binbaşı Sancar Salihov’a karşı duyduğu öfkeyi dindirmek istemiştir. Yüzbaşı Cabbarov, Damin adlı karakterin Sovyet polisi için söylediği sözlere sessiz kalmasına öfkelenmiştir. İntikam için fırsat beklemiştir. Kıssanın ilerleyen bölümlerinde Yüzbaşı Cabbarov daha önce düşürülen rütbesi tekrar yükselince intikam almak için harekete geçerk Binbaşı Sancar Salihov’un üzerinde çalıştığı Cihangir Muhammedrıyayev’in işlediği cinayete ait dosyasının kapatılması dair emir vermiştir. Cabbarov’un öfkeyle ve intikam almak için verdiği emir bu karakterin tam bir dönem adamı olarak çizildiğinin göstergesidir. Yüzbaşı Cabbarov, Sovyet polisinin acımasız işkencelerine maruz bir adamın sözlerini içine sindirememiştir. Bu polisin kendisi de baskıcı Sovyet polikalarının maşası olarak uygulanan yaptırımların ve gerçekleştirilen faaliyetlerin sahiplenicisi olarak sembolize edilmiştir.

3.7.4 Fon Karakter

Fon karakterler, bir an için ilgi merkezi yapılabilir ve derinlik kazanabilirler, fakat bireysel anlamda önem ve boyut kazanmaksızın tamamen isimsiz birer ses olarak kalırlar. Fon karakterler, sadece, romanda yapıyı işleten çarkların dişlileri gibidirler.

⁹¹Rahmankul Berdibay, **Baykaldan Balkana**, Bilig Yayınları, Ankara, 1997, s.67

⁹²Arthur Schopenhauer, **Yaşam Bilgeliği Üzerine**,(Çev. Mustafa Tüzel),Alter Yayınevi, Ankara, 2009, s.179.

Bu karakterler, romandaki olayları yorumlayan yapıyı yorumlayan bir koro gibi görev yapabilirler.⁹³“Sonuncu Kurşun” kıssasında fon karakterler çok fazladır. Bunlardan Madamin Bek, Zafer Bek tarihi şahsiyetlerdir. Yüzbaşı Remziddin Ramazanov, Cihangir’in babası Muhammedrızaev, Cihangir’in eşi Hatice, oğulları Yolçıvoy, Aynisa, Burgut, Seferkul, Burgut, İslâmhan, Çakal, Şaymardan, Dilsiz, Sergey Komlev’in eşi Zinayda, Grigoroviç ve eşi, Semereddin gibi pek çok fon karakter, başkişi ve norm karakterler etrafında entrik kurguya hareket katarak kıssanın karakter dünyasının genişlemesine sebep olmuştur.

Yüzbaşı Remziddin Ramazanov da adaleti ve rasyonelliği temsil eden fon karakterdir.

Salihov ofise döndükten sonra ilk fırsatta yapacağı işleri netleştirmişti. Odasına dönünce Ramazanov’u çağırırdı. Yüzbaşı Remziddin Ramanov savaş görmüş, akla karayı ayırabilecek bir müfettiş olduğu için Salihov da ona değer verirdi. (SO.: 40)

“Akla karayı ayırabilecek” deyiminden de anlaşılacağı üzere Ramazanov yaptığı sorgularda hisleriyle değil aklıyla hareket eden zorlansa da pes etmeyen bir karakterdir. Gerçek suçlunun bulunmasında Salihov’a yardımcı olur. Kıssadaki bir diğer fon karakter Cihangir’in babası Muhammedrıza’dır. Muhammedrıza Zaferbek’in ona bıraktığı hazineyi oğulları Cihangir ve Alemgir’e paylaştırmıştır. Kıssada Muhammedrıza dürüst, adil, güvenilir ve vatansever şahsiyetiyle tasvir ediliyor böylece karakter açık hale getirilmektedir. Muhammedrıza kıssada şu şekilde tasvir edilmiştir;

“Babası az konuşan bir adamdı. Konuşmak yerine çalışmayı tercih ederdi. Sabahtan akşama kadar tarladan gelmezdi. Cihangir, babasının bir işçi çalıştırdığını bilmezdi. Zafarbek, İslâm yolunda kılıç çektiğinde bile babası köyü terk etmemişti.

— Ben bir çiftçiyim, insanları beslemek zorundayım. Allah benim sorumluluğuma bu yükü yüklemiştir. Eğer ben toprağı terk edersem Allah benden yüz çevirir. Kılıç sallamaktan, kurşun sıkmaktan, insanoğlunun kanını dökmekten Yaradan korusun, diye açıkça söylemişti.

Civar köyleri diz çöktüren Zafarbek, Muhammedrıza’ya dokunmamıştı. Aksine, başı sıkıştığında, varını yoğunu emanet etmek için ona güvenmişti. Emanete ihanet etmesin diye de Muhammedrıza’ya pay olarak süs eşyaları, altın sikkeler bırakmıştı. Muhammedrıza bunları beşe bölüp dört kısmını oğullarına ve kızlarına ayırıp bir kısmını kendi almıştı. Beklenmedik zenginlikten aklını kaybetmek üzere olan Alemgir yurt dışına gitmek konusunda konuştuğunda onun cevabı kısa oldu:

⁹³Philip Stevick, **Roman Teorisi**,(Çev. Sevim Kantarcıoğlu), Akçağ Yayınları, Ankara,2010, s.180.

— Bir tabak çorba ile insanın karnı doyar. Yurt dışına gidersen de bir tabakla doyarsın. İki tabak yiyemezsin şişersin.”(SO.: 19)

Cihangir, babasının intikamını almayı hayattaki tek gaye olarak görür. Muhammedrıza olay örgüsünde Cihangir’in hatıralarıyla yer bulmuştur.

Hatice ve Yolçıvoy olay örgüsünün büyük çoğunluğunda isimleri yer alan fon karakterlerdir. Hatice olay örgüsünün başlarında her şeyden habersiz eşini ağabeyiyle akşam namazına uğurlamıştır. Ancak o akşam diğer akşamlardan farklıdır. Kendisi eltisinden göç edeceklerini bunun için hazırlık yapması gerektiğini öğrenmiştir ve sonra yola çıkmışlar. Cihangir’in sonradan kendilerini katılacağı söylenmiştir, fakat öyle olmamıştır. Yolda eşinin öldüğünü öğrenmiştir. Hatice köye geri dönemez, mecburen göç etmiştir. Yıllar sonra göç ettikleri yerden memleketine Alemgir ve ailesiyle döndüklerinde Cihangir’in hayatta olduğunu öğrenmiştir. Ancak Cihangir Alemgir’i öldüren kişi olarak yakalanmıştır. Hatice çaresizlikle kimi zaman töreler kimi zaman da dini duyarlılığı sebebiyle susmak zorunda kalan bir kadını imgelemektedir.

“Cihangir karısının şaşkınlığını anlıyordu, fakat açıklama yapmaya gerek duymuyordu. Hatice ise sorma hakkından mahrum olduğunu bildiği için ağzını açmadı. (SO.: 23)

— “Mümkün değil. Yolçıvoy’un sesinde bir kesinlik hissedildi. Kadın kişi namahrem önüne çıkmaz.” (SO.: 46)

Hatice kıssada olaylar açıklığa kavuştukça konuşmaktadır. Yazar, İslâmcı dünya görüşüne sahiptir. Dolayısıyla kadın İslâm’da mahremdir. Ayrıca yazarın gelenek ve göreneklerine sahip çıkan bir anlayışta olması da kadın karakterlerin az konuşturulmasının diğer sebebidir.

Yolçıvoy göç yolunda doğduğu için babasını Alemgir olarak bilmektedir. Ancak Yolçıvoy gerçek babasının Cihangir olduğunu olay örgüsünün sonlarında öğrenmektedir. Yolçıvoy’un babası Alemgir, Kaşgar’dan dönerken ailesinin soyadını değiştirmiştir. Yolçıvoy bu durumu Binbaşı’ya anlatmadığı için olay örgüsünün çözülmesini geçiktirmiştir. Yolçıvoy Cihangir’in biyolojik babası olduğunun kendisinden gizlediği için annesiyle tartışma yaşamamıştır. Tartışma çıkmama sebebi atalara saygının Türk kültürünün önemli bir özelliği olmasıdır. Cihangir annesine saygısından dolayı bu sırrı sorgulamamıştır. Alemgir’e de nefret duymamıştır. Gerçek babası Cihangir’e karşı da ön yargılı davranmamıştır. “Sonuncu Kurşun”un diğer fonkarakteri Damin, Cihangir’in köylüsüdür. Damin okuma yazmayı Cihangir’den

öğrenmiştir. Damin Ceditçi aydınların eserlerini okuduğu için hapse atılmıştır. Cihangir sürgünden köyüne döndüğünde kendisi köyde yokken köyünde olup bitenleri Damin'den öğrenmiştir.

Talibcan Cihangir'in ikinci sürgünde karşılaştığı fon karakterdir. Almanya'da öğrenim gören bu genç okuduğu şehirde kalmayıp öğrendiklerini ülkesinde uygulamak için memleketine dönen Özbek aydın gencini simgelmektedir. Sürgün edildiği kamp Almanlar tarafından bombalanınca Cihangir ile birlikte kamptan kaçmıştır. Almanlara esir düşerler. Bir kavga esnasında vurulduktan sonra ölmüştür.

“— Hatta sürü bile gece olunca eve döner. Ya biz, sürüden daha mı beteriz?

Talibcan böyle dediği günün ertesi Sotti'nin yakasına yapıştı. Sadece bir yumruk dövüşü gibi görünen kavga tabancaların kılıfından çıkmasıyla bir masum ve bir melunun ölümüyle sonuçlandı. Cihangir, Talibcan'ın kanını emen toprağı kazıyıp mendiline koyup düğümledi. Almaların düzenlediği sahte belgeye göre ağır yaralanma sonucu istifa eden asker kılığında, ülkesine bir casus olarak döndükten sonra Talibcan'ın köyüne gitmişti. Annesi hayattaymış. Kadın bu toprağı gözlerine sürüp yas tutmuştu. Mendilin içinde saklı bulunan kanlı toprağı mezarlığa götürdüler. Cenaza namazı kıldılar. “Partizanlık yaparken şehit oldu.” Bu kötü haber anne yüreğindeki umudu -ağır taşı- da oğlu öldüğü halde yerinden oynatamadı. Cihangir'in getirdiği haber onu “düşman annesi diye lanetle anılmak” yükünden kurtarmıştı.”(SO.: 220-221)

Yukarıda verilen parçada Talibcan'ın bir kavga sonrasında öldüğü anlatılmaktadır. Talibcan ölünce Cihangir Talibcan'ın kanının aktığı toprağı cebinden çıkardığı mendiline koymuştur. Cihangir yıllar sonra bu mendili Talibcan'ın annesine götürmüştür. Talibcan'ın kanının aktığı toprağın bir mendilin içine konularak onun annesine Cihangir tarafından götürülmesinin amacı Talibcan'ın ölümünü annesine haber verilmek istenmesidir. Burada yazar “kanlı gömlek motifi”ne gönderme yapmaktadır. Kanlı gömlek motifi de halk anlatılarında sıkça kullanılan motiflerdendir ve İslâm kaynaklıdır. Ölüm delili olarak birçok anlatıda karşımıza çıkan kanlı gömlek, kaynağını Yusuf kıssasından almış, buradan diğer anlatılarınca geçmiştir. Bu motif Türkçede özellikle masallarda sıkça görülür. Ölüm delili olarak kanlı gömlek motifi, her anlatıda içinde kullanıldığı anlatı türünün niteliğine uygun biçime girmiştir. Hz.Yusuf kıssasında, Dede Korkut hikâyelerinden Kampüre'nin oğlu Bamsı Beyrek'te, Türk halk hikâyelerinden Âşık Garip hikâyesinde ölüm delili olarak kanlı gömlek görülmektedir.⁹⁴ Yazar kıssada kanlı gömlek yerine kanlı mendil

⁹⁴Mehmet Emin Bars, **Halk Anlatılarında Ölüm Delili Olarak “Kanlı Gömlek” Motifinin Kullanımı**, Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 9/9 Summer 2014, p. 259-270, Ankara-Turkey.

kullanılmıştır. Cihangir'in, Talibcan'ın annesine getirdiği kanlı mendil de Talibcan'ın öldüğüne delildir, Cihangir bu annenin manen ferahlık bulmasına vesile olur.

Seferkul Şerifov adlı fon karakter kıssada bir düğümün çözülmesi için kurgulanmıştır. Kıssada cinayet sonucu ölen Alemgir, göç ettiği Kaşgar'dan dönerken adını değiştirmiş ve başka bir ailenin soy kütüğüne geçerek Sıddık Şerifov olmuştur. Alemgir'in soy kütüğüne geçmesini eski yardımcısı Seferkul Şerifov sağlamıştır. Seferkul, saf bir köylü olarak kurgulanmıştır. Olay örgüsündeki bazı sıralar onun anlattıkları vasıtasıyla çözülmüştür. Yolçıvoy Alemgir'in babası olmadığını Seferkul'un Yolçıvoy'un evine yaptığı ziyarette anlattıklarıyla öğrenmiştir. Binbaşı, Sıddık Şerifov'un Alemgir olduğunu da yine Seferkul'dan öğrenir. Fon karakterlerden biri de Aynisa'dır. Aynisa ve eşi kulak olarak memleketlerinden sürgün edilmiştir. Sürgün olduğu ülkede eşini kaybeden bu kadın çocuğuyla hayatta kalma mücadelesi vermektedir. Aynisa'nın çabası kıssada şu şekilde tasvir edilmiştir;

“Saman üzerinde yatan Cihangir ablalarının kederinden ezilirken Aynisa'yı da düşündü. Ayı tarafından parampaça edilen kocasının cenazesini değil kıyafetlerini toprağa gömen bu kadın ona Hatice'yi hatırlatmıştı. Aynisa kocasının yasını tutarken çocuğunu doğuruyor. Ya Hatice? Onun hali nasıl? Çocuğunu doğurdu mu? Oğlu mu oldu kızı mı? Aynisa yabancı memlekette, yabancı evde çocuğunu bağrına basıyor. Hatice de yabancı memlekette, yabancı evde. Aynisa yalnız, Hatice ağabeyinin himayesinde.”(SO.: 158)

Aynisa dürüst, erdemli bir kadın olarak tasvir edilmiştir, kıssada anne arketipini temsil etmektedir. Kıssanın diğer fon karakteri de Burgut'tur. 1933 yılında Cihangir sürgününden dönerken tren istasyonunda Burgut'la karşılaşmıştır. Burgut alnında tuhaf bir dövme olan Cihangir'i bir adamdan alacağını tahsil etmek için yanında götürmüştür. Gittiği yerde gördüğü manzaradan Burgut'un iyi biri olmadığını anlayan Cihangir, Burgut'la tartışmıştır. Cihangir karıştığı durumdan hoşnut olmadığını Burgut'a söylemiştir. İstasyona geri dönen ikili trene beraber binmiştir.

“Onun Burgut ile karşılaştığını, Burgut'un onu ölümden nasıl kurtardığını yalnız bu iki kişi ve Allah biliyordu. Cihangir bunu kimseye anlatmamıştı.”(SO.: 110)

Trende sıtma nöbeti geçiren Cihangir'i Burgut yalnız bırakmamıştır. Burgut hasta ve çaresiz anında Cihangir'i ölüme terk etmemiştir. Cihangir'e hiç umulmadık bir anda uzanan bu yardım eli onun Burgut'u minnetle anmasına neden olmuştur. “Hastalığın vesilesi temelde şiddetli bir acı, üzüntü ve ıstıraptır; hiç umulmadık anda kırılan gurur

ve onur; karşılık bulamayan şiddetli sevgi her türlü dehşet verici korkunç yaşantıdır.”⁹⁵ Cihangir’in hastalığının sebebi de yıllarca çektiği ıstıraptır. Burgut’un onu ölüme terk etmemesi karşılıksız bir sevgi onu anmasına neden olmuştur. Burgut, Cihangir trende hastalandığında iyileşene kadar onun yanından ayrılmayarak başkişinin hayatta kalmasına vesile olmuştur. Cihangir’le yaşadığı tartışmaya rağmen onu ölüme terk etmeyen bu karakter kıssada iyi-kötü çatışmasının yardımsever kötüsü olarak okura aktarılmaktadır.

Bazı karakterler, bütün boyutlarıyla aydınlatıldıkları halde, ötekiler gölgede kalabilirler, bir başkaları da bilinç alanımıza girip çıkarlar.⁹⁶ Kıssada bilinç alanına girip çıkan fon karakterler Şaymandar ve Dilsiz’dir. Şaymandar ve Dilsiz kıssanın bölümlerinin birinde başlarına gelen talihsizliklerle yer almaktadır. Madamin Bek tarihi bir şahsiyettir ve Zakir Hoca’nın anıları verilirken ismi geçer. Zafer Bek de Basmacı Hareketi’nde yer alan bir korbaşıdır. Zafer Bek Muhammedrıza’ya elindeki hazineyi emanet etmiştir. Bu hazine kıssadaki fitneyi çıkaran ana etkindir. Zinayda adındaki Rus kadın sürgün edilen kocası Sergey Komlev’in sürgünden sağ dönmesini umutla bekleyen sadık, asil bir kadın imajıyla verilmiştir. İslâmhan sürgüne gönderilen ve orada hayatını kaybeden genç bir aydındır. Semereddin Cihangir’in evladına duyduğu hasreti bir nebze dindiren çocuktur. Çakalhastane odasında Cihangir’e geçmiş günlerini hatırlatan hırsızdır. Bu karakterler kurguda birkaç defa isimleri zikredilen kişilerdir.

3.8 İzleksenel Kurgu

“Sonuncu Kurşun”, Ekim Devrimi ile dengelerin değiştiği Özbekistan’da yaşayan Cihangir’in köyünde iftiraya uğrayıp sürgün edilmesiyle başlar. Kıssa Cihangir’in başına gelenlerden bir kesit olarak kurgulanmış olsa da 1922-1957 yılları arasında vuku bulan tarihsel olaylar (kızıl kırgın, kolhozlaştırma, kulak ilan edilme, sürgün) kurguda yer bulur. Bir anlatıda entrik kurgular çerçevesinde dramatik aksiyonun sağlanabilmesi için ülkü değer ve karşı değer denkleminin kurulması gerekmektedir. Entrika, anlatılardaki kişilerin sıradan davranışlarını, öykü ve epizot seviyesinden

⁹⁵Veysel Atayman, **Varolmanın Acısı Schopenhaur Felsefesine Giriş**, Donkişot Yayınları, İstanbul, 2003, s.155.

⁹⁶Philip Stevick, **Roman Teorisi**, (Çev. Sevim Kantarcıoğlu), Akçağ Yayınları, Ankara, 2010, s.179.

kurtarıp bir nedensellik dizgesi ve bir anlam oluşturma çabasıyla dramatik aksiyon denilen büyük birlik prensibine taşır.⁹⁷Korkmaz'ın ifade ettiği kişiler ve eyleyenler, “kendilerini ancak kavram ve simge boyutunda ifade ederek evrensel hakikate açarlar.⁹⁸Bu çalışmada ülkü ve karşı değerler Ramazan Korkmaz'ın KORA⁹⁹ şeması adını verdiği üç farklı görüntü düzeyi (kişi, kavram, sembol) bağlamında ele alınmıştır. “Sonuncu Kurşun” kıssasında dramatik aksiyonu meydana getiren ve çatışma yaratan değerlerin kişiler-kavramlar-simgeler düzleminde KORAşemasıyla şu şekilde gösterilebilir;

Tablo 1

“Sonuncu Kurşun” kıssası izlek şeması

	Ülkü değer	Karşı değerler
Kişiler	Cihangir, Binbaşı Sancar Salihov, Yüzbaşı Remziddin Ramazanov, Damin, Komlev, Zaferbek, Madaminbek, Zakir Hoca	Alemgir (Sıddık Şerifov), Muradilla, Yüzbaşı Cabbarov, Rus askerleri, Çakal, Takiyüzziddin
Kavramlar	İslâm, umut, barış, hürriyet, güven, gelenek, görenek, sevgi, saygı	Devrim, Sovyetleştirme, komünizm, kolhoz, kulak, şuur, savaş, esaret, çalışma kampı,
Simgeler	Vatan, toprak, pilav, evlilik, rüya, dua, Kur'an	Silah, kızıl bayrak, mektup, soğuk, hapishane, tren, ayı, Moylov (Bıyıklı),

⁹⁷Ramazan Korkmaz, “Romanda Dramatik Aksiyonu Sağlayan Değerlerin Görüntü Seviyeleri Üzerine Bazı Öneriler”, Scholarly Depth and Accuracy- Lars Johanson Armağanı, Ankara: Grafiker Yayınları, 2002, s.271

⁹⁸Korkmaz, age. s.273

⁹⁹Korkmaz, age., s.271

Kora şemasıyla kişiler, kavramlar ve simgeler düzleminde verilen yukarıdaki tabloda değerlerine bağlı Özbek Türkü Cihangir'in kaderindeki zorluklara ve olumsuzluklara sebep olan karşı değerdeki kişilerle çatışmaları gösterilmektedir. Ülkü değerleri oluşturan karakterler çalışkan, dürüst, yaşadığı toplumun kültürüne bilen, millî ve manevi değerlerine sahip çıkan, özgürlükleri için mücadele eden kişiler oluştururken karşı değeri sisteme boyun eğen, vatanını zor zamanlarda terk eden, kişisel çıkarlarını düşünen karakterler ve sistem askerleri oluşturmaktadır.

Kavramlar düzleminde ülkü değerleri “İslâm”, “umut”, “barış”, “hürriyet”, “güven”, “gelenek”, “sevgi”, “saygı” gibi bir ulusu ulus yapan değerler oluştururken; karşı değerleri “devrim”, “Sovyetleştirme”, “komünizm”, “kolhoz”, “kulak”, “kızıl kırgın”, “savaş”, “esaret”, “çalışma kampı” gibi Sovyetlerin milletleri yok etme sürecini hızlandıran olumsuz kavramlar oluşturmaktadır.

Simgeler düzleminde ülkü değerleri Özbek halkının özünü temsil eden “vatan”, “toprak”, “pılav”, “evlilik”, “dua”, “Kur'an” gibi kavramlar oluştururken; karşı değerleri “silah”, “kızıl bayrak”, “mektup”, “soğuk”, “hapishane”, “tren”, “ayı” “maylov (bıyıklı)” gibi olumsuz unsurlar oluşturmaktadır.

Tarihi gerçeklerden hareketle yazılan Rusların Özbek halkına uyguladığı Sovyetleştirme politikasının etkilerinin okura aktarılması üzerine kurulu bir kıssa olan “Sonuncu Kurşun”, tabloda geçen kişiler, kavramlar ve simgeleri de kapsayacak şekilde “kolhoz ve kulak”, “dinî kültürel Sovyetleştirme”, “toplumsal şuurun tahrip edilmesi”, “savaş ve esaret” başlıklarıyla değerlendirilecektir.

3.8.1 Kolhoz ve Kulak

Sovyet yönetimi kurulduktan sonra sosyalist kuruluşu korumak açısından “burjuva sınıfını yok etme” zarurietiyi ortaya çıkmıştır. Din adamları, tüccarlar, iş adamları, imtiyazlı aristokratlar, Rus Çarlığı zamanında devlet memurları yeni rejimin düşmanları olarak görülmüşlerdir. Sosyalizmi kurmak ve sınıfsız toplum oluşturmaya başlamak Sovyet yönetiminin en önemli amacıdır. Bu bağlamda Sovyetler tarımı sosyalistçe yeniden düzenlemek yolunda toplu ekonomiye dayalı çiftlikleri (kolhoz ve

sovhozları) kurmayı planlanmıştır. Kolhozlar¹⁰⁰ oluşturulurken, köylülerin üretim araçlarına, özel topraklarına, hayvanları ile beraber yasadışı olarak özel eşyalarına da el konulmuştur. 1920'li yılların sonunda SSCB'de topyekün kolhozlaştırmaya geçilmesiyle kulakları(varlıklı köylüleri) sosyal bir sınıf olarak bütünüyle ortadan kaldırma siyaseti uygulanmaya başlamıştır. Kulakları Sınıf olarak Ortadan Kaldırmak Stalin'in kırsalkesimlerdeki ilk tasfiyesi idi ve bununla köylerdeki geleneksel liderlerin etkisini yoketmek amaçlanmıştır. Kulakları Sınıf olarak Ortadan Kaldırmak kolhozların kurulması ve gelişmesinin bir safhası olarak görülmüştür. Bu siyaset bağlamında varlıklı köylüleri sürgün yöntemi uygulanmıştır.¹⁰¹ “Sonuncu Kurşun” kıssasında başkışı Cihangir'in babasına Zaferbek'in altınlarıyla zengin olmuştur. Sovyetlerin kulak ilan edip mallarına el koymasını istemeyen Alemgir (Sıddık Şerifov) ailesiyle birlikte köyünden göç etmiştir.

— Şerifov... Sıddıkbek ağabey buralardan ne zaman ayrılmışlar?

— Lenin'in ölümünden çok önce derdi, rahmetli.

— Sebebini bilmez misiniz?

— Ah kardeşim sebebini kendiniz bilirsiniz ya. Babamızın bir ineği olsa bile “zengin” diyip ‘unsur’ diye tehdit etmişlerdi. Rahmetli Sıddıkbek de diğerleriyle birlikte ülkeyi terk etmişti. İşte Yolçıvoy da o sıralarda yolda doğmuş.”(SO.:43)

Parçadan anlaşıldığı üzere Alemgir'in göç ettiği yıl Stalin dönemi'dir. Alemgir (Sıddık Şerifov) memleketine geri döndüğünde Daydidere'de işlenen bir cinayet neticesinde öldürülür. Alemgir'in katili polisler tarafından araştırılmaktadır. “Sonuncu Kurşun” adlı eserin polisiye kurgusunda Sovyet yönetimi tarafından kulak ilan edilen bazı karakterler ve bu karakterlerin başlarına gelen üzücü olaylar da yazar tarafından ele alınmıştır.

— Kısacası görmediği acı ve keder kalmamış. Üç kez hapse girmiş. 1922 yılında Devrim karşıtı hareket için ve aktivistleri öldürüp köyü ateşe vermekle suçlanmış.”(SO.:89)

¹⁰⁰ Коллективное хозяйство-kollektivnoye hozyaystvo-kolektif tarımcılık.

¹⁰¹ <https://www.ttk.gov.tr/wp-content/uploads/2022/04/53-ZuhraAltimisova.pdf> Zuhra Altımisova, **Kırgızistan'da Sovyet Repressiya Siyaseti (1917-1953)**, s. 893-894. (Erişim Tarihi: 01.01.2023)

Kıssanın kurgusunda 1922 yılında Devrim karşıtı faaliyetlerde bulunduğu için tutuklanan başkişi Cihangir sürgün edildiği yerden on beş yıl sonra memleketine döndüğünde evinin Sovyet yönetimince müsadere edildiğini öğrenir.

“Gözü verandanın üstündeki Kızıl bayrağa takıldı. O diz çökmek istedi, tavaf etmek istedi. Kim çiğnemiş bu avluyu? Cihangir duvardaki levhayı gördü, üzerindeki şu yazıları okudu. “Kızıl Pulluk Kolhozu” buraya da gelmişler ha. Bu kolhoz diye düşündü. Demek mahvoldukları doğruymuş. Hapishanede yattığı günlerin sonuna doğru “yeni hayat düşmanları olan yeni mahkûmlar gelmişti. “Kolhoz”, “ kulak” gibi sözleri ilk kez onlardan duymuştu. Cihangir ne yapacağını bilmediği bir sırada içeriden ayağında deri çizme, başında siyah şapka olan uzun bıyıklı biri çıkıp kaşlarını çatarak ona baktı.”(SO.:126)

Kıssadan alınan parçada geçen bıyıklı sıfatıyla tasvir edilen karakter öylesine seçilmemiştir. Stalin için kullanılan bir metafordur. Eserin yazılış yılı Sovyet edebiyatında rahatlama dönemine denk gelse de herhangi bir sansüre takılmamak için yazar Stalin’in baskı politikalarından bahsederken “bıyıklı adam” metaforuna başvurur.

— Ha... Bu sen misin, ölmedin mi, diye mırıldandı. Ama buraya gelerek yanlış yapmışsın. Evin müsadere edildi.

— Kim müsadere etti?

— Kim olacak? Sovyet hükümeti. Şimdi burası Kolhoz İdaresi, kolhoz için yabancısın. Buraya ayak basayım deme.

— Kendi evime... Kendim mi yabancıyım?”(SO.:126)

Evinin Kolhoz idaresine verilmesi ile derin üzüntü yaşayan Cihangir’in bıyıklı adama verdiği cevap manidardır. İnsan kendi evine nasıl yabancı olur? Köyünden iftira ile uzaklaştırılan bu adam hem toplum nazarında unsurdur hem de evine yabancısıdır. Başkişi de kendisine dayatılan yeni kimliğin farkına varır ve çareyi ait olmadığı yerden gitmekte bulur. Aslında gitmeye mecburdur kendi rızasıyla gitmezse onu köyde istemeyen Sovyet yandaşları gitmesi için gerekeni yapacaktır. Köydeki kolhoz yanlısı Sotti Cihangir’in köye döndüğünü ihbar eden bir mektup yazacaktır. Eserde kahramanların yaşadıkları trajedilerin temel dayanağı 1937 yılında alınan kararlardır. Komünist Partisi’nin 2 Temmuz 1937 tarihli toplantısında “Sovyetlere Karşı Unsurlar” başlıklı bir karar alınır. Bu karara göre, SSCB İçişleri Halk Komiseri Nikolay İvanoviç Yejev’un talimatıyla 5 Ağustos 1937 tarihinden Kasım 1938 yılına kadar özel seçilmiş

“troyka/üçlü hâkimler” en az 800 bin kişiyi cezalandırmıştır.¹⁰² Sovyet yönetiminin talimatıyla 5 Ağustos 1937 tarihinden itibaren tüm Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde anti Sovyet unsurlar ve suçluların infazı için geniş ve kapsamlı operasyonlar başlatmıştır.¹⁰³ “Stalin dünyayı saran komünizm akımına aittir.”¹⁰⁴ Stalin yönetiminin politikaları tüm halkı korkudan sindirmiştir. Damin de korktuğu için arkadaşına köyden gitmesini söylemiştir.

“— Cihan evinden kovuyor zannetme gitmezsen olmaz galiba. Sotti ilçeye seninle ilgili mektup göndermiş. Seni de kulak edecek gibi.”(SO.:130)

Eserdeki sistem kişisi Kolhozcu yöneticisidir. Bu kişi Cihangir’i köyde istememektedir. Bu yüzden yöneticilere eski hükümlü Cihangir’i şikâyet eden bir mektup yazmıştır. Bu olay Damin adlı karakterin şu sözlerinden anlaşılmaktadır.

“— Sevmedikleri insanları kulak yapıyorlar. Bir tane keçisi olan insanı bile zengin ilan ederek listeye ekliyorlar. Sonuçta reis diye bir namı var.

— Seçmesine seçmişsiniz, şimdi başınızı taşlara mı vuruyorsunuz?

— Sözlerine dikkat et. Seçsek bir dert, seçmesek ayrı dert... Çöri amca: “Ey oğul, kardeşlerini ezme.” demişti ve Çöri amca’yı “bahçeler sahibi” olduğu için şikâyet ederek onu kulak yaptı. Bu gariban amca şehre ulaşmadan hayatını kaybetmiş. Ölüsünü getirip buraya gömdüler. Yine de ailesini sürgüne gönderdiler.

Cihangir Çöri amca’yı iyi tanırdı. Bu eşsiz bahçıvanın bahçesinde cennet meyvelerinden ağaçlar vardı.

— Bahçeyi kolhoz mu aldı?

— Bırakırlar mı? Bahçe kurumuş olsa gerek. İyi bakım yapılmıyor herhalde ağaçlar kuruyup gidecek.

— İnsanları böyle hor gördüğü için kör olacak.

— Cihan o adam senin ablalarını da gönderdi. Kimsen kalmadı.”(SO.:128)

Bu alıntıdan anlaşılacağı üzere kulak olduğunuzda hayatınız boyunca elde ettiğiniz her şey elinizden gider. Ezilenlerin yanında durmak ilkesiyle kurulan Sovyetlerin ezici, baskıcı politikalarla Türkistan halkının tepesine binmesi, iktidar için her yolun mübah olduğunun göstergesidir. Sovyetlerin kurduğu kolхозlarda çalışanlar sistem kişisi

¹⁰²<http://kh-davron.uz/kutubxona/uzbek/tarix/umid-bekmuhammad-katta-terror-qanday-boshlangan-edi.html>(Erişim Tarihi: 10.12.2022)

¹⁰³Murad Halmet, **Türkistan Muhtariyeti'nin Yıkılışının 80. Yıl Dönümü Münasebetiyle Sovyet Rusya'nın 1937-1938 Yıllarında Türkistanda Uyguladığı "Kızıl Terör" ve Sonuçları**, *Atlas International Refereed Journal On Social Sciences*, (2018, Kasım), s. 1418.

¹⁰⁴ Aleksander Soljenitsin, **Gulag Takımı Adaları-I 1918-1956**, (Çev.S. Taygan), Nebioğlu Yayınevi, İstanbul, 1974, s.388.

oldukları için sisteme karşı olan kişileri ya da bireysel olarak sorun yaşadıkları insanları sistem karşıtlığı ile yaftalayarak köylerinden uzaklatırırdı. Rusça “kulak” kelimesini anlamı yumruk demektir. Bolşeviklere göre zenginler, fakir insanları yumruklayarak yani şiddet uygulayarak sömürmüştür. Dolayısıyla zengin insanların mal ve mülkü müsadere edilmiş, kendileri ise ailece Sibiry’a sürgüne gönderilmiştir. Sadece Özbekistan’dan tahminen 80 bin ile 100 bin civarında insan “kulak” ilan edilerek sürgün edilmiştir.¹⁰⁵ Bu sistemde zengin sayılmak için kişinin sahip olduğu malın birden fazla olması yeterlidir. İki ineğiniz varsa kulak ilan edilebilirsiniz.

“— Bizim köyden de üç aileyi kulak yapmışlardı. İki tanesi bizim gibi insanlardı. Solomoniç adındaki kişi toprağı eline koyarak tahıl ekilir mi ekilmez mi söylerdi. Herkes kadar çalışıp herkesten çok hasat alırdı. Tek suçu Kolhozo girmesi idi. Şimdi anlat bana, alındaki yazıdan anlaşıldığına göre çok şey yaşamışa benziyorsun, ben yüce imparator devrini de gördüm Kerenskiy, Lenin dönemini de gördüm ama hala anlamıyorum. İmparator Nikolay hazretleri siyasetçileri sürgüne gönderirdi. Şimdiki ise çiftçileri sürgün ediyor. Siyasetçiler laf satıyor, kavga çıkarıyor çiftçilerin sürgüne gönderilmesi umurlarında değil. Çiftçi zavallı onları besleyip giydiriyorsa onları sürmek de ne oluyor? İnsanlara işkence etmelerinin maksadı ne?”(SO.:156)

Kulak uygulamaları yalnızca Türk soylu halk için uygulanmamıştır. Grigoroviç’in bahsettiği Solomoniç adındaki kişi herkesten çok hasat elde ettiği için kulaklaştırılan bir Rus köylüsüdür.

“Bu gece Beyaz Rusya’nın küçük bir köyünde başka bir insan daha uyanıktı. O, Aynisaydı. Aleviddin adlı zengin adam, yurt dışına giderken iyilik yapmıştı; herkese merhamet eden Karalı Yiğitali’ye dürüst çalıştığı için sıska bir inek bağışlamıştı. Aynisa’nın o sırada ettiği bütün dua o zengin adam içindi. Köyden kovulduğundan beri ise ona beddua ediyordu. Zengin adam inek değil bela vermişti. O adam, karnı parçalanası bu ineği bağışlamasaydı, ineğe iyi bakılmasaydı, inek doğum yapmasaydı, sığırları çoğalmasaydı, Yiğitali canını dişine takıp çalışmasaydı bu musibetler olmazdı.” (SO.:158)

Özbek kadın Aynisa’nın da sürgün edilmesine kocasının çok çalışması sebep olmuştur. Bir inekten kendine sürü yetiştiren adam sistemin ezici yumruğunun adında kalır. Kıssanın farklı bölümlerinden alınan parçalarda kolektifleştirme siyasetinin uygulamalarından kulak cezası başkışının ablaları ve ablalarını aramak için Bryansk’ta karşılaştığı Özbek kadın Aynisa’yı mağdur etmiştir. “Stalin yaraları dağılıyordu, kabuk bağlasın, memleketin tüm halkı nefes almaya, kendine gelmeye, istirahete çekilmeye

¹⁰⁵Murad Halmet, **Türkistan Muhtariyeti’nin Yıkılışının 80. Yıl Dönümü Münasebetiyle Sovyet Rusya’nın 1937-1938 Yıllarında Türkistanda Uyguladığı "Kızıl Terör" ve Sonuçları**, *Atlas International Refereed Journal On Social Sciences*, (2018, Kasım),s. 1422.

fırsat bulmasın diye.”¹⁰⁶ Sovyet yönetimi komünizmin yanında olmayan herkesi tehdit/unsur kabul ettiği, alınan kararlardan ve yapılan uygulamalardan anlaşılmaktadır. Türkistan coğrafyasında milyonlarca insan yaşadığı toprakları terk ederek başka diyarlarda kendine yeni bir vatan bulmanın yolunu aramıştır. Zulmü kısmen kabullenip boyun eğenler kendilerine dayatılan hayat tarzını kabullenip hayatta kalmaya çalışmıştır. Zulme boyun eğmeyip karşı çıkanların çarptırıldığı ağır cezalar dönemin en belirgin özelliğidir.

3.8.2 Dinî Kültürel Sovyetleştirme

1917 Ekim Devrimi sonrasında kurulan Sovyet yönetimi, kendi planladığı dünyayı kurmak için sistemli ve kapsamlı bir dizi uygulama yapmıştır. Hayatın her alanında görülen bu uygulamaların temel amacı eski düzenin tüm kalıntılarını ortadan kaldırmak ve yeni Sovyet düzenini oluşturmaktır. Marksist Leninist düşünce sisteminin hâkim olduğu bu düzeni oluşturacak güç “Sovyet İnsanı”dır.¹⁰⁷ Bolşevikler yeni rejimin güçlenerek yayılmasını sağlamak ve Sovyet insanını yetiştirerek halkları Sovyetleştirmek için ilk önceleri İslâm’a ve Müslümanlara yönelik siyasi politikalarda iyimser bir tutum sergilemiştir. Ancak; yeni rejimin güçlenmeye başlamasıyla birlikte Sovyet yöneticileri vermiş oldukları vaatleri yerine getirmemiştir. Sovyet yöneticileri Rus olmayan diğer milletler üzerinde otoritesini arttırdıktan kısa bir süre sonra onların millî şuurlarını yok etmeye çalışmıştır. Baskı ve şiddet içeren tecrit ve asimilasyon hareketleri ile Rus olmayan milletleri bir potada eriterek, onlara millî benliklerini unutturmak istenmiştir. İzlenen Sovyetleştirme politikaları sonucu Rus kültürünün egemen olduğu yeni bir toplum yapısı inşa edilmeye çalışılmıştır.¹⁰⁸ Bolşevikler Türkistan’da bulunan tarihi eserlere sınıfgözlebakmış, Türkistan’daki cami, türbe, medrese, saray ve mezarlıklar yıkılmış, ortaya çıkan malzeme Sovyet idarelerine ait binaların yapımında kullanılmıştır.¹⁰⁹ Başkişi Cihangir’in okuduğu medrese de

¹⁰⁶ Aleksander Soljenitsın, *Gulag Takım Adaları-I 1918-1956*, (Çev.S. Taygan), Nebioğlu Yayınevi, İstanbul, 1974, s. 33.

¹⁰⁷ Ömer Faruk Ateş, *Edebiyat ve İdeoloji: 1917 Sonrası Sovyet Edebiyatında Kimlik Yozlaşması-Azerbaycan Edebiyatı Örneği*, (Yayınlanmamış doktora tezi), Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir, (2020, Ağustos), s.94.

¹⁰⁸ Mehmet Yüce, *Kırgız Türklerinin Ulusal Kimlik Politikası*, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 2006, (162), 75-88.s.7.

¹⁰⁹ Abdullvahap Oktay, *Türkistannın Kültür ve Tarihi Eserlerine Suikasd, Yaş Türkistan*, 1936, (82).s.11-14.

kültürel yıkımdan nasibini alan yapılardandır. Eğitim aldığı ilim yuvasının son halini gören Cihangir'in düşüncelerini şu şekilde ifade eder;

“Cihangir medreseye ulaşınca çok şaşırılmıştı. Medresinin kapısına çift kilit vurulmuş, duvarları yıkılmaya başlamıştı. Görünüşe göre burada uzun zamandır kimse yaşamıyordu. Cihangir, sevdiği bir yakını harap bir şekilde görmüş gibi gözünden yaş gelmişti. En sevdiğiniz kişiyi harap olmuş şekilde görseniz, onu bağrınıza basarsınız, gözlerini silersiniz. Allah'tan merhamet dilersiniz. Sonra onun derdine deva ararsınız. Kaç yüzyıldır ihtişam saçan, binlerce ilim talibine sığınak olan, nice kapalı gözün açılmasına tanıklık eden, nice gönlün sırrını içine çeken bu binayla hiç mi ilgilenilemez; yarasına merhem bulunamazdı?”(SO.:119)

Devrim kendinden önceki bütün toplumsal değerleri kötüler ve ortadan kaldırmak için uğraşır. Yaratmaya çabaladığı Sovyet insanı için bu değerler büyük tehdittir. Sovyet Rusya Türkistan'daki tarihi eserlerin ortadan kaldırılmasıyla ilgili olarak iki farklı yöntem uygulamaya koymuştur. Bunlardan birincisi mevcut tarihi eserleri bir takım farklı komünist kuruluşlara dönüştürmek; ikincisi ise tarihi eserleri bozmak, tahrif etmek ya da tamamen ortadan kaldırmak olmuştur. Bu çerçevede pek çok mescit, medrese ve mektep; kulüp, sinema, müze ve tiyatro binasına dönüştürülmüştür.¹¹⁰ Sovyetlerin yıkmaya-dönüştürme politikasından Cihangir'in Özbekistan'da okuduğu medrese de etkilenmiştir. Cihangir medreseye gittiğinde medresenin eski müderrislerinden Molla Nizam ile karşılaşmıştır. Molla Nizam medrese dönüşüme uğradıktan bu yapıyı terk edememiştir ve medreseye bekçi olmuştur. Medresenin son halini gören Cihangir orada yanına gelen Nizam'ı bir anlık duraksamadan sonra tanımıştır. Medresinin durumuyla ilgili sohbetlerinde bekçi Nizam şunları söylemiştir;

“— İnan oğlum, inan. Bir inkılâba başladılar, adı medeniyetmiş. Ben bu inkılâbı görünce aklım gitti. Medeniyeti buysa vahşiliği kim bilir, nasıldır? Ayırt edemiyorum. İlk başta camileri yıkmaya başladılar. Eee Allah'ın evinin ne suçu varmış? Sonra Allah onların gönlüne biraz insaf verdi galiba yıkmak yerine çeşitli kurumlara verdiler. Depo yapsalar yine iyiydi Yahudi ayakkabıcılara atölye olarak verdiler buna yanarım. Konuşsam faydası yok, sussam gönül razı değil. Hadi lütfen buyur oğlum otur.”(SO.:122)

Bir zamanlar eğitim yuvası olan, halkı aydınlatarak genç zihinleri ilimle dolduran bu medrese Sovyetler tarafından Yahudi ayakkabı tamircilerine verilmiştir. SSCB'de hâkim olan Marksist Leninist ideoloji genel olarak tüm dinlere karşı olduğu için

¹¹⁰ Ercan Çelebi, **Sovyet Rus Kültür Politikası ve Türkistan Asâr-ı Atıkasının Akıbeti**, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 2020, 1542-1560. s.152.

yetiştirilecek “Sovyet insanı”nın ateist olmasını ister.¹¹¹ Türkeleri İslâm inancından tamamen kopartmanın asimilasyonu kolaylaştıracağını düşünen Sovyet yöneticileri din karşıtı pek çok politika uygulayarak kimlik tahribatı yapmayı istemektedir.¹¹² Din karşıtı uygulamalarda medreseler de hedeftir çünkü medreselerde dinî ilimler de öğretilmektedir. Medreseler ortadan kalkarsa dinî ilimlerin öğretilmesi sekteye uğrayacaktır.

“— Erkenden kalkıp senin okuduğun medreseye gittim. Bekçi kulubesi yok artık, medrese de ayakkabı tamircilerinin arteli olmuş.” (SO.:191)

“— Bunu bilmesine biliyorsun lakin onlara ayakkabı tamircisi mi gerekli yoksa bilimin mi daha gerekli olduğunu biliyorsun.”(SO.:191)

Sovyet yönetimi Türkistan’da İslâm medeniyeti ve kültürünü ortadan kaldırmak için giriştiği mücadelede farklı yöntem ve teknikler kullanmıştır. Camilerin ve İslâm kültürünün önemli bir eğitim kurumu olan medreselerin bu doğrultuda kapatılarak faaliyetlerine son verilmiştir. Rus Komlev’in medresenin müderrisi için söylediklerinden anlaşılacağı üzere halka gerekli olan bilim yuvasının ayakkabı tamirhanesine dönüşmesi, ilim aktarıcısı müderrisin kendini medresinin bekçisi yapılması Sovyetlerin uygulamalarının ne derece vahim boyutlarda olduğunu göstermektedir. Sovyet hükümeti, kendilerine karşı koyacak en büyük birleştirici gücün İslâm dini olduğunu bildiği için ilk olarak Türkistan halkına dinsizliği, yani ateistliği zorla kabul ettirmeye çalışmıştır. Başta İslâm dini olmak üzere millî kimlik, millî dil, millî edebiyat, millî tarih, millî alfabe ve millî kültür gibi birleştirici unsurlar yok sayılmıştır. Kutsallarına dokunulmasına karşı çıkan milyonlarca Türkistanlı hapis, sürgün ve idam cezalarına çarptırılarak yok edilmiştir. Bu korkunç cezalandırmalar tarihe “Kızıl Terör” olarak geçmiştir.¹¹³

Lenin ile başlayan Stalin ile devam eden baskı ve zulme dayanan devlet idaresi, mevcut bütün devlet kurumlarını ve toplumların siyasi ve kültürel yapısını kendi menfaatleri doğrultusunda değiştirmeye çalışmıştır. Lenin’in “Din halkları uyutan bir

¹¹¹Ömer Faruk Ateş, *Edebiyat ve İdeoloji:1917 Sonrası Sovyet Edebiyatında Kimlik Yozlaşması-Azerbaycan Edebiyatı Örneği*, (Yayınlanmamış doktora tezi), Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir, (2020, Ağustos), s. 118.

¹¹²Ateş, age.s.93.

¹¹³Elmurad Kholmatov, *SSCBDöneminde Halk Koşuklarında Lenin ve Komünizmin Methedilmesi*, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 2014, (XIV/2),s.235.

afyondur.” sözü, onun dinî inançlara karşı tutumunu açıkça ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda dini inanç esasına dayalı gerçekleştirilen tüm politikalarda ve faaliyetlerde dinsizliğe teşvik edici uygulamalara yer verilmiştir. Bu dönemde Sovyet insan tipinin oluşturulması için, işgal altında bulunan toplumların siyasi ve kültürel bütün değerleri yok edilmek istenmiştir. İbadethaneler kapatılarak inanç özgürlüğü engellenmek istenmiştir. Sovyet yöneticileri toplumun maddi ve manevi bütün değerlerini yok ederek kendi menfaatleri doğrultusunda toplumu yeniden yapılandırmaya çalışmıştır.¹¹⁴ Buradan da anlaşılacağı üzere Sovyet dönemi inanç sistemi ateizm üzerine kurgulanmıştır. Sovyet döneminin temel felsefelerinden olan “din afyondur” düşüncesi gereği insanoğlunu birey olmaktan uzaklaştıran “din” kavramı ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır.

“Salihov pazarı geçip eskiden mescit olan kültürel inkılâptan sonra okula tahsis edilen tuğla binayı, sonra kalabalık çayhaneyi arkasında bırakıp iki katlı evin önünde durdu.”(SO.:41)

Norm karakterlerden Binbaşı Salihov’un yolu üzerindeki mescidin kültürel inkılâptan sonra okula tahsis edildiği bilgisi ile yazar, Rus tarzı okullarda verilen eğitim aracılığıyla ateist Sovyet insanların yetiştirildiğini üstü kapalı olarak okura aktarmaktadır.

“— Anlaşıldı, demek birisinden intikam alacaksın; ama ahbab senin için çok zor. Şimdi herkes Allahsız olmuş. Bu sözlerini kimse takmaz, bunun için başını ağrıtmı. Ben kendi kanunuma uyarım. Bolşevik’le de İslâm’la da işim olmaz. Şimdi mescitlerde hayvan beslenilecek bir zaman hâkim.” (SO.:115)

Kıssadan alınan bu parçada Burgut adlı karakterin “Şimdi herkes Allahsız.” sözleri Sovyetlerin din kavramını yıkararak oluşturmak istediği dinsiz “Sovyet insanı”na göndermedir. 1917 yılında Türkistan topraklarında 26 bin kadar cami faaliyet gösterirken 1985 yılına gelindiğinde ise bu rakam 400’e kadar gerilemiştir. Medreseler kapatılarak yerlerine Rus okulları açılmıştır. Yeni müfredat ve kitapların içeriği Rus kültür ve düşünce yapısını yaygınlaştırmaya yönelik taşıymaktaydı. Türkistan’ı Ruslaştırma siyasetinin bir sonucu olarak izlenen bu politikalar bir devlet politikası haline

¹¹⁴ Nadir Devlet, **Millet ile Sovyet Arasında 1917 Ekim Devriminde Rusya Türklerinin Varoluş Mücadelesi**, Başlık Yayın Grubu, İstanbul, 2011, s.195.

getirilmiştir.¹¹⁵ Bu devlet politikasıyla Ruslar Özbek halkının da dinî millî değerlerine el uzatmaktan çekinmemiştir.

3.8.3 Toplumsal Şuurun Tahrip Edilmesi

1924 yılında Rus idaresi altında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği kurulmuştur. Bunun ardından Rus sömürge politikası demek olan Sovyet ideolojisine hizmet edecek yeni bir toplum yaratmak üzere inkılâp hareketi başlatılmıştır. 1926'dan sonra hürriyet, istiklâl, Türk birliği, millî birlik, gibi fikirleri temsil ve terennüm eden ve bu yolda eserler veren Ceditçi fikir adamları, şair ve yazarlar hapsedilmiş, fikir hürriyeti tam bir baskı altına alınmıştır.¹¹⁶ Sovyet yönetimi “şekilde millî fakat özde sosyalist” bir toplum yapısı oluşturmak için Türkistan aydınlarını imha etme girişiminde bulunmuştur. Türkistan aydınları, Milliyetçilik ve Batılı devletlerle işbirliği içerisinde hareket etme suçlamalarıyla tasfiye edilmek istenmiştir.¹¹⁷ Ruslar uyguladığı bu politikalarla “Sovyet halkını” yaratılabilmek için milliyet şuuruna sahip hiçbir insana hayat hakkı tanınmamıştır. Böylece milletler millî Rus ideolojisi karşısında tamamen çaresiz bırakılmıştır. Bunun için Türkistan'da Ceditçi edipler ve fikir adamları, milliyet şuuruna sahip oldukları ve milletin zihninde bu şuur daima canlı tuttukları için ilk edepta öldürülmüşlerdir.¹¹⁸ Sovyet ideolojisine doğru “büyük buruluş yılı” sayılan 1929'dan sonra Ceditçi şair ve yazarların edebî faaliyetlerde bulunmaları yasaklanmış ve hatta buna uymayanlar “halk düşmanı” ilânedilerek öldürülmeye başlanmıştır.¹¹⁹ “Sonuncu Kurşun” kıssasında yazar Sovyet yönetimince eserleri yasaklanan aydınlara, yasaklı şair ve yazarları okuduğu için ceza verilen insanları da kurguya dâhil etmiştir. Ceditçi yazar Abdullah Kadirî'nin eserlerini okuduğu için hapse atılan Damin yaşadıklarını şu sözlere ifade etmektedir;

“— Vicdanıma mı havale ediniz, dedi sesi titreyerek. Beni tutuklayıp hapse attıklarında vicdandan söz etmediler. Ben niçin sekiz yıl hapis yattım? Culkunbay'ı insanlara okuduğum için mi? Hoş, Kadirî düşman değilmiş ya. Aklandı ya. Yakılan kitapları zararlı değilmiş ya. Bunlar kimin vicdanına havale? Daydidere'de bir yaşlı vurulmuş, katili arıyorsunuz. Kadirî'leri vuranları kim arayacak kim cezalandıracak? Benim gözümün önünde, bir çukurun başına götürüp insanları vurdular. Bîçareler suçlarını bilmeden

¹¹⁵ Haluk Ölçekçi, **Kazakistan'da Sovyet İnsanı Oluşturma Süreci**, Birlik Yayıncılık, Ankara, 2007, s.76.

¹¹⁶ Şuayip Karakaş, **Özbek Edebiyatı Yazıları**, Kurgan Edebiyat Yayınları, Ankara, 2012, s.133.

¹¹⁷ Ahat Andican, **Değişim Sürecinde Türk Dünyası**, Emre Yayınları, İstanbul, 1996, s.372

¹¹⁸ Karakaş, age., s.134.

¹¹⁹ Karakaş, age., s.134.

göçüp gitti. Bu suç kimin vicdanına havale? Sudan kuru çıktı hepsi. Bütün günahları Bıyığa yükleyip kendiniz bir melek gibi dolaşıyorsunuz.” (SO.:64)

Abdullah Kadirî “Ötken Künler” adlı tarihî eserinde millî birlik şuurundan mahrum Türkistan’ın siyasî kargaşa ve cehalet sebeyle geri kaldığını söyledikten sonra dikkatleri, asıl düşmanları olan Rusların üzerine çekmektedir.¹²⁰ Ötken Künler Türkistan halkında millî şuur uydurmak amacıyla yazılan eserlerden olduğu için Sovyetlerin yasakladığı kitaplardan biridir. Tutuklu yazarları okumak da suçtur. “Sonuncu Kurşun” kıssasında Damin adlı karakter Ötken Künler’i okuduğu için hapse atılmıştır.

“—Bu evde köyün büyüğü, küçüğü toplanırdı. Ben onlara Atabek ile Gümüş’ün hikâyesini okurdum. Tekrar tekrar okurdum; ama gelmeye devam ederlerdi. Bir akşam iki kişi baskın yaptı. Elimdeki kitabı çekip aldı. Raftan da bir iki kitabı ayırıp insanların gözünün önünde yaktılar. Atabek de Gümüş de feryat edip gözümün önünde yandılar ya! Vay yaktığımız bu kitaplar sizi kör etsin dedim. Ben “unsur” muşum. Kitabın suçu ne? Onun içinde masal, destan var, alfabe var ya. İşte Culgunboyun’u yeniden yayınlamışlar. Okumasam da olurdu, çünkü her harfi ezbere biliyorum. Ama ilgiyle okudum. Birçok yerini sansürlemişler. Bu da ne oluyor? “Aklanan bir yazarın yazdığını neden makaslamışlar?” bu düşünceyle boğuşurken siz geldiniz. Kusura bakmayın. Şimdi sorularınızı sorun, öfkem biraz geçti.” (SO.:65)

Damin adlı karakterintutuklandığı sırada ele evinde polisler tarafından ele geçirilen kitaplarının yakılmasından dolayı söylediği “kitabın ne suçu var?” bu söz yapılanların halk nazarında nasıl anlamsız bulunduğunun göstergesidir. Ayrıca Damin afla aklanan yazarın kitabının sansürlenmesini de eleştirir. Ötken Künler kitabında bazı bölümler çıkarılmış ancak Damin zihninden o bölümlerin çıkarılamadığını söyleyerek millî hafızayı yok etmenin kolay olmadığını anlatmıştır.

“— Köyde öğretmenlik yaptığı söyleniyor. Savaş arifesinde tutuklanmış. Yasaklı kitaplarla propaganda yapmış galiba. Kısacası Devrim karşıtı işlerle uğraşmış.” (SO.:62)

Bu parçadan Damin’in tutuklandığı zamanın 1939 yılı olduğu anlaşılmaktadır. Tutuklanmasına sebep Sovyetlerin yasakladığı kitabı okumaktır. 1937-1939 yılları arasında uygulanan imha politikası sebebiyle, Sovyetler Birliği’nde yaşayan Türk topluluklarından bir milyondan fazla şair, yazar, gazeteci, din adamı, fikir adamı, eğitim görmüş okur-yazar olan her sınıftan insan, “halk düşmanı” ilân edilerek öldürülmüştür. Öldürülen şair ve yazarların adını anmak, eserlerini okumak ve bulundurmamak şiddetle yasaklanmış, buna uymayanlar aynı şekilde cezalandırılmışlardır. Sovyet rejimini ve ideolojisini benimsemeyen bütün insanların

¹²⁰Şuayip Karakaş, **Özbek Edebiyatı Yazıları**,Kurgan Edebiyat Yayınları,Ankara, 2012,s.135.

yok edildiği bu soy kırım, tarihe “kızıl terör”, “kızıl kırgın”, “katağanlık” (yasak) yılları” ve “repressiya” olarak geçmiştir. 1930’lu yıllarda takip edilen baskı ve sindirme politikaları, yasaklar, tutuklamalar, sürgünler ve katliamlar, millî direnişi tamamen kırmıştır.¹²¹ “Halk düşmanı” olarak nitelendirilen vatansever aydınların birçoğu Sovyet idaresi tarafından işkence ile katledilmiştir. Tutuklu olan şair, yazar ve edebiyatçı gibi meslek gruplarına mensup aydınlar ise, 18 yıl oldukça zor şartlar altında esir kamplarında çalıştırılmaya zorlanmıştır.¹²²“Sonuncu Kurşun” kıssasında Cihangir ikinci kez sürgün edildiğinde İslâmhan adlı genç bir şair ile tanışmıştır. Sürgün cezasına çarptırılan bu gencin suçu eserde açıkça verilmemiştir. Ancak Sovyet yönetimince yasaklanan yazar ve şairleri okumak suçtur. İslâmhan ve Cihangir arasında bir sohbet geçmektedir. Bu sohbette İslâmhan’ın Ceditçi şair Çolpan okuduğu anlaşılmaktadır. Sohbet konuulanlar şu şekildedir;

“— Şairleri de tutuklayacaklarını düşünmemiştim. Eskiden Hanlar kendilerini dört dörtlük methetmeyen şairleri cezalandırırlarmış. Ben şairlerin hayatından uzaktayım, vatanımda değildim belki yanılmışımdır. Bence şairler methetmeyi tastamam yapıyorlardı.” (SO.:203)

“— Methederdik... Ama derdimiz içimizdeydi. Çolpan’dan ayırdılar. Kadiri’den mahrum bıraktılar. Osman Nasır’ı sürgün ettiler. Halka kim kaldı. Şeybani Han zamanında Muhammed Salih adında nüktedan bir şair: “Tembel için vatan oldu Fergana / Eyledi Fergana’yı tembelhane ” demiş. Yurt şimdi tembelhaneye mi döndü? Yoksa fesethane, iftirahane’ye mi döndü?” (SO.:203)

Türk kimliğinin oluşmasında milliyetçi aydınların ve edebiyatçıların büyük rolü vardır. “Sovyet insanı” yaratırken yok edilmesi gerekenler arasında edebiyatçılar da yer alır. Sovyetler, Müslüman halkların arasında dînî ve millî duyguların birbirleriyle iç içe yaşadığını biliyorlardı.¹²³ Tahir Malik’in dayısı yazar Mirzakalan İsmalî de halk düşmanlığıyla suçlanarak tutuklanmıştır. Dayısının halk düşmanı ilan edilmesi yazar ve ailesinin zor günler yaşamasına neden olmuştur. Tahir Malik ve ailesinin yaşadığı bu zor zamanlar eserlerinin konularını etkilemiştir. Dolayısıyla “Sonuncu Kurşun” adlı eserinde ele aldığı konuda Sovyetlerin katlettiği, kitaplarını yasakladığı Ceditçi aydınlara değinmiştir. Sovyet yönetimi yaptırımlarıyla dînî ve millî değerlerden gelen Müslüman Türk kimliğini tahrip etmek için her yola başvurmuştur. Milli değerlerini yaşayan, toplumsal önderlik potansiyeli olan herkesi

¹²¹Şuayip Karakaş, *Özbek Edebiyatı Yazıları*, Kurgan Edebiyat Yayınları, Ankara, 2012, s. 134.

¹²²Ali Kafkasyalı, *Bağımsızlıklarının 20. Yılında Kazakların İstiklal Mücadelesi Tarihine Bir Bakış*, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 2012, XII (1), s.181.

¹²³Alexandre Bennigsen, Lemerrier Chantal Quelqujaj, *Stepte Ezan Sesleri*, (Çev. N. Uzel), İrfan Yayınevi, İstanbul, 1981, s.195.

basit suçlamalar ile yok etmeye çalışan Sovyet rejimi, aydınları hapsedmiş, toplumu sindirmiş ve korkuyu her gün hisseden çeşitli baskılar ile bölgede hâkimiyet sağlamaya çalışmıştır.

1930-1940 yılları arasındaki dönemin temel karakteristiği Sovyet hükûmetini övmeyenleri, Sovyet vatandaşı kimliğini benimsemeyenleri yok etmekten ibarettir. Sovyetlerin yok etme politikası sadece kişilerle sınırlı kalmaz, Bolşevikler kendilerinin okuyamadıkları Arap, Fars ve Türk dillerinde yazılmış kitap ve el yazmalarını da yok etmişlerdir. Bu bir milletin zaman içinde damla damla birikmiş ve olgunlaşmış uygarlığını yok etmek demektir.¹²⁴ Millî kültürü nesiller boyunca taşıyan en önemli araç kitaptır. Cihangir'in hocası eski müderris Molla Nizam'ın külebesinde bulunan kitapları da Sovyet yönetimince yok edilmiştir. Bu kitapların akıbetini Cihangir'i hastane ziyaret eden norm karakter Rus Komlev'in şu sözleriyle okura aktarılmıştır;

“— Sen o bekçi kulübesindeki kitapları ne yaptın?

— Götürdüler.

— Tüh, diyip elini salladı Komlev. Aralarında nadir el yazması kitaplar vardı. İnsanlardan korktukları için onları kafese taktılar. Kitapların günahı ne? Son nüsha nadir kitapları da yok etmiş olabilirler. Bunun ne anlama geldiğini biliyor musun? Bilmiyorsun. Tarihi yıllar ateşte kavruldu demek. Kavrulan yılları hiç kimse geri getiremez.”(SO.:192)

Bir ulusun tarihinin ateşler içinde yanmasına kimsenin engel olmayışı arkadaşına hasta ziyaretine giden Rus karakterde nefret uyandırır. Bellek yıkımına sessiz kalmak Komlev'e göre lakayt bir tutumdur.

“Medresede ayakkabı tamircilerini görünce Komlev'in içinde uyanan nefret artık zirveye çıkıyordu.

— Emir Timur'un bazı ülkeleri ele geçirdiği doğrudur. O şah idi. Buna mecburdu. Ülkesini ve halkını mamur etmesi gerekiyordu. Dünyadaki bütün şahlar bir yerleri fethedip yağmalamışlar. Ama işte, bu amaya dikkat et. Fakat o büyük bir medeniyetin temelini atmıştır. Başka şahlardan kalan böyle eser yok. Öyleyse neden ona yüz çevirelim? Öyleyse niçin onun hakkındaki kitapları yakmamız ya da gömmemiz gerekiyor? Cevap ver.

— Bunu onlara sor.

— Azizim ben seni ne cinayetle ne de vatana ihanetle de suçlamıyorum. Ama lakayt olmakla suçluyorum. Evet, buna hakkım var. Sen de bilirsin lakaytlık katillikten de

¹²⁴Ahmet Buran, *Kurşunlanan Türkoloji*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2016, s.312-313.

hainlikten de kötüdür. Sen ve senin gibilerin lakaytlığı yüzünden tarih mahvoldu.”(SO.:193)

Cihangir’e medresede bulunan kitaplara sahip çıkmayıp onların yakılmasına engel olmadığı için Komlev öfkelenmiştir. Bu öfkenin hedefi sadece Cihangir değil Türkistan’ın millî hafızasının yok edilmesine izin veren herkestir. Medresede bulunan nadir el yazmalarının kulübeye gelen polisler tarafından yakılması Sovyetlerin millî kimlik yıkım hareketinin yazma eserleri de hedef aldığına göstermektedir. Yakma ve yok etme politikasından aydınlar gibi onların eserleri de nasibini almıştır. Ortadan kaldırılan eserlerle birlikte aydınların düşünceleri de yok edilmiştir. Halkın hafızasında kalan bilgi ve düşünceler de zamanla silindiğinde kültürel hafızada o bilgilerden izler kalmayacaktır.

3.8.4 Savaş ve Esaret

Sun Tzu “Savaş Sanatı” adlı eserinde, savaşı: “Savaş (ping) devlet için hayati önemi haizdir. Yaşam ya da ölümle son bulan bir sahadır ve hayatta kalmaya veya mahvolmaya giden bir yoldur.”¹²⁵ şeklinde tanımlamıştır. Dünya tarihinde iki büyük savaş yaşanmıştır. Bu savaşlarda asker ve sivil milyonlarca insan ya ülkelerini terk etmiş ya da hayatlarını kaybetmiştir. Savaşta düşmana esir düşen insanların ise hayatları mahvolmuştur. II. Dünya Savaşı sırasında Nazi Almanyası ve Sovyet Rusya arasında yaşanan mücadelede Rus cephesinde savaşırken Almanlara esir düşen Türk soylu halkların hayatları esarete solmuştur. Alman esaretinde olan Türk halklarına bağımsızlık umudu bir oluşum meydana getirilmiştir. Bu oluşum Türkistan Lejyonu’dur.

II. Dünya Savaşı’nda Nazi Almanyası’nın Sovyet Rusya ile mücadelesi Doğu Cephesinde gerçekleşmiştir. Almanlar 22 Haziran 1941 tarihinde Barbarossa Harekâtı’yla Sovyet Rusya’ya taruzda bulunur. Barbarossa Harekâtı II. Dünya Savaşı’nın en etkili ve en geniş çaplı harekâtıdır. Bu harekâtla Doğu Cephesi açılmıştır. Almanya istediği başarıyı elde edemese de Sovyetler büyük kayıplar vermiştir. Alman orduları savaşın ilk iki haftasında yüz binlerce Rus askerini esir almıştır. Milliyetlere göre yapılan sayımlarda bu esirlerin önemli bir bölümünün Türk

¹²⁵Sun Tzu, **Savaş Sanatı**, (Çev. Murat Demireken), Toptan Kitap, İstanbul, 2020, s.9.

asıllı olduğunun farkına varılması Almanya'yı yeni bir strateji geliştirmeye mecbur bırakmıştır.¹²⁶

Almanları yeni strateji geliştirmeye mecbur bırakıp Alman Genel Karargâhını harekete geçiren etkenlerden biri Türkiye'nin ve "Türkçü/Turancı" olarak tanınan önemli isimlerin resmî, gayrı resmî olarak Türk asıllı SSCB esirlerinin kaderine dair girişimleridir. Almanlar kendilerini üstün ırk olarak gördükleri için Türk kökenli esirleri aşağı ırk olarak gördükleri için Türk kökenli esirler başlangıçta kötü muamelelere maruz kalmışlardır. Türkiye'yi kendi yanında savaşa çekmek isteyen Almanya için Türk kökenli Sovyet savaş esirleri önemli bir kozdur. Almanya enerji kaynaklarına sahip olmak amacıyla Kafkasya üzerinden Türkistan'a ulaşma politikasını hayata geçirmek için SSCB esirleri arasında yer alan Müslüman-Türk askerlerinden Doğu Lejyonları adı altında birlikler oluşturmuş ve farklı bölgelerde konuşlandırmıştır. Almanların savaş sırasındaki bu hamlesinde çift taraflı yarar vardır. Birinci yarar Almanların Sovyetlere karşı farklı cephelerin açılmasını sağlayarak Batıya ağırlık vermek istemesi, ikinci yarar ise Türk soylu halkların büyük ve bağımsız Türkistan'ın kurulacağına olan inancıdır.¹²⁷ İlk etapta Türk soylu esirler Doğu Lejyonu'nda bir araya getirilmiştir. Sonrasında Lejyonlar bölümlere ayrılmıştır. Türkistan Lejyonu, II. Dünya Savaşı sırasında Alman Doğu Wehrmacht'ında savaşan Türk halklarından oluşan askerî birliklerin adıdır.¹²⁸ Türkistan Lejyonu 1941'de Sovyet savaş esirleri ve göçmenlerden oluşmaya başlamıştır. Lejyon; Sovyetler Birliği'nin Orta Asya Cumhuriyetleri halklarından olan Tatar, Kazak, Kırgız, Özbek, Uygur ve Kuzey Kafkasya halkları temsilcilerinden oluşmaktadır. Türkistan Lejyonu'nun kurulmasında Almanya ve Fransa'da bulunan iki ismin faaliyetleri etkili olmuştur. Bunlardan biri, daha önceki yıllarda Hokand Muhtariyeti'nin başkanlığını yapmış olan ve savaş yıllarında ise Fransa'daki Campien kampında esir tutulan Mustafa Çokay'dır. Diğeri ise 1920'lerde Buhara Cumhuriyeti tarafından Almanya'ya öğrenci olarak gönderilen Veli Kayyum Han'dır.¹²⁹ Çokay, bu dönemde çok sayıda

¹²⁶ Latif Çelik, *II. Dünya Savaşı Döneminde Nazi Almanyası Tarafından Kurulan Türkistan Lejyon Ordusu'nun Savaşa Etkileri*, Abdolvahap Kara, Abdolvahap Kara, Ömer Kul, Filiz Ferhatoğlu, (Ed.) içinde, **Doğumunun 100. Yılında Baymirza Hayit ve Günümüzde Türkistan Araştırmaları Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitabı**, Türk Dünyası Belediyeler Birliği (TDBB) Yayınları, İstanbul, 2017, Sayfalar:177-201, s, 184.

¹²⁷ Mehmet Korkut Aydın, **II. Dünya Savaşı'nda Türkistan Lejyonu: Kuruluşu, Faaliyetleri Ve Türkiye'nin Yaklaşımları**, *Tarih Okulu Dergisi*, sayı XLI, 2019, s. 637.

¹²⁸ https://tr.wikipedia.org/wiki/T%C3%BCrkistan_Lejyonu (Erişim Tarihi:30.11.2022)

¹²⁹ Aydın, agm.,s.639.

Türk esirinin kamplarda hayatını kaybettiğini görmüş ve kendisine verilen görevi istemeyerek de olsa kabul etmiştir. İlk olarak Kayyum Han ile birlikte esir kamplarında bulunan esirlerin milliyetlerine göre ayırım işinin hızlı bir şekilde başlatılması konusunda görüşmeler yapmıştır. Çokay'ın hedefi, Almanlara esir düşen çok sayıdaki Türkistanlı gencin oluşturulacak birliklere kaydedilmesi ve esir kamplarından kurtarılacak insanca bir hayat sürmelerini sağlamaktır. Almanlar Mustafa Çokay'ı, vefat edene kadar esir Türklerin temsilcisi olarak kabul etmişlerdir.¹³⁰ Mustafa Çokay Türkistan Lejyonu'nun kuruluşunu göremeden vefat etmiştir. Mustafa Çokay'ın vefatından sonra Türkistan Lejyonu'nun kurulması için Veli Kayyum Han görevlendirilmiştir.¹³¹ Türkistan Lejyonu, 1942 yılının Ocak ayında kuruluşunu tamamlamıştır. Lejyon askerleri Alman üniforması giymişlerdir. Ancak onları Almanlardan farklı kılan simgeleri; üniformalarının sağ kolunda "Tanrı Biz Menen" yazılı bir armanın bulunmasıdır. Askerî bir birlik olarak komuta kademeleri ve kendilerine özgü askerî sembolleri de bulunan Türkistan Lejyonunun siyasî ve malî işlerinden de Veli Kayyum Han sorumludur.¹³²

1942 yılının Mayıs ayından itibaren Türkistan Lejyonu askerleri cephelere gönderilmeye başlanır. Türkistan Lejyonu, Leningrad Kuşatması, Nordlicht Harekâtı, Stalingrad Muharebesi gibi çoğu başarısızlıkla sonuçlanan önemli askerî harekâtların hemen tamamında yer almıştır. Ancak Alman ordusu içinde aidiyet kazanamayan Lejyon mensupları, Kızılordu karşısında önemli bir başarı kazanamamıştır.¹³³

Almanların Doğu Cephesinde yaşadığı mağlubiyet ve geri çekilme süreci, Türkistan Lejyonu ile ilgili planlarını da değiştirmiştir. Almanlar, II. Dünya Savaşı'nda Türkistanlı askerler öncelikli olmak üzere lejyon askerlerinin tamamını Batı Cephesine kaydırılmışlardır. Nitekim Veli Kayyum Han da Alman Hükümeti'nden Türkistanlı askerlerin Sovyet güçleri tarafından ele geçirilmeleri durumunda öldürülecekleri

¹³⁰Latif Çelik, *II. Dünya Savaşı Döneminde Nazi Almanyası Tarafından Kurulan Türkistan Lejyon Ordusu'nun Savaş Etkileri*, Abdulvahap Kara, Abdulvahap Kara, Ömer Kul, Filiz Ferhatoğlu, (Ed.) içinde, **Doğumunun 100. Yılında Baymirza Hayit ve Günümüzde Türkistan Araştırmaları Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitabı**, Türk Dünyası Belediyeler Birliği (TDBB) Yayınları, İstanbul, 2017, Sayfalar:177-201, s.190.

¹³¹Mehmet Korkut Aydın, **II. Dünya Savaşı'nda Türkistan Lejyonu: Kuruluşu, Faaliyetleri Ve Türkiye'nin Yaklaşımları**, *Tarih Okulu Dergisi*, sayı XLI, 2019, s.642.

¹³² Aydın, agm., s.643.

¹³³Latif Çelik, *II. Dünya Savaşı Döneminde Nazi Almanyası Tarafından Kurulan Türkistan Lejyon Ordusu'nun Savaş Etkileri*, Abdulvahap Kara, Abdulvahap Kara, Ömer Kul, Filiz Ferhatoğlu, (Ed.) içinde, **Doğumunun 100. Yılında Baymirza Hayit ve Günümüzde Türkistan Araştırmaları Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitabı**, Türk Dünyası Belediyeler Birliği (TDBB) Yayınları, İstanbul, 2017, Sayfalar:177-201, s.190-193.

gerekçesiyle bu askerlerin Almanya'ya intikalini talep etmiş; ancak Türkistanlı askerlerin Batılı devletlerle savaştırılmalarına karşı çıkmıştır. Gerekçe olarak da İngiltere ve ABD'nin Türklere karşı düşmanca bir niyetlerinin olmadığını göstermiştir.¹³⁴ Normandiya Çıkarması sonrasında batıda büyük bir bozgun yaşayan Almanya'ya bir darbe de SSCB'den gelmiş; Kızılordu birlikleri Doğu cephesinden saldırıya geçmiştir. Bu yenilgiler ve bozgun Almanya ve aynı safta çarpışan Lejyon askerleri açısından sonun başlangıcı olmuştur. Türksoylu lejyonerler adeta, “Gamalı Haç” ile “Kızıl Yıldız” arasında sıkışıp kalmışlardır. Alman işgali altındaki topraklarda ilerlemekte olan Kızılordu mensuplarınca yapılan “Ülkenize Geri Dönün.”propagandasına aldanan bazı Türkistanlılar; Stalin'in savaş esirleri için çıkarttığı kanun kapsamında değerlendirilerek “hain” damgasını yemekten kurtulamamışlardır.¹³⁵ Yukarıda Oluşum sürecinden ve Almanların II. Dünya Savaşında Türkistan Lejyonu'nu hangi amaçla kurduğundan bahsedilmektedir. Türkistan Lejyonu'na dair bu bilgilerin verilme sebebi: “Sonuncu Kurşun” kıssasında yazar başkişi Cihangir'in Türkistan Lejyonu'na katıldığına dair bilgiler vermektedir. Eserde ismi geçen bu oluşum Türk dünyası edebiyatlarında pek çok eserde geçmektedir. Dolayısıyla yapılan incelemede Türkistan Lejyonu'nu izlek olarak ele alınmıştır. Kıssanın olay örgüsünde Yüzbaşı Remzziddin Ramazanov, Cihangir hakkında araştırma yaparken Cihangir'in II. Dünya Savaşı sırasında Almanya'nın safhına geçtiğini öğrenmektedir. Türkistan Lejyonu ve Cihangir'in bağlantısı Yüzbaşı aracılığıyla okura şu şekilde aktarılmaktadır;

“Onun savaş yıllarındaki gizli hareketleriyle niçin ilgilenmiyor? Cihangir, yandaş partizan¹³⁶ müfrezelerinde bulunmuş, sonra esir düşen askerlerin bulunduğu Türkistan Lejyonu'nda, SS genel müdürlüğünün Türkistan bölümünde görev almış, oradan bir görevlendirmeye ülkesine dönmüş ve karakola gitmiş. Almanlar'ın hazırlayıp verdiği kimlikle huzur içinde yaşayabilirdi.” Ramazanov sorularına cevap bulamayınca Cihangir hakkında bilgiler içeren bir dosyayı açtı.”(SO.:210)

Cihangir 1944 yılında Sovyet esir kamplarında çalıştırıldığı zamanlarda onun bulunduğu kamp yeri Almanların hava saldırısına uğramıştır. Bu saldırıdan sonra tüm hükümlüler kamptan kaçmıştır. Cihangir de Talibcan ve adı verilmeyen bir Profesör ile birlikte kamptan kaçmıştır. Cihangir'in cezasını çektiği çalışma kampı Beyaz

¹³⁴ Aydın, agm., s.649.

¹³⁵ Mehmet Korkut Aydın, **II. Dünya Savaşı'nda Türkistan Lejyonu: Kuruluşu, Faaliyetleri Ve Türkiye'nin Yaklaşımları**, *Tarih Okulu Dergisi*, 2009, s.650.

¹³⁶ Almanya Rus savaşında halk vur kaç yöntemini kullanan gerillalardır.

Rusyalı Grigoroviç'in köyüne yakındır. Çalışma kampından kaçan bu hükümlüler Rus köylüsü Grigoroviç'in evine sığınmıştır. Üç kaçak köyde dinledikten sonra köyden ayrılırken yaralı yaşlı Profesörü Rus köylüsünün evinde bırakacaktır. Yola çıkmak üzere olan Cihangir ve Talibcan'ı evinde misafir oldukları yaşlı Rus köylüsü şu şekilde uyarır;

“...Buradan gidemezsiniz Almanlar ana yollara gelmiştir. Buraya Almanlar gelse bile sana dokunmazlar, sen Bolşevik değilsin. Sürgün edilmiş bir kişisin, arkadaşın da kalsın. İhtiyarın nasihatleri Talibcan'a makul gelmedi.” (SO.:218)

Nitekim Grigoroviç haklı çıkmıştır. Firari Sovyet hükümlüsü olan Cihangir ve Talibcan Almanlara yakalanmıştır.

“— Burada kalsak hain damgasından ömür boyu kurtulamayız, gideceğiz dedi.

Karınlarını doyurup kıyafetlerini değiştirip yola çıktılar. Ormanda gizlenerek giderlerken Almanlarla karşılaştılar. Onlardan gizlenmek için ormana girince yolların kaybedip açlıktan ölecek hale düştüklerinde kuşatmadan kaçmaya çalışan askerlerle karşılaştılar. Kendilerini Özbekistan'dan Beyaz Rusya'ya deneyim kazanmaya gelen hayvancılar olarak tanıttılar. Komutan alnında yazı olan Cihangir'e inanmayarak baktı. Ama bir şey söylemedi. Onlar kuşatmadan çıkamayınca ormanda karargâh kurdular. Böylece gerilla hayatı başlamış. Cihangir'in nişancılığı ve cesareti ortaya çıkınca komutanın bakışlarındaki endişe ve güvensizlik kayboldu.”(SO.:219)

Sovyet çalışma kampında çalıştırılan hükümlü olduklarından Almanlara bahsetmeyen ikili, Almanların kurduğu karargâhta kalmaya mecbur kalmıştır. Cihangir nişancılığı ve cesareti sayesinde Almanların kendileri hakkındaki endişelerinden kurtulmuşlardır.

“— İkimizi diğerlerine nazaran daha çok çatışmaya gönderiyorlar. Neden böyledir biliyor musun?

— Biz bunlara yabancıyız, ölürse bunlar ölsün diyorlar.

— Öyle değildir, dedi Cihangir. Uzun zamandır beklenen toy. Sonuçta hepimiz aynı geminin yolcularıyız.

“Talibcan “Çok safsın.” der gibi güldü. Bir anlık bu gülümseme Cihangir'in hafızasına çivilenip kaldı. Çok sonra pusuya düştüğünde de Alman hapishanesine girdiğinde de sonra “Türkistan Lejyonu” adlı orduya katıldığında da bu alaylı gülümsemeyi sık sık hatırladı.”(SO.:219)

Cihangir'in Almanlara esir düştükten sonra Türkistan Lejyonu'na katıldı yukarıdaki parçadan anlaşılmaktadır. Lejyon askeri olarak savaşta en ön saflarda yer almalarının nedeni Talibcan anlamıştır. Bunun nedeni Almanların kendilerini üstün ırk olarak görmeleridir. Kendilerini üstün gören Almanlar, en ön saflarda Alman olmayanları savaştırmıştır. Kıssanın on ikinci bölümünün olay örgüsünde başkişi Cihangir'i

Almanlara esir düşmüştür. Türkistan Lejyonu'na katılarak savaşmıştır. Sovyet yönetimi önce Cihangir'i vatan haini ilan etmiş daha sonra da af ile serbest bırakmıştır.

3.9 Sonuncu Kurşun Kıssasında Dil ve Üslup

Tahir Malik, Özbek edebiyatının gelişmesi, Özbek halkının millî ve manevî değerlerine sahip çıkması, milletin kendi kültürüne yabancılaşmaması için eserler vermiştir. Eserlerinde sade ve anlaşılır bir dil kullanmıştır.

Yazarın “Sonuncu Kurşun” kıssası okurun düşünce dünyasına ışık tutmak için yazdığı eserlerindendir. “Sonuncu Kurşun” kıssasının dil ve üslubu hakkında genel olarak şunlar söylenebilir;

1. Yazar kıssada betimleyici ve öyküleyici anlatım tekniklerinden yararlanmıştır. Betimleyici anlatıma, kahramanların ruhsal durumlarını açıklanırken ve mekân tasvirleri yapılırken başvurmuştur. Cihangir'in umut etmek için tutunacak bir dal aradığı ruh halini okura aktarmak için yazarın kullandığı ifadeler;

“Her insanı farklı umutlar ayakta tutar. Kopan damarları birleştirip ölü bedenlere can veren dünyanın acısı benim için bitti, artık üzüntüler de uzaklaştı; diye düşünerek umut etmektir. Cihangir için de durum böyleydi. Yaradan kuluna bundan fazla cebri cefayı reva görmez, diye düşünürdü.”(SO.:164)

Cihangir'in küçük ablasının ailesiyle öldüğü bataklığı anlatmak için yapılan mekân tasviri;

“Cihangir şimdi bataklığı görebiliyordu. Kirlili bir su birikintisine benzeyen yerin, bazı yerleri kalın un çorbasına benziyordu, bazı yerleri küf kaplanmıştı.”(SO.:167)

Hâkim bakış açısının kullanıldığı kıssada yazar, bu bakış açısının olanaklarından da faydalanarak eser kahramanların ruhsal durumunu ve iç dünyalarını tüm derinlikleriyle anlatmaktadır. Bunun için de “Cennet gibi vatanımızı bırak gidecek miyiz, diye düşündü Cihangir.”(SO.:32) iç konuşma “Yetişirim daha... Yetişirim... Yetişirim... Baba katili... Baba katili...”(SO.:34) bilinç akışı yöntemlerini sık sık kullanmıştır. Ayrıca yazarın eserin bazı bölümlerinde kurgunun akışını bölerek araya girdiği de görülmektedir.

“Kıymetli okuyucu hatırlarsa Komlev, 1922 yılında Cihagir ile karşılaştığında Özbekçeyi çat pat konuşuyordu. Aradan yıllar geçmiş tarih bilimiyle ilgilendiği için Özbekçeye tam olarak hâkim olmuş.”(SO.:153)

Yukarıdaki parça, yazarın olay örgüsünü bölerek araya girmesine örnek verilebilir.

2. Yaşanmış bir olayı konu alan bu eserde sade bir dil kullanılmıştır. “Zakir Hoca’ya dik dik baktı.”(SO.:64),“Medresenin kapısına çift kilit vurulmuş.”(SO.:120), “Allah benden yüz çevirir.”, “başı sıkıştığında”(SO.: 19) gibi deyimlere ve “Gelirlerse başımız üstünde yeri var, dedi Zakir Hoca.”(SO.:63) “Şimdi Allah izin verirse kapalı kazan kapalı kalsın.”(SO.:216) gibi atasözlerine yer vermiştir. Anlatımı kuvvetlendirmek için soru cümlelerine başvurmuştur. Metinde yer alan soru cümlelerinden birisi şu şekildedir;

“Kaç yüzyıldır ihtişam saçan, binlerce ilim talibine sığınak olan, nice kapalı gözün açılmasına tanıklık eden, nice gönlün sırrını içine çeken bu binayla hiç mi ilgilenilemez; yarasına merhem bulunamazdı? ”(SO.:120)

3. Polisiye bir eser olan bu kıssada diyaloglar sık sık kullanılmıştır. Karşılıklı konuşmalardan meydana gelen diyaloglarda Özbeklerin günlük konuşma diline yer verilmiştir.

“— Bir keresinde deli bir adamla yaka paça kavga ettiğini gördüm, dedi satranç oynayan gençlerden biri. Görünüşte gözleri satrançta olsa da kulakları buradaydı.

— Hangi deli, dedi çaycı.

— Hani, alnında yazısı olan?

— Evet. Akli mı yok? Nasıl deli olsun o dindar adam”(SO.:100)

Bu parçadan da anlaşıldığı üzere diyaloglar yerel konuşmalardan oluşmaktadır.

4. Tahir Malik’in üsluunun önemli bir özelliği de içinde yaşadığı toplumun dini değerlerine eserinde yer vermesidir. Yazar eserini besmeleyle başlatmaktadır. Kıssanın olay örgüsünde kahramanlar dinî ifadeler kullanmakta, sık sık Fatiha okumaktadır. Yazarın eserde değindiği bazı İslâmî öğeler şu şekildedir;

“Bedeni kefen de kabir de görmemiş bir Müslüman’ın sözüydü. Kulağına Allah’ın adıyla ezan okunmuş, çocukken ilk sözü “Allah” olmuş, hayatını tâat ve ibadetle geçirmiş bu Müslüman, cenaze namazı kılınmadan gömüldü.”(SO.:1)

“— Peygamber efendimiz, kadınları aşağılamayı yasaklamışlardır. Her müminin, peygamber efendimizin hadisleri ile amel etmesi lazım.”(SO.:42)

“Salihov supada oturanlarla selamlaştıktan, yaşlılardan biri Kur’an tilavet ettikten sonra, yaşlılardan biri ona gül motifli ince Çin kâsesine konulmuş çay uzattı.”(SO.:48)

“Çocuklarınıza Fatiha okumalıyız.” dedi. Sonra kolunu sıvayıp lavaboya yaklaştı. Ne abdeste, ne teyemmüme imkân vardı. Orada sadece sembolik olarak temizlenmek mümkündü. Cihangir yatağa oturup dua okudu. Sevabını ölenlere bağışladı.”(SO.:84)

“Sonuncu Kurşun” kıssasında yazarında başvurduğu İslâmînine dair usûllerden bazılarıdır. Tahir Malik eserde Hristiyanlık adetlerine yer vermektedir. Yazarın hoş görülmesi bir tavır takındığını gösteren ifadeler şu şekilde verilebilir;

“— Müslüman, Hristiyan ikisi de insan, dedi Sergey ona itiraz edip. Allah bir Musa peygamber, İsa peygamber, Muhammed peygamber hepsi Allah’ın elçileridir. Allah birdir. Sadece tapınağımız farklıdır. İbadethanemiz farklıdır. Ama Allah birdir önemli olan bu. Başka, herkes eşittir. Ayırmak günahıdır. Doğru mu bu, Molla Zakir hoca abi?”(SO.:87)

Tahir Malik kıssanın devamında yaşlı Rus Grigoriç ve karışının kutladıkları Hristiyanların Kutsal Doğuş bayramını da okura aktardığı görülmektedir. Kutlama şu tasvirlerle verilmektedir;

“Bir gün yaşlı adam ormandan insan boyu uzunluğunda çam kesip evin ortasına koydu.

—Bizim bayramımız, Peygamberimizin doğduğu gün diye açıkladı Cihangir’e.

Cihangir bu bayramı bilirdi. O, buzlar arasındayken Hristiyanlarla konuşurdu. Yönetim ise bayram kutlamaya izin vermezdi. Yaşlı adam ile yaşlı kadın sofrayı kurduktan sonra evin köşesindeki İsa Mesih fotoğrafının önünde diz çöküp uzun süre dua etti. Sonra yaşlı adam ve kadın birkaç yudum şarap içip resmi öptüler.”(SO.:176)

5. Yazar; eserin inandırıcılığını sağlamlaştırmak için Madaminbek, Abdullah Kadirî, Osman Nasır, Çolpan, Şeybanî Han, Muhammed Salih, Gazalî gibi tarihi ve edebî şahsiyetlere yer vermektedir. Bu şahsiyetlerden bahsettiği bölümlerden bazıları şunlardır;

“İlkbaharda birleşerek düşmana son darbeyi indirmekte olan İslâm Ordusu Emîrû'l-mü'minîn Madaminbek¹³⁷'in Kızıllara sulh yaptığını duyunca şok olmuşlardı.”(SO.:63)

“— Methederdik... Ama derdimiz içimizdeydi. Çolpan'dan ayırdılar. Kadiri'den mahrum bıraktılar. Osman Nasır'ı sürgün ettiler. Halka kim kaldı. Şeybani Han zamanında Muhammed Salih adında nüktedan bir şair: “Tembel için vatan oldu Fergana/Eyledi Fergana'yı tembelhane ” demiş. Yurt şimdi tembelhaneye mi döndü? Yoksa fesethane, iftirahane'ye mi döndü?”(SO.:209)

“— Gazali hazretleri şöyle söyler “ Gönül Allah'ın kullarına bağışladığı manevi nimet olup onun cismani gönülle alakası vardır. Bu nimet insanın asıl mahiyetidir ki insan bütün ilim ve mağrifete gönül vasıtasıyla erişir ve bütün hitap, azap, sitem ve talepler ona yöneliktir. Ruhani nimet ile cismani yürek arasındaki güçlü bağın gerçek suretini çoğunluk anlayamaz.”(SO.:126)

6. Tahir Malik “Sonuncu Kurşun” kıssasında sembolizasyonlara da başvurmuştur. Eser 1990 yılında basıldığı ve henüz Sovyetler dağılmadığı için yazar bu yola başvurmuştur. Bu sembolizasyonlardan birinde “ayı” tercih etmiştir. Siyasi arenada Rusları etiketlemek için kullanılan ‘Rus Ayısı’ etrafa korku salan, güç timsali bir figürdür. Bu kavramı İngilizler yaratmıştır. Özellikle XVIII. yüzyıldan itibaren çizilen siyasi karikatürlerde çok sık kullanmaya başlamışlardır. Batı’nın gözüyle ayı, Rus liderlerine bir gönderme yapılarak, orantısız kullanılan bir güç olarak görülmüştür.¹³⁸ “Rus ayısı” tabirizamanla Rusların da benimsemiştiği bir sembol olmuştur. 1980 yılında Moskova’da düzenlenen Yaz Olimpiyatları’nda Rusların maskotu ayıdır.¹³⁹ Kıssada ayı Aynisa adlı Özbek kadının kocasını parçalayarak öldürmüştür. Yazar buradan Rusların Türk halklarını parçalayarak yok etmeyi amaçladığı politikaya gönderme yapmaktadır. Eserde kahramanlardan birine Dilsiz ismini vermesi Sovyet baskılarına karşı tepkisiz kalan halkı simgelemektedir. Alemgir adlı karakterin adını değiştirerek Sıddık yani yoluna sadık kişi anlamına gelen bir ismi tercih etmesi rejime sorgusuz süalsiz sadık olanları, Sottin adlı karakter Sovyetlerce kabul görmek için komşularını rejim karşıtlığı yaptığı için şikâyet eden insanları temsil etmektedir. George Orwell’ın “Hayvan Çiftliği” romanı domuz ve diğer hayvanların sembolik olarak kullanıldığı dünya edebiyatının en önemli eserlerindendir. Orwell’ın II. Dünya Savaşı’nın sonlarına doğru yazdığı bu eser Stalin rejimine karşı sert bir hicviyedir. Bu romanda hayvanlar devrim yaparak çiftlik sahibi Bay Jones’u devirirler. Böylece

¹³⁷ Türkistan’daki anti-Sovyet hareketinin temsilcilerinden(1918-1920) biridir. (1919-1920) Fergana geçici hükümeti başkanıdır.

¹³⁸ Filiz Karakale, “**Rus Ayısı**” Kavramının Ortaya Çıkışı, Artuklu İnsan ve Toplum Bilim Dergisi, 2018, Cilt-3, S.1, s.44.

¹³⁹ Karakale, agm.,s.42.

çiftliğin idaresi domuzlara geçer. Eserde Napoleon adlı domuz Stalin'i karşıtırmaktadır.¹⁴⁰Tahir Malik de "Sonuncu Kurşun" kıssasını "Hayvan Çiftliği" romanından sonra yazdığı için bu kıssada da Rusları ve Rusların Sovyetleştirme siyasetini temsilen "domuz"u kullanılmış çıkarımı yapılmaktadır. "Sonuncu Kurşun" kıssasında Cihangir kendi kültüründe haram olan bir hayvana bakmak istememesinerağmen kolhoz kurallarına da uymak zorunda kalmıştır. Kurallara uymazsa sistemin dışlıleri arasında yine ezilcektir. Yazar rejim baskısından dolayı bazı şeyleri halkların yaptırımları kabullenişini, domuz ahırında çalışmayı kabul eden Cihangir üzerinden aktarmaktadır.Yazar Komlev karakteriyle de simgeleştirme yapmıştır. Eserdeki Sergey Komlev adlı Rus Şarkiyat araştırmacısının Lev Gumilev olduğu tahmin edilmektedir. 23 Ekim 1935'te yine rejim karşıtlığı iddiasıyla tekrar tutuklanmıştır. Annesinin Stalin'e ve diğer devlet büyüklerine yazdığı mektuplar üzerine serbest bırakıldıysa da Mart 1938'de arkadaşlarıyla birlikte devlet adamlarına suikast hazırlığı içinde bulundukları gerekçesiyle dördüncü sınıfta iken hapse atıldı, çalışma kampında on yıl kalmakla cezalandırılmış, 26 Temmuz 1939'da cezası beş yıla indirilmiştir. Rusya'nın en kuzeyinde Dudinka ve ardından Norilsk'teki kampta maden ocaklarında ağır işlerde çalıştıktan sonra kampın kimya laboratuvarına alınmıştır.¹⁴¹ Buradaki bilgilerden hareketle Rus tarihçi Gumilev ile kıssadaki karakterlerden Komlev'insürgünleri benzerlik gösterdiği görülmektedir.Tahir Malik'in önemli tarihçiyi eserine dâhil etmesinin sebebi Rus vatandaşının Türkistan Tarihini bir Özbekistanlıdan daha fazla önem göstermesi dikkat çekmektir. Yazar eserinde Özbekistanlıları kendi tarihlerine sahip çıkmadığı için bir Rus gözünden eleştirmektedir. Bu eleştiriyi yaparken karakter olarak bir Rus tarihçi kurgulaması dikkat çekicidir. Tahir Malik "Sonuncu Kurşun"un olay örgüsünde Cihangir ve onun ailesinin başına musallat olan Muradilla adlı karaktere "Çinli doktor" lakabını vermiştir. Muradilla olay örgüsünde hilekâr ve insanları aldatan bir karakter olarak tasvir edilmiştir. Orhon yazıtlarında "Çin milleti için hilekâr ve sahtekâr, küçük kardeş ve büyük kardeşi birbirine düşeren"¹⁴² ifadeleri yer

¹⁴⁰ George Orwell, **Hayvan Çiftliği**, (Çev. Celal Üster) Can Yayınları, İstanbul, 2007, s.8.

¹⁴¹TDV İslâm Ansiklopedisi, S.487 Gumilev Lev Nikolaviç maddesi. Bu madde TDV İslâm Ansiklopedisi'nin 2020 yılında Ankara'da basılan (gözden geçirilmiş 2. basım) EK-1. cildinde, 486-487 numaralı sayfalarda yer almıştır.

¹⁴² Talat Tekin, **Orhon Yazıtları: Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk**, Ankara, Bilgesu Yayıncılık, 2017, s.65.

almaktadır. Muradilla da olay örgüsünün başında Cihangir ve Alemgir kardeşleri birbirine düşürmüştür. Çinli doktor/Muradilla, Cihangir'in başına gelen müsibetlere sebep olan kart karakterdir. Yazarın Muradilla için Çinli doktor lakabını seçmesi de semboliktir.

“1937 yılında bilimsel çalışmalarına karşı çıkanlar hala karşılar. Dünya değişti ama onların bakış açıları değişmedi. Özbeklere hayret ediyorum. Ben Rus’um ve Özbeklere bakıp “Zengin bir tarihe sahipsiniz.” dediğimde onlar “Bizim böyle tarihe ihtiyacımız yok.” diyorlar. Özbekler evde lezzetli pilav pişirip komşularına dağıtıyor, evde kendileri aç oturuyor, böyle bir şey olabilir mi? Oluyormuş. Özbek medeniyet tarihinden bütün dünya faydalıyor, kendisi ise gözlerini kapayıp kulaklarını tıkıyor. Gözlerini açmaya izin vermiyorlar. Yarın onlarla tartışacağım. (SO.:156)

Tahir Malik’in “Sonuncu Kurşun” eserini kıssa olarak adlandırmaktadır. Aynı zamanda bu kıssayı mukaddime ile başlatıp hatime ile bitirmektedir. Eserde tahkiyeli anlatım olması, yazarın mukaddime ve hatime bölümlerini de kullanması mesnevi nazım şeklini akıllara getirmektedir. Yazarın eseri için kıssa tabirini kullanması ve eserde kullandığı bölüm adlandırmaları eskiye yani kültürüne sahip çık mesajını vermeyi hedeflediğinin göstergesidir. Tahir Malik halkın millî ve manevî yönden eğitilmesini, kültürel hafızaya sahip çıkılması gerektiğini vurgulayan bir yazardır.

4. SONUNCU KURŞUN

Cihangir, Zakir Hoca'yı her hatırladığında “Gurbette altın bulmak kolay, can vermek zor.” derdi. Bu söz aslında Zakir Hoca'ya aitti. Bedeni kefen de kabir de görmemiş bir Müslüman'ın sözüydü. Kulağına Allah'ın adıyla ezan okunmuş, çocukken ilk sözü “Allah” olmuş, hayatını tâat ve ibadetle geçirmiş bu Müslüman, cenaze namazı kılınmadan gömüldü. İnsanoğlunun başına her türlü külfetler gelebilir, insanoğlu bu dünyanın azaplarını çok çekebilir, fakat Cihangir'e göre, külfetlerin en şefkatsizi Zakir Hoca'ya nasip olmuştu. “Bir avuç vatan toprağına hasret kalıp can vermek kimseye nasip olmasın.” bu da Zakir Hoca'nın sözüdür.

Haksızlık ve iftiraların sıkıntısını çok çekip vicdanına ihanet etmeyen mübarek insan, dayım Mirzakalan İsmaili'n pak ruhuna halis niyetle ithaf ediyorum.

MUKADDİME

Bismillahirrahmanirrahîm

O besmele çekerek tüfeğinin dipçliğini omzuna dayayıp yaprağı baktı. Sonbaharın soğuk nefesiyle titreyen yapraklar, azıcık esintiye dahi dayanamayıp çıtı diye kopacak hale geldi. Yağmurdan önce kopup gazele dönmüş yapraklar ise çürümeye yüz tuttu. Eğer bugünküleri rüzgâr uçurup götürmezse kopup düştüğü ağacın dibinde çürüyecekti. Güneş batarken rüzgâr esmiyordu. Daydidere'deki bir tepede yalnız, ihtişamlı çınarın en alt dalındaki yaprak kopar kopmaz bir silah ateşlendi. Ateş eden kimdi? İkisinden birinin yere yığılması gerekiyordu.

Bir tarafa hafifçe eğilen genç adam -gerçi bir tek yaprağı gözlerini dikip kaldığı halde- yaprağı görmüyordu. Kardeşi ile kurşun yarıştırmak için anlaşmış eline bir tüfek alınca ve dalda titreyen yaprağı ölümün habercisi gibi hissedince gözünün önü bulanıktı. Şimdi o sadece Allah'tan yardım bekliyordu. “Baba katili olduğum doğruysa Allah

önce gözümü kör eder, yaprağın düştüğünü göremem. Hayat acımasızdır, asla merhamet etmez. Yaprak nerede? Neden göremiyorum? Allah'ım canımı kardeşimin eline mi teslim etti? Alnıma yazılan bu mu?"

— Cihan...

— Cihangir

—Ne istiyorsun, diyerek yapraktan bir an gözünü ayıran Cihangir abisine baktı:

— Payımın gömüldüğü yeri söyleyeyim mi?

— Gerek yok.

— Cihan...

— Yaprğa bak.

Telaşlandılar. Ölümün gerçekliğini mi hissettiler acaba? “Allah yukarıda kimin haklı, kimin haksız olduğunu görüyor. Eğer babamı kasten öldürseydi sağ kalmazdı. Allah cezasını verecektir. Ama cezasını benim elimle verirse nasıl katlanırım? Babamın toprağı kurumadan ağabeyimi de kaybedersem kime sığınırım? Ağabeyimin ecelini benim elime veren Allah, beni de mi cezalandırmak istiyor? Niçin? Hangi günahlarım için bana bunu revâ görüyor? Âlim zatların “Sen öldürdün ve bunun karşılığında seni mahvettiler. Şimdi katilin canını nerde alacaklar?” söylediğı bu sözler gerçeğe mi dönüşecek acaba? Babamı ağabeyim öldürdü. Ben ağabeyimi... Benim canım kimin elinde? Yaprak kıpırdamıyordu. Parmaklarım donmak üzereydi. Ne kadar bekleyeceğiz? Belki yaprak yarın da kopmaz. Belki kış boyunca donup kalır yerinde. Sonuçta tüm yapraklar kopmayacak ya? Ağabeyim yaprağı bakıyor mu?” Cihangir ağabeyine göz ucuyla baktı. Alemgir tabancasının ucunu yere doğrultmuş bir şekilde anlamsızca kardeşine bakıp duruyordu.

— Ağabey yaprağı bak.

Cihangir'in sesi taşlara çarpmadan yağmur suyuyla doymuş olan toprağa sinmişse de Alemgir'e ses yankılanıyormuş gibi geldi ve ürperdi.

Kardeşinin peş peşe uyarması onu rahatsız etti. Tüfeğinin ucunu ona doğrulttu:

— Benim için endişelenme.

Alemgir yaprağa baktığında yaprak titriyordu. Kopacaksa kopsun lanet olası. Alemgir hıncını o cansız yapraktan almak istiyordu. Cihangir ağabeyinin sözlerine ilk başta aldırış etmedi. Ağabey kardeş Allah'ın adıyla birbirine silah doğrultur mu hiç? Allah şahit Alemgir babasına istemeden kurşun sıktı.

Gece yarısı uykusu kaçınca avluya çıktı. Bahçe tarafında bir gölge görünce, tüfeğini alıp dışarıya çıktı. Bahçeye girince bir gölgenin dut tarafına doğru yürüdüğünü görmüştü. Dut tarafına! Alemgir'in payı orada gömülüydü. Bunu sadece kendisi ve babası biliyordu. Cihangir'in payı ise başka bir yere gömülüydü. Onu sadece babası ve Cihangir biliyordu. Babası kendi hakkını ayırdı. O payını Sovyetlere¹⁴³ verip onların iddialarından kurtulmak istiyordu. Hayatının geri kalanını huzur içinde geçirmek istiyordu. Aksi ihtiyar! Yurtdışına geçmeye karşı çıkıyordu. Gölge, dudun altında bakınıyordu. Alemgir'in aklına gelen tek düşünce “Gölgenin hırsız olduğuydu!” aklına bir küp dolusu altın sikke ve ziynet geldi, başka da bir şey gelmedi. "Hırsız... Hırsız... Hiçbir şeysiz kalıyorsun, Alemgir!" gibi bir ses sanki kulağından girip yüreğini hoplatarak topuğundan çıktı. Can havliyle tetiğe bastı. Babası olduğunu nereden bilebilirdi? Kardeşi ise “yurtdışına gitmene izin vermediği için onu bilerek vurdun” diyecekti. Cihangir gibi inatçı bir adam onların yedi sülalesinde yoktu. Tabiatı gereği sinsî, iradesi değişken olan Alemgir ise inatçılığın, cesurluğun artılarını değerlendiremiyordu.

Babası az konuşan bir adamdı. Konuşmak yerine çalışmayı tercih ederdi. Sabahtan akşama kadar tarladan gelmezdi. Cihangir, babasının bir işçi çalıştırdığını bilmezdi. Zafarbek¹⁴⁴ İslâm yolunda kılıç çektiğinde bile babası köyü terk etmedi.

¹⁴³ Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği.

¹⁴⁴ Özbekistan'da Basmacı Hareketi'ne katılan bir korbaşıdır.

— Ben bir çiftçiyim, insanları beslemek zorundayım. Allah benim sorumluluğuma bu yükü yüklemiştir. Eğer ben toprağı terk edersem Allah benden yüz çevirir. Kılıç sallamaktan, kurşun sıkmaktan, insanoğlunun kanını dökmekten Yaradan korusun, diye açıkça söylemişti.

Civar köyleri diz çöktüren Zafarbak, Muhammedrıza'ya dokunmamıştı. Aksine, başı sıkıştığında, varını yoğunu emanet etmek için ona güvenmişti. Emanete ihanet etmesin diye de Muhammedrıza'ya pay olarak süs eşyaları, altın sikkeler bırakmıştı. Muhammedrıza bunları beşe bölüp dört kısmını oğullarına ve kızlarına ayırıp bir kısmını kendi almıştı. Beklenmedik zenginlikten aklını kaybetmek üzere olan Alemgir yurt dışına gitmek konusunda konuştuğunda onun cevabı kısa oldu:

— Bir tabak çorba ile insanın karnı doyar. Yurt dışına gidersen de bir tabakla doyarsın. İki tabak yiyemezsin şişersin.

Zaferbek şehit olunca Muhammedrıza ondan kalan emaneti küçük oğlu Cihangir'e teslim etmişti. Hatta “bir kuruşuna dahi ihanet etme” diye tembihlemişti. Cihangir'in durduğu yerde, bir adam boyu derinlikte Zaferbek'in hazinesinin gömülü olduğunu Alemgir bilmiyor muydu? Zenginliklerin pay edilişi ve ayrı ayrı yerlere gizli bir şekilde saklanması'nın sebebini, ağabey kardeş şimdi birbirlerine silah doğrulttukları sırada anlamışlardı. Babaları akil insandı. Eğer böyle yapmasaydı, onlar belki yaprağın düşmesini beklemeyeceklerdi. Kuytu bir yerde pusu kurup birbirlerine tetik çekeceklerdi. Vesselam!

Ağacın avuç içi gibi yaprağı, yaşlı bir dilencinin uzatılmış avucu gibi titriyordu. Cihangir sabırsızlıkla gözlerini ona dikmişti. Alemgir öfkeden yanmıştı. Güya her şey şu yaprağın suçuydu. “Kardeşimin önünde alçaldım mı? Ölümü ensemdede mi hissettim? Korktum mu? Kardeşimden mi? Hayatımda bu kadar alçalmamıştım? Birisi duysa “Hay senin yiğitliğine.... Babana lanet olsun!” derdi.” Ağacın dallarının ucuna beş altı kadar karga konmuştu. Sanki onlar, abi kardeşin aptalca davranışlarına gülüyor gibiydiler. Kargalar daha iyi yerleşebilmek için kanatlarını çırpıyorlar. Ağabey kardeş dikkat kesildi. Kargalar konuştuğunda dalın sallanıp yaprağın kopması mümkündü. Ama yaprak da onlarla oynayıyormuş gibi titriyordu. Alemgir'e göre yaprak

sallanıyordu. Cihangir’e göre ise yaprak zangır zangır titriyordu. Fakat bir türlü kopmuyordu, akşam olmuştu. Yapraklar kararmıştı, görünmüyordu. Artık kopsa da hemen farkına varmaları zordu. Aniden bir silah sesi yankılanmıştı. Cihangir korkup abisine bakmıştı. Alemgir tekrar yaprağa bakıp ateş etmişti.

— Yeter artık, dedi hırıltılı bir sesle. Oyunu bırak. Sözüme inanmıyorsan, beni vur. Hakkım sana sonuna kadar helal olsun.

— Ağabey anlaşmayı bozma.

— Tükürürüm senin anlaşmana. Senin gibi sümüklünün lafını dinlediğim için ben ahmağım diyerek Alemgir silahını koynuna koydu.

— Birbirimize silah doğrultmamız Allah’ın da hoşuna gitmedi. Yoksa bir yaprağın düşüşü bu kadar zor olur mu?

Ağabeyinin sözleri Cihangir’i düşündürmüştü. Aynı fikir, biraz önce onun da aklına gelmişti. “Ya Allah her ikisinin de gönlüne iyilik tohumu ekmişse?” şükür, onu bir gınahtan kurtarmıştı. Cihangir de tüfeğini indirip abisine yaklaştı. Alemgir, onun özür dilemesini beklemişti ama Cihangir ağabeyinin gözlerine bakıp “Allah’a şükret” diyerek aşağıya doğru inip gitmişti. Alemgir kardeşinin arkasından gazapla bakakalmıştı. Sonra onun peşinden koşarak gitmiş, omzundan tutup durdurmuştu. Cihangir döndüğünde göz göze gelmişlerdi. Birbirine benzer iki göz, ikisi de kara, biraz çekik. Ama nurları benzemiyordu. Birinin gözü dönmüş, yerinde duramıyordu. Öbürünün gözleri vücudu delip deşik edecek kadar keskin bakıyordu.

— Ben senin ağabeyinim, babamın yerine babanım. Bizim kanımızı akıtan düşmanlarımızdan, öç almamız gerek.

— Benim düşmanım yok. Babam da, diyerek Cihangir ağabeyinin elini omzundan itip yoluna gitmişti.

Alemgir nemli bir yere oturup kaldı. Dişlerini gıcırdatıp koynundaki silahı çıkarmıştı. Alemgir dayanamayıp silahını sertçe sıktı. Parmaklarının sızladığını, tırnaklarının

arasına kan dolduğunu hissetmedi. O, öfke ateşinde yanıp kavruluyordu. Tüyleri diken diken olmuştu, öfkesini kimden çıkaracağını bilmiyordu. Öfkesini kimden ve nasıl çıkarılabileceği meçhuldü. Gerekirse bir gece, on gece, bin gece bile bekler ama öcünü almadan rahat edemezdi. Babasının Sovyetlere teslim etmek istediği servetin nereye kaybolduğunu bilemeyen, aklı allak bullak olan Alemgir için bu hengâme fazlaydı. Bir iki dakika sonra yerinden usulca kalktı. Sanki kendisini ezmekte olan derterin baskısı, omzuna ağır gelerek onu yerin dibine geçiriyordu. Ayaklarını zar zor kaldırıp yürüyordu. Sonra derdi hafıfledi adımları hızlandı. Ama azabı azalmadı.

Sobanın sığağında gözüne takılan karısı onun öfke oklarının hedefi oldu. Çay bile zehir gibiydi. İçmedi. Gözüne uyku girmedi. Gece yarısı bahçeye çıktı. Dut tarafına gitti. Babasının yıkıldığı yer, servetini gizlediği yer... Gönlüne endişe veriyordu. Çıt sesinden ürküp dizleri titredi. Bu halde dut ağacının altını kazdı bel hizasına kadar. Çukurda gömülü olan testinin üzerindeki bohçayı görünce şaşırdı. Bohçayı açtığı anda olay anlaşıldı. “Demek babası fikrinden vazgeçip kendi payını ikiye bölüp bir kısmını bu dut ağacının dibine gömmüştü ha!” neden bunu oğullarına bildirmemişti? Neden? İçine kötü bir şey mi doğmuştu? Bu sorulara sadece babası cevap verebilirdi ama ölümler konuşabilir mi hiç? Bunlar daha sonra anlaşılacaktı. Şu an Alemgir nemli yerde öfkeden yanıyordu. Babası ne kadar akıllı olursa olsun altının olduğu yerde insanın aklını kaybedeceğini hesaba katmamıştı. O kendisi için de bir pay altın aldıktan sonra huzurunu kaybetmişti. Başkasının hakkını yemeyi bilmeyen bu adam Zaferbek’in ihsanını hazmedememişti. Devir karışık olmasaydı, bunu çocuklarına da revâ görür müydü? Yaşlıyken o, altını ne yapacaktı? Sovyetlere verirse Sovyetlerin mermisiyle canı çıkan Zaferbek’in kemikleri sızlamaz mıydı? “Neyse ki çocuklarıma vereyim.” diye düşünmüştü babası. Şu an nemli yerde oturan Alemgir bundan habersizdi ve hiçbir zaman da haberi olmayacaktı.

Çınar ağacının altındaki olayın üzerinden iki gün geçse de Cihangir kendine gelememişti, morali bozuk bir haldeydi. Gözünü kapattığında titreyip kopmak bilmeyen yaprağı görüyordu. Yaprak aniden koptu. Silah ateşlendi. Abisi yere yığıldı. Yine yas, yine kefenlenmiş bir cenaze, yine feryat figan. Kendisi tek başına yapayalnız belini bağlamıştı.¹⁴⁵ Kendini “Allah’ın takdiri...” diye teselli ederken babasının

¹⁴⁵Özbek Türklerinde cenaze evinde ölünün yakını olan erkeklerin kaftanlarının üzerine bağladığı kuşaktır.

katilini kimse bilmiyordu. Ağabeyinin diyetini kimse istemeycekti. Cihangir bir ömür derdini içine atacaktı, ta ki Allah'ın emanetini teslim edene kadar. Rüyasına kanlar içinde abisi girmeye ve yanına çağırmaya devam edecekti. Şükür ki Allah Cihangir'in üzüntüsünü gidermişti. Onu bu tür azaplara duçar etmedi ama yolunu da aydınlatmamıştı. Ağabeyinin karşısına çıkıp özür dilemeyi de düşman olarak kalmayı da bilmiyordu.

Üçüncü günün akşamında kayısı odunun közüyle çatır çatır yanan sobanın yanında yan yasanıp oturuyordu Cihangir. Henüz gaz lambası yakılmamıştı. Evleri yarı aydınlıktı. Dışarıda buz gibi rüzgâr vardı. Cihangir karısına, karısı da ona baktı. Hatice gelin geldiğinde bahardı, kayısılar çiçek açmıştı. Şimdi o ağacın yazın kuruyan dallarını yakıp közünde ısınıp oturuyorlardı. İnşallah kış çıkmadan evleri yeni misafir ile dolacaktı. Rahmetli babasının bebeğe “yeni misafir” demesinin özel bir nedeni yoktu. Misafir gidecek olan kişidir. Bebek misafir değil evin sahibidir. Birisini kutlayacaksan ”Evin yeni sahibi mübarek olsun de.” diye nasihatte bulundu Ekmel Hoca. “Dünyada hepimiz misafiriz, hepimiz de gideceğiz ve gidişi düşünmeyip uygunsuz işler yapmamız kötü” derdi Ekmel Hoca. Ağabeyinin üç çocuğu da fazla yaşamadı. Allah ağabeyinin kaderini Cihangir'in kendisine reva görmesin, inşallah.

Hatice, ağabey ve kardeşin düşmanlığından da kayınpederinin katilinden de habersizdi. Cihangir'in sessiz halini, yaşlı adamın aniden ölümüne bağlardı. Şimdi de “Yanlış bir şey söyleyip daha fazla üzmeiyim.” diyordu. Allah kocasına insaf verirse yüreğindeki derdini alırsa belki bu gece yatağa girerdi. Kamçının sapı terasın sütununa vuruldu:

— Cihan...

— Efendim baba, dedi Hatice.

— Niye baba diyorsun, dedi Cihangir hiddetlenip.

— Öyle söylediler.

— Deme, diyerek ayağa kalkıp dışarı çıktı Cihangir.

— Akşamı mescitte kılacağız. Hazırlan, yengen burada oturup bekleyecek, dedi Alemgir.

Cihangir şaşırarak abisine baktı. İçinde kötü bir şeyler hissetmesine rağmen ağabeyinin emrine kulak verdi. Uygundur anlamında işaret yaptı ve arkaya döndü.

— Tüfeğini al, dedi Alemgir.

Sonra kardeşinin şaşkınlıkla baktığını görünce sakince şöyle dedi:

— Devir kötü dikkatli olmak şart.

Hatice konuşulanların hepsini duyuyordu. Kocasını geri dönüp sobanın bir tarafında bulunan paytava¹⁴⁶ ile çizmelerini aldıktan sonra askıdaki kaftanına elini uzattı. Kocasının namaz kılmak için mescide gitmesi yeni bir şey değildi. Ama namaza silah ile gitmesi onu şaşırtmıştı. Cihangir karısının şaşkınlığını anlıyordu fakat açıklama yapmaya gerek duymuyordu. Hatice ise sorma hakkından mahrum olduğunu bildiği için ağzını açmadı.

Dışarıdan Alemgir'in sesi geldi:

— Çabuk ol, ağırdan alma.

— Akşama hayli vakit var galiba, dedi Hatice eşine merakla bakarak.

— Sen karışma, diyerek karısının tuttuğu kaftanı giyip çift kuşak bağladı Cihangir.

Yorganların arasına elini sokup silahı aldıktan sonra silahı koynuna sakladı. Alnını ve kulaklarını bir atkı ile bağlayıp dışarı çıktı. Abisi terastan uzaklaşmıştı. Yengesi, dalları çıplak hale gelen kayısı ağacının altında duruyordu. Cihangir ağabeyinin yanına gelince yengesi evden tarafa yürüdü.

¹⁴⁶Ayağa sarılarak çizmenin içine giyilen kumaştır.

— Atı eyerle, diyerek emir verdi Alemgir.

Cihangir itaatle seyishaneye yöneldi. Sokaktaki at burnundan soluyordu. Cihangir ağabeyinin maksadını anlamıyordu ama bugün akşam namazını kılmayacaklarını anlıyordu. Seyishaneye yaklaştı ve içeri girmeye ayağı gitmedi.

“Yurt dışına mı gitmek istiyor? Öyleyse yengemi bizim eve getirip bırakması neyin nesi? Yoksa düşmanlığımızın sebebini aydınlatmak için mi? Her neyse alnından bilirim.” diye düşünerek Cihangir atı eyerleyip çıktı.

Abisi atın yularından tutarak sokağa doğru değil, doğudan tarafa yürüdü. “Ejderkaya’ya gidiyor olabilir.” diye tahmin etti Cihangir. Orası تنها bir yer. “Amacı ne, sorsam mı? Ejderkaya’ya -köy mezarlığının hemen tepesindeki üç kaya, tıpkı ejderhanın üç başına benzediği için herkesin “cesetleri bekleyen üç başlı ejderha” dediği yere- akşamüstü kolay kolay kimse gitmezdi.

Taştan hiç kimse korkmaz ama karanlık çökünce insanın aklına, sanki taşlara can girecekmiş gibi bir his gelir. Alemgir mezarlığın yanında atından indi. Sonra “Kabirdeki günahsız kullarına mağfiret et, Allah’ım işlerimizi hayra çıkar.” diye dua edip elini yüzüne sürdü. Cihangir de ona katıldı. Sonra kaya tarafına doğru yürüdüler. Kayanın arkasında dört atlı bekliyordu. Elli altmış adım uzakta başka insan gölgeleri görünüyordu. Cihangir atlıları tanıdı. Ağabeyinin arkadaşlarıydı. Sovyetlerden baskı gören soylulardı.

— Kadınlarınız nerde, diye sordu onlardan biri.

— Hesap kitap edilene kadar hazır olacaklar, dedi Alemgir.

Cihangir işte o zaman ağabeyinin amacını anlamıştı. Bunlar yurt dışına gitmek istiyordu.

— Gitmesek olmaz mı, dedi Cihangir Alemgir’e yalvarırcasına.

— Evimizi barkımızı elimizden alıp bizleri yabancı yurtlara göç ettireceklermiş. Bu yerden nasibimiz kesilmiş artık Cihan. Bana inanmazsan işte Muradilla ağabeyine sor.

— Ağabeyin doğru söylüyor, diyerek Muradilla büyük büyük adımlarla onlara yaklaştı:

— Kendim duydum yarın öbür gün bizi rezil edip hepimizi sürecekle. Kadınlarımızı da rezil edeceklermiş, yalan söylüyorsam Allah çarpsın.

Cihangir söylenenler karşısında afallayıp kaldı.

— O halde... O halde...

— Evde söylesem inanmazdın. Şeyhnine'min kendisi bizi götürecekle. Ama o zamana kadar yapılacak işler var, diyerek Alemgir kardeşini kenara çekti. Yürü emanetini al. Kadınları getirelim. Cihangir bir karara varamayıp atını yularından tutup abisini peşine düştü.

— Ne yapacaksınız, diye sordu Muradilla:

— Sizler işinizi bitirene kadar biz döneriz.

— Vay tilki korkuyor musun?

— Sovyetlerden intikam almayacak mısın?

— Evet, alacağım ama senden artar mı?

— Tilkisin Alemgir, tilkisin. Taman devam edin. Ama kadınlara uyup ağırdan almayın. Evet, kardeşine de tembihle köyde biraz dursun biz uzaklaştıktan sonra köyü ateşe versin. Bize nasip olmayan köy başkalarına da nasip olmasın. Anladın mı? Alemgir elini göğsüne koydu ve kardeşinin arkasından gitti.

Mezarlığın yanından geçerken Cihangir durdu. Tümsek mezarlardan “Bir tabaktan fazla içemezsin. Toprak Allah'ın aydınlık nimeti, su onun parlak hayatı, hava ise

büyükülüğüdür. Bunlar cennetin mülkleridir. İnsanoğluna bundan başka zenginlik gerekmez.” diyen bir ses duyuldu. “Cennet gibi vatanımızı bırak gidecek miyiz?” diye düşündü Cihangir. “Ağabeyim yurt dışına gitmek için neden böyle acele ediyor? Elindeki zenginliğe mi güveniyor yoksa?” Cihangir aklından geçen fikirlerden ürperdi. Daydidere’deki kokuyu mu aldı, Zaferbek’in emanetini mi buldu?

— Cihan neden durdun?

Cilangir, ağabeyinin sesiyle kendine gelse de hemen cevap vermedi.

— Niye durdun, dedi Alemgir tekrar.

— Emanetim evde değil, dedi Cihangir.

Net bir karara varıp şöyle dedi:

— Siz eve gidedurun, ben hemen gelirim.

— Emanetin nerde?

— Sadece ben biliyorum.

Cihangir bu şekilde atını arkasından çekti. Mezarlıktan uzaklaşınca ata bindi ve Daydidere’ye doğru koşturdu. Alemgir ise hızla eve doğru yola koyuldu. O yoldayken karısı, yengesi Hatice’ye her şeyi anlatıp yol hazırlığı yapmıştı bile. “Bir iki üst baş kıyafet, yol için azık yemek alınırsa kâfidir. Diğer ihtiyaçlar yurt dışındayken de satın alınabilir. Nasıl olsa altınımız var. Yeter ki Allah’ın lanetinin dokunduğu buralardan hemen uzaklaşalım.” diye düşünüyordu. Akli altının cilası tarafından çalınmış insanoğlu, doğduğu toprakları lanetlemenin alçaklık olduğunu anlamıyordu. O, avından olan aç bir kurdun pençesindeydi. Cihangir çınar ağacına yaklaşıncı en alttaki dala istemeden baktı. O yaprak loş bir ışıktaki sallanıyordu. “Hala kopmamış ya. Aslında canı çoktan çıkmış. Niçin kopmuyor?” diye düşünürken toprağı kazacak hiçbir şey almadığını anladı Cihangir. Geri dönmek istemedi. Çizmesinin kenarından bıçağının çıkarıp testinin gömülü olduğu yeri kazmaya başladı. Nemli olan toprağı eşeleyerek

kazmak zor değildi. O nefes nefese elleriyle toprağı eşıyordu. Aklında sallanan o yaprak “Ölmüş olsa da kopmuyordu. Biz canımız varken kopuyoruz. Nereye uçarız, nerede çürürüz? Bizi kimler çiğneyecek? Evet, biz de yaprağız. Yaprak ağaçta misafir, biz de fani dünyada... Nerelere uçarız? Kopan yaprak tekrar dalına yapışmaz. Peki biz? Geri dönecek miyiz, yoksa tamamen mi gideceğiz? Ey Allah’ım bu nasıl yazgı?” diye geçirdi içinden. Elleri tozlu beze değince ürperdi. Alelacele toprağı eşelemeye başladı. Parmakları testiye değince “Allah’a çok şükür.” deyiverdi. Testinin tepesindeki bohçayı açınca şaşırdı. Servetini gömdüğünde bu bohça yoktu. Bohçayı açtı ve altın sikkeler gördü. Çamurlu avucuyla alına vurdu. O babasının niçin vurulduğunu şimdi anlamıştı.

Köy tarafından silah sesleri geldi. O bohçayı tekrar bağladı. Bohçanın üstündeki toprağı silkeledi. Ayakları çukura sarkmış bir vaziyette çöküp kaldı. Bohçayı yüzüne bastırınca burnuna babasının kokusu gelmiş gibi oldu. “...iki tabak çorba içemezsin, çatlarsın.” derdi babası. İki tabak... İki tabak... Şimdi bir tabak yemek de gerekmiyor. Babam bunları bize bıraktı. Bize... “Bir tabak yemeğe muhtaç olmasınlar.” diye düşünmüştür. “Mumumu yaksınlar.”¹⁴⁷ demiştir. Nerde yakacağız o mumu? Daha köyü ateşe verecekmişim. Ruhları inciterek mi kaçacağım? Allah’ın takdiri bu mu? Babam... Babacığım... RAZI mısın, bırakıp gitmeme razı mısın?” Cihangir’in içini kemiren bir şey boğazına kadar geldi, önce iç çekti ardından ağıt olup gözyaşlarıyla dışarı çıktı. O katıla katıla ağlıyordu. Babasını mezara koyduklarında bile bu kadar ciğeri yanıp ağlamamıştı. Erkek kişinin bu kadar ağladığını birisi söylese inanmazdı. Ama şimdi bu hususu hiç düşünmüyordu. O, kendini çocuklarına adanmış babasının ruhuna sadık kalamadığı için içi yanarak ağlıyordu. İçin için, katıla katıla, hıçkırığa hıçkırığa ağlıyordu. Ağlaması içindeki derdini gözyaşlarına katıp dışarı atıyor, beraberinde fikrini de berraklaştırıyordu. Aniden gözlerinin önünde şimşek çakmış gibi oldu. Üç günden beri bağrındaki karanlık yolu sanki biraz aydınlanmış gibi oldu. “Öldürmeliydim. Bu dünyada yapayalnız kalsam da bir ömür cehennem azabı çeksem de öldürmeliydim.” Cihangir bohçayı yere koyup çukurdan çıktı. Öne eğilip elleriyle toprağı örtmeye başladı. “Yetişirim daha... Yetişirim... Yetişirim... Baba katili... Baba katili... Alnından vuracağım. Ruhları inciterek kaçıyor.” Çukuru kapatırken

¹⁴⁷Özbekistan’da ölünün arkasından belli zamanlarda mum yakılır. Bundan gözlenen maksat ölen kişinin ruhunun ve mezarının aydınlanmasıdır.

toprağın üstünde tepindi. Tekrar toprak attı. Sonra nemli yere yapmış yaprakları toplayıp toprağın üstüne saçtı. Sonra elini eteğine sildi ve atının yularını çıkardı. Bıçağı unuttuğu için geri döndü. Bıçağı alıp tekrar yaprağa baktı. Yaprak yerinde, kopmamış duruyordu. Telaşla atına bindi ve atına sert bir kamçı indirdi. At ön ayaklarını dayatmış bir vaziyette yavaş yavaş aşağı indi.

Cihangir evine gitmek için acele ediyordu. “Köy halkı çatışma sesiyle uyanmıştır, kargaşada birileri ölmüştür, halk öfkeli.” gibi düşünceler aklına gelmiyordu. O, Hatice’yi durdurmak ve Alemgir’i alnından vurmak için acele ediyordu. Şimdi ana yoldan geçmenin kendisi için tehlikeli olduğunu bilmiyordu. Bilmediği için ve uzağı göremediğinden atını ana yol tarafına çevirdi. Çevirdi ve... İnsanların gölgesi hayal meyal aklıdaydı. Birisi “İşte onlardan birinin kardeşi.” diye bağırdı sanki. Sonra boynuna sopa indi. Önce at sendeleyerek yıkıldı sonra boynuna bir daha vurdular. “Hatice” diye bağırdı. Hayır, “baba” diye bağırdı galiba. Gözleri karardı. “Ruhlar çarptı” diye fısıldadı.

1. Katil Olduğunu Söyleyen Adam

Bu bölüm Binbaşı Sancar Salihov’un katile inanmaması hakkındadır.

Dağlara acele etmeden gelen bahar, geç gitti. Geç gelen yaz, aceleci güzün zehir gibi nefesine dayanamadan çekiliverdi. Ağaç yaprakları aceleyle sararıp heveslerini deli rüzgâra teslim etti. Olanlar oldu. Daydidere’nin asıl sahibi olan şiddetli soğuk, acı hükümranağına başlamıştı. Daydidere’nin iklimini bilmeyen Binbaşı Salihov şehirde giydiği ince kıyafetiyle ile dışarı çıkıvermişti. Cesedin bulunduğu yeri dikkatlice gözden geçirip etrafta cinayeti araştırıp ilçe cinayet bürosunun arama tarama bölümü başkanının verdiği bilgileri dinlerken soğuktan titrediği için dişleri takırdıyordu.

— Demek, somut delil yok, dedi Salihov bilgileri dinledikten sonra.

— Delil yok. Fakat iki tane iz var. İlki kırk üç numara eski bir çizme izi, ikincisi kırk numara ayakkabı izi.

— Çizmenin sahibi Muhammedrıyayev mi?

— Evet.

— Onun, suçu hemen üstlenmesi size de tuhaf gelmiyor mu?

— Hayır. Adam yaşlanmış. Kıvrımanın fayda etmeyeceğini bilen biri, dedi Cabbarov.

— Yaşlanmış mı dediniz?

Binbaşı onaylayıp başını salladı:

— Elli altı yaşındaki birinin kolay pes edeceğini mi düşünüyorsunuz?

Yüzbaşı Cabbarov -bilmiyorum anlamında- omzunu silkti.

— Sabıkalı biri için bu çok zor. Ağır cinayet şöyle dursun, birisine bakıp biraz sert öksürürse dahi hapse gireceğini iyi bilir. Savcı sıkıştırmazsa işinin daha kolay olacağını da biliyor, dedi ve Binbaşının bu basit hakikati bilmemesine şaşırdı.

— Güzel, dedi Salihov dudağını büküp yüzbaşıya gözlerini dikip baktı:

— Dosyayı mahkemeye sevk edelim mi?

Yüzbaşı Cabbarov merkezden gelen bu adamın sözlerinin ciddi mi, yoksa alay mı olduğunu anlayamadı. Sonra çaresizce omzunu silkti.

— Siz bilirsiniz.

Salihov bu cevaptan rahatsız oldu. Birilerinin merhametsizliği sonucunda birçok insan rezil oldu, birçoğu can verdi. O zamanlar kargaşalık¹⁴⁸ zamanıydı, düşünmeye, akıl

¹⁴⁸ Sovyet hükümetinin Türkistanlı aydınları sindirme politikaları sonuçsuz kalınca son çare olarak “imha” politikasına başvurulur. Bu politika insanlık tarihine “kargaşalık/yasaklılık”, “kızıl devlet terörü” adlarıyla geçer. Murat Halmet, Türkistan Muhtariyeti'nin Yıkılışının 80. Yıl Dönümü Münasebetiyle Sovyet Rusya'nın 1937-1938 Yıllarında Türkistanda Uyguladığı "Kızıl Terör" ve Sonuçları., *Atlas International Refereed Journal On Social Sciences*, Kasım-2018, S.1413-1424

yürütmeye fırsat verilmezdi. Ya şimdi? Bir adamı yakalamışlar o “Ben katilim.” demiş. Bunlar da adamın ”Ben katilim.” demesine inanmışlardı.

— Siz savaşta bulundunuz mu, diye sordu Salihov sert bir sesle:

— Hayır, ben cephe gerisinde görev yaptım. Birkaç kez savaşmaya gitmek istedim diye...

— Bunu söylemenize gerek yok ben başka maksatla sordum. Daha yeni on sekiz yaşına yeni giren genç delikanlılar ölümden korkarlar, bu anlaşılır bir şeydir. Fakat belli bir yaşa ulaşanlar da kendilerini düşman mermisinden korumaya çalışırlardı. Erken ölüm hiç kimsenin hoşuna gitmez kardeş. Hatta en azılı suçlu bile ölmek istemez. Ümitle yaşar, fakat nasıl bir ümitle yaşar? İşte bunu bizim bilmemiz gerek. Haydi, gidelim bu yerden. Bu halde iliğim kemiğim dondu.

Yüzbaşı onun amacını anlamadı. Bu muhite başka vilayetten gelen Salihov ile ayaküstü tanışmış, dosya yüzünden ise ilk kez karşı karşıya geliyordu. Şimdi düşük mevkide olsa da o, kendine daha fazla değer veriyordu. Bu sahada çalışalı herhalde yirmi yılı geçmişti. Toplumu nice nice “halk düşmanından” kurtarmıştı. Mevkisi de unvanı da bu adamınkinden yüksekti. Bir takım “gevezeler” çıkıp “Hapiste yatanlar halk düşmanı değildir.” dediler ve onların bu dediklerini başka cahiller destekledi. Dosyalar yeniden açıldı ve sonuçta işte bu varoşa geldi. Gelişiyle birlikte bu cinayete karşı karşıya kaldı. Otuz iki yıldan beri bu köyde kimse öldürülmemişti. Sanki bu gariban yüzbaşayı bekliyorlarmış gibi altmışına giren bir insanı güpegündüz vurmuşlardı. Katil suçunu itiraf etmişti. Merkezden gelen bu “büyük” ne diyor? Yüzbaşı aynı gün içinde katili yakalayıp -kolay lokma gibi- vermiş ama karşılığında bu Binbaşı ukalalık yapıyordu. Bunları düşünen Yüzbaşı, ona gıcık olmuştu. O, kendisini zulme uğramış; horlanmış kısa süreliğine geri plana itilmiş gibi hissediyordu. Eline fırsat geçeceğine, hâlâ daha ilerleyebileceğine dair inancı büyüktü. Binbaşıya söylemeyi düşündüğü bu sözleri ilerdeki güzel günlere saklayıp onun izinden kaya kaya yokuştan aşağı inmeye başladı. Kaygan yokuşta hızlı yürüdüğünden mi Salihov’un bedeni sanki ısınmış gibi soğuğu hissetmiyordu? Ama ilçe merkezine

ulaşıncaya kadar olan olmuştu, üstü bıranda kaplı “gazık” marka arabanın kapısının arasından giren soğuk rüzgâr üstün gelmişti.

Salihov bir kâse çay içtikten sonra tutuklunun getirilmesini emretti. Genç bekçi çok geçmeden uzun boylu, omuzları geniş, saçları usturayla kazınmış, şapkasız birisini içeri getirdi. Salihov adamın ayağındaki az yıpranmış deri çizmeyi, onun üzerindeki siyah pantolonu, mavi gömleği hızlıca süzdü. Onu tutuklunun kıyafeti değil alnındaki yazı şaşırttı. Hapis yatan insanlar göğsüne, bileğine yazı ve resimleri dövme yaptırdı. Ama alnına yazı yazdıran birini ilk kez görüyordu. Tutuklu, Salihov’un kendisine dikilen bakışlarından şaşırdığını sezdi. Kırık dökük bir koltukta oturup mırıldanan bir sesle şöyle dedi:

— Alnımda “El kısas u minel hak.” yazıyor dedi. Okumak için kendinizi yormayın Arap harflerini bilmeyen birine yazdırdım. Güzel yazamadı.

— Kimden intikam almak istiyorsun, diye sordu Salihov:

— Bu eski bir deyiş müdürüm, geçmiş i kurcalamayın.

— Yine de merak ediyorum. İntikamını aldın mı?

Tutuklu ses çıkarmadı. Bir an düşünceye daldı. “İntikam aldım mı?” diye kendi kendine sordu. “Yıllardır beklediğim fırsatı kaçırmadım mı? Niçin yaşadım? Bu fırsat için değil mi? Ya şimdi...” Mahpusun bu düşüncelere dalması boşuna değildi. O Daydidere’deki cinayeti duyduğundan beri aklı bu sorularla meşguldü. Soruyu sormasına soruyordu ama bir türlü cevapları bulamıyordu. Aklını, yüreğini bir şey kemiriyor gibiydi. Bazen de bu eleme dayanamayıp, inliyordu. Salihov onun susup kalmasını başka bir şeye yordu “Eski hatıraları acı veriyor galiba.” diye düşündü. Biraz zaman vermeyi uygun buldu. Ama mahpus bu imkândan faydalanmadı, ona dik dik baktı.

— Soracağınızı sorun artık müdürüm.

Salihov masanın üzerindeki kâğıtları düzeltti. Divit kalemi hokkaya batırıp yazmaya başladı.

— Ben Sancar Salihov’um. Vilayet Cinayet Büro Amirliğindenim. Daydidere’deki cinayeti çözmek için görevlendirildim. İtirazınız var mı?

— Benim için fark etmez. Ha siz ha başkası.

— İsminiz?

— Cihangir Muhammedrızaoglu. Kırkbel köyünde Rus takvimine (miladi) göre 1901 yılında doğdum. Annem 1916’da, mekânı cennet olsun babam 1922 yılında vefat etmiştir. Bekârım. Akrabam kalmamıştır. Şehirde yaşıyordum. Okulda bekçilik yapıyordum.

Onun söylediklerini yazarken “Eğitimli bir suçlu olduğunu da gizlemiyor. Sorduğum sorulara tek seferde cevap verdi.” diye düşündü Salihov. Cihangir’e dikkatlice bakarak:

— 5 Ekim 1957’de nerdeydiniz, diye sordu Salihov.

Cihangir cevabı düşünmedi bile:

— Daydidere’deydim.

— Orada ne yapıyordunuz?

— Çocukluğumun geçtiği yerleri görmeye gitmiştim.

— Merhumu tanır mıydınız?

Bu sefer Cihangir düşündü.

— Hayır, dedi o üzgün bir sesle.

Salihov, ondaki değişikliği hissetti. Temiz bir kâğıda “Merhumu gerçekten de tanı mıyor mu?” diye not düştü.

— Tanımıyorsanız, niçin öldürdünüz?

— Şeytana uydum. Kurşun yanlış gitti aslında yaban koyununa nişan almıştım.

— Av tüfeğiyle mi kurşun sıktınız?

— Evet.

— Kurşun merhumun neresine isabet etti?

— Bilmiyorum. Korkup kaçtım.

Salihov, Cihangir’in yalan söylemeye başladığını anladı. Bu yüzden onu peş peşe soru yağmuruna tuttu.

— Tahminen de mi bilmiyorsunuz? Onun size arkası mı dönüktü, yüz yüze miydiniz?

— Yüz yüzeydi galiba.

— Tüfeğiniz nerde?

— Nehre attım.

Salihov yeni soru soracağı sırada Cihangir elini kaldırarak

— Müdürüm başka soru sormayın, dedi Cihangir kat’î bir sesle. Suçumu itiraf ediyorum. Onu ben öldürdüm. Şimdi beni idam edebilirsiniz.

Salihov ona dik dik bakıp bıyık altından güldü.

— Sizin gibi görmüş geçirmiş bir adama saflık yakışmaz. Benim kurşun sıkacak bir insan olmadığını biliyorsunuz. Dünyada mahkeme denen bir şey olduğunu

biliyorsunuz. Hatta yalan söylemekte olduğunuzu da biliyorsunuz. Hayattan bıkmış olsanız da hayatınıza bizim elimizle son vermeyin. Soruşturmayı saptırmayı aklınızdan bile geçirmeyin. Bize sizin canınız lazım değil. Siz katili gizliyorsunuz. Yanınızdaki kimdi? Söyleyin.

Cihangir onun keskin bakışına dayanamayıp başını eğdi.

— Yanımda kimse yoktu. Ben öldürdüm, dedi alçak bir sesle.

Salihov “İşte gördünüz mü?” dercesine Yüzbaşı’ya bir baktı. Yüzbaşı bu bakışta gizlenen anlamı idrak edememiş gibi hissiz bir şekilde Salihov’a sinirlenip masaya bir iki kez tıklattı. Başı eğik duran mahkûma gözlerini dikip tekrar konuşmasını bekledi.

— Benim ölmek için acelem yok. Ömrün vakti saati Allah’ın elindedir. İsterse canımı sizin elinizle alır, isterse başkasının eliyle. Ben Allah’ın verdiği tüm cebri cefayı çekip bitirdim. Gönlümdeki elemle bir ah etsem cümle âlem harap olur. Allah imanlı bir şekilde canımı alsın, bir mümin eliyle canımı alsın, bir mümin temiz vücudumu mezarıma defnetse yeter. Arkamdan da kimse feryat etmez, mum yakmaz, beni yâd etmez. Böyle...Müdürüm diye Cihangir başını kaldırdı.

Salihov onun gözlerinde yaş gördü.

— Beni de yormayın kendinizi de. Mahkemeye koymayın. Sözlerimden dönmem.

Salihov ona başka soru sormadı. Cihangir’in söylediklerinin yazılı olduğu kâğıdı masanın kenarına itip kalem uzattı.

— Okuyup imzalayın, söyledikleriniz doğruysa.

Cihangir okuyup ayağa kalktı, imzaladı. Yerinden kalkınca ellerini arkasına koydu. “Ne kadar da uysal insan.” diye düşündü Salihov onun bu halini garipseyerek. Cihangir İlçe Emniyet Müdürlüğünün yarı bodrum nezarethanesine geri götürüldü. On kişi kapasiteli, tahta ranza konulan, yarı aydınlık rutubetli nezarethanede geceyi yalnız geçirdi. Bu nezarethanede 1922 yılında da yatmıştı. O zamanlar yerde saman döşeliydi.

Sabaha kadar pirelere yem olmuştu. İlk geldiğinde nezarethane kalabalıktı. Gece olduğunda gözlerine inanamadı. Sonra "Bu ülkede suçlu diye bir şey kalmamış galibabenden sonra nezarethaneyi yıkacaklar herhalde." diye bir sonuca vardı küçük pencerenin yanına yerleşti. Sorguya götürüldüğünde bekçi kapıyı kilitlememişti, açık bırakmıştı, hafızasında net olarak böyle kalmıştı. Döndüğünde kapıya asılı kilidi görünce şaşırdı. İçire girip sıska bir delikanlıyı görünce. "Nezarethanenin işi daha bitmemiş." dedi kendi kendine. Delikanlı yaşlı adamı görünce selam verdi. Cihangir onun selamını alıp:

— Eee kardeşim buralara hangi rüzgâr attı seni, diye sordu.

— Hay bunun gibi rüzgârın anasını.... Genç adam istemeden küfretti ama bu halinden utanıp sesinin tonunu yumuşattı. Karımı dövmüştüm, buraya tıktılar lanet olasılar.

— Kötü olmuş, diyip Cihangir yere oturdu.

Genç adam onun bu dediklerini "Hapsetmeleri kötü olmuş." manasında anladığı için cesaretlendi.

— Koca gibi koca olmalı ki kadın da kadınlığını yapsın. Kocasına laf yetiştirmesin. Çizdiği çizgiden çıkmasın. Kadın dediğin erkeğe dik dik bakarsa...

— Kadın dediğin kocasına saygı duymalı, doğru söylüyorsun.

— Karşı gelirse de sopayı yer.

— Hayır, kardeşim namert adam karısını döver.

— Aa çok garipmişsiniz ya hu!

— Peygamber efendimiz, kadınları aşağılamayı yasaklamışlardır. Her müminin, peygamber efendimizin hadisleri ile amel etmesi lazım.

Genç adam baktı ki bu kel adam nasihatten anlayacak biri değil, sözünü devam ettirmedi. Ama fazla sessiz de duramadı, olmadı.

— Ayakkabımın ipini bile çözüp aldılar. İple ne yapabilirim?

— Kendini asma diye aldılar.

— Kim kendini asacak, ben mi? Delirdim mi?

— Evet, bunlar böyle düşünüyor.

— Sizinkini de mi aldılar? Evet, aldılar. Sizinki çizmeymiş. Sizi niye hapsedtiler?

— Evet, kardeşim benim işim zor. Ben adam öldürdüm.

— Kimi öldürdünüz? O, Daydidere'deki adamı mı? Niçin öldürdünüz?

Cihangir bu genç adamın biraz huysuz olduğunu düşünüp şakayla şöyle cevap verdi.

— Karısını dövmüşmüş.

Şaka sözler söyleyerek genç adamın endişesini gidermeye çalışan Cihangir onu daha da tedirgin etti. Genç adam ona bakakaldı. Cihangir'in alnındaki yazıyı gördü ve çirkin bir yamyamla karşılaşmış gibi aklını kaybetti. Yerinden sıçrayıp geri çekildi. Onu sakinleştirmek için Cihangir de yerinden kalktı. Genç adam bunu yanlış anladığı için arkasını duvara dayayıp çekilmeye başladı. Sonra ani bir dönüşle kapıyı davul gibi çalmaya başladı.

—Müdürü çağırın. Çağırın diyorum, diye can havliyle bağırdı.

Cihangir'in:

— Hey kardeşim şaka yaptım, dediğini duymadı bile. Genç adamın sinir krizinin doruğa çıktığı anda kapı açıldı.

— Niçin kargaşa çıkarıyorsunuz, dedi müdür bağıarak.

— Beni başka odaya geçirmenizi istiyorum.

— Burası nazını çeken annenin evi mi? Bağırmadan otur. Yoksa dersini alırsın. Yaptığının cezasını çekersin.

— Ben...

— Kes sesini. Yerine geç diyerek müdür onu göğsünden itti. Cihangir’e dönüp sen de benimle gel, dedi.

Cihangir “Tekrar sorguya gidiyoruz.” diye düşündü. Her yarım saatte bir çağırıp sersemleten savcılar da görmüştü. Gece boyunca ayaküstünde sorulara cevap verirdi. Sorgudan dönüp daha yeni yattığında ise bekçi “Rızayev kalk yerinden” diye gelirdi. “Gündüz uyamaya izin yok.” Gardiyan her an kapı deliğinden bakardı. Yatmak şöyle dursun, bir yatağa otursa bile “kalk” diye bağırdı. Cihangir suçunun ne olduğunu bilmiyordu. Savcıya makul cevaplar vermişti.

Şimdi ki çağırılışı 1947 yılındaki başka sorguyu aklına getirdi. Binbaşıyla yapacağı soru-cevaba hazırlanmıştı, rahatça yürüdü. Ancak gardiyan büroya değil avluda bulunan üstü kapalı, tanponu ezik bir arabaya doğru yöneldi. “Şehre götürecekler.” diye düşündü Cihangir. “Demek iş uzayacak. İlçede kalsaydı daha çabuk biterdi. Bu Sancar denilen kişi hançer olup kalbimi dilim dilim parçalayacak galiba.” Cihangir “Memleketime artık dönemeyeceğim.” diye düşünüp bir an duraksadı, etrafa hasretle baktı. Dağ bağrındaki cennet gibi köyü buradan görünmüyordu, lakin şimdi etrafa bakınca köyünü görür gibi oldu. Burnuna iğde çiçeği kokusu gelmiş gibi hissetti. Bu civarda iğde yok, olsa bile şimdi sonbahar. Bu koku nereden geldi. Kendi aklı da ermedi.

— Kaçmayı düşünme. Kaçmaya kalkışırsan vurulursun.

Gardiyanın keskin sözü, düşüncelerini dağıttı. Yavaş adımlarla arabaya doğru yürüdü. “Evet, salak oğlan nereye kaçacağım? Ölümünden kaçmak mümkün mü? Ben zaten

ölmek istiyorum. Yoksa gerçekten kaçsam mı? Hemen vururlar ben de kurtulurum.” bu fikir aklına netlik verince tekrar duraksadı. Bir karar veremeden gardiyan tüfeğinin dipçiğiyle dürttü. “Nereye kaçacağım?” vuracağım, diye tehdit ediyor. Elim ayağım güçlü ve çevik olsaydı, kaçırdım. Artık Allah’ın yazdığı günü beklemekten başka çarem yok.” diye düşündü. Güneş ışıkları ölümcül görünse de mahkûm arabasının demir gövdesine tesir etmişti. Küçük bir pencere camı bile olmayan bu arabanın içi karanlık ve çok havasızdı. Bir an Cihangir’in nefesi gitti geldi. İyi ki fazla beklemeden araba hareket etti. Soğuk rüzgâr demir gövdenin yarıklarından yol bulup içeri girdi. Cihangir’e göre vatanın bu temiz havası sanki onunla vedalaşmak için gelmişti. O, derin derin nefes aldı. Boğazına bir şey düğümlendi. Ağlayası geldi. İlk tutuklandığında bu duruma düşmemişti. Döndüğünde ana yurdunun toprağını yüzüne süreceğine, suyundan kana kana içeceğine, havasından doya doya teneffüs edeceğine inanıyordu. Şimdi böyle bir inancı yoktu. Artık dönmek üzere gidiyordu. Şimdi annesi, babası yalnız kaldı. Şimdi onların ruhları köyün sokaklarında kimsesiz bir şekilde ağlayarak gezecekti. Dün gidip kabristanı ziyaret etmesi iyi olmuştu. Bu dünyada son bir kez gitmişti. Şimdi öbür dünyada görüşmek nasip olacaktı. Herkes birlikte olacaktı. Annesi, babası... Son olarak abisi... Suçluyu, Allah kendi cezalandırır. Araba engebeli yolda sallanarak gidiyordu. Emanet oturan Cihangir’i bazen fırlatıyordu. Cihangir’e yol azabı tesir etmiyordu. O, ruhunun hükmüne esir olmuş oturuyordu. “Ey Allah’ım bilip bilmeden anlayıp anlamadan şeytana uyup doğru yoldan saparak çıkıp imandan insaftan vicdandan uzaklaşarak işlediğim günahlarımı affet. Öbür dünyada annemle, babamla, ağabeyimle buluşacağım anlar yakındır. Ey Allah’ım onların karşısına yüz akıyla çıkayım. Ağabeyim doğru yoldan sapmıştı, onu affet. Bu dünyada günahlarına tövbe etmediyse şimdi edecektir, tövbelerini dergâhında kabul et. Onun çekmediği azapları ben çektim. Ben onun günahlarını da yüklenirim. Bugüne kadar ağabeyime söyleyeceğim sözleri kalbimde sakladım. Şükür söyleyeceklerim içimde kalmadı. Ağabeyimi vurmam gerekiyordu. Ömür boyu bundan korkarak yaşadım. Ağabey öldürme azabını nasıl taşıyacağım, diye düşünüyordum. Şükürler olsun bu azaptan da beni kurtardın. Ağabeyimin canını başkasının eliyle aldın ama o kişinin günahını ben yükleneceğim. Öbür dünyaya bu günahla geleceğim. Ey Allah’ım günahımı affet. Ama ben cennette yer istemem. Bu maksatlasana ibadet etmişsem elbette bana cehennemden bir yer ver. Bu dünyada gördüğüm rahatlığın karşılığında cehennem azabı çekeyim. Resulun Hz. Muhammed

Mustafa (sav)’in söylediği sözlerine uydum. Şimdi imanımı versen yeter.” Demir araba “Hey, aklını topla.” der gibi Cihangir’i arada bir sallıyordu. Cihangir’in ruha esir olmasına izin vermiyordu.

2. YUMAĞIN BİR UCU

Bu bölümde bir perdenin arkasında duran kadının düşünceleriyle tanışacaksınız.

Binbaşı Sancar Salihov, mahpusu şehir hapisanesine nakledilmesi hakkında emir verip Cabbarov’la vedalaştı. Yüzbaşının içinde kötü bir his uyandı. Daydidere’deki cinayete ait işin karışıklığını şimdi anladı. Salihov dava dosyasını üstün körü kapatamayacağına benziyordu. Demek iş sonuçlanıncaya kadar İlçe Cinayet Büro Amirliğinde huzur olmayacaktı. Salihov, Yüzbaşı Cabbarov’dan hoşlanmamıştı. Çünkü Salihov onun geçmişini duymuştu ama “O dönem onu bu işlere mecbur etmiş, devrin gereklerine uyup suçsuz insanların ölümüne sebep olmuş.” diye düşünmüştü. Bugünkü kısa buluşmadan yüzbaşının geçmişten ders almadığını yahut onun fitratının bundan ibaret olduğunu yani o, bu dosyayı üstün körü inceleyecekti. Salihov onunla vedalaştıktan sonra dosyayı inceleyecek gruba onun katılmaması gerektiğine karar verdi.

“Gazik” in tekerlekleri sanki her bir taşı, her bir çukuru eliyle koymuş gibi buluyordu. Araba sürekli sallanıyordu. Salihov, alnında “El kisas minel hak.” yazısı olan adamı gözünün önünde canlandırdı. “En sıkıntılı dönemlerde üç kez hapsedilmiş. 1922, 1938, 1947 yıllarında. Çok azap çekmiş. Bakışlarında bir mana var. Ahmak bir adama benzemiyordu. Cinayeti niçin üstleniyordu? Merhum arka tarafından av tüfeğiyle değil, tabancadan atılan kurşunla kafasından vurulmuştu. Mermi beynini parçalamıştı. Muhammedrıyayev onu vurulduktan sonra görmemişti. Gördüyse de önceden görmüştü. Onunla konuşmuş. Niçin konuşmuş? Sonra gitmiş. Nereye gitmiş? O gidince katil gelmiş. Kim bu katil, niçin gelmiş? Yaşlı adamdan ne istemiş? Şerifov, Daydidere’de ne yapıyordu? 1922 yılında yurt dışına giden bu adam, iki yıl önce Kaşkar’dan dönmüştü. Bu ıssız yerde onun işi ne vardı?” Araba durmadan sallanıyordu, sanki Salihov’un etrafını saran soru bulutlarını dağıtmaya çalışıyordu.

Salihov böyle yola böyle sallanmaya alıştı. Savaştan önce bir yoldaşı sızlandığında yarı şaka yarı gerçeğe “Zaman sallanıyor, araba sallanmış ne ki?” demişti. Salihov devrin en en sıkıntılı sallantısını yaşamıştı. Suçunun ne olduğunu bilmeden baş eğip sukût içinde oturan bilgeleri, keder dolu gözleri görmüştü. Bazen o gözler onu takip ederdi. İşte o zaman görünmeyen eller yüreğini sıkardı. O zaman gönlü sadece şununla teselli bulurdu “Suçsuzları gördü ama onların yok edilmesine iştirak etmedi.” Allah’tan siyasi mahkûmlarla çalışmamıştı. Evet, bunun paha biçilemez bir baht olduğunu şimdi anlıyordu. O katillerin, hırsızların yakalanmasıyla uğraşmıştı. Şimdi gönlüne biraz olsun ferahlık veren de toplum için gerekli olan işlerle meşgul olmasıydı.

Salihov ofise döndükten sonra ilk fırsatta yapacağı işleri netleştirmişti. Odasına dönünce Ramazanov’u çağırdı. Yüzbaşı Remziddin Ramanov savaş görmüş, akla karayı ayırabilecek bir müfettiş olduğu için Salihov da ona değer verirdi. Birçok işte onun yardımına başvururdu. Binbaşı, Ramazanov’a Daydidere’deki cinayet olayını anlatıp İlçe Cinayet Büro Amirliğindeki arkadaşların raporunu gösterip ondan cevap bekledi. Ama Ramazanov cevap vermek için acele etmedi. “Kazbek¹⁴⁹”ini tüttürdü. Dışarıdan gören biri bu adamın önemli sözler duyduğunu, şimdi de ciddi bir fikir söyleyeceğini düşünmezdi. Bacak bacak üstüne atıp boş boş oturup sigara tüttürdüğünü düşünürdü. Salihov onunla ilk karşılaştığında bu huyundan rencide olmuştu. “ Bu rahat adam düşünene kadar cinayetçi işini bitirir.” fikrine varmıştı. Sonraları alışmıştı. Hatta derin düşünen bu adamı sevmişti. Ramazanov sigarasını sonuna kadar içip izmaritini küllükte ezdi.

— Anlaşıldı, dedi müdüre bakarak. Arşivi inceleyeceğim.

Ramazanov farkında olmadan tekrar cebinden “kazbek” kutusunu çıkarıp bir sigara daha aldı. Sigarasının tütününü yavaşça ezdi diğer ucuyla kutuya vurdu. Bir an düşündü. Sigarasını dudağına koydu fakat yakmadı. Sonra net bir karar verip ayağa kalktı. Salihov ofiste uzun kalmadı. Dışarı çıkıp eski şehir tarafına yürüdü. Akşam olmaya başladığı sırada caddede trafik yoğunluğundaydı. İnsanlar üç vagonlu tramvayın merdivenlerine asılmıştı. Şişman biletçi, tramvaydan sallananlara aldırmadan insanların arasına sokulup işini yapıyordu. Gençler kasıtlı olarak sıkıştırıp onun

¹⁴⁹ Sigara markasıdır.

geçmesine izin vermiyorlardı. Biletçi bunu biliyor ancak bilmiyor gibi davranarak gençlerin böğrünü dirsekleriyle iterek işini yapıyordu. Vagonun ortasında duran Salihov, Hadra'ya ulaştığında biletçinin peşine takılıp kapı tarafına ilerledi. Çarsupazar'ına zar zor ulaştığında ayakkabılarının tozuna bulanmış olan paçalarındaki tozu silkeledi. Pazar tarafına yürüdü. Uzun sokağın iki tarafındaki dükkânlar da kapalıydı. Sokakta insan seyrek, fakat restoranlar kalabalıktı. Restoranların içerisinden mest edici bir müzik duyuluyordu. İlkbahar ve yaz aylarında emek vererek yetiştirdiği ürünleri satıp cebi para gören çiftçi gençler çocuklarının rızkının bir bölümünü burada çar çur ederlerdi. Saf olanları her şeyini kaybedip giderlerdi. Bağrı açık kadınlar, şapkasını bastırarak giyen gençler etrafta aylak aylak dolaşıyor mu? Onlar şu an hiçbir işi yokmuş gibi ilgisiz duruyorlardı. Karanlık çöküp akşam olunca içerde orkestranın müziği ayyuka çıkınca onların “avı” başladı.

Çatlayacak kadar şişman olan polis Salihov'u görünce ona selam verdi. Salihov onun selamını alıp başka bir şey söylemeden geçti. Pazarda dolanan yan kesiciler ve komisyonculardan “haraç” toplayan bu adamın yerinin sağlam olduğunu biliyordu, onu gönderip yerine daha dürüst bir polisin görevlendirilmesini talep ettiğinde yönetimdekiler “Ona dokunmayın.” diye lafı kestirip atmışlardı. Salihov, ucu pazara dokunan suçları ortaya çıkarmada bu adamla iki üç defa görüşmüş ancak faydalı bir bilgi alamamıştı. Şimdi onu görünce rahatsız olmuştu ve duraksamadan devam etti. Polis ise bundan kendine sonuç çıkarıp “Etrafta insanlar var mı acaba?” diye bakındı. Sonra aceleyle restorana girdi.

Salihov pazarı geçip eskiden mescit olan kültürel inkılâptan sonra okula tahsis edilen tuğla binayı, sonra kalabalık çayhaneyi arkasında bırakıp iki katlı evin önünde durdu. Buraları avucunun içi bildiğinden merhum Sıddık Şerifov'un yaşadığı evi zorlanmadan buldu. Kapının bir kanadı açıktı, kaldırım ıssızdı, avluda ise insanlar görünüyordu. Akşam olunca ihtiyarlar daha yeni içeri girmişlerdi. Salihov kapıyı çalar çalmaz cübbe giymiş bel bağını elinde tutan otuz yaşlarında bir delikanlı görüldü. Az önce çözdüğü kuşağını tekrar bağlayıp misafiri karşılamaya çıktı. Yaklaşınca selap verip iki elle elini sıkıp hal hatır edip içeri davet etti. Bahçedeki supada¹⁵⁰ üç adam oturuyordu. Yüzünü eşarbın ucuyla kapatmış supanın kenarında oturup konuşmakta

¹⁵⁰ Orta asyada yazın oturmak için yapılmış topraktan oda boyutunda, 1 metre genişliğinde mekân.

olan kadın Salihov’u görünce aceleyle yerinden kalktı perde duvarının arkasına oturdu. Salihov supada oturanlarla selamlaştıktan, yaşlılardan biri kuran tilavet ettikten sonra, yaşlılardan biri ona gül motifli ince Çin kâsesine konulmuş çay uzattı.

Ev sahipleri Salihov’un başsağlı dilemek için gelenlerden biri olduğunu düşünmüşlerdi fakat tanımıyorlardı. Salihov manalı bakışlardan bunu hemen anladı. Ortadaki rahatsız edici durumu gidermek için kendini tanıttı:

— Merhumun yakınlarına soracaklarım vardı, işim bu gönül koymayın. Zaman kaybedemeyiz.

— Hadi kardeşim sofraya buyurun. Önce aş sonra iş, demişler. Yemekten sonra Yolçıvoy ile rahat rahat sohbet edersiniz.

— Yolçıvoy rahmetli Sıddıkbek’in evladıdır, dedi çay uzatan yaşlı.

— İnna lillahi ve innaa ileyhi raci’un¹⁵¹ Allah’ın merhameti işte sürgünde değil kendi yurdunda aldı canını. Buna da şükretmek lazım “Vatanıma ulaştım bundan sonraki hayatım kârdır.” derdi rahmetli.

— Sizler kardeşi misiniz, diye sordu Salihov çayı yudumlarken.

— Aslında yabancıyız ama biz gurbette kardeşten de öte olduk. Kaşgar’da nasibimizi aldık.

— Şerifov... Sıddıkbek ağabey buralardan ne zaman ayrılmışlar?

— Lenin’in ölümünden çok önce derdi, rahmetli.

— Sebebini bilmez misiniz?

¹⁵¹ Allah’tan geldik, Allah’a gideceğiz.(Bakara,156)

— Ah kardeşim sebebini kendiniz bilirsiniz ya. Babamızın bir ineği olsa bile “zengin” diyip “unsur¹⁵²” diye tehdit etmişlerdi. Rahmetli Sıddıkbek de diğerleriyle birlikte ülkeyi terk etmişti. İşte Yolçıvoy da o sıralarda yolda doğmuş.

Perdenin arkasında gölge belirince Yolçıvoy yerinden kalktı ve uzatılan kâseleri alıp geri döndü. Salihov’un karnı açtı, çekinmedi. Yaşlılar da gül motifli kırmızı çubukları parmaklarına sıkıştırıp lağmanı iştahla yemeye başladılar.

— Kimden gelmiş? Çok iyi yapmış değil mi, dedi yaşlılardan biri.

— Muradilla’nın evindendir, dedi öbür kişi.

— Muhtemelen öyle olmalı, dedi Yolçıvoy.

Yemek yenilip dua edildikten sonra yaşlılar yerinden kalktı.

— Yolçıvoy oğlum şimdi biz gidelim. Allah sabır versin. Allah nasip ederse perşembe günü görüşürüz.

Onlar böylece dışarı çıkıp gitti. Supada iki kişi kaldı. Salihov Yolçıvoy’a baktı. Alnı geniş, kirpikleri uzun, kara kaşlı, köşeli burunlu bu adamı bir yerlerde görmüş gibiydi.

— Katili bulmuşsunuz öyle mi, diye sordu Yolçıvoy.

— Henüz bulamadık. Şüphelendiğimiz biri var. Bunun için de sizinle görüşmem gerek sizin ya da annenizin şüphelendiği biri yok mu?

Yolçıvoy düşünerek omuz silkti,

— Şaşkınım, kime lazımmiş bu?

— Babanız birini takip ettiğini söylemedi mi?

¹⁵² Lenin’den sonra zenginler, din adamları, Ceditçiler, mal mülk sahibi olanlar yasaklı unsurlar ilan edildi.

Yolçıvoy tekrar düşündü.

— Hayır, huzurlu yaşırdık. Bu şehre gelip yerleştik henüz dost düşman kazanmaya da vakit bulamadık.

— Babanız Daydidere’ye niçin gitmiş? Söyleyip mi gitmişti?

— Bir kardeşimi ziyaret edeceğim, demişti. Kim olduğunu sormamıştım. Babam... Rahmetli de söylememişti.

Önce “Rahmetli” demeye Yolçıvoy’un dili varmadı. “Rahmetli” demek onun için aziz olan bir insanın ölümünü kabul etmek anlamına geliyordu. Oğlu bu korkunç faciayı kabullenemiyordu. Onun nazarında babası bir müddet sonra Daydidere’den dönecekmiş gibiydi. Mermiyle parçalanan başı, açık gözleri ise... Bunların hepsi korkunç bir rüyaydı. Yolçıvoy istemeden bunu onayladı. Babası toprağa verildikten ancak üç gün sonra onun ölümünü kabul etmişti. Ama bu sözü söylemesiyle bedeni titreyip, alnından soğuk terler boşalıyordu. Salihov ondaki değişikliği sezdi. Bu yüzden tekrar soru sormadan sabretti. Bu kısa sessizlikte Yolçıvoy yola çıkmakta olan babasını gözünün önüne getirdi. “Daydidere denen köyde bir kardeşim var. Otuz yıldır görmüyorum. Haber almalıyım.” diyip gülümsemişti. Ancak gülümsemesinde bir tedirginlik vardı. Yolçıvoy’un hassas bakışları sezmişti bu tedirginliği. Demek bu tedirgin gülümseyiş... Ölümün gölgesiymiş ha?

Yolçıvoy gözlerini yumup “Neden durdurmadım? İyi görünmüyorsun, gitme.”diye bilirdim. Niçin söylemedim? Niçin birlikte gitmedim? Allah bana bir işaret göstermiş ben anlamamışım bu işareti.” Her soru aklına yıldırım gibi çakıyor, yüreğine bir mızrak gibi saplanıyordu. Üç gün boyunca gelen gidenle avunurken bu tür düşüncelere kendini fazla kaptırmamıştı. Düşüncelerinin kapısının ardına kadar açılmasının suçlusu karşısındaki adam mı? Bu adam gelmeseydi düşünceleri zincire vurulmuş bir vaziyette kalır mıydı? Hayır, er ya da geç bu düşünceler; bu sorular zincirlerini kırıp Yolçıvoy’un gönlünü delecekti. Bu adamı bahane ederek erkenden başladılar işkenceye.

— Bu taraflarda düşman kazanmaya vaktiniz olmamış ya öbür tarafta? Öbür tarafta, düşmanlarınız var mıydı?

Salihov'un sesi, uzaktan geliyormuş gibi kulağına dolarak Yolçıvoy'u şaşırttı. Bu sebeple hemen cevap vermedi. Düşünmeye, kafasını toplamak için vakit istedi. Salihov bunu farklı anladı. "Hatırlamak istiyor." diye düşünerek cevabını bekledi.

— O tarafta gurbetteydik. Gurbetin tadına bakanlar birbirine düşmanlık etmezler. Benim bildiğim bu.

— Babanız aslen nereli?

— Yusufthane diye bir köy var duydunuz mu?

— Evet, biliyorum. Siz dedenizi hatırlıyor musunuz? O ne iş yapardı?

— Dedemi hatırlayamıyorum maalesef. Çünkü görmedim. Orta halli bir çiftçiymiş.

— Sizden bir ricam var. Babanızın arkadaşlarına sormanın sırası değildi. Sorsamda bana söylemeyebilirler. Sizler onlarla ayrı ayrı konuştuğunuzda "Kimin kastı olabilir?" diye sorun. Söylerlerse bana da bildirin. Şimdi bu fotoğrafa bakın diyerek Salihov göğüs cebinden Cihangir'in fotoğrafını çıkarıp ona uzattı. Tanıyor musunuz?

— Evet, dedi Yolçıvoy resmi eline alıp. Bir iki defa gelmişti bu adam. Şüphelendiğiniz kişi bu mu?

— Siz konuştunuz mu bu adamla?

— Hayır. Babam... Rahmetli konuşmuştu. Sonra "Ben yokken içeri almayın." demiş.

— Kime?

— Anneme.

— Anneniz, tanıyor mu bu adamı?

— Bilmiyorum.

— Çağırırsanız bunu sorayım annenize.

— Mümkün değil. Yolçıvoy’un sesinde bir kesinlik hissedildi. Kadın kişi namahrem önüne çıkmaz.

— Perdenin diğer tarafından konuşabilir mi?

Yolçıvoy resmi alıp perdenin arkasına geçti. O birkaç dakika görünmedi. Salihov çinî kâseye fiske attı. Çınlama hoşuna gittiğinden tekrar fiske attı.

Yolçıvoy geri dönüp fotoğrafı uzattı:

— Tanımıyor, dedi kısa bir cevapla.

Salihov onun davranışındaki bu değişikliği hissedince şaşırdı.

— Çayınızı için ağabey.

Salihov bunu “Sözünüz bitmiştir herhalde size müsaade.” anlamında algıladı. Kendince “İpin bir ucu burada.” diye düşündü ve genç adama teşekkür edip yerinden kalktı. O, perdenin bir tarafının hafifçe itildiğini ve bir çift kara gözün onu takip ettiğini hissetmedi. Perdenin arkasından Yolçıvoy’un annesi, Sıddıkbek Şerifov’un dul karısı Hatice gizlice bakakalmıştı. Niçin baktığını kendisi de bilmiyordu. Oğlu fotoğrafı gösterdiğinde vücudundan kanı çekilecek gibi oldu. Bedeninin azaları buz kesti. Diline söz gelmedi, mırıldandı. Gaipten bir güç bulup “Tanıyor musunuz?” sorusuna “Hayır.” diyebildi. Oğlu tekrar bir şeyler sorsaydı ya bayılırdı ya da aklını yitirirdi. Hatice - ruhunun hayatı değirmen taşları arasında ezilmiş olan Müslüman kadın- işte bu noktaya gelmişti. Belâlar onu her defasında sıkıştırdığında “Yeter, daha fazla katlanamam.” diye düşünürdü. Ama eziyetler gelmeye devam ediyordu ve bu eziyet çekmiş kadıncağz da dayanmaya devam edecekti.

“Vatan kapıları açıldı, Allah yurdumuzun yolunu aydınlattı.” haberini duyduğunda sevinç yerine tedirginlik hissetti. Diğerlerine vatan yurdu kucak açarken onun nazarında ölüm, onu sabırsızca bekliyordu. Vatana doğru atılan her bir adımı ölüm çukuruna doğru atılmış bir adım gibi hissediliyordu. Ölüm, bu şekilde çatıp canını alsa tamamdı. Dünyada göreceğini görmüştü. Allah’a binlerce kez yalvardı. Duası karşılık bulup aç kalmadı, aşağılanmadı, rezil olmadı. Ama... Hayatın tadı boğazdan ibaret değilmiş. Gönlü her zaman bir boşluk içindeydi. Sıdıkbek’le nikâhlıldığı gün kendini asmaya çalıştı. Fakat oğlu Yolçıvoy gözünün önüne gelmeseydi bu elemeler olmazdı. Hatice hayattan bıktı demek doğru değildi, aklı bütün insan bıkarmı? En ağır şartlarda bile “Belki yarın hayırlı bir şafak söker.” diye ümit ederdi. Hatice böyle şafakları çok bekledi. Hala da bekliyor. Bunun boşa olduğunu bilse de bekliyor. Evet, o hayattan bıkmış değildi, fakat gözünü açıp baktığı an onunla -Cihangir’le- karşılaşmaktan korkuyordu. Ölüm değil işte bu kavuşma onun için dehşet vericiydi. Gurbetteyken Allah’tan ona ömür, baht dilerdi. Yurduna doğru yola çıktığında şeytan “Allah’a emanetini teslim etmiş olsun.” diye talihsiz bir fikri aklına koydu. Bu düşünceden silkelenip “Estağfurullah.” diye damağını kaldırdı. Şeytandandır, şeytandandır. Bu fikri bir elinden diğer eline alıp oynuyordu. Zaman zaman oyuna Hatice’yi de katıyordu kadın “Estağfurullah.” sözünü tekrarladığında şeytanın vücudu titreyerek o, karanlık yuvasına defolup gitti. Sonra tekrar çıktı. Bu oyun işte bu avluda Cihangir’i görene kadar devam etti. Onu görünce gözlerine inanamadı. “Gözler aynı, bakışlar aynı, ses aynı, aynı temiz giyinme... Fakat alnına bir şey yazılmış. Bu nedir?” Hatice’nin o andaki durumunu tanımlamak zordu. Ölmeye razıydı. “Benim hayatta olduğumu bilmesin, çektiklerimi bilmesin, canımı al Allah’ım.” diye başını duvara vurdu. “Canım anam, canım babam yanınıza çağırırsanız ya.” diye inledi. Cehennem öbür dünyada derlerdi. Hatice cehennem ateşiyle daha bu dünyadayken karşı karşıya gelmişti. Oğlu şimdi fotoğrafı gösterdiğinde, cehennem ateşi onu yine ele geçirdi. Salihov’u takip eden bir çift gözün sahibi işte bu ateşte yanmakta olan Hatice’ydi.

3. SANCILI GECE

İlk bölümde Cihangir’i şehir hapishanesine uğurlamıştık. Şimdi onun akıbetinden haber almanın zamanı geldi.

— Ey Müslümanlar, sonuçta bu -Cihangir- Muhammedrıza'nın soyundan ya. Nankör olmayın, rahmetlinin iyiliklerini unutursak kör oluruz. Zengin zengin dersiniz, zengin olup bizim boynumuza binmedi ya. Kendi çalışıp kazanıyordu ya.

— Babası rahmetli iyi adamdı, çocuklarının halini gördünüz işte. Biri kaçtı, bu da kurt gibi duruyor.

— Cihangir Muhammedrıza oğlu, köyün önde gelenlerinin kurşuna dizilmesine iştirak ettiğini onaylıyor musun?

— Hayır, ben ateş etmedim.

— Hey, Kızıl yargıç¹⁵³ kardeş, onun sözüne inanmayın, ateş etmiştir.

— Yalan konuşuyorsun kahrolası. Cihan yoktu onların içinde. Bu da bizim gibi bir çiftçi.

—İşçi-çiftçi cumhuriyeti¹⁵⁴ adına...

İki elini yastık yapıp yan yatan Cihangir gözünü açtı. Uyudu mu, yoksa rüya mı gördü? Yahut yılların geçmişten getirdiği hatıralarla mı uyandı? Cihangir şehir dışındaki hapishanesinin avlusunda arabadan indi ve tanıdık bir manzara gördü.

İnsan ruhunu parçalayan aynı taş bina, aynı demir parmaklıklı küçük pencereler. Aynı soğuk bakışlı gardiyanlar. “Buraya tekrar dönmek alın yazımda varmış. Son durağım bu yermiş. Buraya dönmektense özgürlükte, Rus’un ormanlarında ölüp gitmek daha iyi değil miydi? Estağfurullah nankör kulunu affet o ormanlarda senden ömür istedim. Verdin. Niyetime ulaşmak istedim. Ulaştırdın. Sana şükürler olsun. Canımı özgürken alsan ne, bu taş binada alsan ne? Vücut için aynı değil mi? Bu dünyanın azaplarından kurtarsan yeter. Kuluna sen merhamet et.” Bu düşüncelerle hapishaneden içeri girdi.

¹⁵³ Troyka mahkemelerinin yargıcıdır.

¹⁵⁴ “SSCB adına” anlamına gelir.

Aynı tanıdık manzara; tahta ranzalar çökmüş gözler, soluk yüzler, aynı tanıdık koku yani taş duvarın nemli havasına karışmakta olan pis kokular. Buranın kuralını da biliyor; suçsuz insanlar, ilk defa içeri girenler birden bire suç işleyenler yeni gelen mahkûma hemen dikkat etmezlerdi. Onlar kendi dertlerine yanarlardı. Yeni gelen adam başta hapisane havası solumuş olanların dikkatiyle karşılaşırdı. Kurallar değişmemiş. Saçı kaşlarına düşen genç adam ellerini ceplerine sokmuş bir vaziyette ördek gibi salınarak gelip karşısında dikildi. Küstahça baktı. Sonra Cihangir'in alındaki yazıya soğuk parmaklarıyla dokundu. Genç adam “ Karşımdaki canlı biri değil sanki bir madde ona dokunabilirim hatta ezebilirim.” diye büyüklenmek fikrindeydi. Cihangir bu tayfanın ne huyunu da ne yapabileceğini de iyi biliyordu.

— Buranda ne yazıyor, dedi genç adam onun alına fiske atarak:

— Bu tür laflar bana sökmez, dedi Cihangir sertçe.

— Güçlüsün ha, diyen genç adam onun yüzüne hafifçe vurdu.

O, yeni gelen bu adamla bu şekilde biraz alay etmek istiyordu. Ama buna vakti olmadı. Cihangir büyük güçlü pençeleriyle onu yakasından yakaladı, tıpkı bir saman balyası gibi fırlattı. Yardıma koşan iki genç de arkadaşlarının yanına uçtu. Üç genci “yığın” ettikten sonra Cihangir boş bir yatağa gidip yattı. Uzun bir süre taş gibi kıpırdamadı. Kimse onunla konuşmadı. Bundan faydalanan Cihangir düşüncelere daldı, gözlerini yumdu.

Sonra “Ey Müslümanlar!” diye keskin bir ses duydu mu? Yalvarmayla dertle söylenen sözler... Aldırış edilmeyen yalvarışlar, kayıtsız kalınan acı. O an ki kayıtsız bakışlar onu bu ıstıraplı ayrılığa uğurlamıştı. Herhalde o anda da böyle düşündü. Sonra anladı ki bu bakışların, onu ömür boyunca yaşayacağı bir azaba uğurladığını. Bu kayıtsız bakışlar onu otuz beş yıl önce ölüme yollamıştı. Otuz beş yıl yeryüzünde değil ölüm geçidinde başıboş dolaştı. Azrail, onu karnı tok bir kedinin sıçanı pençeleri arasına sıkıştırıp oynadığı gibi bu hale düşürdü. “Canını ha aldım ha alacağım.” diye otuz beş yıl o köşeden bu köşeye sürdü. Son olarak buraya getirdi. “İdam Kütüğü” bu taş binadadır. Ona baş koysam yeter. Bu taş binanın içinde can verecekti. Göbek bağının kanının damladığı yere. Yüreğinin kanı taşta sıçrayacak ve sonra... Taştan bir kefen

bulacaktı. Onun cenazesini teslim alacak bir yakını yoktu. Olsa da vermeyebilirler. Kendileri gömüyorlar. Gömülse iyi. Ya yakarlarsa? Cenaze ateşe girince canlı adam gibi sıçarmış, derler. Bunu hatırladığında Cihangir'in bedeni buz keserdi.” Şimdi de bu sözler aklına geldi ve sanki hapishanede değil de buz gibi morgta yatıyor gibi ürperdi. Doğrulup elleriyle yüzünü kapattı.

Mahkûmlar, hantal gövdeli bu adamdan çekinmiş olmalı ki ona dikkat etmediler. Hâl hatır soran veya tanışmak isteyen yahut dışarıda ne olup bittiğini merak eden kimse bulunmadı. Cihangir'in istediği tam da buydu. Bırakın biriyle konuşmayı hiçbir insanı göremeyecek bir durumdaydı. Ama ne çare, bir grup mahpusun içine konulduktan sonra o ne yapabiliirdi?

O koğuş arkadaşlarına gizlice baktı, yaşları da tipleri de birbirine benzeyen bu insanlar taş bina içinde -hapishane içinde- böyle günlerin başına geleceğini tahmin eder miydi? Buradan ne zaman çıkacaklarını biliyorlar mı? Dışarıdan bir kâse yemeği içeriği sokamayıp perişan akrabalarıyla yeniden görüşmeleri nasip olacak mıydı? Bunu kimse bilmiyor ama güneşli dünyaya dönme umuduyla yaşıyorlardı. Bu umut sadece Cihangir'de yoktu. O, bunun gibi bir umudun gerçekleşmesini de istemiyordu. Onun umudu ve maksadı Allaha emanetini verip anne babasına kavuşmaktı. İlçe Karakolu'nda bulunduğu vakitte geri dönme zamanının yakın olduğuna inanıyordu. Ancak bu şehirli Binbaşı ortaya çıktı ve planları karıştı.

Işıklar sönünce mahkûmlar teker teker yataklarına yattı. Koğuştaki fısıltılar, horlamalar başladı. Cihangir kâh oturdu kâh yattı kâh kalkıp yürüdü. Kasvetli gece ona göre epey uzadı. Ona hiç sabah olmayacak gibi geldi. Horlamakta olan bu insanlar canlı değil ölülerdi. Yattıkları yer de hapishane değil üşenmeden kazılan kocaman bir mezardı. Herhalde Allah onun canından önce aklını almış, işte bu mezara gömmüştü.

Sabahleyin ne ılık suya ne çorbaya benzeyen bir şeyi içtikten sonra sorguya çağırıldı. O tanıdık Binbaşı, onu küçük bir odada üşenmeden sorgulamaya başladı. Cihangir sorguya girişte “Müdürüm Suçumu kabul ediyorum, davayı mahkemeye götürün.” demek istemişti. Binbaşının sorularından afallayıp söyleceklerini diyemedi. Sorgu Cihangir'in tahminine göre bir, bir buçuk saat sürmüştü. Binbaşı net “Çalışmak için

sekiz saatim var ve akşama kadar bu sorgudan başka işim yok, akşama kadar seninle konuşacağım.” dercesine sorguya devam ediyordu. Bu Binbaşı Cihangir’le otuz beş yıldır alay eden azrailiden daha kötüydü. O, Cihangir’i saklanmak istediği bu köşeden ve çukurluktan çıkarıp hakikat güneşiyle karşı karşıya getiriyordu. Cihangir bu güneşten korkuyordu. Bu yüzden sorulara uzun süre dayanamadı. Binbaşı Salihov, sorgunun sona yaklaştığını hissedince gardiyanı çağırdı. Cihangir koğuşa girince uzandı. Karşısında oturan genç bir adam onunla konuşup konuşmamak arasında kararsız kaldı ve sonunda moral veriyormuşçasına şöyle sordu.

— Hayırdır ağabey?

Cihangir şaşkınlıkla ona bakıp “Hayır.” diye mırıldandı. Genç adam “Bunun gibi bir kütüğe moral verilir mi?” der gibi kalkıp uzaklaştı. Cihangir yaptıklarına pişman oldu. Bir insan iyi niyetle moral verip destek vermek istemişti. Buna mırıldanmak da neyin nesi. Ama bu durumda Cihangir’i suçlamak doğru olmaz. Değirmen taşlarının arasından geçip mucize eseri hayatta kalan bir adam hayal edin? İşte Cihangir şimdi sorgudan değil değirmen taşları arasından çıkıp gelmiş, “Yaşıyor muyum gerçekten?” diye düşünüyordu. Ona bir çift söz de fazlaydı, işte bu lafı yan ranzadaki genç adam da söylemişti. Başka zaman olsa Cihangir onun diyeceklerini çarpıtıp yüreğindeki utancı dağıtabilirdi. Herhalde Cihangir genç adamın düşündüğü kadar kaba değildi, zamanında arkadaş çevresi olan adamlardandı. Fakat şimdi genç adamın gönlünü almaya gücü yetmiyordu.

O iki katlı tahta ranzayı, hayalet gibi oturan, yatan insanları görmek istemediği için gözlerini yumdu. Tahta ranzalar arasında hayalet gibi gezen, oturan yatan o insanlar yerini sert bakışıyla dikilmekte olan Binbaşı’ya bıraktı ve Binbaşı sorguya başladı.

— Muhammedrızayev doğru söyleyin niçin soruşturmayı yanıltamaya çalışıyorsunuz? Sizi tehtit mi ediyorlar?

— Kim tehdit edecek? İnsan ölümden korkar ben ölümden korkmuyorum.

— Bu yüzden mi suçu üzerinize alıyorsunuz?

— Allah’tan saklamadığım sırrı sizden mi saklayacağım?

— Siz çok eziyet çekmişsiniz. Bunun doğru olup olmadığını henüz bilmiyorum. Fakat...

Cihangir gözünü açtı. “Henüz bilmiyorum.” Evet, öyle dedi Binbaşı. Ancak Cihangir o sırada bu lafa ehemmiyet vermedi. “Şimdilik.” “Ne demek istiyordu? Şimdi otuz beş yıllık meseleyi, otuz beş yıllık olayı kurcalamak mı istiyordu? Neden? Bu gerçeğe kimin ihtiyacı var? Biz sana otuz beş yıl boyunca haksız yere işkence etmişiz demekle onun hayatı geri verilebilir miydi? Sevdiği karısı, gurbet yollarında doğmuş oğlu bağrına geri mi dönecek?”

“İşçi-Çiftçi Cumhuriyeti adına.” Aniden zihnini titreten bu söz hapishaneyi salları gibi oldu. Taş duvarlarda yankılanan bu söz beynine tekrar tekrar vurulup her tarafını titretiyordu. “Allah katında daha günahım çokmuş. Allah sevdiği kullarına bu dünyada iyice eziyet edip günahını döktükten sonra canını almış, derlerdi. Allah, babamın intikamını almadığım için canımı almıyor. Günahlarım dökölüp bitseydi, o köydeki karakolda canımı verirdim. Ama günahım daha çokmuş. Ey Allah’ım hiçbir kuluna bu kadar eziyet etme. Emanetini almayacaksan ne yapacağımı söyle. Kendi canımı kendim mi alayım? Hafazanallah. Bunu yapmaktan sen beni koru Allah’ım şeytana uydurma. Verdiğin emaneti kendin al. Senin verdiğin minnete ihanet edemem.” Cihangir bunları tekrarladı.

Hapse düştüğü ilk günden beri birkaç kez intihar etmeyi düşünmüştü. Rusya’nın soğuk ormanlarında, Almanya’nın haşmetli şehirlerinde bulunduğu da bu düşünce aklına gelmişti ama şeytana uymamıştı. Yaradanının verdiği emanet cana ihanet etmemişti. Bunca azaba katlanıp son adım kaldığında mı ihanet edecek? Hayır!

Cihangir sağına döndü. Savaş meydanını, zulmet kanatlarıyla kaplamış karanlık onun bağrını deldikçe aydınlık izler bırakarak uçmakta olan mermiler gibi düşünceler d onun karanlık beynini hedef almıştı. Binbaşının her sorusu o kurşun gibi karanlığın içinden geliyordu.

— Sıddık Şerifov ile nerede tanıştınız?

— Ben böyle birini tanımıyorum.

— İyi düşün. Daydidere'deki olay sabah mı meydana geldi akşam mı?

— Sabah veya akşam değil kuşluk vaktinde.

— Tüfeğinizin adı neydi?

— Av tüfeği.

—Tüfek türlerinin kendi isimleri vardır.

— Adını bilmiyorum.

— Tüfeği nereden buldun?

— Babamdan kalmıştı. Eski bir tüfektir.

— Kurşun merhumun neresine isabet etmişti?

— Bilmiyorum.

— Muhammedrızayev kendinizi kandırıyorsunuz, saf olduğumuzu düşünmeyin. Herhalde biz tüfek kurşunu ile tabanca kurşununu ayırt edebiliriz. Kurşun arkadan mı atılmış yoksa karşıdan mı sıkılmış bunu da ayırt edebiliriz.

— Müdürüm, kendinizi niçin yoruyorsunuz? Korkmayın mahkemede ifademi değiştirmeyeceğim. Bana acımayın.

— Acımayı bırak mı? Sana değil merhuma acıyorum.

— Ona da acıma, değmez.

— Değmeyeceğini nereden biliyorsunuz, onu tanıyor muydunuz?

Bu soru sorulduğunda Cihangir yakalandığını hissetti. Binbaşı “Merhuma acıyorum.” dediğinde bir şey söylememesi gerekirken “Ona da acımayın.” demesi de ne oluyordu. “Ölülere acınmaz. Onların ruhlarının duaya ihtiyacı vardır, dese olmaz mıydı?” Şahin gözlü Binbaşı enayi değil “Onu tanıyor muydunuz?” sorusundan sonra hemen yakaladı. “Acımaya değmez.” sözünü daha çok evirip çevirecekti.

Cihangir bunların huyunu bilirdi. Önceleri insanın kaderine kayıtsız kaldıkları için bu savcılardan nefret ederdi Cihangir. Şimdi ise aksine gerçeği bulmaya çalışan Binbaşı’yı görmekten nefret ediyordu. “Hayatımı mahvolmuşsa, bu dünyadan umudum kalmamışsa, artık bu hakikatlerin benim için ne faydası var?” diye düşündü.

Cihangir binlerce düşünce içinde uyuyakaldı. Uyku başkalarına huzur verirken ona azap veriyordu. Gözleri uykuya daldığı anda beynine yerleşmiş olan geçmişi bir yarasa gibi uyanır ve ona her türlü ıstırapı verirdi. Ruhlarla konuşur, şeytanlar kanatlarını çıkarıp onu uçurur, gökyüzüne götürüp bir kuş tüyü gibi oynarlardı. Özellikle hapishanede geçen geceler huzursuz geçerdi. Bu sefer şeytanlar onu rahat bıraktı. Gözünün önüne Daydidere’deki o çınar geldi. Çınar... Dalındaki yaprakların hepsi dökülmüş. Rüzgâr bu yaprakları bir yerlere uçurup götürmüştü. Etrafta cam kırıkları... Birisi ağacın altında ateş yakmış, ağacın gövdesini insan sığacak kadar oymuştu.

“Siz de yarasılınız çınar dede, dedi Cihangir benim bağrım da sizin yanmış gövdeniz gibi oyulmuştur. O zaman yapraklarınızı dökseydiniz ben bu kötülükleri yaşamazdım. Şimdi söyleyin bu başa hangi sıkıntılar gelecek? Çınar cevap vermiyordu, kaygıyla sallanıyordu. Sanki Gövdesindeki oyuk onun ağzıydı. Dili ise kopartılmıştı. Tepeden bir ses geldi. Cihangir şaşkınlıkla baktı kalın bir dalın üzerinde Zakir Hoca oturuyordu. Elinde tesbih. Dikkatli olun düşecekniz, dedi Cihangir ona. Böyle derdemez dal çatırdayıp kırıldı Zakir Hoca dosdoğru Cihangir’in üstüne düştü.” Nefesi kesilip terlere batan Cihangir dehşetle gözlerini açtı, hapishane hala gecenin yarısındaydı. Birkaç mahkûm sanki yarışıyormuş yüksek sesle horluyordu. Dışarıdaki adım sesleri gardiyanların uyanık olduğunun habercisiydi.

Cihangir çok uzun yıllardan beri Zakir Hoca’yı hatırlamıyordu. İlk defa hapiste sıkıntı çektiği zaman onunla dertleşen bu adamın cenazesi çok uzaklarda kalmıştı. Hayatı

boyunca Allah yoluna hizmet eden bu müslümana kefen giymek de cenaze namazının kılınması da nasip olmadı. Cihangir Zakir Hoca'yı her hatırladığında cenazesi kefen ve kabir görmeyen bir Müslümanın sözü. Kulağına Allah adıyla ezan okunmuş, “Allah” diye konuşmaya başlamış, ömür boyu ibadetle meşgul olmuş, bu Müslüman cenaze namazsız gitmişti. İnsanoğlunun başına her türlü zorluğun gelebilir. İnsanoğlu bu dünyanın azaplarını çok çekebilir, fakat Cihangir’e göre eziyetlerin en acımasız olanı Zakir Hoca’ya nasip olmuştu. “Bir avuç vatan toprağına hasret bir şekilde can vermeyi Allah hiçbir kula nasip etmesin.” bu da Zakir Hoca’nın sözüydü.

“İnsanın omzunun bir tarafında şeytan bir tarafında melek oturur derler. Şeytan abin bir avuç vatan toprağına hasret gidecek, derdi. Melek ise abini nasibi getirecek. Allah onun canını senin elinle alacak, derdi Cihangir’e. Şeytan da melek de onu kandırdı. Allah bu kandırmacayla beni karşılaştıracığına Zakir Hoca’nın yerine benim canımı alsaydı. “Tövbe, estağfurullah.” Cihangir önce tövbe etti, kelime-i şehadet getirip düşüncesini dağıtmak istedi.”

Ancak Zakir Hoca’dan uzaklaşamadı. Cihangir küçük demir parmaklı pencereleri olan vagona binerken nereye gittiğini bilmiyordu. Saman döşenmiş vagonun içi pis kokuyordu ve insan nefes alamıyordu. Kapı çatırdayıp kapanınca, içerisi daha da havasız kalmıştı. Bitler tarafından ısırılan Cihangir gözlerini sabaha karşı kapayabilmişti. Uyandığında tren durmuştu, mahkûmlar uykudaydı. Vagonun içi yarı aydınlıktı. Cihangir’e göre sabah olmuştu ama küçük demir pencereler ışığı engelliyor gibiydi. Cihangir’in yanı başındaki bir adam bağdaş kurmuş oturuyordu. Onun kim olduğunu anlaması mümkün olmadı. Onun fısıldamasından şüphelenen Cihangir dikkatini toplayıp kulak kabarttı. Tanımadığı adam, onun kulak misafiri olduğunu anlamış gibi sesini yükseltti:

— Ey Allah’ım bilerek bilmeyerek, anlayarak ya da anlamayarak şeytan yoluna girip doğru yoldan çıkıp imandan, vicdandan, insaftan çıkıp işlediğim günahlarımı bağışla. Abimle görüşmek artık kıyamete kaldı. Allah’ım abimle yüz akı ile karşılaştı. Allah’ım abim doğru yoldan sapmıştı onun günahlarını bağışla. Henüz tövbe etmediyse sonunda yine tövbe edecektir. Onun görmediklerini gören benim. Bu vakte kadar ağabeyimin karşısında günahkârım derdim. İnşallah haklı olduğumu ben hayatta

iken gösterdin. Artık ölsem de gam yemem. Allah'ım senden cennette bir yer istemiyorum. Sana bunun için ibadet ettiysem bana elbette cehennemde bir yer ver. Bu dünyada yaşadığım rahatlık karşılığında cehennemde yanayım. Ben Allah'ın peygamberine (sav) söylediğin sözlerle amel eyledim. Günahım varsa beni cezalandırırsın. Bu dünyada kalanlara iman ver, çocuklara merhamet et. Bu kıyamet azaplarını çocuklara uğratma.

Cihangir'in uyanıp gizlice dinlediğini anlayınca hoşnutsuz bir şekilde fısıldamaya geçti. Sonra da Fatih'a okuyup elini yüzüne sürdü. Lakin yine yerinden kıpırdamadı O bir noktaya gözleri dikilmiş vaziyette oturuyordu. Cihangir sesli bir şekilde onu çağırmayı ya da boş verip yatmayı bilemediği için kafası karıştı. O yabancı adam, Zakir Hoca'ydı. Cihangir, o gün sabah olup tren hareket ettiğinde onunla tanışmıştı. Ama gün doğarken ki dua konusunu açmamıştı.

Zakir Hoca sabah ki yakarışının sebebini epey zaman geçtikten sonra yani ölümün hak olduğunu anladığında anlatmıştı. O sabah, o tenhaya çekilmişti. Zakir hoca gece karanlığında bir süre uyumuştı. İşte bu kısa süreli uykuda abisi ile karşılaşmıştı Zakir Hoca. Tutuklandığından beri rüyasında abisini çok görmüştü. Rüyasında gördüğünde de hayalinde canlandırdığında da abisi ile çok tartışırdı. Bugün... Abisi konuşmamıştı. Zakir Hoca, ağzını açıp konuşmak istemişti ama konuşamamıştı. Zakir Hoca abisine baktığında birden korktu, çünkü onun dili kesilmişti. Bu korkuyla uyanıp Allah'a sığınıp maziye dalmıştı. Kıpırdamadan o son karşılaşmayı hatırlamıştı.

Gönül yaralarına merhem bahşetmeye yeltenen ilkbahar tarlaları, tepeleri uyandırıp dağların kuş uçmaz, kervan geçmez patikalarına kadar ulaşmıştı. 1920 baharı, yirmi beş aydan beri sıcak yuvalarından uzakta yaşayan insanlara endişe verici bir haber ulaştırdı. İlkbaharda birleşerek düşmana son darbeyi indirmekte olan İslâm Ordusu Emîrû'l-mü'minîn Madaminbek ¹⁵⁵ 'in Kızıllar ¹⁵⁶ la sulh yaptığını duyunca şok olmuşlardı. Geçen bahar müminlere vaaz verirken “Ehli Müslüman, yeryüzü lale bahçesine döndü demeyiniz, bu şehitlerin yüreğinden akan kandır. Mukaddes lale bahçesi kâfirler tarafından ayaklar altında ezilirken aydınlık dünya bize haramdır.”

¹⁵⁵ Türkistan'daki anti-Sovyet hareketinin temsilcilerinden(1918-1920) biridir. (1919-1920) Fergana geçici hükümeti başkanıdır.

¹⁵⁶ Devrim taraftarlarıdır.

diyen Zakir Hoca bu haberi duyduğundan beri kendine gelemiyordu, sanki o andan itibaren güneş ısıtmıyor, soğuk bir nefes üfürüyormuş gibi vücudu donuyordu. On gün önce çıkardığı postuna sarılmış titriyordu. O gün de aynı bu şekilde otururken bir asker girip korbaşı¹⁵⁷’nın kendisini çağırdığını söylemişti.

Korbaşı yalnızdı. Zakir Hoca çağırılış nedenini bilmediği için şaşkındı.

— Bizim taraflara Madaminbek geliyormuş, dedi korbaşı.

— Gelirlerse başımız üstünde yeri var, dedi Zakir Hoca.

— Amaçları neymiş?

— Anlamadınız mı? Onun tek maksadı hepimizi köle etmek.

— Kısacası, sulha mı davet edeceklermiş?

Korbaşı cevap vermedi, dizlerini ovuşturarak oturdu.

— Ne yapacağız, dedi sonunda. Suhl yapalım mı biz de?

Zakir Hoca hemen cevap vermedi. Bu konu hakkında çok düşünmüştü. Suhl, masum kanı dökülmesini engeller. Halka barış verilir. Ama sonra ne olacak? İşte bu “Ya sonra?” sorusuna cevap bulamıyordu.

— Suhl yaparsak savaşçı yiğitler sıcak yuvalarına dönecekler, ölmeyecekler. Bu Allah’ın da razı olduğu iştir, dedi korbaşı kendi sorusuna kendi cevap vererek. Lakin bu deyslar bizi rahat bırakacaklar mı? İslâmı çiğmeyecekler değil mi? “Elhamdülillah Müslümanım.” diyen diller kesilmeyecek mi? Gayri Müslimlere ne lazım? Bizim huzurumuz mu? O halde neden bize kılıç çektiler? Çar Nikola’yı¹⁵⁸ öldürdüler. O

¹⁵⁷ Basmacı Hareketi’nde görevli gönüllülerin lideridir.

¹⁵⁸ II. Nikola.

zaman da yine kargaşaydı, oraya da huzur lazımdı. Bizim iyiliğimizi istemelerinin sebebi neydi? Madaminbek bunları düşünmemiş mi? Söyleyin.

Korbaşının son emri tehdit varyıdı. Zakir Hoca bu yüzden biraz endişelendi.

— Sorularına cevap vermeye aklım ermiyor, dedi kısık bir sesle.

— Bek'in aklı kusurlu değil, o ne yapacağını bilir. Onun maksadını sadece ben bilmiyorum. O, bir kanadımızı kopardı. Şimdi bir kanatla uçamayız. Peki, savaşçı yiğitleri evlerine göndereyim mi? Yoksa Kaşgar'a gidip fırsat mı beklemeli miyim?

—Kaşgar'a gitmek... Utançla gitmek... Ülkeyi terk ederek ha... Fırsatını beklerseniz yeni bir kanat çıkar mı?

Bu söz korbaşının canını sıkımişti. Zakir Hocaya dik dik baktı:

— Gidin hazırlıklarınızı yapın, Madaminbek'i aşağıdaki köyde karşılayacağız. Karargâhımıza gelip buraları kirletmesin.

Zakir Hoca korbaşının bu kararından onun niyetinin bozuk olduğunu anlamıştı. Gönlünde bir kötülük vardı. Aşağı inip köyün etrafındaki pusuları görünce Allah'tan korbaşıya insaf dilemişti. Madaminbek ile gelen adamlar arasında abisini görünce yoldan çıkanlara Allah'ın merhamet etmesi için yalvarmıştı.

Korbaşı öfkesini de nefretini de gizlememişti. Madaminbek böyle olacağını önceden tahmin etmiş ki bu gazap ve nefreti ince bir gülümsemeyle yenmek üzere korbaşının arkasından eve girmişti. Zakir Hoca onları takip etmemişti, biraz gecikerek abisini kenara çekip şöyle fısıldamıştı:

— Adamlarınız bu kadar mı?

— Evet, ateşkese geldik. Hepimiz silahsızız.

— Hemen buradan gidin, kimse sağ kalmayacak. Sulh için umutlanmayın.

Zakir Hoca bunları söyleyip içeri girdiğinde korbaşı Madaminbek'i tehdit ediyordu:

— Hürriyetimizi bize verecek olsalardı iki yıldır bizi doğrarlar mıydı? Hayır. Bek bu vaadlere inanıyorsanız, cahilsiniz. Buna inanırsak torunlarımız bizi lanetleyecek. Buna inanmaktansa keşke hepiniz ölseydiniz. Olmaz mıydı, diyecekler. Siz cahil değilsiniz Bek, siz hainsiniz. Sizin başınızı ellerimle keseceğim. Bu dünyada birçok günah işledim. Şimdi Allah yolunda bir sevap işleyeyim.

Sözde “müzakere” beklenenden kısa sürdü. Madaminbek'in söyledikleri de kendisiyle birlikte gitmişti. Kim haklı, kimin haksız olduğu sır olmuştu. Zakir Hoca dışarı çıkmıştı ve Madaminbek'in öldürülen adamlarını görmüştü. Şehitler arasında ağabeyinin olmaması gönlünü ferahlatmıştı. Ağabeyinin pusudan kurtulup nasıl köyden çıkıp gittiğini bilmiyordu. Korbaşı Kaşgar'a sığınmıştı Zakir Hoca ise eve döndükten sonra ağabeyini sadece bir kez görmüştü “Minnet duymasın.” diye o meşum geceyi hatırlamak istememişti.

Abisi, Zakir Hoca'yı tutuklayanları görmüştü ama müdahale etmemişti. Tek kelime etmemişti. Söyleyeceği sözleri kıyamete bırakmıştı o, bu yüzden acı çekiyordu. Soğuk bir memlekette terlemeden can vermekte olan Zakir Hoca Cihangir'e hayatının bir bölümünün hikâyesini anlatmıştı. Yaşadığı başka vakaları da hafızasının karanlık çadırına sararak toprağın altına kendisiyle birlikte götürmüştü.

Zakir Hoca'nın soğuk memleketteki birkaç günlük hayatı, bir tutam hikâyesi uzun yıllardır Cihangir ile yaşıyordu. Cihangir, Zakir Hoca'dan emanet kalan bu sözleri iletme için Zakir Hoca'nın abisini iki kez aramıştı. Uzun bir yolculuğa çıktığı için onunla ilk seferinde karşılaşamamıştı. İkinci sefer de ise kötü bir haber duymuştu. Mir Şerifov¹⁵⁹ ile birlikte tutuklanmıştı ve kurşuna dizilmişti. Halk düşmanıymış!!!

Cihangir şimdi yine bunları hatırlamıştı. “Zakir Hoca ağabeyine son sözlerini söyleyememişti. Cihangir'in de böyle olmuştu. İlginç. Ağabeyi ellerine kelepçe vurulduğu zaman Zakir Hoca'yı hatırlamış mıydı? Araya girip kardeşini kurtarmadığı için pişman olmuş muydu? Öbür dünyada kardeşiyle buluştuğunda ne konuşacaklar

¹⁵⁹ MadaminBek'in adamı.

acaba?” Cihangir’in kalbi bu soruyla çarpmıştı. Ya kendileri? Yakında öbür dünyada yüzyüze geldiklerinde ne konuşacaklardı? Kokuşmuş bir hapishanede, uykusuz bir şekilde yatan Cihangir’in zihnini bu sorular kemiriyordu.

4. KEMENDİ KİM ATTİ?

Perdenin arkasındaki kadının gönlünden geçenlerden habersiz olan Binbaşı Salihov’u Kırkbel köyünde neler bekliyor acaba?

Gece boyu devam eden karla karışık yağmurdan dolayı engebeli yolda araba gidemiyordu. Yol dikleştikçe tekerlekler zorlandığı için araba çamura saplanmıştı. Bu şekilde Kırkbel köyüne ulaşamayacağını anlayan Binbaşı Sancar Salihov arabadan inmişti. Yüzbaşı Cabbarov da onu gönülsüzce takip etti. Yüzbaşı tedbirli bassa da botları çamura gömülüyordu. Cabbarov, çizmelerini giymediğine pişman olmuştu. “Böyle bir yol rüyama mı girdi?” diye kendi kendini aklıyordu. Asker gibi uzun adımlar atan Salihov’a yetişmek zordu. “Binbaşı’nın yürüyüşü aslında böyle miydi, yoksa kasten mi hızlı yürüyordu?” Cabbarov anlamıyordu Salihov arkasından gelen yol arkadaşına bakmıyordu. Onun akli hapishanedeki Cihangir’deydi. Huyu, hal ve hareketleri birbirine benzeyen suçluyu bulmak aslında zordur. O, Cihangir’e benzeyen biriyle daha önce hiç karşılaşmamıştı. Alnında dövme olan bu adam Salihov’u aldatıp karanlık bir mağaraya götürmüş gibiydi. Salihov, Cihangir’le yaptığı son sohbeti düşünüyordu. Cabbarov ise bu durumu farklı anlamıştı. “Madem benimle konuşmak istemiyordu, o zaman neden beni rahatsız etti?” diye düşündü. Beş adım arkasında kalan Cabbarov biraz soluklanmak amacıyla Binbaşı’yı lafa tuttu.

— Yoldaş Binbaşı bu köye daha önce geldiniz mi?

Salihov durup arkasına baktı.

— Hayır. İlk gelişim, dedi. O, Cabbarov’un amacını anlamadı. Niçin soruyorsun?

— Yürüyüşünüze bakıp yolu bildiğinizi düşündüm.

— Etrafta başka bir yol görmediğim için dümdüz yürüdüm.

İki çakarım¹⁶⁰ yolu acı içinde yürüdüler. Neyse ki köy Sovyeti¹⁶¹ başkanın odası sıcaktı. Henüz sıcaklığı geçmemiş olan çaydan bir kâse içince yeniden doğmuş gibi oldular.

Başkan Salihov'un sözlerini dinledikten sonra onun gösterdiği resimlere dikkatle baktı.

— İşte bu adamı gördüm. Aslında bu köylü diye duydum. Fakat kendisiyle sohbetim olmadı. Bu adamı ise... Başkan merhum Şerifov'un resmine şaşkınlıkla baktı.

— Kimseye benzetemedim. Hayır, tanımıyorum bunu.

— Bu adamın adı Cihangir, 56 yaşında. Doğum yeri Kırkbel. Bu köylü. Onu kim tanıracaba?

— Onu mu? Damin abi tanır. Köye geldiğinde Damin abiye gidermiş. Ama, Damin abi de hapse girip çıkmış. Bunların hepsi sıkıntılı insanlar galiba. Çağırtayım mı?

— Evet. Hemen birini gönderin, dedi Cabbarov. Yanıma birini verirseniz kendim getiririm.

— Hayır. Dur, dedi Salihov Cabbarov'a bakarak. Buraya getirirseniz ondan laf alamam. Kendim gideceğim. Binbaşı böyle söyleyip başkana döndü. Damin abi dediğiniz kişi niçin hapis yatmış?

— Köyde öğretmenlik yaptığı söyleniyor. Savaş arifesinde tutuklanmış. Yasaklı kitaplarla propaganda yapmış galiba. Kısacası Devrim¹⁶² karşıtı işlerle uğraşmış.

— Suçunu siz de tam olarak bilmiyorsunuz.

¹⁶⁰ Bir insan sesinin ulaşabileceği yaklaşık mesafedir.

¹⁶¹ SSCB döneminde köydeki muhtardır.

¹⁶² 1922 Ekim Devriminden söz edilmektedir.

— Doğru, bilmiyorum. Ben de köyde yeniyim.

— O zaman yol gösterin. Damin abi ile kendim görüşeceğim.

— Sakıncası yoksa ben de gelebilir miyim, dedi Cabbarov iğneleyerek.

Binbaşı onun “Ey, abi biz de peşinizde sürükleniyoruz.” demek istediğini anladı.

— Siz... Salihov ona cevaben “Kalın, botunuzu kurutun.” demek istedi. Ancak bir yabancıнын önünde ezmek istemedi. Ağzının kenarıyla “Buyurun o zaman.” diyiverdi.

Damin abi dedikleri kişi köyün bittiği yerde yaşarmış. Köydeki evler omuz omuza duran insanlar gibi yan yana inşa edilmiş, çatılar çatılara bitişikti. Tepeye yapılan bu ev ise tıpkı cüzzam sığınağı gibi ayrı duruyordu.

— Tavanına kalın çamur sıvanmış duvarları çok yıpranmış olan bu evin kapısını Salihov yavaşça tıklattı. Kapı çok geçmeden gıcırdayarak açıldığında zayıflamış gözleriyle dik dik bakan bir adam eşikte görüldü. O, tanımadığı misafire bir an şaşkınlıkla baktı ve tereddütünü belli etmemek için misafiri hemen içeri davet etti. Damin’in cüssesi küçük olsa da sesi gök gürültüsü gibiydi. Bu sesi duyanın, bu cüsseyi görenin şaşırması imkânsızdı. Salihov da bu şaşkınlıkla onun arkasından içeri girdi.

Bina dışarıdan kötü görünse de içerisi temiz ve düzenliydi. Raflara kitaplar düzgünce dizilmişti. Yüklüğün yarısına kadar yorganlar katlanarak istiflenerek konulmuştu. Evin köşesindeki sandala¹⁶³ örtülü hafif yıpranmış bir yorgan üzerine temiz masa örtüsü serilmiş, güllü tepsi konulmuş. Odada göze çarpan başka eşya yoktu. Odanın düzeni ev sahibinin nazik tabiatının yansımasıydı.

Ayakkabılar çıkarıldıktan sonra mihmandar onları sandala buyur etti. Misafirler yerleşip oturduktan sonra hemen şunları söyledi:

¹⁶³ Evin tabanına özel bir yere yaptırılan, köz ile ısıtılan soba- tençedir.

— Sizler NKVD'den ¹⁶⁴ mi?

— Ben Bölge Cinayet Araştırma Bölümündenim. Bu kişi Yüzbaşı Cabborov ilçeden. İlginç bizi nasıl tanıdınız?

— Gözlerinizden, dedi. Özellikle, bu kişinin gözlerinden. “Doktorluk sadece okumakla olmaz tecrübeyle olur.” derler ya o hesap. Sizin gibileri çok gördüm. Olaylar duruldu, diye şükür ederken beni unutmamışsınız. Öyle anlaşılıyor kıyıda köşe kalan büyük, küçük suçlarımı didik didik edip bulmuş gibisiniz.

— Damin abi sizin suçlarınızın peşine düşmedik. Bir görev sebebiyle rahatsız ediyoruz. Daydidere'deki cinayeti duymuşsunuzdur?

— Evet, diyip Damin içini çekti. Cihangir'in tutuklandığını duydum. Cihangir bana uğrardı. Bunu casuslarınız bildirmişlerdir, elbette. Her tarafta casuslarınız geziyor, fakat hemen söyleyeyim Daydidere'deki işten haberim yok.

— Biz sizden şüphelenmiyoruz. Başka şeyleri kesinleştirmek için yardımınız lazım, dedi Salihov.

— Ya yardım etmezsem, dedi Damin gözleriyle ona dik dik bakarak.

— Bunu vicdanınıza havale ettik.

— Öyle mi?

Damin diz çöküp ellerini tepsiye dayayarak Salihov'dan tarafa biraz eğildi. Boynundaki damarlar zonkluyordu. Bu haliyle avına atlamayı bekleyen bir kaplanı andırıyordu.

— Vicdanıma mı havale etiniz, dedi sesi titreyerek. Beni tutuklayıp hapse attıklarında vicdandan söz etmediler. Ben niçin sekiz yıl hapis yattım? Culkunbay'ı ¹⁶⁵ insanlara

¹⁶⁴ НКВД-Народный комиссариат внутренних дел-Narodny komissariyat vnutrennih del-İçişleri Halk Komiserliği.

¹⁶⁵ Abdullah Kadiri'nin mahlasıdır.

okuduğum için mi? Hoş, Kadiri¹⁶⁶ düşman değilmiş ya. Aklandı ya. Yakılan kitapları zararlı değilmiş ya. Bunlar kimin vicdanına havale? Daydidere’de bir yaşlı vurulmuş, katili arıyorsunuz. Kadiri’leri¹⁶⁷ vuranları kim arayacak kim cezalandıracak? Benim gözümün önünde, bir çukurun başına götürüp insanları vurdular. Bîçareler suçlarını bilmeden göçüp gitti. Bu suç kimin vicdanına havale? Sudan kuru çıktı hepsi. Bütün günahları Bıyığa¹⁶⁸ yükleyip kendiniz bir melek gibi dolaşıyorsunuz.

Sesindeki titreme bütün bedenine geçti. Salihov “Pekâla, içini bir döksün, sonra konuşmak kolay olur.” diye ses çıkarmadan oturdu. Cabbarov’un gönlüne ise bir endişe düştü. Sanki Damin onu suçluyormuş gibi hemen onun yakasından yakalayıp “Bütün günahsızların katili bu.” diye bağıracaktı gibiydi. Cabbarov da Damin’e biraz korku, biraz da nefretle bakıyordu. “Benim elime düşseydin, sağ kalmazdın yaramaz. Konuş, konuşacağın. Gün doğdu sana. Daha bizim konuşacağımız zamanlar yine gelir. Senin gibilerin kökünü kazımak lazımdı. Önemli değil, o günler de gelecek.” diye düşünüyordu. Damin, heyecandan söyleyeceği sözü unuttu. Salihov’un sakince oturduğu ona etki edince yerine çöktü, derin nefes aldı.

— Damin abi kurunun yanında yaş da yandı, biliyorum. Sizi teselli vermek istemiyorum. O günleri unutun, diyemem. Zamanı gelince suçlular belli olur. Biz şimdi Daydidere’deki katili bulmalıyız. Görevimiz bu.

Bu konuşmadan sonra sessizlik oldu. Damin örtünün ucuyla çaydanlığı tutup ocaktan aldı. Kâseye çay koyup Salihov’a uzattı.

— Kusura bakma kardeşim öfke gelince akıl gidermiş, böyle bir durumda insanlıktan çıkarmışsın. Bir yandan yaşlılık, diğer yandan geçmiş... Bu evde köyün büyüğü, küçüğü toplanırdı. Ben onlara Atabek ile Gümüş’ün¹⁶⁹ hikâyesini okurdum. Tekrar tekrar okurdum ama gelmeye devam ederlerdi. Bir akşam iki kişi baskın yaptı. Elimdeki kitabı çekip aldı. Raftan da bir iki kitabı ayırıp insanların gözünün önünde yaktılar. Atabek de Gümüş de feryat edip gözümün önünde yandılar ya! Vay yaktığınız

¹⁶⁶ Abdullah Kadiri.

¹⁶⁷ Devrim sonrası kurşuna dizilen aydınlardır.

¹⁶⁸ Stalin için kullanılan bir kelimedir.

¹⁶⁹ Abdullah Kadiri’nin “Ötken Künler” eserinin kahramanlarıdır.

bu kitaplar sizi kör etsin dedim. Ben “unsur”¹⁷⁰ muşum. Kitabın suçu ne? Onun içinde masal, destan var, alfabe var ya. İşte Julgunboyun’u ¹⁷¹ yeniden yayınlamışlar. Okumasam da olurdu, çünkü her harfi ezbere biliyorum. Ama ilgiyle okudum. Birçok yerini sansürlemişler. Bu da ne oluyor? “Aklanan bir yazarın yazdığını neden makaslamışlar?” bu düşünceyle boğuşurken siz geldiniz. Kusura bakmayın. Şimdi sorularınızı sorun, öfkem biraz geçti.

Salihov yan cebinden iki resim çıkarıp Damin’e uzattı. Damin merhum Şerifov’un resmine uzunca baktı.

— Birine benzetiyorum ama kime?

— Onu gördünüz mü? Belki Muhammedrıyazev ile birlikte gelmiştir?

— Hayır, Cihangir yalnız gelirdi. Bu adam topallıyor mu? Sol bacağı biraz kısa mı, değil mi?

Salihov omuz silkti, bunu sormamıştı. Damin çenesini sıvazlayıp resme tekrar baktı.

— Alemgir’e benziyor.

— Kime?

— Cihangir’in abisine. Baba bir, anne ayrı abisi. O, Cihan tutuklandığı yıl yurtdışına kaçmış. Hayatta mı, değil mi? Haber yok. Kaşı gözü benziyor. Eğer topalsa o Alemgir’dir. Bu kişi de mi lazım size?

— Daydidere’de öldürülen adam bu. Fakat onun adı Alemgir değil, Sıddık Şerifov. Doğum yeri Yusufhane. Böyle bir köy duyunuz mu?

— Hayır, duymadım, dedi Damin başını sallayarak. Daydidere’de ne işi varmış onun?

¹⁷⁰ Element sosyalizme karşı çıkan herkeştir.

¹⁷¹ Ötken Günler eseri kast ediliyor.

— Bunu kesinleştirmemiz gerekiyor. Damin abi, 4 ya da 5 Ekim’de Muhammedrızaev evine gelmiş miydi?

— Cihangir mi? Gelmişti. Ne yani, gerçekten onun katil olduğunu mu söylemek istiyorsunuz?

Salihov, Cihangir’in katilliği üstlenmekte olduğunu söylemeden:

— Böyle bir şüphe var, dedi. Damin alına vurup başını salladı.

— Vay, talihsiz. Kaderin bu kadar mı dertli arkadaşım? Şimdi senin alın yazında bu da mı varmış, bu musibeti de mi yaşadın? Onu üç defa yersiz şüpheyile hapse attınız. Yaşayan bir can için bu yeterli değil mi?

— Damin abi, şüpheyile inanarak suçsuz bir insanı cezalandırmamak için buralara geldik.

Damin “ Bu insanlara inanılır mı?” dercesine davetsiz misafirlere tek tek baktı:

— Cihan ile çocukluk arkadaşınız. Bana okuma yazmayı o arkadaşım öğretti. Medrese görmüş, bilgin bir gençti. Toplumunuza çok faydası dokunurdu. Birisi babasını gece vakti vurmuş. Bir sonbaharın son günü akşam isyan başladı. 5-10 kişi vuruldu. Bu olayın olduğu yere Cihangir gelmiş ve başını belaya sokmuş. İsyanı başlatanlar kaçmış. Cezasını Cihangir çekti. O zamandan beri biçare Cihangir, gün görmedi. Evet, madem şüpheleniyorsunuz, Cihangir’in kader defterini de okursunuz. Siz Cihangir’in gelip gelmediğini sordunuz, değil mi? Evet geldi. 5 Ekim sabahıydı. Üstünde yeni cüppe, başında yeni doppi¹⁷², ayağında çizmeleri vardı.

Damin işe daha erken başlayıp sandalını açmak istiyordu. Erken gelen sonbaharın soğuk rüzgârını ayakları hissedip sızlamaya başlamıştı. Sonbahar, kış ve ilkbahar onu çekitiği azaplardan onu koruyan sadece bu sandalıydı. Sibiry’a’da kaptığı bu derdi

¹⁷² Geleneksel Özbek başlığıdır.

sadece o sandal alıyordu. “Kapıyı, pencereyi ardına kadar açayım, sandalını bir kenara koyup hasırı kaldırayım.” diye düşünürken Cihangir’in sesi duyuldu.

— Ooo, taşınıyor musun, dedi bu kapı girişini bulut gibi kapatarak.

— Şimdi taşınıp nereye sığarım. Kışa hazırlık yapıyorum arkadaşım dedi.

Damin, hasırı yere koyup sandalı geri koyacağını söylediğinde Cihangir kabul etmedi.

— Beni sana Allah gönderdi. Gel bakalım yardım et, diyip diğer eline çapa aldı.

Cihangir sandalı açtı. Damin ocağa ateş yakıp çaydanlığı koydu. Sandala köz düşünce, kâsedan çay içince Damin’in canı huzur buldu.

Cihangir sandalda çok oturamadı ayağını çekti.

— Böyle nasıl oturuyorsun? İnsanın ayağını yakıyor ya.

— Allah ayak ağrısı çektirmesin arkadaşım. Her yıl daha da kötüye gidiyor. Yalnız yaşamaktan korkuyorum, dedi Damin. Aniden ölürsem, bu sandalda kokacağım. “Yalnızlık Allah’a mahsus.” diye doğru demişler. İnsan, biriyle yaşamak zorunda. Şimdi bir ah etsem faydası yok. Karım biriyle evlenmiş ben de mi evlenseydim, çoluk çocuk sahibi olsaydım? Damin lanet olsun dercesine elini salladı.

— İhtiyarlayıp bir odun çuvalına mı dönüştün? Hâlâ evlenebilirsin.

— Köyde evlenebilecek tek bir dul kadın var. Madad dolandırıcısının dul eşi. Onunla mı evleneyim? Nice insanı batırdı o yaramaz. Ben tutuklandığımda da şahitlik etmiş. Şimdi kala kala onun artığına mı kaldım, gidip evleneyim?

— Ben “O dulla mı evlen?” dedim bu kadar söyleniyorsun.

— Onu hatırlayınca kan beynime sıcıyor. O hain biraz erken öldü, bir de şimdi hayatta olsa günümüzü görürdük.

— Elden ne gelir? Satanlar, hapsedenler, vuranlar hepsi keyfini sürüyor. Haksızlık yuvarlanıp gerçeğe mi dönüştü dersin? Dönüşse de postu değişir, içi aynı. Şeytan ölse de onun mezarının etrafında feryat edenden korkmak lazım. Gel, boşver. Bu siyaseti konuşmanın bir faydası yok.

— Sen bir ömür siyasetten uzak durdun. Bunun için birin iki olmadı.

— Senin birin iki oldu mu?

— Ben başka gruptanım. Sen âlim grubundasın kendini kenara çektiğin için Allah seni cezalandırdı.

— Kenara çekilmeyenler ya.

— Lafı dolaştırma.

— Sen de geveleme. Her bir insanın kendi siyaseti, kendi maksadı olur. Ben Allah’a “Beni maksadıma ulaştır.” diyerek yaşadım. Maksadıma hangi yolla ulaştıracağı Allah’ın bildiği iştir. Bu azaplı yolları uygun görmüşse binlerce kez şükür. Beni hapsettiler. Ama ruhum özgürdü. Rus’un soğuk topraklarında vücudum azap çekti, ancak ruhum özgürlük kaldı. Çünkü ruhumu Allah’a emanet etmiştim. Kötülüğün azabını sadece sen ve ben mi çektik? Sen öfkeni saçma yüreğini ferah tut.

— Yüreğim ferah arkadaşım. Bende bir değil, iki yürek var. Biri kötüler için gece olup karanlık saçar. İkincisi güneş olup iyilere nur saçar, dedi Damin. Aklına gelen bu zekice fikirden kendisi de memnun boğazını temizledi.

Cihangir onun memnuniyetini anladı. O böyle durumlarda Damin’in fikrini onaylamayan kişinin başının belaya gireceğini bilirdi. Ancak arkadaşının fikrinin doğru olduğunu da söyleyemezdi. Bu sebeple Damin’e bakıp biraz bekledi.

— Allah bir, dedi o sakince. İnsanın dili de yüreği de bir. İki dilli, iki yürekli, iki tanrılı insan riyakârdır. Sen Müslüman evladısın. İşte o tek kalbini herkesle eşit paylaş. İşte o zaman Allah’ın huzuruna yüz akıyla çıkacaksın.

Damin bu sözleri duyunca başını eğdi. O vücudundaki azabı bastırıyordu. Uzun yoldan gelen arkadaşına sert sözler söyleyip gönlünü kırmak istemedi. Dizginler gevşerse “Allah Allah, diye yaşadığın günlerin sonu bu mudur? ” diye çok söz söyleyip arkadaşının yüreğinin yaralarını kanatabilirdi.

— Şimdi bana izin ver, dedi Cihangir. Boş konuşarak seni sinirlendirmeyeyim. Dünya senin gözüne başka benim gözüme başka göründü. Tartışmamızın faydası yok. Ben sana bir söz söylemeye geldim. Kalan ömrünü ibadet ederek geçir. Yeter bu kadar kitap okuduğun.

— Bana okuma yazmayı öğreten insanın sözü mü bunlar? Damin artık öfkesini gizleyemedi. Ben gece gündüz uyumadan kitap okuyabilirim. Fakat sizin yazdığınız ayetleri ezberlemek istediğimde, uyuyakalıyorum.

— Sen çocuk değilsin, aklını başına topla. Cenazem sandalda sahipsiz kalmasın, diyorsan ibadet et.

Cihangir dua edip ayağa kalktı.

— Buradan çıkar çıkmaz direk şehre mi gideceksin?

— Hayır. Şimdi Daydidere’ye gideceğim, akşam yanına geri geleceğim. Biraz dertleşir, sonra yatarız. Belki tamamen köyde kalırım.

— İşte bu arkadaşım. Bırak o şehri, yaşlandığımızda birbirimize yaslanarak yaşayalım.

Cihangir gidince Damin mahalleye inip et aldı. Ocağa Kazan asıp, sebze piyazını kavurup arkadaşını bekledi.

Cihangir güneş batmadan geri döndü. Yolda düştü mü acaba? Sağ tarafı çamurdu. Rengi solmuştu. Sabahki uysallığı kaybolmuştu. Dudakları titriyordu. Damin onu kapıda karşıladığında:

— Ne o? Yoksa sıtma mı tuttu, dedi.

— Ona benzer bir şey, vücudum sıırıslıklam oldu, dedi Cihangir.

Damin onu sandala oturtup çay uzattı. Cihangir bir yudum içip kâseyi tepsinin üzerine bıraktı. Başını eğdi ve bir süre sessizce oturdu. Sonra “Allah’ım günahımı bağışla.” diye fısıldayıp arkadaşına baktı. Şimdi dudakları titremiyordu. Ancak gözlerinin nuru kaçmış bakışlarında mana yoktu.

— Allah yine benden yüz çevirdi, dedi boğuk bir sesle. Tüm derdini işte bu sözlerle dile getirdi.

— Derdini bana söyle. Merhem olurum belki, dedi Damin.

— Derdim... Bu benim derdim. Hiç kimseyi ortak edemem, benimle birlikte gidecek.

Cihangir böyle söyleyip tekrar başını eğdi. Damin, onun hal ve hareketlerinden bir sır sakladığını sezdiyse de sormaya cüret edemedi. Bu sır birisine söylenebilecek olsa Cihangir söylerdi. Söylemiyorsa sormanın faydası yoktu.

— Ben pirinç koyacağım, dedi Damin sakın bir sesle.

— Bekle otur... Ben gideceğim.

— Nasibini bırakıp gitme.

— Nasibim... Nasibim kesilmişse benziyor. Arkadaşım tekrar görüşemeyebiliriz? İyi, kötü sözlerin için; verdiğin yemek için hakkını helal et. Ben senden razıyım.

— Bu ne demek? Ölmek mi istiyorsun?

— Bilmiyorum. Ben ölmedim. Ölmemem gerek, diye yaşadım. Allah gönlüme bir niyet koymuştu. Bu niyet gerçekleşmeden Allah canımı almaz, derdim. Niyetim gerçekleşmedi. Ömrüm boyunca Allah’ın verdiği bütün elemlere şükredip tahl

yetiştirdim. Yetiştirdim ve tahılı mı serçeye kaptırdım¹⁷³. şimdi... Bilmiyorum bana bir şey sorma. Eğer öldüğümü duyarsan ruhuma Fatiha okusan yeter.

— Yazıp verdiklerinden birini ezberleyip okurum. Ama Allah’a inanmıyorum ki bu nasıl olur?

— Er ya da geç buna inanacaksın. Kulun başka çıkar yolu yok, böyle diyip Fatiha okudu ve kalktı. Damin ona engel olmadı.

Cihangir mezarlık tarafına yürüdü. O, tatlı bir uyku gibi ölüm arzulamaştı. Bu arzusuna kavuşup kavuşmaması da şüpheliydi. Damin son karşılaştıkları günü, dostunun son sözlerini söyleyip sessizliğe gömüldü.

Binbaşı Salihov onun kırı ğın ruhuna tekrar acı vermemek için hemen sorgulamadı. Cabbarov huzursuz bir şekilde saatine baktı. Onu, şimdi bu küçük adamın sözleri ilgilendirmiyordu. Aksine onu, çamurlu yoldan geri dönmek endişelendiriyordu. Salihov, yol arkadaşının huzursuzluğunu sezip ona memnuniyetsiz bir şekilde baktı. Salihov, Damin’in ruh halini anlıyordu ancak; söyledikleriyle yetinip gidemezdi. Bu yüzden sessizliğe fazla izin veremezdi.

— Muhammedrı zayev mezarlık tarafına niçin gitti?

— Ana, babası orda.

— Köyde başka hiç kimsesi yok mu?

— Yok, abisi kaçmış. Ablalarını kulak¹⁷⁴ yaptınız. Cihan onları çok aradı, bulamadı.

— Tahıl yetiştirdim ve serçeye kaptırdım, bu cümleyle ne demek istedi?

¹⁷³ Türkçede “Serçeden korkan darı ekmez.” atasözüne benzer.

¹⁷⁴Кулак. Rus İmparatorluğu’nun son yıllarında ve Sovyetler Birliği’nin ilk dönemlerinde varlıklı köylülere verilen ad. “Yumruk” veya “yumruğu” sıkı insan” anlamına gelir. [https://tr.wikipedia.org/wiki/Kulak_\(k%C3%B6yl%C3%BC](https://tr.wikipedia.org/wiki/Kulak_(k%C3%B6yl%C3%BC)) (Erişim Tarihi: 28.10.2022)

— Kim bilir? Belki de bu bir deyimdir.

— Şerifov'u ben öldürmek istiyordum fakat başka birisi öldürmüş, olabilir mi?

— Bilmiyorum. Ben Şerifov'u tanımıyorum. Cihan ondan bana bahsetmedi.

— Muhammedrızayev'in tüfeği var mıydı?

— Tüfek ne gezer onda. O derviş gibi bir adamdı. Birini öldürdüğüne de inanmıyorum.

— Suçu kendisi üstlendi.

— Sizin elinize düşen birisi değil katilliği üstlenmek, kendi annesiyle bile evlenmeye razı olur.

— Damin abi beş parmağın beşi bir değil. Bu sözleriniz yersiz. Biz “Suçu üstlen.” diye zorlamadık. Onu aramadık bile kendi gelip itiraf etti. Cinayetin gerçekleştiği yerde çizmesinin izi var. Bizim çözemediğimiz şey onun Daydidere'ye ne amaçla gittiği, eğer orda işi varsa niçin doğruca oraya gitmeden size geldi? Oradan niçin tekrar size döndü?

— Anlamadınız mı, dedi Damin İğneleyerek. O, beni Allah yoluna döndürmek istiyordu. Öldüğünde arkasında benden başka yakını yok. Bunu, demek istemiş.

— Merhumu onun abisine benzettiniz. Eğer bu kişi gerçekten abisiyse bunu size söyler miydi? Ağabeyimi öldürmüşler, demez miydi?

— Lüzumlu gördüğünü söylerdi, görmediğini söylemezdi.

Damin'in bu sözündeki keskinliği hissetti. Salihov daha fazla soru ve cevaba yer olmadığını anlayıp yerinden kalktı. Onlar köy sovyeti idaresine uğramadan geri döndüler.

— Bu Damin denilen kişi belki Rızayev ile birlikte Daydidere'ye gitmişlerdir, dedi Cabbarov

— Belki gitmiştir, dedi Salihov ilgisiz bir sesle.

— Uslubunuzu anlayamıyorum, Binbaşı. Rızayev itiraf etti, ayak izi de bunu gösteriyor. Bunlar da kafi değilse işte arkadaşı da söylüyor. Gitmiş. Kargaşa sırasında dönmüş. Niçin kargaşa sırasında dönmüş? Ölüyü görünce korkmuş mu? Hayır, bunun gibiler ölülerden korkmaz. Vurduktan sonra akli başından gitmiştir, belki de Allah'ın huzurunda günah işlemekten korkmuştur.

— Bu sizin tarzınız arkadaşım Yüzbaşı. Siz kestirmeden gitmek istiyorsunuz, bense uzun yoldan gitmeyi tercih ediyorum. Sizin tahminlerinizi de dikkate alacağım, teşekkürler.

— Herhalde Damin'i gözden kaçırmadınız? Sözlerine dikkat ettiniz mi? O bize hakaret etti, fakat siz bir şey demediniz.

— Kendinizi onun yerine koyun. Meslektaşlarımız onun hayatına kastetmiş. Şimdi bizden nefret etmeye hakkı var.

Bu söylediği sözle, ateşe körükle gitmiş oldu. Cabbarov çileden çıktı.

— Buna Hakkı yok, anladınız mı? Buna Hakkı yok. Devletin kolluk kuvvetine hakaret etmeye, dedi sesini yükselterek. Onu bizim meslektaşlarımız hapsedmedi. Biz onun kim olduğunu nereden bileceğiz. Kendi adamları, kendi yakınları onu hedef göstererek bizim karşımıza çıkardı. Biz onların sözüne inanıp hapisane kapısını açtık. Benim yerimde siz olsaydınız siz de açardınız. Siz şimdi bizi suçluyorsunuz. Şu an “Tamam.” demekten başka çare yok. Fakat zamanı gelince bizi anlayacaksınız. Gelecek nesiller durumu doğru tahlil edip doğru sonuç çıkaracaklar. Toplumun kaderinin o yıllarda pamuk ipliğine bağlı olduğunu anlayacaklar. Gerçek “unsur”larla birlikte iftiraya uğrayanlar da gitti. Peki, ne olmuyor? Toplum “unsur”lardan temizlendi ya.

—Sadece “unsur”lardan değil, aydınlardan da.

—Evet. Aydınlardan da. Ama toplum yaşıyor. Sizin düşünceleriniz beni şaşırtıyor yoldaş Binbaşı. Siz komünistsiniz nihayetinde.

— Evet, komünistim. Bu yüzden de partiye leke getirecek işlere kayıtsız kalamıyorum.

— Siz Damin’e benzeyenleri tamamen aklayarak yanıyorsunuz. Sözlerini anlamadınız mı? Cemiyetimiz değil “cemiyetiniz” dedi. O kendini bizim cemiyetimize mensup olarak görmüyor.

— Sadece o değil birçok kişi böyle düşünüyor. Çünkü cemiyetin dizginleri uzun zaman bizim gibilerin elindeydi. Bu birincisi, ikincisi toplumu değiştirmeden önce insanların iç dünyasını, ruhlarını değiştirmek, bilinç düzeyini yükseltmek gerekiyordu. Önce toplumu değiştirip sonra buna göre insanları değiştirmek mümkün değil. Bu imkânsız görevi yerine getirmek için dişimizle tırnağımızla mücadele ettik. Damin abi gibiler tehlikeli değil aksine “cemiyetimiz” diye övünerek bağırıp çağırılar tehlikelidir.

— Ben bu konuda sizinle aynı fikirde değilim.

— Bu yüzden tartışmadan katili bulmayı düşünelim. Haklı ve haksızı birbirinden ayıracak en adil hakem zamandır.

Çamurlu yolda yürüyen bu iki adamın, fikri de dünya görüşü de ayaklarındaki ayakkabılar gibi farklıydı.

5. EVLAT

Hapishanede ruhu acı çeken Allah’tan ölüm dileyen Cihangir ‘in derdini yine paylaşmak zorunda kalacak.

— Muhammedrızayev, 5 Ekim günü Kırkbel köyüne niçin gittiniz?

— Arkadaşımı görmeye.

— Onunla ne hakkında konuştunuz?

— Kendisi anlatmıştır.

— Ben sizden duymak istiyorum.

— Allah yoluna dön. Dinsizlerden yüz çevir, dedim.

— Başka?

— Eğer öldüğümü duyarsan ruhuma Fatiha oku dedim.

— Daydidere'ye niçin gittiniz?

— Avlanmaya.

— Tüfeksiz mi?

— Kim söyledi?

— Arkadaşınız.

—Yalan söylemiş. Yanımda tüfeğim vardı. O beni korumak istemiş.

— Merhum yürürken aksar mıydı?

— Hayır.

— Nereden biliyorsunuz? Yürürken gördünüz mü?

— Görmedim.

— Müdürüm, kafamı karıştırmayın.

— Daydidere'de arkadaşın Damin de var mıydı?

—Yoktu.

— Cenazenin yanındaki üçüncü ayak izi kimin?

— Bilmiyorum.

— Git biraz dinlen.

Tavanı demir telle kaplı uzun koridorda gitmekte olan Cihangir'in zihninde bu soru ve cevaplar dolaşıyordu. Attığı her bir adım bir soruydu. Her adım onu bir bilenmeze çekiyordu. Kapı gıcırdayarak açıldı. Bu hapishane kapısı değil başka bir âlemin kapısı. Demir ranza, sert bir yastık bunların hepsi bilinmezlikti. “Ya bu dünya mı? Bu dünya var mıdır? Allah bu dünyayı niçin yarattı? İnsanları sınamak için... Ben geçemiyor muyum bu sınavdan?”

Cihangir bu düşüncelerle içeri girdi. Yatağına oturdu. Hiç kimse ona” bu halin nedir?” diye sormadı. Cihangir etrafına baktı. Ona aldırış eden kimseyi görmedi. Önceki gün böyle olmasına razıydı, bugün ise mevcut duruma alındı. Damin'in yalnızlık hakkındaki sözlerini hatırladığında lavabonun yanına konulan ranzanın demirine alnını dayayan adam hıçkırarak ağlamaya başladı. Hapishane ortamı için böyle ağlama, haykırma, feryat etme yeni bir şey değil. Özgürlükten mahrum olmayı herkes farklı hazmederdi. Birisi durmadan içini çekiyordu, başka biri ah ediyordu. Cihangir gibi daha önce de hapis yatanlar, böyle manzalara fazla aldırış etmiyordu; çünkü feryat eden kişi biraz zaman geçince kendine gelir yaptığından utanç duyardı. Bu sebeple gâma gark olmuş kişiyi, kendiyle baş başa bırakmak gerekirdi. Hapishanenin kuralı bu ancak kural dedikleri, her adımda çiğnendiği gibi burada da pas geçmesi doğaldı. Feryat eden kişiyi teselli etmeye çalışan şefkatli insanlar da var. “Dur, kendizine gelin.” sözlerinden sonra daha fazla feryat etti. Kapıya atlayıp vurmaya başladı.

— Merhametsizler zalimler, diye avazı çıktığı kadar bağıırıyordu. Bırakın beni. Hiç olmazsa çocuklarımı kendi elimle mezara koyayım. Son kez göreyim çocuklarımı.

Adam demir kapıya vura vura yoruldu. Onu yatağına yatırdılar.

— Bu nasıl manzara, bu nasıl manzara? O adam bu sözleri tekrarlayarak, ara sıra alnına vuruyordu. Bir an yerinden kalkıp etrafına bakındı.

— Ey insanlar aranızda Müslüman var mı? Hiç olmasa burada çocuklarımın cenaze namazını kılalım.

Hiç kimseden ses çıkmayınca, Cihangir ona yaklaştı.

— Kardeş, cenaze namazı merhumun başında kılınır. Sözlerinizden anladığım kadarıyla başınıza bir talihsizlik gelmiş. Şimdi bize düşen, arkalarından dua okuyup ölenlerin ruhuna bağışlamaktır. O adam söyledikleri manasız, görünüşü ise korkunç olan Cihangir'e biraz baktı. Sanki akrabasını görmüş gibi kucaklayıp ağlamaya başladı.

— İki çocukla dul kaldım, onların bakımını üstlensin diye evlendim. Lanet olsun benim gibi babaya. Alnımdan vursunlar razıyım. O cadı kadını öldürdüğüm için değil onunla evlendiğim için çocuklarımı üvey anneye bıraktığım için vursunlar. Çocuklarımın gözyaşlarını döktürdüğüm için vursunlar. Benim gibi babayı Allah cehennemde yaksın. Cehenneme düşmezsem razı değilim. Çocuklarım çok küçük ölüp gitti. Onlar cennete gidecekler. Ben onların yanına gidemiyorum, onların gözüne bakamam. Cennete gitmek istemiyorum. Cehennemde yanayım ben, cehennemde. O cadı ikisini de boğmuş. Böyle bir cadılık hiç duydunuz mu? Ben onu baltayla doğradım. Parça parça ettim. Şimdi beni vursunlar, alnımdan vursunlar. Akıllanmayan bu baş ezsınler.

Cihangir onun omzunu okşayıp bir şey söylemedi. O adam sustuğunda “Çocuklarınıza Fatiha okumalıyız.” dedi. Sonra kolunu sıvayıp lavaboya yaklaştı. Ne abdeste, ne teyemmüme imkân vardı. Orada sadece sembolik olarak temizlenmek mümkündü. Cihangir yatağa oturup dua okudu. Sevabını ölenlere bağışladı. Hapishaneye ölüm sessizliği çökmüştü. Kaderin bu taştan duvar içinde topladığı, Hristiyan ve Yahudiler de sessizdi. Böyle gam, böyle dert özellikle bu şartlarda din millet ayırmaz. İnsanı bıçaklarken eli titremeyen katiller de böyle anlarda az da olsa vicdan muhasebesi yaparlar.

Şimdi bu hapishanede böyle bir durum hâkimdi. Yarın kaderlerinin ne olacağına, sevdiklerinden binlerce kilometre öteye kaç yıl gideceklerini bilmeyen ezilmiş insanların ruhu azap çekiyordu. Günlük sohbetler bitince Cihangir hemen yerine

dönemedi. O adam Cihangir’i bir koruyucu gibi görüyordu. Ona göre Cihangir’in duası, ölmüş çocuklarını doğruca cennete ve sonsuz mutluluğa götürdü. Onlar cennette annelerinin kucağındadırlar. Bu fani dünyada rahat yüzü görmediklerini, evlerine üvey ana geldiğini ve bir gecede öldürüldüklerini anlattılar. O zaman anne ne yaptı. Babaya beddua etti mi?

O adamın aklından böyle şeyler geçince gözleri yaşardı. Cihangir onun içini kemiren düşüncelerden habersiz kendi dertleriyle boğuşsa da gönlü kırık bu adamı yalnız bırakıp uzağa gidemiyordu. Oysa Cihangir kendi çocuğunu görememiş, kucağına alıp sevememiş olsa da akıbetini bilmediği çocuğunun arkasından acı çekmişti. Dolayısıyla bu adamın acısını hissedebiliyordu. Karısı Hatice doğum yaptı mı, çocuğu kimlerin eline kaldı? Horlandı mı, zorlandı mı? Daydidere’deki çınar ağacının altında saklanan babasının muazzam zenginliğinin bulunmasına rağmen gariplikte bir parça ekmeğe muhtaç oldu mu? O yaşıyor mu, ona kavuşmak nasip olacak mıydı? Bu sorulara yıllarca cevap bekleyerek yaşamak için insanın metin olması gerekir. Hayır, örse defalarca çekiçle vursanız yarılr; paramparça olur. Cihangir ise hayatın sıkıntılı çekiç darbelerine dayandı, sabretti çatlamadı, yarılmadı, parçalanmadı. Tam yıkılıp düşeceği sırada ümit denilen can suyu onu hayata döndürdü. Kalbine derman oldu. Sonunda... Ümit pınarının can suyu kurudu. Yürekten derman gidip yıkılacağı belli oldu.

Cihangir, bu adam sorguya çağırıldıktan sonra yerine döndü. Yatağına yan yatarak gözlerini kapadı. Dünden beri Zakir Hoca’yı hatırladığı için yine o havasız pis, kokulu, yarı karanlık vagon gözlerinin önüne geldi. Zakir Hoca’yla tanıştığı günün ertesiydi. Yaşı elliyi geçmeyen Zakir Hoca’nın sözlerini duyan Cihangir “Medresede aldığım eğitim yeterli değilmiş.” diye düşünerek oturuyordu. Tren durdu, insanlar kendi aralarında bile konuşmaya isteksizdi. Yukarıdaki pencereye doğru boynunu uzatıp dışarıya bakmakta olan uzun boylu, çevik birisi Rusça bir şeyler söyledi. Sonra başını ellerinin arasına alıp oturdu. Cihangir’e göre birisi dışarıdan onun gözüne taş atmış gibiydi. Bu yüzden ona yaklaşıp “Ne oldu kardeşim.” diye sordu. Uzun boylu adam hemen cevap vermedi. Başını sallayıp bozuk bir Özbekçesiyle:

— İşine bak, dedi.

Cihangir ayakucunda duran demir pencereden dışarı baktı. İstasyonda eski püskü giyimli çocuklar, yetişkin insanlara nazaran daha çoktu. Onların bazıları toplu oturuyor, bazıları تنها yerlere inmiş yatıyor, bazıları da ganimet peşinde fırsat kolluyordu.

— Onlar yetim mi, diye sordu Cihangir.

— Evet. Yetimler, dedi uzun adam. Allah müstehakımızı vermiş, çocukların günahı ne? Devrim denilen ejderi bize göndermiş; peki, çocuklara niçin göndermiş? Çocuklara işkence etmek yerine bizi öldüremez mi? Allah çocukları bizim küllerimizle sınamış, bizim küllerimizle öldürmüş. Çocuk geleceğimizdir. Sen geleceği gördün? Gelecek şimdi yük, onlar Türkistan’a gidiyorlar. Ekmeğe gidiyorlar. Türkistan ekmek verecek, ev verecek ama şansı, bahtı kim verecek? Babasını, annesini kim verecek?

— Evet. Zor bîçarelere. Çok ezilmişler, dedi Cihangir.

— Çocuğa baht veremeyen hükümet halkına gelecek veremez. Bu çok kötü. Çok kötü. Bu çocuklar da şimdi merhametsiz olur, dost olmaz. Aksine, bunlarda nefret çok olur. Zor, çok zor. Büyük Rusya harap oldu.

— Kim harap etti, dedi Cihangir.

Uzun adam, yine teessüfle başını salladı üzülerek:

— Biz, biz.

— Siz, bizim de huzurumuzu bozdunuz.

— Hayır, siz doğru söylemiyorsunuz. Türkistan bu tür değişikliklere henüz hazır değil. Özbek partisi yok, Özbekler ne yapacağını bilmiyor. Yarısı Bolşeviklere katıldı, yarısı Türklere katıldı. Köylü bilmiyor, Rus köylüsü de bilmiyor.

Tren vagonları birbirine çatır çatır vurup sarsılarak yerinden hareket etti ve onların sohbeti kesildi. Vagonda Cihangir’le Zakir Hoca’dan başka Özbek yoktu. Bu sebeple

onlar birkaç gün içinde abi kardeş gibi oldular. İstasyondaki olaydan sonra Özbekçe bilen Sergey de onlara yakınlaştı.

— Özbekçeyi nereden öğrendiniz, dedi Cihangir bir keresinde.

O aslında “Niçin öğrendiniz?” diye sormak istemişti. Sorusu yanlış anlaşılmasın diye nazik bir üslupla sordu. Sergey’e bunun gibi sorular çok sorulurdu. O sorulan sorunun mahiyetini hisserdi.

— Özbeklerin suyu tatlı, ekmeği lezzetli değil mi, dedi Cihangir’e. Ya dili? Dili tatsız olabilir mi? Dili de tatlı. Öğrenmemek günah. Ben Rus asilzadesiyim. Asil bir soydanım. Çok dil bilen kültürlü olur. Bilmeyen köylü. Anladınız mı? Zakir Hoca abi Arapça biliyor, dolayısıyla o kültürlüdür. Ben Rus subayıyım, savaşmaya gelmedim. Benim amacım Timurluların tarihini araştırmaktı. Devrim herkesin yolunu kapattı. Anladınız mı?

— Söylediklerinizi anlıyorum; ama dünya işlerini anlamıyorum. Müslüman ile Hristiyan pis bir vagonda yatıyorsa?

— Ruslar, Rusları hapse atıyorsa; Özbek, Özbek’i hapse atıyorsa bu nasıl bir iş?

— Müslüman, Hristiyan ikisi de insan, dedi Sergey ona itiraz edip. Allah bir Musa peygamber, İsa peygamber, Muhammed peygamber hepsi Allah’ın elçileridir. Allah birdir. Sadece tapınağımız farklıdır. İbadethanemiz farklıdır. Ama Allah birdir önemli olan bu. Başka, herkes eşittir. Ayırmak günahtır. Doğru mu bu, Molla Zakir hoca abi?

— Allah herkesi eşit yaratmış, dedi. Sessizce oturan Zakir hoca. Onların sohbetine katılarak Musa aleyhisselam ile İsa aleyhisselam’a eziyet edenlere Allahutaala gazap etmiş. Bu dünyada insanlar birbirlerini sevip kötülük tohumlarını yok etmeli. Allah’ın istediği budur.

— Size bravo Zakir Hoca abi. Onlar bizi yanlış yere hapsettiler. Ben Rusya’yı sevdim. Siz de Türkistan’ı. Bu günah değil, büyük iş. Onlar da sevmiş, bu da büyük iş. Onlar farklı sevmiş, biz farklı sevdik. Birbirimizi vurmuş ve hapsetmiş olmamız doğru bir iş

değil. İnsanlar birbirini anlamak zorunda. O zaman Rusya da Türkistan da gelişir. Doğru mu Molla Zakir Hoca abi?

Zakir Hoca'nın aklı başka yerdeydi ya da sohbe katılmak istemedi. Sadece neşesiz bir şekilde başını salladı. Menzile ulaşınca buzları oyup maden kazmaya başladıklarında da onlar yan yanaydılar. Zahmetin azabını birlikte çektiler. Gerektiğinde Sergey tercümanlık yaptı. Zakir hoca hastalandığında nöbetleşe haber aldılar. Zakir hoca vefat ettiğinde “Görevlilerden tabut alacağım.” diye çabaladı. Cihangir “İnsan topraktan yaratılmıştır, toprağa karışmalıdır.” diyerek karşı çıkmasaydı, belki de tabut alabilirdi. Cihangir “İnsanoğlu doğduğunda yıkanır, beyazlara sarılır, dünyadan giderken de öyle olmalıdır. Patronlara söyle beyaz kumaş bulup versinler.” dedi. İnsanlıktan nasibini almamış olanlar bir mahkûmun ölüsüne beyaz kumaş bulup verir mi? Cihangir buna akıl erdiremedi. Bir garibi adam yerine koymak istiyordu. Ama arzusu gerçekleşmedi. Sürgünde, özgür değilken ölmek hiç kimsenin başına gelmesin. Zakir Hoca'dan ayrıldığı için değil onun aşağılanmasına ağladı. Babası gömüldüğünde bu kadar ezilmemişti. Horlanmak çok kötüymüş. Özgür olmamak çok zormuş. Cihangir bunu, o zaman tam olarak hissetmişti.

Buz oyup maden kazarak şişen elleriyle garip bir mezar kazdılar. Soğuktan donmuş saksavul¹⁷⁵ gibi olan cenazeyi mezara yavaşça koydular. Cihangir buzlu mezarın önünde epey durdu. O an yanında Sergey vardı. Cenazeyi gömmek için sadece iki kişiye izin verilmişti. Cihangir ne lezzetli ekmeği ne de tatlı söze sahip olmayan gardiyanların ve patronların huylarını daha sonra anladı. Eskiden burada özgürlük ve yeni bir hayat isteyenler sürülmüştü. Şimdi ise o hürriyeti ve yeni hayatı vermeyi istemeyenler mahkûm kıyafeti içindeler. Önceki mahkûmlar ise onları yönetiyor; hal böyle olunca merhamet, şefkat ve insanlıktan bahsetmek mümkün mü? Kar tanelerini savurup yüzlere vurmakta olan rüzgâr da vücutlarını delip geçen soğuk da onları mezarın yanından hemen uzaklaştıramadı. Onlar o sırada sadece Zakir Hoca'yı düşünmüyorlardı. Herkes kendi kaderini de düşünüyordu. Çekiçlerini sürükleyerek geri dönerlerken bu düşüncelerin küçük bir kısmı dile döküldü.

¹⁷⁵Çölde yetişen bir ağaç türü.

— Molla Zakir Hoca azaplarından kurtuldu, dedi Sergey. Artık zorlanmayacak Allah ile konuştu Allah onu cennetine gönderdi. Molla Zakir Hoca imanına ihanet etmedi. Bu iyi, çok iyi ama çok da ağır. Molla Zakir Hoca sabretti fakat vatanından uzakta öldü. Bu kötü oldu, biz ölmemeliyiz. Biz yaşamalıyoruz.

— Benim ölmemem gerekiyor, dedi Cihangir. Allah bana ölüm vermez. Tamamlamam gereken bir işim var. Allah bana bunu hissettirdi. İnşallah bu görevi yerine getirdikten sonra babamın yanından yer verecektir. Gönlümde bundan başka istek yok. Ben evimden uzaktayım, siz yakınsınız. Siz Rusya'dasınız. Bu topraklar sizin vatanınız. Sizin işiniz benden daha kolay.

Cihangir “Babamın yanına döneceğim.” dediğinde gözlerinin önündeki bembeyaz buzların üstünde uçan bembeyaz kar taneleri önce kıpkırmızı oldu. Sonra yavaş yavaş karardı. Sonra buzlar yeşil bir renge dönüştü. Kar taneleri tozuşan şeftali çiçekleri gibi uçup gitti. Cihangir ürpererek durdu. Ve gözüne Kırkbel Bağları, tepelik ve ardındaki kabristan... Daha yukarda Ejderkaya göründü.

— Sana ne oldu?

Tozuşan şeftali çiçekleri yine kar tanelerine, yeşil bahçeler buzlara dönüştü.

— Sana ne oldu?

— Gözüm karardı.

— Daha hızlı yürümeliyiz. Hadi gidelim.

— Hızlı yürümeye mecalim yoktu.

— Sen kendini sıkı tut. Kendin söyledin ya “Ölmemen gerek.” diye şimdi kendini sıkı tut. Sıkı durmayan ölür.

Kararmakta olan ahşap eve ulaşıp içeri girince canları biraz rahatladı. Ama vücutları ısınmadı. Mahkûmlar işteydi. İçerisi boştu. Böyle zamanlarda soba yakılmazdı. Soba gece mahkûmlar donmayacak kadar yakılırdı.

— Ben Molla Zakir Hoca'ya üzüliyorum, dedi Sergey. O yalnız, çocuğu yok. Çok üzücü. Kim hatırlar onu. Senin çocuğun var mı?

— Var.

Cihangir böyle demesine dedi ve ürperdi.

— Kaçı kız, kaç oğlan?

— Bilmiyorum. Henüz doğmadı.

— Affedersin. Senin için zor çok zor. Bana da zor. Benim de bir oğlum, bir kızım var. Onlar Semerkant'ta kaldı. Onlara ne olduğunu bilmiyorum. Sen hatırlıyor musun istasyondaki kötü durumda olan çocukları? Hatırlıyor musun? Ben onları görünce çocuklarımı hatırladım. Ben yurt dışına gitmeye fırsat bulamadım. Akrabalarım gitti.

— Yabancı memlekete mi? Cihangir'in aklına babası geldi. Ne varmış yabancı memlekette?

—Yabancı memleket güzeldir. Özbekler de gitmiş.

— Gitmiş, biliyorum. Vatani terk etmek hainliktir. Onlar hain, onlar midesinin kölesi. Burada da bir kâse yemekle karın doyar, yabancı memlekette de. Yabancı memlekette iki porsiyon yiyemezsin sonuçta. Babam rahmetli böyle derdi. Avlundaki köpeğe kemik atmazsan gitmez. Onlar ise gittiler. Onlardan nefret ediyorum.

Cihangir böyle diyerek dişlerini gıcırdattı. Gözünün önüne Ejderkaya ve oradaki insanlar geldi. Eğer onlar şimdi burada ortaya çıkarsa ya da aksine Cihangir'in hayatı birkaç ay geriye döndürülse ve orada olsa, o adamları parçalamaya hazırды. Vatandan

uzaklara götürmekte olan ayakları keserdi. Vatana yan bakan gözleri oyardı. Nankör sözler söyleyen dilleri koparır, ateşe veren elleri kırardı.

— Sen yanlış konuşuyorsun. Mujikler¹⁷⁶ bize işkence etmiştir. Biz gidince onlar harap oldu. Sonra biz geri döndük. Rusya'nın bize ihtiyacı var. Çok ihtiyacı var. Söyle, para ve ev bizim mi yoksa mujiklerin mi?

— Hepsi Allah'ındır. Allah bizi sınamak için birimize az birimize çok vermiştir. Yoldan çıkanlar şükretmediler. Bu halleriyle kıyameti çağırdılar. Mahşer sabahında günahlarına yaraşır mükafatlarını alacaklar. Rahmetli babam bulduğunu fakirlere verirdi. Allah'ın istediği gibi verirdi. Öbür dünyaya imanı temiz gitti. Allah isterse bize yine verecektir. Dünya malına hırs koyan kişi, zenginliğe sahip olur ama ruhundan olur. Mal hırsıyla yurttan yüz çevirmek şeytandandır. Şeytanlık insanoğlu için aykırıdır. Allah her bir kulunu şeytan tuzağından korusun.

— Sen anlamamışsın, bilmiyormuşsun. Mujikte günah çoktur. Onlar için Allah yoktur. Sen Nuh peygamberi hatırla. Mujik onu dinlemedi. Allah tufan gönderdi.

O gün uzun süre konuştular, tartıştılar. Birkaç gün sonra beklenmedik bir şekilde Sergey aynı konuya tekrar döndü.

— Sen doğru söylüyorsun, dedi Cihangir'e. Vatanı terk etmek yanlış. Vatan tektir, onu satan vahşidir. Doğru söylüyorsun, senin için vatan Türkistan'dır. Senin için zordur. Türkistan'ı muasır medeniyetine ulaştırmak gerek. Türkistan'da ise gelişmişlik yok, bilim yok.

Cihangir bunu duyunca itiraz edercesine ona baktı.

— Senin beğenmediğin bu söz, doğru bir sözdür. Beş yüz yıl önce bilim ve kültür yüksekti. Sonra gaflet uykusuna daldı Türkistan. Türkistan hala uyuyor.

¹⁷⁶ Rus köylüsü için kullanılmaktadır.

— Uyuduğu doğru fakat eğitimsiz, kültürsüz demeye hakkınız yok. Ben köyde büyüdüm, büyük şehirde medresede eğitim aldım. Bunca yıldır yurdumuzda yaşıyorsun ama her mahallede bir okul olduğunu bilmiyor musun?

— Hmm, okullarınız kalitesiz.

— El Harezmi, El Biruni, İbni Sina yüce Nevaî gibi niceleri bu okullarda eğitim almışlar.

— Nerede onlar, yeni Nevaîler nerde?

— Büyük âlimler her zaman dünyaya gelmez. Bu Allah'ın iradesiyle gerçekleşir. Medeniyet dediğiniz nedir? Avrupa gibi giyinmek mi? Elbiseyi değiştirmekten kolayı yok ama medeniyet bir kıyafet değildir. İnsan vücudundaki faziletlerdir. Medeniyet bedeninin temizliği, imanının temizliğidir. Siz benim halkıma iftira atmayın yoksa bozuşuruz. Bu tür farklı düşüncelerle Semerkant'a dönerseniz ben razı değilim. Halkımın zayıf tarafları ve illetleri de vardır. Ama her ne kadar illetse de bu halkıma ait. Ben halkımı bu illetleriyle de seviyorum. Allah imanımı sağlam tuttuğu sürece bu fikirden dönmeyeceğim. Siz yine de böyle iftira sözler söylerseniz, sonra dünyaları önüme serseniz de sizi affetmem.

— Bağışla, sen beni anlamadın. Benim söylemek istediğim şey “Sen Türkistan'ı uyandır, ona yardım et. Ceditçiler¹⁷⁷ bunu doğru anlamışlar. Sen Ceditçi değilsin. Onlar bu konuya daha sonra tekrar döndüler. Sergey Türkistan tarihini Cihangir'e nazaran daha iyi biliyordu. Bazen öyle olaylar anlatırdı ki Cihangir “Gerçek mi değli mi?” diye şaşırıp kalırdı. Sergey'in, Cihangir'i kendine yakın hissetmesi sebepsiz değildi. Bir gün bunu kendisi şöyle açıkladı.

— Ben Türkistan tarihini Avrupa'dan biliyorum. Almanca kitaplar okudum. Şimdi benim Arapça öğrenmem gerekiyor. Sen bana öğret ben de sana Rusça ve Almanca öğreteyim. Anlaştık mı?

¹⁷⁷ Özbekistan'daki yenilikçi harekettir.

Anlaştılar. Karın üstü, buzun üstü, kısa yaz günlerinde toprak onlara defter oldu. Sergey daha azimliydi. O, Arapçayı niçin öğrendiğini biliyordu. Cihangir'in ise yeni bir dil öğrenmek için amacı yoktu. Bu Rusça, Almanca nerede işine yarar bilmiyordu. O, Sergey'in bir sözüne katılıyordu. “Çok dil bilmek medeniyet nişanesi ve insanoğluna has fazilettir.” Lâkin bu bilgi fayda verirse iyi. Sadece bilmenin ne faydası var? Sergey bazen Cihangir'deki bu lakaytlıktan bıkip onu azarlardı.

— Bilimi sen alıp halkı sen yükseltmezsen kim yükseltecek? Tarihinle benim ilgilenmemden utanmıyor musun? Gururuna dokunmuyor mu, diye sertçe konuşurdu.

“Halkımı seviyorum” diyen Cihangir'e bu sitemli taşlar fazla tesir etmezdi. Çünkü onda ilimle uğraşma isteği yoktu. Özellikle başına bu işler gelince amacını büsbütün farklı belirledi. Kendini bilime adama düşüncesi aklına yerleşmiyordu.

Sergey'in suçu daha azmış, Cihangir'le karşılaştıktan bir yıl sonra serbest kaldı. Onu Semerkant'ta bekleyeceğini tekrar tekrar söyledi. Cihangir'in acılarından, dertlerinden habersiz bu adam onu ilimle uğraşmaya celp edeceğine inanıyordu.

İşte uzun yılların getirdiği sıkıntılı ve badireli bazı yolları aşıp buraya ulaşınca bu taş duvarlar arasında onu tekrar hatırladı. Öldürülen iki çocuğundan ayrıldığı için yanan bu bahtsız baba olmasaydı, belki Sergey'i hatırlamazdı. O istasyondaki eski giysili çocuklar, ekmek bulma umuduyla Türkistan'a giden yoksullar Sergey'in gözünün önünden gitmezdi. Rüyalarında çocuklarını eski kıyafetlerle görerek, korkarak uyanırdı. Bazen sabaha kadar kıpırdamadan otururdu, bazen Cihangir'i dürterek uyandırırdu. Gördüğü rüyayı tabir etmesini isterdi. O, çocuklarının hasretiyle yandıkça Cihangir acısını içene atıp ezilirdi. Hamile karısını düşündüğünde yüreğini bir şey kemirmeye başlardı. O sırada “Çocuklara sen merhamet et.” diye Aallah'a yalvarır, cümle çocuklarla birlikte kendi çocuğuna da Allah'tan merhamet dilerdi. Tahminince sürgündeyken doğan çocuğu bazen tombul bir oğlan, bazen güzel bir kız olarak rüyalarına girer “babacım” diye boynundan sıkıca sarıldığında nefesi kesilip uyanıverirdi. Hatta rüyasında bile yüzünü göremediği çocuğuna doyamazdı.

Abisi ile karşılaştığında ilk sorduğu soru bu oldu.

— Hatice nerde? Çocuğum nerde?

Abisi ürpermişti. Cihangir, abisinin halinden ürperdiğini anlamıştı. Hatta yüzü değişmişti ama belli etmemeye çalıştı.

— Hangi çocuğun? Çocuğun yoktu ki.

— Hatice hamileydi, doğum yapacaktı. Unuttunuz mu?

— Allah onu sana nasip etmedi.

Bu sözden sonra niçin yer yarılmadı, Cihangir'i yutmadı? Niçin gök yarılmadı, onu havaya savurmadı? Neden yüreği kırılmadı? Niçin soğuk memlekette kulakları donmuşken sağır olmadı? Niçin gurbette ağabey bu dillerini herhangi bir vicdan sahibi kesmedi? Cihangir otuz yıldan fazladır kalbinde saklayıp kundağa sardığı çocuğunu şimdi defnetmek zorundaydı. Toprağa değil yine yüreğine gömmek zorundaydı. O tombul oğlan, tatlı kız çocuğunun gamzelerinin yerini; kapalı gözler alacaktı. Ne garip ağabeyinin o soğuk sözünden sonra da bu tombul oğlan, bu şirin kız tekrar rüyalarına girdi. Yine boynundan sarıldı. Böyle rüyalar önceleri ona umut verirdi, şimdi ise öbür dünyaya davet gibi görünüyordu. Ve o gün yaklaştığı için mutluydu.

Talihsiz baba sorgudan dönüp yerine oturdu. Başını eğip kimseye bakmadı. Savcı sanki onu büyülemiş gibiydi. Bu oturuşuyla, iki saat önce acı çeken adama benzemiyordu. Onun bu oturuşu kaderini kabul eden bir müslümanı andırıyordu.

Cihangir ona üzüntüyle bakarak “Bîçarenin ömrü eziyette geçecek. Onu vurmayacaklar, vurulmaya mahkûm edilse daha iyiydi. Birkaç yıl yatıp çıkacak. Çocuklarının ruhu, şimdi onu adım adım takip ediyordur. Kaçacak yer bulamaz, ruhu paramparça olacak. Eğer vurulmazsa çılgına dönüp ölecek. Allah onu kahretmiş.” diye düşündü.

6. AKSAK ADAM

Binbaşı Sancar Salihov, Kırkbel'den dönünce merhum Sıddık Şerifov'un evine tekrar gitmeyi planladı. Biz de gidelim.

Binbaşı Salihov Kırkbel'de gördüklerini, duyduklarını hatırlayıp kendi kendine düşünürken Remziddin Ramazanov elinde bir deste kâğıtla içeri geldi.

— Rızayev'in başından geçenleri öğrenmektense, kadim dünya tarihini öğrenmek daha kolaydır. Acıdığınız kadar varmış.

— Acımıyorum, acıdığımı kim söyledi size?

— Bana öyle geldi.

— Ben acıdığım için değil...

Binbaşının lafı yarıda kaldı. Komutan gülümseyerek:

— Adaletli iş yapıyorsunuz, sözlerini duymuşsunuz dedi.

— Kısacası görmediği acı ve keder kalmamış. Üç kez hapse girmiş. 1922 yılında Devrim karşıtı hareket için ve aktivistleri¹⁷⁸ öldürüp köyü ateşe vermekle suçlanmış.

— Tanıklar var mı?

Değil neredeyse belge yok. 1920'li yılların hali durumu mağlum ya.

— Ben bir adamla konuştum. Muhammedrızayev töhmetle hapse girdi, diyor.

— Bunu o zaman söylemeliydi. Şimdi bunun ne faydası var? Tam tamına on iki yıl yatmış. Sonra 1938 yılında tekrar tutuklanmış.

— Suçu neymiş?

¹⁷⁸ Devrim yanlılarıdır.

— Devrim karşıtı faaliyetler için halk düşmanları ile iş birliği.

— Halk düşmanları kimmiş? Söylenmiş mi?

— Söylenmiş. Sergey Komlev. Şarkiyatçı bilimadamı.

— Komlev hakkında başka daha hangi bilgiler var?

— Çar ordusunda subaymış. Asilzade Devrim karşıtı faaliyetler yüzünden 1922 yılında Semerkant'ta tutuklanmış. Hapiste Rızayev ile berabermiş.

— Tezinin konusu belli mi?

— Öğrendim. “Emir Timur Dönemi’nde Kültür” konulu tezi yazıp savunmuş.

— Mesele anlaşıldı. Muhammedrızayev üçlü kararla mı hapsedilmiş?

— Evet, Komlev de. Rızayev, üçüncü kez 1948’de hapse girmiş. Esir düştüğü ve hainliği sebebiyle.

— Esir düştüğü ve hainliği yüzünden mi, dediniz. Savaşta bulunmuş mu?

— Evet, partizanlar birliğindeymiş. Ama bu konuda ayrıntılı bilgi yok. 1955 yılının nisan ayında genel af nedeniyle serbest bırakılmış.

— Öyleyse, ne sonuca varmamız gerekiyor?

— Geçmişinin bugünkü suçu ile ilgisi olduğunu mu düşünüyorsunuz? Önceki davalarda adam öldürdüğü konusunda net bir açıklama yok. Sonraki iki dava ise ormanda yangın çıktığında yaş ve kuru karışık yanmış gibi. İlkinin netleştirmek gerek. O zaman failleri gerçekten vurmuşsa...

— Öyle olduğunu farz edelim. Eğer o Sovyet Yönetimi’ne karşıysa neden partizanlarla bir olup savaştı? Neden esir düşmüş, neden orda kalmayıp geri dönmüş?

— Bir amacı mı olmalı?

— İşte, şimdi doğru noktaya parmak bastınız. İşte bu “Amacı ne?” Salihov böyle diyerek komutana soran gözlerle baktı. İşte bunlarla ilgilenin azizim. Ayrıca Komlev’in akıbetini de öğrenin. Yaşıyor mu, ailesi hayatta mı? Muhammedrızayev katil olduysa, onu bu yola ne sevk etmiş bilmemiz gerek. Alnına yazdıkları boşuna değil sonuçta.

— Davayı uzatırsak teşekkür alır mıyız acaba?

— Bunun gibi teşekkürü çok duyduk, acele edip günahsız bir adamın bedduasını almayalım. Bu arada 1938 yılında kim sorgulamış?

— Muhammedşin... Ne oldu?

— Tahminimce sanki Yüzbaşı Cabbarov sorgulamışa benziyor. Kırkbel’den dönerken onunla tartıştık, Salihov böyle diyip konuştuklarını özetledi. O yine devrin değişeceğine inanıyor.

— İnanmak için dayanağı var, dedi Ramazanov serinkanlılıkla. Onlar çoğunlukta. Şimdi kıyıda köşede saklanıyorlar. Rüzgâr onların yönünden eserse hepsi ortaya çıkar.

— Hava değişkendir, ondan her şey beklenebilir. Bu taifedeki insanlar Stalin’e nasıl bir sadakatle hizmet ettiyse Hitler’e de öyle hizmet edebilirler. Siz böyle insanlardan nefret edersiniz, değil mi?

— Ne yapmak gerekiyor? Ha birini bıçaklayan, vuran kişiyi bağışlamak ha bunları.

— Ben bunlardan nefret etmiyorum, acıyorum bunlara. Bu alanda ömür boyu çalışmaz ya doğru değil mi? Yarın bir gün yaşlandıklarında hapse attığı biriyle sokakta tesadüfen karşılaştıklarında ne yapacaklar? Ben Aralıkçılar¹⁷⁹ hakkında bir şeyler okumuştum. Sözünden dönmeyenler sürgün edildi. Şimdi geri adım atanlar, satanlar,

¹⁷⁹ Dekabrist ayaklanması, 14 Aralık 1825’te Çar otoritesine karşı yapılan ayaklanmadır. Ayaklanma Aralık ayında olduğu için bu ayaklanmaya katılanlara Aralıkçılar denir.

hainler zevk ü sefa ile hayat sürüyorlardı. Sonra sürgündekiler affedilip Petesburg’a geri döndüğünde halk onları alkışlarla karşılamıştı. Geri adım atanlar, satanlar ise sokağa bile çıkamaz hale gelmişti. İşte şimdi düşün “Cezalandırılanlar kimlerdi? Sürgün azabı çekenler mi yoksa sıcak yerde kalanlar mı?” Cabbarovların kaderi bunlara benzemiyor mu? Adım adım yarsa gibi yaşayıp ölmeyecekler mi?

— Sizin benzetmeniz bana makul gelmedi, dedi Salihov. Aralıkçıların içinden çıkan o hainlerde de önceden yol arkadaşlığı olmuştu. Sonradan korkaklık edip arkadaşlarını satmışlar. Eğer sokağa çıkamamışlarsa demek ki birazcık insafları varmış. Cabbarovlarda insaf, utanç olduğuna inanmam. İşte böyle bir görüşmeye dün kendim şahit oldum. Doğru Damin’i tutuklamadı. Lakin yine de meslektaşlarının yaptıkları için de utanması gerekmiyor mu? Binlerce evde annelerin, eşlerin, çocukların bedduasını alıp da kalbi titremez mi bunların? Bunları hatırladığımda istifa edesim geliyor. Ben hırsız ve katillerle mücadele ettim bu zamana kadar lakin bir yerde ve bir işte hata yapmış olabilirim. Birilerinin kaderine zarar vermiş olabilirim. Peki, bu günahlarıma ne diyeceğim? Sancar bu soruyu kendi kendine sordu. Remziddin’den cevap almak gibi bir niyeti yoktu. Bunun için ona dikilerek bakmadı, bakışını belirsiz bir noktaya dikti.

Dava sebebiyle başlayan soru cevabın ruhiyete tesir eden bir ahenge dönüşmesi Remziddin Ramazanov’u da etkiledi. O cevap vermeye mecbur olmadığını hissetse de biraz düşündükten sonra söze başladı.

— Kimse günahsız değildir. Asıl soru “Günahın hangi şartlar altında işlendiğidir.” Eğer bilerek yapıldıysa “Onlar Cabbarovlar ise biz de biziz.” diye meydan okumaya gerek yok. Cabbarovları muhakeme edip suçlamaya hakkımız yok.

Salihov soruyu kendi kendine sormuş gibi Ramazanov da cevabını sanki kendi kendine söylüyormuş gibi serinkanlılıkla söyledi. Konuşulanlarda kinaye de sitem de gücenme de suçlama da yoktu. O, işte bu ağırbaşlılığıyla aniden bu sohbeti noktaladı.

Komutan kâğıtları alıp çıktıktan sonra biraz oyalanıp eskimiş deri kaplamalı bir koltuğu oturdu. “Bu işlere artık yaramıyorum galiba. Ramazanov benim ağzımın payını verdi. Gitikçe sinirli oluyorsunuz, demeden sinirli olduğumu söyledi.” diye

düşündü Salihov. Onu takdir etmek gerikiyor. Tüm kapasitesi bu mu? Yoksa savaşta ölüm, kan, dehşet görmekten mi soğukkanlılığa alışmıştı? Hayır. Mayası sağlam. Savaşa katılanların ekserisi asabi, benden daha beter asabi. Belki Ramazanov'un bu aklı, onun savaşta sağ kalmasını sağlamıştı? Ona binlerce kurşun atılmış, o ise sağ dönmüş. Şanstan mıdır, yoksa akıldan mıdır onun sağ dönmesi? Daha çok akıldandır. Aslında o bana değil, ben ona yardımcı olmalıyım. Böyle hassas işlerde tecrübe değil, akıl lazım. Ama böyle akıl ile çalışmak zor olur. Etrafımızda akıldan çok hislerine güvenenler var. Elimizde ise akıllı tanımayan kurumların talimatları ve çizdiği çizgileri var. Yüzbaşı'ya bunu söylemeliyim.” Salihov bu şekilde biraz oturduktan sonra Şerifovgile gitmek üzere yerinden kalktı.

Daha dün Daydidere'de, Kırkbel'de söz dinlemeyen şiddetli soğuk bugün geçitleri görmezden gelerek şehrin sokaklarında başıboş dolaşıyordu. Bazı ağaçlar soğuk rüzgârın yalan sözlerine inanıp üzerlerini soyunmaya başlamıştı. Rüzgâr onların yapraklarını koparıp sokaklarda oynaya oynaya sıkılınca tozu dumana katıp onları bir kenara fırlatınca hareketsiz kalırlardı. Sonra tekrar yerlerinden hareketlenip tekrar yaramazlıklarına başarlardı.

Sancar Salihov sokağa çıkıp başıboş rüzgâr ile karşılaşınca pardesüsünün yakasını kaldırıp şapkasını daha da sıkı tutarak tramvaya doğru hızlı hızlı yürüdü. Şehri ikiye ayıran nehrin üzerindeki köprüden geçip hareket eden tramvaya hızlıca çıktı. Eski şehre gelince tramvaydan inip pazar sokaklarında yürüdü. Restoranların önünde insanlar seyrektiler. Rüzgârdan dolayı mı acaba pazar kalabalık değildi? Sıddık Şerifov'un kapısı kapalıydı. Binbaşı kapıyı birkaç kez çaldı. Tam gitmeyi düşündüğü esnada içeride bir gölge fark etti. Sonra bir kadının “Kim o?” diyen hasta sesi duyuldu.

— Ben Binbaşı Salihov, polisim. Bir gece önce gelmiştim. Sizinle tekrar konuşmalıyım.

İçeriden ses gelmedi.

— Duydunuz mu söylediklerimi?

— Duydum, oğlum evde yok.

— Siz Şerifov’un ailesi misiniz?

— Evet.

— Size soracaklarım var.

— Oğlum yok.

Salihov “Ben oğlunuzla değil sizle görüşeceğim.” demek istiyordu. Kadının niyetini anladı. Erkeği olmayan bir eve girmenin edepsizlik olacağını az kalsın unuttuyordu. Çünkü o, işi gereği her eve paldır küldür girmeye alıştı. İçerideki hasta ses ona böyle davranmasının doğru olmadığını farkına vardırı. Cebinden çıkardığı tebligat kâğıdına bir şey yazıp kapının kenarına sıkıştırdı.

— Bu kâğıdı oğlunuza verin yarın karakola gelsin.

— Bilmiyorum, zamanı olur mu? Çalışıyor.

— Bu kâğıdı gösterirse işten izin alır. Gecikmeden gelsin. Bu arada, nerede çalışıyor oğlunuz?

— Kendisine sorarsınız.

Salihov şaşkınlıkla başını sallayıp geri göndü. Sokağın köşesinde aklına bir fikir geldi ve çayhaneye doğru yürüdü. Orda iki genç satranç oynuyordu. Çayhaneci pencereden sanki Salihov’u izliyormuş gibi içeri girer girmez karşıladı. Satranç oynayan iki genç ona baktı. Selam verip tekrar oyunlarına döndüler. Çaycı, çay tabağına beş altı şeker koyup bir çaydanlık çayla getirip koydu.

— Rahmetli Sıddık Hoca’yabaşsağılığına gelmiş gibisiniz. Dün taziyesi vardı. Yolçıvoy bugün iştedir. Gariplere zor oldu. Sağlıklıydı, eli açık bir adamdı rahmetli. Bu bahçeyi satın aldıktan sonra taşınmadan adak olarak bir koyun kesti halka dağıttı. Taşındıktan sonra mahalleye yemek dağıttı. Birinin intikamı varmış herhalde? Siz de hocalardan mısınız? Salihov gülümseyerek çenesini ovuşturarak:

— Hocaya benziyor muyum?

— İnsan insana benzer.

— Sıddıkcan abinin sağlığı iyi miydi?

— Evet, sağlıklıydı rahmetli. Topallığı dışında sapasağlamdı. Haftada iki kez arkadaşlarıyla bu çayevine gelip pilav yerlerdi. “Çin’de lağman yemekten sonra soğukluğum artmıştı.” diye şakalaşırdı rahmetli.

— Arkadaşları bu mahalleden birileri mi?

— Muradilla abi, Rözican bu mahallede yaşıyorlar. Diğerleri her yerden, çaycı böyle diyerek Salihov’a sorgular gibi baktı:

— Kimsiniz? Çok soru soruyorsunuz.

— Ben polisim. Katili arıyorum.

—Evet, öyle desenize sizi taziye gelen biri diye düşünmüştüm.

— Sıddık Şerifov arkadaşlarından herhangi biriyle hiç tartışmış mıydı?

— Onlar küçük çocuk mu be? Rakı içmezlerdi. Hepsi namazında niyazındaydı. Pilav yiyip, çay içip eğlenirlerdi. Pilavı kendi sevdiğim gibi pişirirdim. “Kaşgar’da İslâm Hoca’nın lağmanını, burada da Coravay’ın pilavını yemeyen kişiye bu dünyaya geldi demem.” diye överlerdi beni. Eğer arkadaşlarınızla oturma niyetiniz varsa bu çayhaneyi kaçırmayın, hizmetinize hazırım, sizin gibilere hizmet etmek başımızı göğeye erdirir.

—Konuşurlarken Kaşkar’daki hayatlarını yâd ederler miydi?

—Evet, yâd ederlerdi. Ama ben oturup dinlemedim konuşmalarını.

—Kimseden şikâyet ettiler mi ya da falanca boşuna geldi bu ülkeye derler miydi?

Çaycı düşündü “hayır” anlamında başını salladı.

— Sıddık Şerif’in ölümünden önce bu eve yabancı ya da görünüşü şüpheli birileri geldi mi?

— Açıkçası evlerini hiç gözetlememişimdir. O, olaydan sonra arada sırada eve bakarım. Ben de şaşıyorum.

— Bir keresinde deli bir adamla yaka paça kavga ettiğini gördüm, dedi satranç oynayan gençlerden biri. Görünüşte gözleri satrançta olsa da kulakları buradaydı.

— Hangi deli, dedi çaycı.

— Hani, alnında yazısı olan?

— Evet. Akıllı mı yok? Nasıl deli olsun o dindar adam, diye cevap veren çaycı şöyle açıklama yaptı Salihov’a:

— Öteki mahallede Cihangir adında birisi var.Kur’an kıraâtı çok iyidir, insanlara katılmadığı için bunlar deli derler.

Salihov yerinden kalkıp gençlere yaklaştı.

— Oyununuza engel olacağım şimdi gençler, diyerek cebinden Cihangir’in fotoğrafını çıkarıp gösterdi. Bu adam mı, diye sordu.

— Evet, bu dedi genç adam.

— Ne zaman görmüştün?

— Hoca abi ölmeden on gün önce.

—Ne zaman?

—Sabah ezanında.

— Ne yapıyorlardı?

—Deli, ahun abinin yakasından tutmuş bir şeyler söylüyordu, duymadım. Kavga ediyorlar desem alçak sesle konuşuyorlardı, etmiyorlar desem yakasını yapışmıştı.

— Daha açık konuş. Boğazına mı yapışmıştı, yoksa yakasını tutuyor muydu?

Genç düşündü.

— Daha net söyleceksem:

— Hoca abinin üzerinde cübbe, ayaklarında mes vardı galiba. Ya işe gittiği vakitler ya da sabah namazından döndüğü vakitlerdi. Deli bu cübbenin kısa yakasından tutmuştu.

Salihov bu konuşulanların dışında hiçbir şey öğrenemedi. Yolçıvoy'un ne zaman döneceği belli değildi. Bu yüzden karakola döndü. "Sıddık Şerifov topallıyordu, Sıddık Şerifov topallıyordu... Muhammedrızaev'in abisi de topallıyormuş, diye düşündü. Binbaşı Sancar Sahilov "Cihangir sabah Şerifov'un yakasına yapışmış... Onlar Daydidere'ye neden gitmişler? Muhammedrızaev'in ayak izlerini biliyoruz. Ya Şerifov? Ata yurdunu terk etmiş. Otuz yıldan fazla gurbette yaşamış. Niçin gitmişti? Niçin dönmüş? Bu öfkelerinin merhamete dönüştüğü gerçek mi? Belki de onu zorla götürmüşlerdir. Yolçıvoy... Yolda doğduğu için mi böyle ad koyulmuş? Hangi yolda doğdu? Ata yurduna ne niyetle döndü? İşlerimiz çok mu ilginç? Bazen babanızı bile tanımıyoruz. Bazen de gönlünüzün kapılarını ardına kadar açarız. Bunlar zor günlerde vatanlarını terk ettiler. Halk burada otuz yıl boyunca kıtlık çekti. İnsanlar kıtlıktan şişerek öldüler. Mezarlara ölüler sığmadı. Halk savaş gördü. Dev gibi gençler kırıldı. Burada bir somun kara ekmek için gece gündüz çalıştılar. Halkın sofrasında ekmek, kazanında et peydah olduğu bir vakitte bunlar geldiler. Kendilerine yetecek kadar mal mülkle döndüler. Kendi vatanlarına kendi halklarının bağına döndüler. Onlar yabancı değil fakat bu sofradaki ekmekte hakları var mı? Şimdi kendilerini cömert gösterip mahalleye yemek dağıtma hakları var mı? Hiç olmazsa akli başında olan birtanesi halkın önünde diz çöküp özür diledi mi? Hayır, işte bunlardan birini vurdular. Ben onun katilini bulmalıyım. Bulurum da. Mağdur olan kim olursa olsun suçluyu bulmak

görevim. Ama... Katil de ya benim gibi düşünmüşse? Muhammedrızayev'i sorguladığımda o bana bu soruyu sorarsa? Ne cevap vereceğim? Aklayacak mıyım? Bunlar kandırılmış, gurbette acılar çektiler mi, diyeceğim. Getirdikleri mallara bakılırsa hiç acı çekmişe benzemiyorlar. Bunların arasında fakir görmedim, derse ne yapacağım?" Salihov yol boyunca bu şekilde kendisiyle tartıştı.

Yurt dışına giden Özbekler dönmeye başladığında Ramazanov ile de tartışmıştı. O zaman Ramazanov "Onları vatan sevgisi geri getiriyor. Onlar vatanını satmadı. Rahatları için ülkeden gittiler. Tarihte böyle olaylar çok olmuş. Bütün halk göç etmişti. Şehirleri köyleri boşaltıp göçmüşler. Biz onları hain olarak görmüyoruz ya." demişti, o zaman Salihov onun fikrine katılmıştı. Ancak aklında ilk uyanan ilk fikir bugünkü fikri gibi arada bir ortaya çıkardı.

Ertesi gün planlanan saatte Cihangir'i de sorguya çağırttı. Onun amacı Yolçıvoy ile Cihangir'i buluşturmak. Ama Yolçıvoy gecikti. Salihov gardiyana "Yolçıvoy Şerifov gelir gelmez bana haber ver." diyip sorguya başladı.

— Buradaki yaşantınızdan şikâyetiniz yok mu, dedi Salihov Serinkanlı oturan Cihangir'e gizlice dik bakışla.

— Yaşantım... Cihangir hüzünle gülümsedi. Geçmişle kıyaslarsam muhteşem yaşıyorum. En azından ayaklarımı uzatıp yatacak yerim var. Şimdi aklınız başınıza gelmişe benziyor. Eskiden yeri düşünmeden getirip tıkdınız. İki kişilik odalarda yirmi kişi yataydık. Gıkımız çıkmazdı. Şimdi hapishanelerinizde hevesle yatmaya değer. Benim şikâyetim yok, ama bir ricam var.

— Söyleyin.

— Devir değişti diyorsunuz ya? Eğer bu doğruysa ricamı yerine getirin. Sabitov denilen bir biçareyi sızlatarak hapsedmişsiniz. Çocuklarını gömmesine bile izin vermemişsiniz. Sabitov'u biliyor musunuz, karısını kesmiş?

— Evet duydum. Söyleyin.

— İşte o adamın idam cezasına çarptırılmasına, ne yapıp ne edip yardım edin.

Salihov bu sözleri duyunca şaşırdı. Cihangir'in alnında onun gizli bir maksadı yazılmış gibi sert baktı.

— Niçin dedi o Cihangir'den gözlerini ayırmadan.

Cihangir de ona dik baktı. Sonra Salihov bu gözlerde hile olmadığına inandı. Cihangir'in gözlerinde hile değil masumluk vardı.

— Ona merhamet edin, dedi Cihangir. Artık onun sesinde cesaret yoktu. Artık o, ezilmiş horlanmış bir adamın sesiyle konuşuyordu. Hayatta kalırsa hor bir şekilde ölür. İdam ederseniz biçarenin canını azaptan kurtarırsınız.

— Buna biz değil mahkeme karar verecek biliyorsunuz?

Salihov üzüntüyle söylenen bu ricaya bu şekilde soğukkanlılıkla cevap verdi. O Cihangir'in üzüntüsünü sindiremiyordu. Onun kalbinde böyle derde şefkate merhamete yer yoktu. Cihagir'in derdine ortak olmak için yardım edemese de hiç olmazsa umutlu bir cevap vermek için o biçare babanın üzüntüsünü hissetmeliydi. Bu üzüntüyü Cihangir gibi hissetmek için ise bir evladın ayrılığında otuz yıl yanmalıydı. Kısacası Salihov'un başına böyle belalar gelmemişt, dolayısıyla onu gamsızlıkla suçlamak doğru olmaz.

Cihangir Salihov'a bakıp onun soğukkanlı cevabına şaşırmadı. Savcıların daha kötülerini görmüş, bundan daha kötü sözlerini duymuştu. Hayır, ses tonuna şaşırmadı. Onun hayret ettiği şey başka şeydi "Allah insanoğlunu birbirine karşı merhametle ve şefkatle yaratmış, nerde kaldı bu merhamet ve şefkat?" Cihangir karşısındaki adama bu soran gözlerle baktı.

—Evet. Biliyorum, dedi sonunda. Şimdi onun sesindeki ezilmiş ton geçmişti. Şimdi o esefle konuşuyordu. Yazık iyi zamanlar geçip gitmiş ha? Üç kişi¹⁸⁰ “evet” derse mesele hallolur, zaman kötü olmuş müdür.

Salihov bu sözlerin kinaye mi yoksa gerçek mi olduğunu ayırt edemeyip şaşırdı. O bir şeye daha şaşıırıyordu. “Düne kadar kendine son kurşunu istemekte olan bir adam bugün başka biri için de yalvarıyordu. Bu merhamet mi? Sabitov’u azaptan kurtarın, dedi. Ya kendi, kendi neden kurtulmak istiyor? Salihov bu soruya Cihangir’in gözlerinde cevap aradı. Bu masum gözlerde şimdi hiçbir mana yoktu. İnsan nesli vesveseye kapılınca gözlerinden mana kaçırdı. Bu insana ne oldu?” Salihov düşüncelerini toplayıp konuya girdi:

— Muhammedrıızayev abiniz topallıyor muydu, diye sorguya başladı

— Benim abim yok, dedi Cihangir pervasız bir ahenkle.

—Yurtdışına giden abinizden bahsediyorum. Alemgir miydi? Daha net olmak gerekirse baba bir anne ayrı abiniz.

—Yedi ceddimde topal yoktu.

— Şerifov da mı topallamıyordu?

— Onu tanımıyorum. Yürürken görmediğimi söylemişim ya.

— Muhammedrıızayev sizi Şerifov’un evinin önünde görmüşler. Sabah erken saatte Şerifov’un yakasından yapışmışsınız. Aranızda ne geçmişti?

— Casuslarınız söylemedi mi, uydurma konusunda ustalar ya?

— Onlar casus olsalardı, konuştuklarınızı ne yapıp edip duyarlardı. Onlar mahallenin gençleri, sizi tanıyorlarmış.

¹⁸⁰ Troyka mahkemesilerindeki hâkimlere gönderme yapılmaktadır.

— Bu dünyada kim çok? Diline gücü yetmeyen insan çok. Dil kemiksiz, kontrol edilemez. İsteddiği zaman diştten atlayabiliyor. Müdür, her lafı benim önüme çıkarmayın. Ben sözünden dönmeyen biriyim. Zamanınız azalıyor. Eğer davayı daha hızlı yarım yamalak halletmezseniz, halinize maymunlar bile ağlar. Sonra bana bu kadar kibar davranmayacaksınız. Tehdit edeceksiniz, söveceksiniz, döveceksiniz. O zaman ben de elbesimin tersini giyip “Ben öldürmedim, katil üçüncü ayak izinin sahibi.” diye inat edeceğim. Sonra siz beni daha sert dövmeye başlayacaksınız. Kollarımı bükersiniz, parmaklarıma çekiçle vurursunuz, burnumun ucunda sigara söndürürsünüz, tırnaklarımin ucuna iğne batırırsınız ama ben sözümünden dönmeyecek bir insanım. Yine de “Öldürmedim.” diye ısrar edeceğim. Evet, müdür işin bu tarafını hesaba katmıyorsunuz. Suçu üstlenmişken bundan faydalanın.

— Sizin gibi bilge bir muallim eksikti. Bana kim akıl verecek, diye kafam karıştı. Teşekkürler. Bakın huyumuz aynıymış. Ben de sözümünden dönen birisi değilim, tamam cayın. Sizi aniden öttürecek deliller var. Kırkbelliler Alemgir’i unutmamış. Bunun dışında Sergey Komlev var.

Başını eğip oturmakta olan Cihangir, birden müfettişe baktı. Dünden beri Sergey’i hatırlaması sebepsiz değilmiş. Bunlar onun da peşine düşmüşler öyle mi? Onu karıştırmayın, onun bu işle alakası yok.

— Şerifov abiniz mi?

Cihangir, saldıran yılan sokmuş gibi hızla sıçradı. Salihov’a dik dik baktı. Hemen konuşamadı.

— Siz lafı eveleyip gevelemiyin müdür. Ben onu tanımıyorum. Abim yok. 1922’de dağ geçitinde kar altında kalarak öldü.

Salihov tahminlerinin doğru olduğunu anladı.

—Tamam. Sakin olun ben şüphemi söyledim. Bu kadar sinirlenmeyin, dedi o sakince.

Telefon çaldı. Nöbetçi Yolçıvoy Şerifov’un geldiğini haber verdi.

— Yolçıvoy Şerifov mu? İçeri gelsin, dedi. Salihov bilerek sesini yükselterek.

Yolçıvoy ismini duyan Cihangir'in tedirginliği arttı.

— Müdür, bugün başka cevap vermeyeceğim. Koğuşa gönderin. Allah sizi korusun, mümkünse hücrede yalnız kalayım.

— Bir düşünelim, belki sizden yazı alarak şartlı, serbest bırakırız.

— Niçin? Düşünerek hareket edin müdür.

— Suçunuz ispatlanamıyor, sizi uzun süre tutamayız. Şimdi sizi biriyle yüzleştireceğiz.

— Gerek yok, istemiyorum.

— İsteğinle ilgilenmiyoruz. Şu köşeye git, otur.

Odaya iki kişi girip Cihangir'in yanına oturduktan sonra kapıda Yolçıvoy görüldü.

— Bu adamlara iyice bakın. Herhangi birini tanıyor musunuz, dedi Salihov.

Yolçıvoy oturanlara bir an baktı, Cihangir'i gösterdi.

— Bu adamı bir iki kez gördüm. Bize geldiler.

— Kendileri mi geldi, yoksa misafirliğe mi çağırdınız?

— Kendileri gelmişti. Babam rahmetli ile kapıda konuşmuşlardı, içeri girmemişti.

— Aralarında hiç tartışma olmamış mı?

— Fark etmedim.

— Bu kişi gidince babanızın morali bozuldu mu?

Yolçıvoy düşündü. O hatırlamak için kafasını yormadı. Aksine babasının telaşını, annesine bir şeyler fısıldadığını, annesinin duyduklarından az kalsın bayılacağını, bilincini kaybedecek gibi olduğunu, söyleyip söylememeyi bilemeyip biraz düşündü. Sonunda bir karara varıp cevap verdi:

— Hayır, morali bozulmamıştı.

— Siz ya da anneniz, Alemgir Muhammedrızayev'i tanıyor muydunuz?

Yolçıvoy'un rengi değişti. Beti benzi attı. Sanki Cihangir'e küçük çocuk gibi ümitle baktı. Salihov bir soruya cevap bulmuş gibiydi. Bu büyük baş, keskin bakış, çıkıntılı yanak, kalın dudak, dolu gövde, ses, evet ses de Cihangir'i andırıyordu. Salihov o anda Cihangir'e baktı. Cihangir, Salihov'un bir şeyleri bulduğunu fark etmiş gibi başını eğdi.

Salihov:

— Alemgir Muhammedrızayev'i duydunuz mu, diye sorusunu tekrarladı.

— Hayır, dedi Yolçıvoy tereddütle.

— Babanız doğuştan mı toplallıyordu. Yoksa yaralandığı için mi ya da ayağı kırıldığı için mi topallıyordu?

— Babam doğuştan topalmış.

— Siz Kaşgar yolunda mı doğmuşsunuz?

— Evet

— Ya çocuklarınız?

— Hepsi Kaşgar'da doğdu.

— Kaç çocuğunuz var?

— Üç oğlum bir kızım.

— İsimleri ne?

—En büyüğü Cihangir, ikincisi Zayir, üçüncüsü...

Üçüncüsünün ismi Cihangir'in kulağına girmedi. Göğsünü bir şey daralttı, boğazı düğümlendi. Gözünün önü karardı. Uzaklardan acayip sesler duydu. Sonra gökyüzüyle yerin birleştiği yerde şişman bir çocuk göründü. Küçük çocuk, sırt üstü yattığı uçsuz bucaksız lale bahçesinden koşarak geldi. Kendisini Cihangir'in kucağına attı.

7. HIRSIZ

Yüzbaşı Remziddin Ramazanov için Cihangir'in ilk hapsedilişinden sonraki hayatı belirsiz; çünkü Cihagir'in başından geçen olaylar soruşturma belgelerine eklenmemiş. Bu bölümde işte bu olaylar kaleme alınacak.

Cihangir lale bahçesinde tombul bir çocuğu kucakladığını net hatırlıyordu. Acayip sesleri de hatırlıyordu. “Ya sonra ne olmuştu? Sesler kesilmişti. Lale bahçesi, ateşe dönüşmüştü. Yeryüzü cayır cayır yanmıştı. Yangın, nedense Cihangire tesir etmemişti? Sadece dumanından boğulmuştu. Ağır ağır nefes alıyordu. Sonra sırtı köz basılmış gibi acımişti. Sonra hepsi geçmişti. Başka bir şey hatırlayamıyordu. Ne kadar zamandır yattığını bilmiyordu.” Uzaktan duyulan sesler bilincini yerine getirmişti. Gözünü açmaya korkuyordu, gözünü açtığında Yolçıvoy'u görmekten korkuyordu.

Yolçıvoy'u ilk gördüğünde yüreği cız etmişti. Muhterem okuyucular hatırlıyorsa “Binbaşı Salihov, Yolçıvoy'un görünüşünde Cihangir'e has özellikleri hissetmişti.” Cihangir ise Sıddık Hoca'nın mahalleye yemek dağıttığı gün hizmet eden Yolçıvoy'u gördüğünde, onda Hatice'nin izlerini fark etmişti. Uzun kirpikler, küçük burun, sol yüzünde gamze, birleşen kaşlar görmüştü. Hatta o anda yemek yediği eli havada

kalmıştı. Ortağı “Buyurmaz mısınız” dediğinde böyle dalgın bir şekilde ne kadar süre oturduğunu kendisi de bilmiyordu.

— Bu genç kim? Tanıyor musun, diye ortağına sordu:

— Sıddık Hoca’nın oğlu olmalı, onun yanında görüyordum.

Yemeğe gelirlerken kapı önünde Sıddıkcın Hoca yoktu, çıkarken onu gördüler. Allah Allah! Cihangir’in otuz üç yıldır beklediği kavuşma günü, bugün müydü? Otuz üç yıl Allah’a yalvarıp ağabeyi ile buluşturmasını dilediğinde “Buluşma anında vücudunun buz kesmesini, ayaklarının dermanının kalmamasını, dilinin tutulmasını mı dilememişti?”

Ne olmuştu ona? Niçin ayakları tir tir titriyordu, niçin gözünün önü kararıyordu, daima yanan akıl mumunun alevi niçin zayıflıyordu? Ya kalbi? Durmuş gibiydi.” Ortağı bileğinden tutup “Bir yerin mi arıyor hafız?” demeseydi orada kesin yıkılıp kalırdı.

O ân abi kardeş göz göze gelmişti. Bir çift göze –bu günü otuz yıl bekleyen gözlere- aniden perde inmişti. Diğer bir çift göz ise –bu karşılaşmayı hiç istemeyen göz- köz gibi yanmıştı. Ama yanma uzun sürmemişti. Yanmış ve sönmüştü. Çünkü o gözün sahibinin yüreği, can bağlarının kopacağına kaçınılmaz olduğunu hissetmişti. Ata yurduna gelene kadar “Ecel tecelli etmesin.” diye endişeliydi. O anda endişesi gerçek olmuştu. O kendini bir kaplan kafesine hapsolmuş çaresiz bir adam gibi hissetmişti. Kaplanının karnı tok muydu, onu ne zaman yiyecekti? İşte bu belli değildi.

Cihangir, Yolçıvoy’u tekrar görmek için bir kez daha yol gözlemişti. Görmüştü de. Ama ona yaklaşmaya, onunla konuşmaya cesaret edememişti. Kalbinin derinliklerine gizlenmiş bir ses “İşte bu senin oğlun.” diyordu. Ağabeyi ilk görüşmelerinde kötü haberi vermişti. Cihangir, Binbaşı’nın huzurunda gerçekleşen bu buluşmaya kadar iki ateş arasındaydı. Yolçıvoy’un çocuklarının adlarını söylediği o ana kadar “Bu senin oğlun.” diye fısıldayan o gizli ses birden bire “İşte bu senin oğlun.” diye bağıarak aklını başından almıştı.

Şimdi gözlerini açsa tekrar Yolçıvoy'u görecekti. Gizli bir ses duyuldu. Hayır, gizli bir ses değil aslında kendi bağırıyordu. "Oğlum, canım oğlum. Otuz üç yıl seni rüyalarımda, hayallerimde bağırma basarak yaşadım. Gel artık gerçekten de bağırma basayım." diyecekti. "Ya O? O Ne diyecekti? Hemen inanacak mıydı, inanmayacak mıydı? O zaman niçin oğluna Cihangir diye isim koymuştu? Belkide Hatice bu ismi - kocasının hatırası diye- koymuştur. Hatice beni öldü sanıyordu. Ama niçin Yolçıvoy, Sıddık Hoca'ya baba diyordu? Bakıp büyüttüğü için mi? O zaman abim niçin gizledi bunu?" Cihangir bu sorulara hemen cevap almak için şak diye gözlerini açmıştı. Bembeyaz tavan, bulutlu gökyüzü gibi görüldüğü için şaşırmıştı. Gözlerini kapatıp tekrar açmıştı. Aklı biraz daha netleşmişti. Savcının odasında oturuyordu, burada ise yatıyordu. Ellerini, ayaklarını kontrol edemiyordu. Kıpırdat, deseler kıpırdatamıyordu. Seslere kulak verdiğinde sesler uzaktan değil, yakından geliyordu. Birileri alçak sesle konuşuyordu. Konuş deseler ağzı açılmıyordu. Dudakları kuruyup birbirine yapışmış gibiydi.

— Gözünü açtı galiba?

Cihangir sesin geldiği tarafa bakmak istedi, başını çeviremedi.

— Dudaklarını ıslatmalıyız.

Dudağına su damlamış gibi oldu, dudaklarını yaladı. Sanki biri ona buz gibi pınar suyu tutmuş gibiydi, susamıştı. Yutkunarak gözlerini yumup huzurla içmeye başladı. İçerice bir kova suyu bitirmişti. İkincisini de... Suyun nereye gittiğini bilmiyordu. Durmadan içiyordu.

Suya kanınca etrafa baktı. Kırkbel'de bahçesinin ortasında duruyordu. Her taraf bembeyaz kar, babası bahçenin kenarında -cenazesini bulduğu yerde- yalın ayak duruyordu. "Baba üşütürsünüz." dediğinde babası duymamıştı. Cihangir ona yaklaşmak istediğinde kar taneleri fırıl fırıl tozup onu uçurmuştu. Cihangir uça uça yorulmuştu, başka memleketlere gitmişti galiba. Burnuna başka bir hava çarpınca gönlü huzursuz olmuştu. Az önce iki kova pınar suyu içmişti. İçtiği anda da içi yanmamıştı. Şimdi yine susuzluk çekiyordu. Gayri ihtiyari su diye fısıldamıştı. Yüzüne tekrar su damlamıştı, tekrar kovadan su içti. Aniden kovayı düşürdü, ürperdi.

Bu ürperme esnasında gözlerini açtı. Loş bir perdenin arkasında beyaz bir tavan, beyaz tavanın bir kısmını kapatan yamukburunlu, tanımadığı bir yüz gördü.

— Hey, nerelerdesin babalık gözünü aç? Bu yürekle mi babalığım diye dolaşıyorsun, dedi.

Yamuk burunlu bir yüz gülümsedi. İşte bu yüz, bu yamuk burnu taşımaktan başka bir işe yaramazdı. Ölümün eşiğinden dönen Cihangir, gözünü açıp bu tuhaf yaratığı görünce huzursuz olmuştu. İyi ki bu yamuk burun sadece öylesine sırtımayıp gülümsemişti. Onun böyle sırtıttığını gören yüzlerce insan; kim bilir kaç gün kaç gece ne uyuyabilir ne de yemek yiyebilirdi? Bunu ancak Allah bilir.

— Babalık, kurtulduktan sonra iyice eridiniz. Cehennemin ağzından çekip aldım sizi.

— Yanlış yapmışsınız.

Cihangir'in ağzından zar zor çıkan bu sözü duyan yamuk burunlu adam ona tuhaf baktı.

— İnsanoğluna iyilik yaramaz, dedi mırıldanarak. Cehennemin ağzından aldım diyorum “Yanlış yapmışsın.” diyor. Neyse babalık teşekkür etmesen de olur. Ama eğer ölecekse burada ölme. Başka yere git ya da bu kafeste ölmeyi istersen ben çıktıktan sonra rahat rahat can ver, dedi. O diğer tarafa doğru uzunca bir ıslık çaldı:

— Öbür taraftakilere bizden selam söyleyin. Çakalın işleri iyi, yakın zamanda buralara gelmez beklemeyin dersin. Çakal, bu benim adım. “Şakasım” derseniz köpek bile tanımaz. Çakal derseniz hepsinin ağzı açık kalır. Dünya henüz Çakal gibi hırsız görmedi.

— Hırsız mısınız, diye sordu Cihangir.

— Hırsızım, babalık. Hem de kralıyım, bunu gizlemem. Yapabiliyorlarsa yakalayıp hapse atsınlar. Bir lanetle karşılaşmasaydım. Yakalanmazdım, hapse atılmazdım. Çin'den gelen birinin peşine düşmüştüm. Parasının, altınının kokusunu almıştım.

— Kim, Cihangir’in nefesi kesildi. Gözü daha da açıldı.

— Kimliğini bilmiyorum babalık. Evi Akdoppi mahallesinde. Tanıdığın var mı oralarda?

— Hayır.

— Kısacası, fırsatını bulup peşine düştüm. Plana göre evde sadece delikanlı kalmalıydı. Ama o delikanlı değil tam bir küçük azrailmiş. Gece yarısı evi soyup çıkarken karşımda duruyordu. Ben bir kafa atıp bunun gibilerin hakkından gelirdim. Tam kafa atacağım esnada kolumu tutup çevirdi, bir çığlık attı. Bir taraftan elimi döndürürken ayağı çeneme nasıl çarptı şaşırdım. Bir nefeste pert etti. Dövmesine dövdü, ancak ötekilere “Hiçbir şey almadı.” dedi bu durum benim suçumu hafifletir. Fazla yatmam. Lakin hiçbir şey almadı diyerek kendileri de kurtuldu. Altın ve “paralar” bunların dosyasına eklenseydi, hayatı karardı. Olan oldu, biten bitti. Sonuç olarak çenem kırıldı. Halime şükrediyorum. Hükümetimiz adil de önce ıslah eder sonra hapse atar. Sen ölsen de olur. Ama seni ıslah ederler. Çünkü seni vurmaları gerek. Kendi kendine ölürsen kimi vururlar? Neden hapse girdiğini duydum babalık. Gideceğin yer belli, ama üzülme. Bir başa bir kurşun... Başka bir şeye gerek yok. Benim için de vardır bir mermi. Şimdi yoksa da fabrikada özellikle Çakal için hiç görülmemiş bir kurşun yapıliyordur. O taraflarda da buluşur muyuz, diye sırttı.

Cihangir onun yüzünü, sararmış büyük dişlerini görünce gözlerini kapattı. “Bu Çakal değil, şeytanın oğlu ya da kuzeni.” diye düşündü. Cehennemin ağzından çektim, diyor ama belki de ben şu an cehennemin içindeyim. Bu yaratık, yakında ocağın altına ateş yakmaya başlar. Herhalde bu insanoğlu değil. Kelime-i Şehadet getireyim “La ilahe illallahu” diye Cihangir gözünü açtığında Çakal yoktu. Hımm sayıklamışım. La ilahe illallah... Sayıklamamışım.”

— Babalık sizin canınız bana emanet. Çorbanın suyundan ayırmıştım. İçmeniz gerek. Hadi, Sarı yardım et.

Sarı, dediği kumral kişi, Cihangir’e doğru eğilip elini yastığın altına soktu, gövdesini biraz kaldırdı. Çakal alüminyum bardaktaki çorbayı onun dudaklarına koydu. Cihangir istemese de zorla içirdi.

— Hükümeti incitmeyin babalık. Açlıktan ölürseniz size ayrılmış olan mermiyi ne yapacaklar, diye sırttı. Bu onun şakasıydı, yine sırtıyordu.

Çorbayı içince ölü Cihangir’in vücuduna can gelmişti,diline de. Dili, ona itaate başladı:

— Çakal, ortağın da hırsız mı, diye sordu Cihangir.

— Şey, hayır. Bu halamın oğlundan hırsız olmaz. Kendisi de bilim adamı gibi bir şey. Komşusunun kızına göz koymuş. Çenesini kırmak lazım bunun gibilerin. Daha gideceği yerde ona gösterirler. Yaptığının cezasını çeker. Hırsızlık günah değil, ahlaksızlık günah. Ne dersin babalık?

— Doğru, hırsızlığı severim.

— Ağzınıza sağlık babalık? Konuşun, Çakal’ı daha önceden duydunuz mu?

— Hayır, Siz... Burgut’u duydunuz mu?

— Burgut mu? Hayır, duymadım. Yoksa siz misiniz?

— Hayır. Ben nefret ederim hırsızlıktan.

— Babalık, anlamadım. Sever misin, nefret mi edersin?

— Bir hırsız seviyorum ama hırsızlıktan nefret ediyorum. Burgut bana iyilik etmiştir, beni ölümden kurtarmıştır.

— Bana benziyormuş ha?

— Hayır, siz hata ettiniz.

— Babalık dediklerin birbirini tutmuyor, başını bir yere mi vurdunuz? Sözleriniz saçma sapan.

Cihangir ona cevap vermedi, gözlerini yavaşça kapattı. O birkaç söz söylemekle yorulmuş, konuşacak hali kalmamıştı. Hali olsa bile Çakal’a açıklama yapmazdı. Onun Burgut ile karşılaştığını, Burgut’un onu ölümden nasıl kurtardığını yalnız bu iki kişi ve Allah biliyordu. Cihangir bunu kimseye anlatmamıştı. Bu yamuk burunluya da anlatmaya niyeti yoktu.

O uyudu mu yoksa yine bilincini mi kaybetti farkına varamadı. Lale bahçesi de kar basmış avlu da kalın buzlar da buzdan mezara konulmuş Zakir Hoca da birbirine karıştı. Sanki başının içine başıboş bir rüzgâr esmiş, hafızasını darmaduman etmişti. Rüzgâr durunca Burgut göründü. O, çok net bir şekilde görünüyordu. Avrupaî kıyafetler giymiş, boynunda papyon, başında zarif şapka, yepyeni takım elbise, beyaz gömleğinin rengi atmamış. Bu kıyafetler kırlangıç bıyıklı, kara kaşlı, kara gözlü, fit genç adama özel dikilmiş gibi, üstüne tam oturmuştu. Burgut, 1933 yılının yazında ona bu görüntüsüyle rastlamıştı. Cihangir hapisten çıkar çıkmaz “Ah, güneş!” diye haykırmayı ümit etmişti. Bahta karşı onu gecenin karanlığında serbest bırakmışlardı. Çılgılığı içinde kalmıştı. Bunu kötü bir şey olarak yorumlamıştı. Soğuk ülkeye bir vagonda gelmişti. Buraya gelmek kolaymış, geri dönmek ise eziyetmiş. O tren değiştirmekten çok yorulmuştu. Basiretsizlik edip alnına yazı yazdırarak kendine zarar vermişti. İstasyonlarda da trenlerde de insanlar ondan çekinip cüzamlıymış gibi kendilerini kenara çekerlerdi. Hapishanede verilen sert ekmek bitmek üzereyken o an sıcak ülkenin sıcak nefesi hissedilmiyordu. Gündüzleri vücut biraz rahatlar ama geceleri buz üstünde yatmış gibi olur insan. Ülkede kıtlığın hüküm sürdüğünü de bu yolda öğrenmişti. Açlıktan şişip sokaklarda ölenleri görmüştü. İnsaf edenler cesetlerin üzerlerini kâğıt ya da bezle örtmüşlerdi. Ama çoğunlukla cesetlerin üzerleri açık kalmış, onları toplayacak adam ve tabut yetmiyordu. Bu korkunç manzaraları gören Cihangir’in gönlüne “Memleketimde de aynı manzara mı var?” korkusu çökmüştü. Bir gün için verilen ekmekle iki gün geçirdiği takatten düşmüştü. Bir istasyonda tren uzunca bir vakit gelmedi. Cihangir bohçasını kucaklamış, duvara yaslanıp oturduğu sırada karşısında temiz giyimli, elinde yeni deri evrak çantası tutan genç bir adam göründü:

— Salamünaleyküm, dedi.

Uzun zamandır duymadığı için neredeyse unuttuğu bu söz kulağına çok yabancı gelmişti. Cihangir “İlk gördüğüm Özbek’i kucaklayacağım.” diye hayal ederdi. Selamı duydu ve aklı uçmuştu. Ne yapacağını bilmiyordu. Hatta karşılık vermeyi unutmuştu.

— Gördüğüm kadarıyla hemşeriye benziyoruz, nerelisiniz?

— Kırkbel’denim, dedi Cihangir. Sonra “Kırkbel’i bilir mi bu?” diye düşündü.

— Eve mi?

— Evet.

— Birlikte gidecekmişiz. Ben buraya devlet göreviyle geldim. Siz nereden böyle?

— Hapisten dönüyorum, diyip Cihangir yerinden kalktı. Genç adamın gözlerinin içine baktı. Genç adamın gözleri fıldır fıldırdı.

— İsmim Burgut, sizinki ne?

— Ben Cihangir. Siz devlet memuruysanız ben de kendi halinde bir çiftçi çocuğuyum. Sizin dilinizle ben bir unsurum. Benimle birlikte yolculuk yapabilecek misiniz?

— Siz de ben de burada gurbetteyiz. Siyasete girmeyin. Eğer zahmet olmazsa bana yardım edin. Tren epey bir vakit gelmeyecekmiş. O zamana kadar bir yere gidip gelelim.

Cihangir “Fark etmez sonuçta boş boş oturuyorum.” diye onun peşine takıldı. Burgut küçük şehri herhalde iyi biliyordu. Dolambaçlı yollarda hızlı hızlı yürüyordu, aşıktan takati kalmayan Cihangir ona zor yetişiyordu. Yürüye yürüye üç katlı binaya gelmişlerdi. Burgut durdu, etrafına baktı hızla kendini kaldırma attı. Cihangir onu takip etti, üçüncü kata çıktılar. Burgut deri kaplı kapıyı çaldı. Çok geçmeden kapı

açıldı, etli bir yüz görüldü. Ev sahibi kimin geldiğini anlamadan Burgut kapıyı bütün gücüyle itip içeri girdi. Kısa boylu kel ev sahibi koridorda heykel gibi donakaldı.

— Yoldaş Tazidullin, iyi misiniz? İşte ricanızı kırmadık, geldik. Biraz beklettiğimiz için özür dilerim. Yazınız kötüymüş, adresinizi bulana kadar epey zaman geçti. Çok değil, bir aydır arıyoruz evinizi. Hemşerim hapisten çıkmış, eve dönüyordu “Hadi gidelim değerli bir arkadaşım var, pilav hazırlamış bekliyor.” dedim. Pilav hazır mı yoldaş Tazidullin, içeri girelim mi?

Burgut böyle diyip ona yaklaştı, Tazidullin denilen kişi bir adım geri çekilerek dile geldi:

— Gelin, gelin pilav hazır dedi, o kekeleyerek.

— Hadi hemşerim içeri gir, çekinme. Yoldaş Tazidullin bizim adamımız.

— Gazidullin, diye kendini tanıttı ev sahibi.

Cihangir içeri girdi. Ev biraz dağınıktı. Gazidullin ya dün misafir ağırlamış ya da yiyip içip temizlemeye üşenip tabağı çanağı toplamamıştı.

Burgut gidip divana oturdu, bacak bacak üstüne attı:

— Hemşerim gelin oturun, dedi Cihangir’e. Sonra ev sahibine baktı. Tazudullin, size kim devlet adamı der? Bu da hayat mı, insan mı yaşıyor bu evde hayvan mı? Çabuk ortalığı toparlayın. Sonra karnınızı doyurun, vaktimiz kısıtlı; çabuk olun.

Ev sahibi kendisinden beklenmedik bir çeviklikle hareket edip yuvarlak masanın üstünü hemen temizledi. Sonra ekmek, sosis, peynir koydu.

— Sosis domuz etinden mi, diye sordu Burgut.

— Estağfurullah ben de müslümanım ya. Domuz eti yok burada. Lütfen buyurunuz.

— Gördün mü hemşerim devlet adamı çok edepli oluyor.

Cihangir aç olsa da masadakilerden azar azar yedi. O, Burgut'un hareketlerinden nahos bir şey olduğunu hissediyordu. Bu misafirliğin dostane buluşmanın neticesi olmadığını çok geçmeden anlamıştı. Burgut, Cihangir'in keskin zekâsının çok şey anladığını hissetti. Bunun için aniden misafirliğe son verdi. Geniş havluya ekmek, sosis, peynir sarıp Cihangir'e uzattı.

— Hemşehrim, alın yolda lazım olur. Her durakta lüks restoran yok. Yoldaş Tazidullin'e devlet ekmek, yemek veriyor.

Cihangir küçük bohçayı gönülsüzce alıp çuvalına koydu.

— Şimdi siz beni sokakta bekleyin. Biz yoldaş Tazidullin ile devlet işleri konuşmalıyız.

Cihangir yerinden kalktı, çuvalını alırken Gazidullin'in gözüne baktı. Bir çuval koyun eti gibi duran bu adamın gözlerinde korku ve endişe vardı. Gazidullin başlangıçta Cihangir'i kiralık katil zannetmiş, az kalsın ödö patlayacaktı. Şimdi ise görünüşü korkunç, ama yumuşak huylu bu adamın çıkıp gitmesinden ve Burgut ile yalnız kalacağından korkuyordu. Cihangir bir bakışta bunu hissetti. "Bu çakı gibi züppe, kendisine saygı gösteren kişinin bile canını alabilecek birisine benziyor." diye düşündü Cihangir merdivenden inerken. O, köşeyi dönüp duvara yaslandı, Burgut'u beklemeye başlamıştı. Gazidullin'in penceresini zar zor bulup o tarafa bakmaya başladı. Sanki pencere açılıp ya Burgut ya da ev sahibi fırlatılıp atılacak gibiydi. Bu "devlet memurlarında" nasıl "devlet meselesi" olduğunu Cihangir sezmişti. Burgut, Gaziluddin'i üç ay aramış demek ki aralarında ciddi bir mesele var. Bu iki "devlet adamı" hırsız mı, baskıncı mı, katil mi? Bunları Cihangir bilmiyordu. Burgut fazla geç kalmamıştı, elindeki evrak çantasını şişirerek çıkmıştı. Gülümseyişinden anlaşılan işi halletmişti.

— Devlet işi gibi ağır iş yok dünyada. Aydınlatıcı faaliyetler yapmazsanız olmaz, dedi Cihangir'e yaklaşp.

Cihangir'in gönlündeki hoşnutsuzluğu anlayıp pencereye baktı hareket etmedi.

— Onu... Öldürdünüz mü, dedi Cihangir Burgut’a bakıp. Burgut böyle bir soru beklemiyordu. Cihangir’e hayretle baktı:

— Aklınız başınızda mı hemşerim? Ben cellat değilim, devlet memuruyum.

— Birader, bu devlet işinden kötü kokular geliyor.

— Eee hemşerim saf birine benziyorsun. Hadi gidelim. Burada durmayalım. Burgut Cihangir’in koluna girdi. Bizim işten kötü koku gelmez korkmayın. Ben Burgut’um, leş yiyen kuzgun değilim. Tazudullin’in bana borcu vardı, onu verdi. Yaşlandıkça unuttur olmuş, borcumu istemeye kendim geldim.

— Ya ben? Beni niçin sürüklediniz, onu korkutmak için mi?

— Hemşerim, yaşayan her cana yol arkadaşı gerekir. Her neyse boş boş oturuyordunuz, bahaneyle dünya alemi gördünüz. Karnınızı doyurdunuz.

Cihangir bu sözlerden sıkıldı. Çuvalını açıp küçük bohçayı Burgut’a uzattı.

— Ben harama dayanamam.

— Nesi haram? Domuz eti yoktur bunun içinde.

— Birisinin rızası olmadan alınmış ekmek bana yaramaz.

Burgut Cihangir’e iyice baktı.

— Bolşevik desem siman benzemiyor, dedi o böbürlenerek. Ama sözünde Bolşeviklerin kokusunu alıyorum. Sen gösteriş yapma ahbap, ölen insanları görmedin mi? Hepsi bir parça ekmeğe muhtaç kalıp öldü. Sen çoluk çocuğunun yanına sağ dönmeyi düşün. Cihangir’in bohça uzattığı eli havada kaldı.

— Çantana koy, dursun. Sen yemezsen ben yerim, diyip yürüdü.

Cihangir bohçayı çaresizce çuvalına koydu ve onun peşinden gitti. Burgut önden Cihangir yarım adım gerisinden yürüyorlardı. Dışarıdan gören birisi “makam sahibi bir adam, hizmetkârını peşine takmış gidiyor.” diye düşünürdü.

— Sen Taziduliddin’e üzülyorsun galiba, dedi Burgut Cihangir’e bakmadan. O sadece ekmeğini değil canını da vermeliydi. Canı yanına kâr kaldı. O şimdi sana da bana da dua ediyor. Senden gizleyemem. Ben dürüst bir hırsızım. Bu pislik bana kazık atıp kaçmıştı, Özbek’in ekmeği kaybolmasın, diye aramaya geldim. Bu parayı başka yerde kazanırdım, ama bu sahtekarın yapıtına dayanamadım.

— Hırsızlık günah. Birinin malına göz dikmek günah, dedi Cihangir.

— Neee, diyerek Burgut yine durdu. Hey aklın başında mı? Bu zamanda günah, sevap diye bir şey kaldı mı? Kaç yıl yattığını bilmiyorum, aklın başına gelmemiş. Sen hapiste yatmamışsın, Bolşevikleri okulunda okumuşsun?

— Bolşevikleri bilmem ama İslâm’da hırsızlık günah.

— Ne o, sen Molla mısın? Molla isen alınca niçin bunu yazdırdın?

— Molla değilim. Müslüman çocuğuyum. Yazı... Şeytan yoldan çıkardı. Ne yazdığını biliyor musun?

— Beni ilgilendirmiyor.

— El kısas u minel hak, yazılmıştır. Bu “Kısas Hak’tandır.” demektir.

— Anlaşıldı, demek birisinden intikam alacaksın; ama ahbap senin için çok zor. Şimdi herkes Allahsız olmuş. Bu sözlerini kimse takmaz, bunun için başını ağrıtmaz. Ben kendi kanunuma uyarım. Bolşevik’le de İslâm’la da işim olmaz. Şimdi mescitlerde hayvan beslenilenilecek bir zaman hakim.

— Mescide dil uzatma, diyerek Cihangir onun yakasına yapıştı.

— Çek elini ahmak, dedi Burgut onu elini iterek. Git kendin gözünle gör ahvalı, diyerek yürüdü Burgut.

— Buna müsaade mi ettiniz?

— Bana ne. Ben kendime göre bağımsız bir devletim. Başka devletle işim olmaz. Nikolay mı padişah oldu, Kerensky mi, Lenin mi, Stalin mi, bana fark etmiyor. Bana avlanacak yer olsa yeter. Padişahlar da Bolşevikler de benden haz etmezler. Ben de onları sevmiyorum. Sen padişahlığı seviyorsun. Padişahlık da senin gibileri sever. Şimdi sizin devriniz geçti. Benim devrim geçmez. Senin aklın varsa benim devletime katıl. Benim devlet işleri seni mağdur etmez.

— Hırsızlıktan nefret ederim.

— Evine ulaşana kadar nefret etmeyessin. Ben seni sevdim. Mert adammışsın. Ama benimle tartışma. Sen söz biliyormuşsun, ben de iş biliyorum.

Elbette, gökyüzünde güneşle ay çarpışmadığı gibi bu tesadüfî yol arkadaşlarının huyunda dünya görüşlerinde yakınlık olması mümkün değil.

Cihangir kendinden memnun bir ailede büyüdü. O, evinde biriktirdiği serveti birisinin hakkı diye bilmezdi. Babası da büyük babası da bunları Allah'ın nimeti olarak görürdü, buna şükretmek için fakirlere dağıtırlardı. Zenginlik de fakirlik de Allah'ın sınavıdır. Zenginlik gururdan, fakirlik başkasının hakkına girmekten korunmak için Allah'ın sınavıdır. Onların inancı böyleydi. Onlar birinin yediği ekmeği çekip almamışlar. Aksine yedikleri ekmekten bölüp vermişler. Böyle bir ailede yetişmiş insan, hırsızdan yana olur mu? Burgut ise Allah'ın sınavlarının dikkate alınmadığı bir dönemde büyümüştü. Genç yaşta yetim kalmış adam sen koparmazsan kimse sana vermez, inancındadır. Çalışarak, emeği ile bulup yemek hakkındaki düşünce ona yabancısıdır. Başka bir ifade ile o, hırsızlığı iş olarak görüyordu. Birinin hakkıyla ilgili düşünceyi kendince yorumluyordu. Yani bu dünya herkese ait, dolayısıyla nimetler de herkese aittir. Demek ki herkes gücü yettiği kadar pay koparır bu nimetten. Durum böyleyken toplumda tabakalaşmanın olması tabidir. Onların beklediği tren akşamleyin gelmişti. Burgut, Cihangir'in çantasındaki bohçayı açıp bir şeyler yemişti. Cihangir kendi sert

ekmeğine kanaat etmiş, Burgut ona ısrar etmemişti. Gece vakti Cihangir'in vücuduna bir ağrı girmişti. Cihangir önce bunun açlıktan olduğunu düşünmüştü. Sabaha yakın titreme başlamıştı. İlk başta onu vagon sallıyordu, şimdi onun titremesinden vagon sallanıyormuş gibiydi. Cihangir sıtmadan sayıklıyor muydu, bağılıyor muydu farkında değildi. Alnına değen buz gibi avucu hissedip gözünü açmıştı.

— Halin fenaymış, dedi ona eğilip bakmakta olan Burgut.

Güneş doğmuş, sabah olmuştu. Vagonun içi havasız olduğu için Cihangir nefes almakta zorlanıyordu. Yakınında oturanlar onun titrediğini görüp uzaklaşmışlardı.

— Sıtmaya benziyor, dedi birisi.

— Hayır. Terleme bu, dedi bir başkası.

— Hepimize bulaştırmasaydı, bari belki de vebadır?

— Vebada titrenmez. Veba değil, lakin hastalığının kötü olduğu belli. Rastgele, her yerde yatan avarelere benziyor.

Bu tür sözler vagon boyunca yayılmıştı. Vagon ağası Burgut'a yaklaşarak:

— Kardeş bir sonraki durakta inmeniz daha iyi olacak, bu halde daha fazla yolculuk yapamazsınız, tedavi görmezseniz olmaz.

Burgut, vagonda söylenenlerden haberi olan insanların şefkatsizliğine öfkeliydi. Vagon ağası tedaviden bahsetmeseydi, ona vurmaya hazırdı. "Yol uzun, bu halde ölür." diye düşünüp onun tavsiyesine razı oldu. Tren durunca vagon ağasının yardımı ile Cihangir'i zar zor kaldırıp taşıyarak istasyondaki tek ağacın altına yatırdılar. Zayıf olmasına rağmen Cihangir'in kemikleri ağırdı. İki kişi kan ter içinde kalmıştı. Burgut araba bulup geldiğinde Cihangir mecalsiz bakışıyla, titreyen yaprakları izler vaziyette yatıyordu. "Ömrüm yaprak gibi tutunup kaldı mı?" diye sormuştu kendi kendine. Abimle vuruşmaya gittiğimizde yaprağın kopması zor olmuştu. Canın çıkması zor mu? Evet... Zakir Hoca azap çekerek can vermişti. Zakir Hocanın sonu benim alnımda da

yazılıymış. Yolda perişan halde ölmek için mi buzulların içinde hayatta kalmıştım. Kısas haktır... Demek intikam benim elimden olmayacak. Pişmanlıkla mı gideceğim? Bir hırsızın elinde can verip cenaze namazım kılınmadan, kefenlenmeden mi mezara gireceğim?” Cihangir’in gözünden yaş damlamıştı. O öleceği için üzülüyordu. İntikamını almadan öleceği için perişandı. Cihangir gözünü yumup açtı. Garip az önce ağacın yaprakları yemyeşildi. Şimdi sarıya dönmüştü. İşte birer birer düşmeye başladı yapraklar, yağmur gibi dökülüyordu yapraklar. Bir anda dallar çıplak kaldı. Ağaçlar, ağaca değil gökyüzüne saplanan mızraklara benziyordu. Bağrında sayısız mızrak saplanmış gökyüzü, bu acıya nasıl dayanır? “Ağaç neden kurudu? Kıyamet yakın mı? Camilerde hayvan beslenmeye başladıysa kıyamet başlamıştır. İnsanlar gürültüyle mi koşuyor, mahşere mi acele ediyorlar? Ben ne yapıyorum? Kıyamet başladı, yer sallanıyor. Evet, bu kıyamettir. Herkesin kanı... Kan...”

Sıtma ateşindeki Cihangir’in gözleri açıldı ama hiçbir şey görmüyordu. O, arabaya yatırıldığını hissetmemişti. Arabanın sallantısını bir deprem gibi, bir çift atın nallarının çıkardığı sesi ise insanların ayak sesi zannetmiş, fikren mahşere doğru acele ediyordu. Gurbet bir şehirdeki hastaneye getirildiğini, sekiz gün geçtikten sonra kendine geldiğini, oda arkadaşından öğrenmişti.

— Abiniz, merhametliymiş. Sekiz gün boyunca başınızda pervane oldu, dedi oda arkadaşı Cihangir kendine geldiğinde.

Cihangir “Abim kimmiş?” diye şaşırmıştı pazara giden Burgut dönünce abisinin kim olduğunu anlamıştı. “Allah beni hırsızın eliyle mezara koyacak diye düşünürken hırsızın eliyle canımı geri vermiş ha! Onun elinden ekmek bile almadım, onun vesilesiyle hayatım kurtulmuş. Allah canımı verdiyse demek, intikam benim elimden olacak.” Cihangir “Benim için çok mu yürüdünüz?” demedi Burgut ise “Seni bırakıp gitmeye kıyamadım.” demedi. Burgut memleketine ulaşınca kadar Cihangir’in hastalığından söz açmadı. Son durağa gelince Burgut elini uzatarak.

— O konu kapandı, aramızda sorun yok. Kendine dikkat et hemşerim, diyerek gülümsedi.

— Sizi nerede bulabilirim?

— Borcunu mu ödemek istiyorsun? Bırak, gömülü altınlarım yerinde dursun. İhtiyacım olursa ben seni bulurum. Sen tamamen unut. Konu kapandı değil mi, böyle dedi ve durakta yürüyen insanların arasında kayboldu.

Cihangir bundan sonra onu tekrar görmedi. Burgut ihtiyacım olursa ben seni bulurum, demiş ama bulmamıştı. Cihangir bunun öylesine gönlünü rahatlatmak için söylenen bir söz olduğunu biliyordu. Burgut ihtiyacı olsa da gelmezdi. Çünkü o, sahtekâr ile aynı safta minnete de dayanamazdı. Cihangir sonraları çok hırsız görmüştü ama Burgut gibisiyle karşılaşmamıştı. Burgut unut, demişti. Cihangir onu unutamamıştı. Onu hep hatırlamıştı. Bugün hastanede gözünü açtığı için mi, yoksa Çakal'ın sözleri mi tekrar Burgut'u hatırlatmıştı? Cihangir, o zaman Burgut ile vedalaştıktan sonra şehrin neresinde geceyi geçireceğini bilememiş, kafası karışmıştı. Bu şehirde kucak açıp karşılayacak yakını yoktu. Otellerin ona yer vermeyeceği kesindi. Düşüne düşünce eskiden okuduğu medreseye gitmeyi akıl etti. Sokaklarda eskisi gibi canlılık yoktu, sokaklar hareketsizdi. Kıtık denen kötü kuş bu memleket ve şehrin üstünde de kara kanatlarını açmıştı. Takati kalmamış insanoğlunu, teker teker gagalayıp sokakta bile deviriverirdi. Şehirde ölüm çok ama feryat figan azdı. Ağlamak için karnın tok olması gerek. Kıtık gözdeki yaşı kurutmuş, yüzleri sertleştirmişti. Cihangir medreseye ulaşınca çok şaşırılmıştı. Medresinin kapısına çift kilit vurulmuş, duvarları yıkılmaya başlamıştı. Görünüşe göre burada uzun zamandır kimse yaşamıyordu. Cihangir, sevdiği bir yakınının harap bir şekilde görmüş gibi gözünden yaş gelmişti. En sevdiğiniz kişiyi harap olmuş şekilde görseniz, onu bağrınıza basarsınız, gözlerini silersiniz. Allah'tan merhamet dilersiniz. Sonra onun derdine deva ararsınız. Kaç yüzyıldır ihtişam saçan, binlerce ilim talibine sığınak olan, nice kapalı gözün açılmasına tanıklık eden, nice gönlün sırrını içine çeken bu binayla hiç mi ilgilenilemez; yarasına merhem bulunamazdı? Cihangir üzüntüsünü içine atıp binaya yaklaşmıştı. Elini tuğla duvara koymuş sanki bu çaresiz binanın yüzünü okşuyordu. Tuğla duvardan bir ılık çıkıp onun avucuna değmişti. Sonra bütün bedenine yayılmıştı. Buzullarda donmuş iliklerine, sıcaklık işler gibi olmuştu. O farkında olmadan yüzünü de duvara koymuştu. Burnuna tanıdık bir koku gelmiş, yüreği çarpmıştı. Kulaklarında tanıdık sesler duyuldu.

— Kalp nedir? Göğsün altındaki bir et parçası mı?

— Bu, kalbin birinci anlamı yani bu et oyuklarında ruhun asıl kaynağı olan kara kan bulunur. Bu kalp hayvanlarda hatta ölü insanda da vardır ve onun sahip olduğu hiçbir değer yoktur.

— Molla Cihangir kalbin ikinci anlamını siz söyleyin.

— Gazali hazretleri şöyle söyler “ Gönül Allah’ın kullarına bağışladığı manevi nimet olup onun cismani gönülle alakası vardır. Bu nimet insanın asıl mahiyetidir ki insan bütün ilim ve mağrifete gönül vasıtasıyla erişir ve bütün hitap, azap, sitem ve talepler ona yöneliktir. Ruhani nimet ile cismani yürek arasındaki güçlü bağın gerçek suretini çoğunluk anlayamaz.

— Aferin, Molla Cihangir artık kıssadan hisseyi söyleyin.

— Efendim kıssadan hissesi şudur ki Allah’ın kullarına verdiği ruhani nimeti; şeytana has illetlerden mesala hasetten, kötülükten, ihanetten, nefis bozukluğundan kormak gerekiyor. Korunmazsa cismani gönül bozulur.

— Aferin... Molla Zeyniddin siz söyleyin, can nedir?

Kulağında daha yeni çınlamış sesler nedense bir şeylerden ürkmüş gibi alçalarak tuğla oyuklarına gömüldü? Cihangir oturduğu yerden doğrulup, gökyüzüne baktı. “Bu dergâhın ne günahı var ki kapılarına kilit vurulmuş? İlim öğrencileri mi yok oldu ya da müderrisler mi? Yoksa Burgut’un söyledikleri doğru mu?” Gökyüzü de bina da suskundu. Soruya hiçbir cevap yoktu. Cihangir duvara dayanıp oturdu. Başını ellerini arasına aldı. Kırkbel’e dönüp baba ocağının yerinde virane görseydi, bu kadar üzülmeydi. Kollarını sıvayıp yeniden inşa etmeye girişirdi; ama kapalı gözleri nasıl açacağını, bu mukaddes binanın kapılarını nasıl açacağını, lambayı nasıl yakacağını bilmiyordu. Ruhunun toza gömüldüğü anda omzundan biri tuttu yavaşça. Başını kaldırıp bakınca yanakları çökmüş, gözleri batık bir yaşlıyı gördü.

— Kardeşim iyi misiniz?

Cihangir yerinden kalkıp ona selam verdi. Bu uzun boylu yaşlının siması ona tanıdık geliyordu.

— Kusura bakmayın kardeşim rahatınızı bozdum.

“Hareket etmeden oturduğum için beni ölü zannetmiştir.” diye düşündü Cihangir. Sonra yaşlı adama baktı:

— Evet, kardeşim bakakaldınız.

— Amca’cım sizi birine benzetiyorum. Bu medresede bir müderrisimiz vardı ona Molla Nizameddin derlerdi.

— Molla Nizameddin mi, diyerek yaşlı adam güldü. Ağzını kapattığında üst dişlerinden biri dudağından çıkmıştı.

— Niçin güldünüz, dedi Cihangir şaşkınlıkla.

— Molla Nizameddin artık yok, bekçi Nizam var. O müderris benim, önceden bu binanın içinde ders veriyordum. Şimdi dışında onu koruyorum. Siz burada tahsil mi gördünüz? Tanıyamadım.

— İsmim Cihangir. Kırkbelli Muhammedrıza’nın oğluyum. Kargaşa başlayınca tahsilimi tamamlayıp köyüme döndüm.

— Evet... Molla Cihangir mi? Şuna bakın, tanıyamadım. Hangi rüzgâr attı seni?

— Soğuk memleketlerin rüzgârı attı, hapisten dönüyorum.

—Ya. Allah Allah, bu ne demek şimdi? Sizi neden hapse attılar?

— Efendim bu uzun bir hikâye anlatıp sizi sıkmayayım, iftiraya uğradım.

— Allah korusun iftiradan. Ayıptır sorması yavrum bu alnındaki yazı neyin nesidir?

— Hapiste şeytana uyup yazdırmıştım. Vatan özlemi tuttuğunda aklı gidiyormuş insanın. Öyle bir andan hatıra... Bakın okuyamazsınız, Arap harflerini bilmeyen bir Rus yazdı. Karışık olmuş.

—Allah şeytanın vesvesesinden korusun. Hadi bakalım kalkın, kulübeme gidelim. Bana bir kulübe inşa ettiler, gözüme saray gibi görünüyor. Canı orda saklayalım, yürü oğlum.

Cihangir dikkat etmemişti, kilitli kapının karşısında adam boyundan biraz daha yüksek bir kulübe vardı. Kulübenin tavanına siyah kâğıt çakılmış, kilitli kapıya bakan bir pencere, yan tarafa ise dar küçük bir kapı vardı. Eğilerek içeri girdiler. Pencere tarafında tahtadan yapılmış kerevet, üstüne yorgan döşenmiş. Herhalde müderris - Nizam bekçi- yan tarafına yatıp bu pencereden medreseyi korurdu. Pencerenin hizasında zımparalanmamış tahtadan bir raf varmış. Üstünde beş altı kalın kitap. Bu bekçi Nizam'ın avunduğu geçmişe dair tek oyuncağı olmalı.

— Bu medrese bana ölene kadar verilmiş, diye düşünerek evim barkım olmadı. Medrese kapanınca sokakta kaldım. Burayı depo yaptılar. Nereye gideceğimi bilmediğimden bekçilik verdiler.

— Niçin kapattılar medreseyi?

— İşte oğlum dünyanın işlerinden habersiz misin?

— Az çok haberim var. Hapishaneye girenler anlatırlardı, ama ben çoğuna inanmazdım.

— İnan oğlum, inan. Bir inkılâba başladılar, adı medeniyetmiş. Ben bu inkılâbı görünce aklım gitti. Medeniyeti buysa vahşiliği kim bilir, nasıldır? Ayırt edemiyorum. İlk başta camileri yıkmaya başladılar. Eee Allah'ın evinin ne suçu varmış? Sonra Allah onların gönlünebiraz insaf verdi galiba yıkmak yerine çeşitli kurumlara verdiler. Depo yapsalar yine iyiydi. Yahudi ayakkabıcılara atölye olarak verdiler buna yanarım. Konuşsam faydası yok, sussam gönül razı değil. Hadi lütfen buyur oğlum otur.

Cihangir kulübenin sağ tarafına serilmiş ince yorgana oturdu:

— Cahiller rahatta, bilginler horluk içinde öyle mi? Toplumda böyle erdemli adamlara hiç mi ihtiyaç kalmamış. Bilim, diyanet, insaf ve vicdana ne olmuş?

— Öğrencilerimizden bazıları beni buradan götürmek istedi. Kabul etmedim. Gidersem medresemizin yetim kalacağını düşünüp gitmedim. Birkaç kurumdan iş de verdiler reddettim. Medrese olmadan gözüme dünyada bir şey görünmez Medrese bu haliyle bile güneş benim için. Ben karın tokluğu için ya da şöhret elde etmek için güneşe ihanet edersem daha bu dünyada cehennem azabına giriftar olmaz mıyım, diyerek bekçi Nizam konuşmayı kesti. Pencereden yayılan aydınlık onun gözündeki neme yansıdı. Müderrisin üzüntüsünü anlatmaya söz aciz kalır. Biricik evladını mezara koyanlarda böyle büyük bir acı olurmuş. Vatanını çok seven birisi için bu topraktan aşağılanarak kovulmak bir insana böyle elem verir. Anne babasını erken yaşta kaybeden töhmetle hapse atılan kişilerin derdi, bu dert kadar büyük olamaz.

“Müderrisin belini büken dert mi yoksa yaşlılık mı? Neden bir deri bir kemik kalmış? Dertten mi açlıktan mı?” Cihangir müderrise bakınca Zakir Hocayı hatırladı. Zakir hoca da konuşmayı kesip birden susup kalırdı. Dertler, hatıralar boğazına düğümlenir; konuşturamazdı. Ölüm sırasında kaderine boyun eğip bir söz söyledi. Şimdi Cihangir gözleri çökmüş bekçi Nizam’a bakınca o sözleri hatırladı “Gökler keman, yer keman ipi. Hadiseler, afet ve külfetler ok olsa; insanlar bu ok yaylara hedef olsa, oku atan Allahutaala olsa, insanlar nereye kaçabilir ki? Allah’ın huzurundan başka kaçacak yer yok.”

“Allah bu memlekete o kadar sıkıntı verdi ki insanlar ne yapsın.” diye düşündü Cihangir. “Nereye kaçsınlar? Abim kaçtı. Doğru mu yaptı? Ama bu insan niye kaçmadı? Abim altınların gücüyle yaşıyordur. Bu adam ise ilmiyle hayatını devam ettirebilirdi, buna akli yetmedi mi? Hayır...Bilginler vatanın hali perişan vaziyetteyken bıkarıp kaçmazlar.

— Evet, oğlum yine bana bakıp kaldınız.

Cihangir hemen cevap veremedi. Bakma sebebini saklayıp başka cevap verdi.

— Açlık iflahınızı kurutmuş.

— Buna şükrediyorum. Kardeşlerim açlıktan kırılırken ben yağlı pilavla doysaydım, iki cihanda kendimden razı olmazdım. Rızkıma düşen ekmek bana yetiyor. Ama sokakta açlıktan takati kalmayan insanları gördüğümde -müderris onları ölüye benzetmedi- onların bu halini görünce işte bu bir lokma ekmek de boğazından geçmezdi. Yaradanın kahır da çok lütfu da. Bu kahırlara layıkmışız, şükretmekten başka çare yok.

— Efendim, düşünüp bir sonuca varamıyorum. Bu ne hal? Şeytan her birimizin gönlüne mi yerleşti? Gözlerimizi kör mü etti?

Bekçi hemen cevap vermedi. Aydınlık giren pencereye baktı. Sonra, sanki kendi kendine ders veriyormuşcasına yavaşça konuşmaya başladı. Cihangir dondu. Öğrenciyken duyduğu sestti bu. Aynı ses, aynı ahenk...

— Resullah sav şöyle buyurmuşlar: “Benim ümmetime de geçmiştekilerin hastalığı gelip çatacak.” Geçmiştekilerin hastalığı neydi, diye sordular. Resullah şöyle cevap vermişler: “Kibir, heva, büyüklenme, mal elde etmede rekabet, birbirinden uzaklaşma, önce zulme sonra ise karışıklığa yol açan kıskançlık.” Peygamber aleyhisselam yine şöyle buyurmuşlar: “Ümmetimin hakkında en çok korktuğum şey, onların dünya mallarının artması neticesinde birbirlerine haset etmesi ve aralarında kavgaların çıkmasıdır. Alevin odunu yediği gibi haset de iyi ameli yer.” İşlenen ilk günah hasetti. Şeytan Hz. Âdem Aleyhisselamın mertebesine haset etti. O zata secde etmeye karşı geldi. Haset onu günaha sevk etti. Allah’ın verdiği nimetler arasında “nefis” diye bir söz var. Bu da insana eklenmiş tüm sıfatları kendine toplayan baskıcı güç anlamına gelir ve bundan dolayı da: “Daima nefse karşı mücadele edilmeli ve devamlı onu yenmek gerekir.” derler Zira peygamber aleyhisselam “En öldürücü düşman kendi içimizdeki nefistir.” demiştir.

Bekçi Nizam “cevabım şudur” dercesine Cihangir’e baktı. Cihangir Ebu Hamid Gazali’nin eserini hatırladı. Bu şekilde başlayan sohbetin biteceği yok gibi görünüyordu. Raftaki kitapları eline aldı, sayfalarını gözden geçirdi. İçinde hikmetler, gizli satırlar dile geldi. O gün, o gece Cihangir başına gelen sıkıntıları biraz olsun

unuttu. Kurutulmuş elmadan demlenen çayı içip geceyi sabah ettiler. Sabah Cihangir yola çıktı.

— Allah sizi korusun, dedi bekçi Nizam. Dikkatli ol oğlum, sana iyilik edenlere iyilik et. Kötülük edenlere kötülük etme.

Yolun yarısını arabayla, yarısını da yaya giderek Kırkbel'e geldi. Köy aynıydı, değişmemişti. Evler de ağaçlar da aynı. Aradan onca yıl geçmemiş gibiydi. Yolda karşılaştığı gençler selam verdi ama onu tanımadı. Tanıyanların bazıları iki eliyle, bazıları el ucuyla "Sağ salim geldiniz mi?" diye hal hatır sordular. Cihangir onlara kısaca cevap verip evine gitmek için acele etti. Avlusuna adım atmasıyla diz çöktü. Sonra ana babasının ayağının değdiği toprağa alnını koydu, eğilip öptü. Toprağı gözüne sürdü. Sonra içeriden "babacığım" diye kulağı çınlatan bir ses geldi. Sonra... Veranda da Hatice göründü.

— Şükür gitmemişsin, abimle birlikte gitmişsindir diye çok korktum.

— Seni bırakıp nereye gidebilirdim. Yoluna göz dikip bekledik. Allah'ın merhametine inandık. Bugüne ulaştırana şükrolsun. İşte, oğlum da büyüdü.

Sokağa döndü ve şaşırdı. Duvar başka, kapı başka. Kapı önünde iki atlı araba duruyordu. Cihangir hızlı adımlarla yürüdü. Kapının karşısında durdu. Beyni zonklamaya başladı. Birisi başına çekiçle vuruyormuş gibiydi. O uçuşuma doğru yürüyorsa içeriye yavaşça adım attı. Gözü verandanın üstündeki Kızıl bayrağa¹⁸¹ takıldı. O diz çökmek istedi, tavaf etmek istedi. Kim çiğnemiş bu avluyu? Cihangir duvardaki levhayı gördü, üzerindeki şu yazıları okudu. "Kızıl Pulluk Kolhozu" buraya da gelmişler ha. Bu kolhoz diye düşündü. Demek mahvoldukları doğruymuş. Hapishanede yattığı günlerin sonuna doğru "yeni hayat düşmanları¹⁸² olan yeni mahkûmlar gelmişti. "Kolhoz"¹⁸³, "kulak"¹⁸⁴ gibi sözleri ilk kez onlardan duymuştu.

¹⁸¹ Sovyetler Birliği bayrağıdır.

¹⁸² Sovyet rejimi ve ideolojisine karşı çıkan sıradan insanlardır.

¹⁸³ Sovyetler Birliği'nde tarım kooperatifidir.

¹⁸⁴ Кулак. Rus İmparatorluğu'nun son yıllarında ve Sovyetler Birliği'nin ilk dönemlerinde varlıklı köylülere verilen ad. "Yumruk" veya "yumruğu sıkı insan" anlamına gelir.

Cihangir ne yapacağını bilmediği bir sırada içeriden ayağında deri çizme, başında siyah şapka olan uzun bıyıklı biri çıkıp kaşlarını çatarak ona baktı.

— Muhkem,yabancı birisi burada ne arıyor, diye bağırdı. O anda avluda kısa boylu bir adam belirdi.

— Evet. Ahbap ne işiniz var burada, dedi o Cihangir'in yolunu kesip.

Cihangir uzun bıyıklıyı tanıdı. Ona hüküm verilirken kendisini suçlayan bu adamdı.

— Sen karışma, dedi Cihangir kısa boylu adama. Ben işte bu kansız ile konuşacağım. Satvoldi abi anlamıyorum sizin ne işiniz var bu evde?

Uzun bıyıklı adam ona bakıp:

— Ha... Bu sen misin, ölmedin mi, diye mırıldandı. Ama buraya gelerek yanlış yapmışsın. Evin müsadere edildi.

— Kim müsadere etti?

— Kim olacak? Sovyet hükümeti. Şimdi burası Kolhoz İdaresi, kolhoz için yabancısın. Buraya ayak basayım deme.

— Kendi evime... Kendim mi yabancayım?

— Kendi evim, diyemezsin. Her şey.... Cihangir hapiste duyduğu sözleri hatırladı. İstemeden konuştu. Karınız da mı, herkese ait?

Kısa boylu adam Cihangir'in önünde tekrar belirip tehditler savurdu.

— Dilin kopsun ahmak. Reis abim Sovyetlerin adamı.

— Muhkem, kaç onunla ben konuşmalıyım. Sen zengin çocuğusun git buradan, bir daha gözüm görmesin seni.

Cihangir onun tehdidini duymamış gibi elma ağacının altına konulan çardağa oturdu. Uzun bıyıklı ona parçalayacak gibi bakıp içeri girdi. Kısa boylu adam onu kovarsa başının belaya gireceğini anlayıp başının belaya gireceğini düşünüp yaklaşmaya cesaret edemedi. Eyvan sütununa yaslanıp kala kaldı. Horlanmanın üzüntüsü fiziki acıdan daha güçlüydü. “Bu eve yabancısın.” diye kovulmak yerine yüz dayak, bin dayak atılarak dövülmek bu kadar acıtmazdı. Buzların üzerinde yürürken Cihangir evini özlerdi. Tutuşan yüreğini buz parçaları bile soğutmazdı. O külfetli günlerde ağlamamak için kendini tutmaya gücü yeten Cihangir birdenbire yumuşadı, gözünden yaş geldi. Bu gözyaşları acizlik ya da çaresizlikten değil, öfkeden yerinden çıkmıştı. Cihangir oturduğu yerden kalkarken önce kısa boylu adamı sonra uzun bıyıklı adamı parçalayası geldi. Yerinden kalkmak için harekete geçti, ama bilmediği bir güç onu durdurdu. Bu güç feraset idi. “Bunları mahvetmenin bir faydası var mı? Bunlar sadece maşa, bunları tutan el başka. Bunlara dokunma. Allah onların hakkından gelir. Şimdi onlar senin bahtsızlığına gülüyorlar. Bilmiyorlar ki onların bahtı emanettir. Yarın baht sana, senin bahtsızlığın onlara nasip olabilir. Kalk eğer bugün sağ salim gitmek istiyorsan buradan ses çıkarmadan git.” İçinden gelen sese itaat etti. Adım adım çıktı. Sanki sevdiği mekân, sevdiği topraklar onu bırakmak istemiyor gibi ayakları ağır ağır hareket ediyordu. Ayakları Cihangir’i mezarlığa götürdü. Ejderkaya eteğindeki kabarık mezarları dize kadar ot kaplamıştı. Cihangir mezarlığın dibinde oturdu. Gözleri hüznü anne babasının mezarını aradı. Ot kaplı mezarları birbirinden ayırt etmek zordu. O mezarlara basıp geçmedi. Olduğu yerde diz çöküp uzun uzun dua etti. Sonra yalnız yürümeye karar verdi, ancak vefat edenlerin dünyasının, bu fani dünyadaki bekçisi gibi kıpırdamadan oturuyordu.

“— Anneciğim ben sizin biricik oğlunuzum beni çok erken bırakıp gittiniz.

— Başına gelecek olan felaketleri görmeyeyim, diye büyük annen yanına çağırdı.

— Beni kim çağıracak? Baba, baba siz mi çağıracaksınız?

— Seni çağır mıyorum, yerine getirmen gereken bir görevin var.

—Yol uzuna benziyor. Yüküm ağır. Zorluklara dayanamıyorum.

—Sabırlı ol ruhumu incitme Cihan'ım.”

— Cihan.

Cihangir ürperdi ses nereden geldi, mezarın içinden mi?

— Cihangir.

Başını kaldırıp arkasına baktı, Damin'i tanıdı. Bu yakışıklı, genç adam okuma yazmayı öğrenmek arzusuyla kendisinden okuma yazma öğrenmişti. Yıllar geçtikten sonra köleye dönmüş.

— Burada olacağını tahmin ettim.

Onlar kucaklaştılar.

— Yürü eve gidelim, dedi Damin.

— Acele etme, biraz burada oturalım.

— Evine gitmişsin, öğrendim. Sotti ile tartışmak doğru değil.

— Neyinden korkuyorsun?

— Sevmedikleri insanları kulak yapıyorlar. Bir tane keçisi olan insanı bile zengin ilan ederek listeye ekliyorlar. Sonuçta reis diye bir namı var.

— Seçmesine seçmişsiniz, şimdi başınızı taşlara mı vuruyorsunuz?

— Sözlerine dikkat et. Seçsek bir dert, seçmesek ayrı dert... Çöri amca “Ey oğul, kardeşlerini ezme.” demişti ve Çöri amcayı “bahçeler sahibi” olduğu için şikâyet ederek onu kulak yaptı. Bu gariban amca şehre ulaşmadan hayatını kaybetmiş. Ölüsünü getirip buraya gömdüler. Yine de ailesini sürgüne gönderdiler.

Cihangir Çöri amcayı iyi tanırdı. Bu eşsiz bahçıvanın bahçesinde cennet meyvelerinden ağaçlar vardı.

— Bahçeyi kolhoz mu aldı?

— Bırakırlar mı? Bahçe kurumuş olsa gerek. İyi bakım yapılmıyor herhalde ağaçlar kuruyup gidecek.

— İnsanları böyle hor gördüğü için kör olacak.

— Cihan o, senin ablalarını da gönderdi. Kimsen kalmadı.

— Gönlüm sezmişti. Çöldeki yalnız ağaç gibi tek mi kaldım?

— Üzülme. Sadece sen yalnız değilsin. Evlenirsin. Çoluk çocuğun olur. O zamana kadar benimle kal.

— Benimkilerin gittiği doğru mu?

Cihangir bu soruyu sormaya cesaret edemedi. O Hatice'nin gittiğini bilse de belki gitmemiştir, belki yoldan dönmüştür, bu umut onu uzak bir yıldızın soluk ışığı gibi aydınlatıyordu. Soruya “evet” cevabı olsa bu son yıldızın ışığı da sönecekti. Beklediği gibi oldu kısa bir “evet” cevabı aldı. İşte bu cevap gökyüzünü ateşe verdi. Gökyüzünün ateşi Cihangir'i bağrına aldı sonra yer ortadan ikiye ayrılıp Cihangir'i dipsiz çukura attı.

— Ne çare, alışacaksın artık, evleneceksin çoluk çocuğa karışacaksın.

Damin, safça söylediği sözlerin oka dönüşüp dostunun kalbine saplanacağını düşünememişti. Son umudunu da kaybeden birine evlilikten bahsetmek doğru muydu?

Cihangir, Damingilde geceyi geçirdi. Sabahleyin Damin yola çıktı, telaşla geri döndü.

— Cihan evinden kovuyor zannetme gitmezsen olmaz galiba. Sotti ilçeye seninle ilgili mektup göndermiş. Seni de kulak edecek gibi.

Cihangir bu sözü duyunca ne şaşırdı ne heyecanlandı. Sakince dua edip yerinden kalktı.

— Sözlerime sakın alınma, dedi Damin utanarak.

— Mektup göndermese de giderdim. Burada kalıp ne yapacağım, çöldeki bir yalnız ağacım.

Bunları söyledikten sonra Damin'le vedalaştı. Daydidere'ye doğru yol aldı. Akşama kadar etrafta dolaştı. Gün batımında büyük çınara yaklaştı. Yeri bıçakla kazdı. Testiyi açtı. Altınları, paraları alıp beline bağladı. Testiyi tekrar yerine gömüp şehir tarafına doğru yola çıktı.

8. YERİN GÜNAHI NE?

Binbaşı Salihov, Cihangir ile Yolçıvoy'u yüzleştirince Yusufthane'ye, Sıddık Şerifov'un köyüne gitmesi gerekiyordu.

Bayılan Cihangir'i odadan çıkardıktan sonra Salihov yerine oturdu. Beklenmedik bu olaya endişelenen Yolçıvoy ümitvar gözlerle binbaşuya baktı.

— Babamı... Bu kişi, dedi biraz kekeleyerek öldürmüş mü, demeye dili varmadı.

— Hayır, bu adam değil.

— O zaman niçin yüzleştirdiniz?

— Demek böyle olması gerekiyormuş, dedi sert bir sesle konuştuğunu kendisi de fark eden Salihov sürahiden su koyup içti.

— Siz Kırkbel denilen köyü duydunuz mu?

— Hayır, diyerek gözlerini kaçırdı Yolçıvoy.

— Kırkbel babanızın öldürüldürüldüğü Daydidere'ye yakın. Yani babanızın Kırkbel'de tanıdıkları olabiir, dedi Salihov ondaki değişikliği fark etmemiş gibi.

— Buraya geldikten sonra hiç Yusufthane'ye gittiniz mi?

— Babam rahmetli gitti.

— Gidip geldikten sonra bir şey demiş miydi? Belki eski tanıdıklarıyla karşılaştığını söylemiştir.

— Hatırlamıyorum.

— Büyükbabanız hakkında hiç konuştu mu? Kimmiş büyükbabanız?

— Büyükbabam çiftçiymiş.

— Zengin bir çiftçi mi? Orta halli mi, yoksa fakir mi?

— Bunu sormamışım. Niçin beni sorguluyorsunuz? Sonunda acı çeken biziz katili bulmak yerine bizi mi sorguluyorsunuz?

— Katili bulmak için de sorguluyorum. Siz fazla bir şey bilmiyorsunuz herhalde. Ya da bildiklerinizi söylemek istemiyorsunuz. Benim annenizle konuşmam gerek.

— Mümkün değil. Siz namahremsiniz.

— Bırakın bu lafları delikanlı başkalarına mümkün değildir, bana mümkün.

— Sizi eve almayacağım.

— Evinize gelmeye niyetim yok. Şimdi gidin annenizi alıp buraya getirin. Hayır dersiniz, polis gönderip aldırırım. Böyle bir yetkiye sahibim.

Yoçivoy çaresiz bir şekilde yerinden kalktı. O gidince binbaşı telefonun ahizesini kaldırdı. Salihov'a Yüzbaşı Ramazanov lazımdı. Şükür ki odasındaymış.

— Yüzbaşı, bir işi eksik yaptık. Bana 1955 yılında Çin’den gelen Şerifovların listesi lazım.

— Sıddık Şerifov’la bağlantıları olanlar mı, diye sordu Yüzbaşı.

— Hayır, Şerifov’ların hepsi lazım. Nazarımda bunlar başka birinin soyadına geçmişler. Akşama kadar öğrenin. Ben yarın Yusufthane’ye gideceğim.

Salihov’a ipin ucu görünmüş gibiydi. Ancak yumağın bu ucu katile değil, başka bir sır sandığına götürüyordu. “Belki Şerifov gerçekten Muhammedrıyayev’in abisidir. Belki başka soyadla geri dönmüştür. Belki de 1922 yılında bir suç işleyip kaçmıştır. Peki, böyle olduğunu varsayalım. Abi kardeş arasında neler yaşanmış? Abi kardeş tartışmasını üçüncü bir adam mı çözmüş? Kim, bu üçüncü adam? Bu soruya Muhammedrıyayev cevap verebilirdi. Ancak o söylemiyordu. Belki... O üçüncü kişiyi görmemiştir. O geldiğinde abisi ölmüş olabilir. Abisini kurtaramadığı için vicdan azabı çekerek kendisinin cezaya çarptırılmasını istiyor olabilir. Her ne olursa olsun kardeşler niçin Daydidere’de buluşmuştu?”

Yolçıvoy gecikmedi. Salihov bugünkü soruşturmanın neticelerini yazıp resmileştirince geldi.

— Anneniz nerde, diye sordu Yolçıvoy’un yalnız geldiğini görünce.

— Burdadır, adamınız içeri girmesine izin vemedi. Peçeni açacaksın, diye dayatıyor. Yolçıvoy’un sesinin tonundan öfkeli olduğu anlaşıyordu.

Salihov gardiyanı aradı. Peçeli kadını içeri bırakmasını emretti. Sonra Yolçıvoy çıkıp annesini içeriye getirdi.

— Üzülmeyin abla. İşimiz böyledir, dedi Salihov özür dilercesine. Oğlunuz pek bir şey bilmiyor. Geri döndükten sonra Yusufthane’ye gitti mi?

— Babası gitmiştir.

— Siz aslen Yusufthane’li misiniz?

— Evet.

— Akrabalarınız yok mu orada?

—Yok

—Ya Kırkbel’de?

— Orda da yok.

— İlginç... Hiç kimseniz olmasa da yakınlarınızın kabri vardır. Bunca yıldan sonra ziyaret etmediniz mi?

— Babası gitmiştir.

— Kayınpederinizin mesleği neydi?

— Çiftçiydi.

— Zengin mi, orta halli mi, fakir mi?

— Fakirdi.

Bu genç adamın uyanık olduğuna ikna oldu Salihov. “Gelene kadar annesini sorguya hazırlamış. Bu kadının gözlerini görseydim. Eğer yalan söylüyorsa gözlerinden bunu anlardım. Genç adam bunu anladığı için mi annesinin peçesini açtırmıyor? Yoksa ben mi onları korkuttum? Geçmişlerinden mi korkuyorlar? Bu peçe kadının yüzünü değil bir sırrı örtüyor.”

— Abla geçmişinizi sormamdan korkmayın. Kayınpederiniz zengin olmuşsa da hatta Basmacı¹⁸⁵ dahi olsa da sizlere zerre kadar zarar gelmeyecek. Ben bu soruları sizleri

¹⁸⁵Basmacı Hareketi’ne katılanlara verilen isimdir.

suçlamak için sormuyorum. Benim görevim sizin geçmişinizi öğrenmek değil katili bulmak.

Cinayetin bir ucunun o yıllara dayandığından şüpheleniyoruz. Kocanız gaspçıyla tesadüfen karşılaşmamıştır. O Daydidere'ye ya kandırılarak ya da zorla götürülmüştür. Kadın iç çekti. Bu iç çekiş peçenin içindeki vücudun kaygı ve hasretlerini ortaya çıkardı. Bu kaygı ve hasret dile dökülür mü dökülmez mi belli değil. İnsan bedenine gizlenen acı yıpratır. Peçenin altındaki kadın buna daha ne kadar dayanabilirdi? Görüp geçirdiklerini belki kendiyile götürecekti.

— Abla adınızı söyleyin.

— Hatice Şerifova.

— Şerifov kocanızın soyadı, babanızın adı neydi?

— Rahmankul.

— Kocanızın abisi ya da kardeşi var mıydı?

— Yoktu, kadının sesi titredi.

— Kocanız niçin aksardı?

— Doğuştan böyleydi.

Salihov Cihangir'in fotoğrafını alıp kadına uzattı.

— Bu kişiyi tanıyor musunuz?

Hatice sustu. İçini çekti. Sonra ağlamaklı bir sesle

— Yolçıvoy oğlum götür beni. Fenalaşıyorum, dedi.

Salihov soru cevapların yazıldığı kâğıdı imzalayıp onlara izin verdi.

“Yine de çekiniyorlar, bir şeylerden çok korkuyorlar. Belki... Onlar üçüncü kişiyi tanıyorlar. Eğer Şerifov ile Muhammedrıyayev abi kardeş olsaydı bu kadın bilirdi. Niçin fotoğraftaki kayınbiraderini tanımadı. Yoksa Muhammedrıyayev tanınmayacak derecede mi değişti?” Akşam Remziddin Ramazanov, odaya gelip elindeki deri kılıftan bir sayfa kâğıt alıp Binbaşuya uzattı.

— Şerifov soyadında dört aile varmış. Bir tanesi Sıddık Şerifov doğum yeri Yusufhane köyünde. İkincisi Seferkul Şerifov da aynı yerden. Şu anda o köyde yaşıyor. Üçüncü Şerifov Pahtaabad’dan. Dördüncüsü Margilon’dan. Sıddık Şerifov’u, Seferkul tanıyor olmalı. Yarın gidecek misiniz?

— Evet, Şerifovu’nun öldürülmesi tesadüf olmadığı aşikar, ailesi de bir şeyler saklıyor.

— Eğer acil bir işiniz yoksa bana izin verin. Komlev ile tanışmak için Semekant’a gitmek istiyorum.

—Komlev, yaşıyor muymuş?

— Yaşıyormuş, 17 yıl hapis yatmış.

— 17 yıl... Salihov yerinden kalkıp odanın içinde yürüyerek. Hırsız olsa geçen ömrüne acımazdım. Ama âlim adam 17 yıl içinde ne büyük işler yapardı.

Ramazanov “ ne çare” dercesine omuz silkip binbaşudan izin isteyip çıktı.

Binbaşı Sancar Salihov Yusufhane köyüne öğle saatlerinde geldi. Köy dağın güneşe bakan tarafının eteğinde bulunuyordu, köyün altında ise nehir akıyordu. Heybetli çınar ağacının dibinden kaynağını alan pınar köyün can damarlarının bağlandığı kaleye benziyordu. Yazın kalabalık olan bu yerde şimdi insan zatı görünmüyordu. Köy Sovyeti başkanı Binbaşının maksadını anlayıp düşünceye daldı.

— İki yıl oldu geleli. Yazın karısını, çocuklarını alıp dağa çıkar. Koyun güder. Kötülüğünü görmedim. Kendi bu köyde doğmuş, büyümüş. Ben çok bilmiyorum. Casus falan değil, değil mi?

Salihov başkanın şüphesini duyunca güldü:

— Casus gelip sizin koyunlarınızı güder mi? Ben ona bir şey soracağım sadece.

— Madem uzaklardan buralara gelmişsiniz, sözlerinizi pek anlamıyorum. Hiç eşeğe bindiniz mi daha önce?

— Neden?

— Seferkul abi hala yayladan dönmedi. Çadırına kadar gideceğim, dersiniz yaya gidemezsiniz. Yanınıza birini vereceğim o sizi götürecektir.

— Şerifov'un gençliğini kim bilir bu köyde?

— Saki dede bilebilir, 90 yıllık malumatı ondan alabilirsiniz. Kim nereye gitmiş kim ne demiş, tastama anlatır. Dedenin hafızası tam yerindedir.

Başkan onu bizzat kendisi Saki dedeye götürdü. Binbaşı Saki dedeyi çökmüş bir ihtiyar diye düşünmüştü Elma bahçesinde çapa yapmakta olan ihtiyarı görünce “Doksan yaşını aşmış ihtiyar bu mu?” diye soran gözlerle reise baktı.

Saki dede onları görünce çapasını yere bıraktı.

— Buyur, başkan oğlum gel. İyi misin? Annen, baban iyi mi, diyerek selamlaştı.

— Dede misafirimiz polismiş.

— Polis mi, diye yaşlı adam “daha önce görmedin mi? dercesine baktı. 1948 yılından beri hiç uğramamıştınız. Kayboldunuz, zannetmiştim. Mamur’u 1948 yılının Ramazan ayında götürmüşlerdi. Esir düşmüşsün, diye vurmuşsunuzdur hiç haber alınamıyor bu garipten.

— Dede ben o adamı tanımıyorum. Ben başka işle geldim.

— İşin batsın senin.

— Dürüst insanları hapse atıyorsunuz, kurşuna dizip mezara sokuyorsunuz. Bu mu senin işin?

— Saki dede bu adam onlardan değil. Hırsız ve katilleri yakalar.

— Bizim köyde hırsız yok oğlum. Boşuna gelmişsin. Yusufhane’de evliyalardan yaşamış. Şunu görüyor musun? Hz. Ali tek bir çapa vuruşuyla buradan su çıkarmıştır. Sonra burayı dinlenme mekanı yapmış.

Sancar Salihov yaşlı adamın işaret ettiği tarafa baktı. Gerçekten de dağın yarısı çapayla bölünmüş gibi baştan aşağı dümdüz kesilmişti.

— Dede Seferkul adında bir çobanınız varmış. Bu adam 1920’li yıllarda Kaşgar’a gitmiş.

— Seferkul mu? 1924 yılında gitmiştir. Boş çıktı bu çocuk. Babası rahmetli de saftı. Yirmi yaşını geçmiş bir delikanlıya “Koyunlarımı götürüp teslim edersen sana yüz altın veririm” dense inanır mı, kuruşbile koklatmamış. Gurbette perişan olup tekrar döndü yine.

— Kimin koyunlarını götürmüş?

— Örozboy efendininkini. Seferkul’un paraya çok ihtiyacı vardı. Evlense evine ekmek dahi götüremezdi. İşte bu yüzden koyunları götürmeye razı olmuştur.

— Seferkul abinin kardeşleri var mıydı?

— Vardı ama kalmadı. Ağabeyleri, kardeşleri öldü sadece kendisi kaldı.

— Oradan iyi bir parayla dönmüştür. Sonuçta bol bol halılarla dönüyorlar.

— Nerde, diye yaşlı adam güldü. Herkes zengin dönse Seferkul eli boş döner. Padişahın hazinecisi olsa yine yırtık çarığı giymeye devam eder bu.

— Kaşgar’da tanıştığı kişiler onu hiç ziyaret etti mi?

— Ben görmedim ya sen reis oğlum? Reis görmemişse ben de görmemişsem, gelmemiştir. Bize inanın. Bak bu kadar soru sordun Seferkul’umuz casus falan olmasın.

Bu sözden sonra reis güldü.

— Neden gülüyorsun cahil. Söylediklerini duymuyor musun?

— Casus değilmiş, dede sakın olun. Rahat olun

— Rahat olmayıp ne yapayım, diye yaşlı adam elini salladı. Bu dünyanın düzeni bozuldu.

— İnsanoğlu rızkıyla doğar. Göbek kanı nereye damlarsa rızkı oradadır. Ata yurdunda doymayan adam gurbette doyar mı? Karnı doysa bile gözü açık gider. Biri beni üzdü diye toprağını terk eder miydin a cahil? Toprağın suçu ne? Sonuçta toprak yedirip iştiririp doyuruyor. Toprak çarpasıcılar kaçıp gittiler. Kaçıp da ne elde ettiler? Yine sonunda eski çarıkla geri döndüler. Yaşlı adam Salihov’un gönlünden geçenleri söylüyordu. Bu yüzden sözünü kesmeden onu dinledi. Sadece kendileri gittiler, geride kalanlar sürgün edildiler. Toprağın dilinden anlayan insanlar her tarafa sürüldüler. Sen bunu böyle bil reis oğlum. Toprağı kim sevgiyle işlerse zengin olur. Göbeğini kaşıyarak yatan adam zengin olmaz. Şimdi gözlerini açıp bir bak, biz de iyi kötü toprağı işliyoruz; bizden sonra kim işleyecek bu toprağı?

— Pekâlâ, dede bize müsaade biz gidelim.

— Sırf bunu sormaya mı geldiniz, dedi yaşlı adam Salihov’a şaşkınlıkla bakarak.

— Bir suyumuzu bari iç. Misafir edelim.

Onlar yaşlı adama teşekkür edip geri döndüler. Reisin odasında çay içtikten sonra bir genç adam iki eşekle geldi. Semersiz eşeğe kendi, semer vurulun eşeğe Salihov binince yola çıktılar. Salihov eşeğe bir iki kez eşeğe binmiş, olduğundan eşek üzerinde binip

sıkıca oturmaya alışkın değildi. Eşek yorgalay¹⁸⁶ yürüdüğünde sanki eşekten düşecek gibi ipe tutunurdu. Özellikle eşiğin ayakları çamurda kaydığında sanki devrilecek gibi olurdu.

— Abi sizin katıra binmeniz lazımmiş, dedi rehber.

— Neden, diye şaşırdı Salihov.

— Bacağınız uzunmuş, yere değiyor, diyip güldü genç adam.

—Böylesi daha iyi düşmem, dedi Salihov.

Güneş batıp tepeler göz kapaklarını yummaya başladığında menzile vardılar. Çok büyük olmayan bir göl kenarında üç çadır dikilmişti, çadırdan biraz ileride taştan ahır yapılmıştı.

— Seferkul abi, diye seslendi genç adam çadıra yaklaşıp.

— Bağırma geldiğini gördüm, diyerek çadırdan orta boylu, geniş yüzlü bir adam çıkageldi.

— Bu abi size misafir geldi. Soracakları varmış, dedikten sonra eşekten indi.

— Soracaklarınız varsa başım üstüne gece uzun konuşuruz, böyle diyerek Seferkul Salihov’la selamlaştı. Salihov eşekten indikten sonra yolun azabını hissetmişti. Beli uyuşup ayakları kaskatı olmuştu.

— Egemkul.

Çadırdan bir elinde ibrik diğerinde havlu olan on üç yaşlarında çocuk çıkageldi, misafirlere selam verdi. Salihov elini yüzünü yıkayıp içeri girdi.

¹⁸⁶ Biniciyi sarsmayan at yürüyüşüdür.

— Cennetin işte bu köşesinde çoluk çocuk Allah ‘a şükrederek yaşıyoruz, dedi Seferkul misafire yastık uzatıp. Karnımız tok, kafamız rahat. Buna şükür beş gün sonra yine köye döneceğiz. Kış yaklaştı.

Seferkul’un, Egemkul’dan küçük oğlu gelip misafirlere hal hatır edip biraz oturup çıktı. Sofrayı Egemkul hazırladı. Yemek bitene kadar Seferkul misafirin maksadını sormadı. Salihov’un da acelesi yoktu.

— Allah bana dört oğul verdi. İkisini evlendirdim. Köye dönünce Allah nasip ederse üçüncüsünü de evlendireceğim. Allah bunların rızkını tamamladı, nazar değmesin.

— Seferkul abi kardeşlerin yok mu?

— Yalnızım kardeşim, yaslanacak dağım, öğüt alacağım bilgem yok. Bu yüzden göçebe oldum. Bana lazım mıydı gurbette hor bir şekilde yaşamak.

— Oralarda ne iş yaptınız?

— Benim tek yeteneğim koyun gütmek. Evet, şaşıırıyorsunuz değil mi? Orada da koyun güttüyseniz, burada da koyun güdüyorsanız, neden döndünüz diyor musunuz? E, kardeşim siz anlamazsınız. Muhacirin derdini anlatmak zordur. Babamın mezarını bırakıp gitmişim, bu pişmanlıkla dünyadan gidecek miyim diye düşünüyordum? Allah merhamet etti, döndüm.

— Kaşgar’da yakınınız var mıydı?

— Kimin koyununa bakmışsam o yakınımdı.

— Sorularına şaşırmayın, ben polisim.

— Şaşırmadım. Herhalde beni görmeye gelmediniz. Sorularınızı sorun. Şuçm varsa götürürsünüz.

— Hayır, sizi götürmeye gelmedim Salihov böyle diyip yan cebinden Cihangir ve Sıddık Şerifov'un fotoğraflarını çıkardı. Ona uzattı. Bu adamları tanıyor musunuz, diye sordu.

Seferkul resimlere tek tek baktı.

— Bu Alemgir abi, diğerini tanımıyorum.

— İyice bakın birbirlerine benziyorlar mı?

O iki resmi yan yana koyup baktı.

— Gözleri benziyor fakat iki farklı adam.

— Demek bu adamın adı Alemgir, dedi. Salihov Cihangir'in resmini cebine koyup. Nerden tanıyorsunuz, diye sordu.

— Kaşgar'da hizmetini gördüm.

— Koyunlarını mı göttünüz?

— Onun koyunları yoktu. Evine bekçilik yaptım. Örozbay efendinin namertliğinden bunaldığım sırada bu adama rastladım. Sahip çıktı. Onun da başına zorluklar gelmiş.

— Nasıl zorluk?

— Babasını Sovyetler vurmuş. Kardeşi yolda vefat etmiş. Sonra karısı da vefat etti. Alemgir abi cömertti. Başkasıyla evlenmeyip kardeşinin karısıyla evlendi. Yolda doğan çocuğa da babalık yaptı.

— Kardeşi neden ölmüş? Söylemedi mi?

— Bunlar çığa yakalanmış. Kardeşi beş altı gençle önden yürüyormuş, farkına varmamışlar çığın altında kalmışlar.

— İsmi neymiş? Söyledi mi?

— Söylediyse de ben hatırlamıyorum.

— Siz bu adamla birlikte mi döndünüz?

— Evet.

— Niçin adını ve soyadını değiştirdi? Size söylemedi mi?

— Söyledi. O dönmek için izin alamamış. Bu dünyanın işlerini anlamak zor, Sovyet hükümeti önünde suçum yok. Böyle olsa da tedbir almak şart, seninle abi kardeş gibiydik adımızı soyadımızı abi kardeş gibi kendimizi listeye ekletelim. Birlikte gidelim, iyiliğiniz yerde kalmaz.” dedi.

— Size bunun karşılığında ne verdi?

— Halı vermek istedi almadım. Allah’ım versin bana, dedim.

— Alemgir Kırkbel’den mi?

— Evet oralı.

— Orada kardeşleri yok mu?

— Ablalarım var, derdi. Yine de bilmiyorum.

—Yusufhane’ye hiç geldi mi?

— Hayır, vedalaştığımızdan beri birbirimizi görmedik.

— Kaşgar’da birileriyle düşman olmuş muydu?

— Bu konuyu bilmiyorum. Ben onlardan uzak duruyordum. Nadiren görüşüyordum. Herhalde kimseyle kavga etmemiştir. Huyu basitti ama korkaklığı da vardı.

Sancar Salihov, Alemgir'in resmini alıp cebine koydu.

— Kardeşim ben size bir şey soracağım izin verirsiniz?

— Sorun.

— Alemgir abiyi niçin sorup soruşturuyorsunuz? Hayırdır.

— Hayır değil. Alemgir abiniz öldürüldü.

Seferkul “Yanlış mı duydum?” der gibi Salihov’a bakakaldı. Sonra fısıldayarak dua okuyup ellerini yüzüne sürdü.

— Ecel onun canını kendi toprağında almış, dedi.

Salihov’un ricasıyla göl kenarına gittiler. Gökyüzü açık, yıldızların üzerinde dumanlı perde yoktu. Hafif meltemle dalgalanan göl suyuna, beş günlük ayın yansıması yavaşça oynuyordu. Gökyüzünü kaplayan yıldızlar gölün etrafını sadık muhafızlar gibi çevreleyen dağların kendi tarafından ortaya çıkan sessizlikten mestti. İçinde gizil bir sihrini gizleyen bu sessizlik Salihov’u da kendine itaat ettirmişti. Göle bakan Salihov şehirdeki gürültü ve koşturmacanın tümü ona boş geldi.

“Doğa insanoğluna böyle muziceler, hediyeler vermiş; ama bunun karşılığında nankör insanlar bunları görmezden gelerek ufak tefek şeyleri paylaşamayıp kavga ediyor, birbirlerini bataklığa sürüklüyor, ayaklarına çelme takıyor, birbirlerine sıkıntı veriyor öldürüyor. Buranın gayri resmi sahibi işte bu geniş yüzlü çobanı kimse dikkate almıyor. Çünkü evinde bol bol kilimleri, halıları, gömülü altınları ve parası yok. Bunu şehirde insanlara maden suyu satarak üç beş kuruş para kazanmayı bekleyen bir maden suyu satıcısından tutun da böbürlenerek gezen bilim adamı bile umursamıyordu. Belki Seferkul’un mutluluğu bundan olabilir. Onun için en önemlisi memleketinde yaşamak. Süslü püslü eşyaları aklına getirmiyor. İşte bu göl, bu dağlar Seferkul’un. Köye ya da şehre gidip böyle söylesem adımlı deliye çıkarırlar. Ama bu adamdan başka kimse gelip burada kalmaz. Eğer bin altınım olsa ve bunu Seferkul bilse ona karşı aklımdan fenalık

geçmez. Çünkü o helal lokma yemeye alışmıştır. Ama başkaları bir som¹⁸⁷ için adam da öldürür makam mevki için adamı rezil rüsva edebilir. Neden böyle, biz kime güvenebiliriz?”

— Rüzgâr esti, üşümediniz mi, dedi Seferkul onun yanına gelip.

— Böyle mucizeyi her gün görmüyoruz, gözlerim doysun dedi Sahilov.

— Bu da bir nimettir. Dağlar da göl de ağaçlar da çimenler de insana benziyor. Tatlı dille başını okşarsanız merhametini esirgemezler. Şükürsüzlük edip ezerseniz, sinirlenir. İnsanoğlunu tabiat beslediği için tabiata karşı her zaman saygı duymak lazım öyle değil mi kardeşim?

Salihov:

— Doğru söylüyorsunuz, diyip bilim adamlarının “vahşi doğayı yeneceğiz” şiarını hatırladı. “Kim haklı, bu cahil çoban mı, yoksa akli ilimle dolu bilim adamı mı?” diye düşündü.

— Seferkul abi, bilim adamları doğayı yenmek gerek, diyorlar.

Sefekul başını sallayıp göl tarafına üç dört adım attı.

— Biraz beri gelin, dedi. Salihov’a bakıp işte bu gölü, dağın diğer tarafına taşıyın ya da dağı yoldan alın. Yarın bir gün kalın kar yağacak, bu karı yağdırmayın biz de boş yere köye dönmeyelim.

Salihov çobanın maksadını anlayıp gülümsedi.

— Elinizden gelmez mi, dedi Seferkul alaycı bir sesle. Elinizden bu gelmez, nasıl yenmek istiyorsunuz doğayı? Doğa size ne kötülük etti? Neden yenmek istiyorsunuz?

¹⁸⁷ Özbekistan para birimidir.

— Ben bilim adamlarının söylediklerini söyledim Seferkul abi, dedi Binbaşı suçlu insanın ses tonuyla.

— Bilimadamlarınıza söyleyin tuza tükürmesinler. Seferkul biraz sessiz kaldı. Sonra yine lafa başladı. Ben kendimi bildim bileli koyun güderim. Atalarım da koyun gütmüşler. Biz doğayı yenmeyi aklımızdan geçirmedi. Çocuklarımız da yenmeyi düşünmüyor. Burada yaşayan insanlardan böyle ahmakça bir fikir çıkmaz. Seferkul başka bir şey söylemedi. Salihov da lafı uzatmadı.

“Gecenin yarısıydı. Yıldızların parlaması da ayın sudaki yansıması da geceye tabii idi. Yüzeysel bakarsak bu gece de yaprakların bu hışırtısı da çekirgelerin cıvıltısı da her zamanki gibi değişmez. Geceler gecelere benzer. Zahiren öyledir. Batınen ise insanın dünkü hayatının bugünküyle aynı olmayışı gibi geceler de gecelerden farklıdır. Sadece biz fark etmiyoruz.” Salihov kendini işte bu eşsiz geceye kaptırdı. Sabah Seferkul da yol hazırlığını yaptı.

— Kardeşim sakıncası yoksa beni şehre götürünüz.. Alemgir abinin evini gösterseniz yeter. Baş sağlığı dileyeyim. Sonuçta ekmeğini yedik suyunu içtik. Duyduğum halde gitmezsem ayıp olur.

Sefekul’un bu niyeti Salihov’un hoşuna gitti. Çünkü bu ziyaret birçok sır sandığını açabilirdi. “Abi kardeş arasında neler olmuş? Niçin Cihangir yurtdışına gitmemiş? Yetişememiş mi yoksa yakayı ele mi vermiş? Alemgir onun karısını kaçırmış mıdır? Nasıl bir sır var onların arasında? Yolçıvoy olaydan bihaber. Ama annesi biliyor, bildiği halde neden saklıyor? Belki, ablaları bilir. Onlar yaşıyor mu acaba?” Seferkul’un arkasından gitmekte olan Binbaşı Salihov işte bu sorulara zihninde cevap arıyordu.

Salihov, Seferkul ile göl boyunca sohbet ederken Yüzbaşı Remziddin Ramazanov tren vagonundaki yatakların ikinci katında sırt üstü yatarak Semerkant’taki görüşmeyi ve konuşmaları, kendince yorumlamaya çalışıyordu. Onlar “Abram Bulvarı” denilen bir yerde görüştüler. Parkta insan azdı. Ara sıra esen rüzgâr acı kış rüzgârları arasında bir şey arıyormuşçasına tozu dumana katıyor, hiçbir şey bulamadığında da sakinleşiyordu.

Şapkalı, beli biraz bükülmüş ancak hala kuvveti yerinde olan Sergey Komlev oturup sohbet etmeye yanaşmadı.

— Azizim beni af edin. Her bir dakikam sayılı benim, dedi. Sonuçta ömrümün 17 yılını kaybettim. Mantıken sizinle konuşmamam gerekiyordu. Çünkü 17 yılın vebali, sizin gibi adamların boynundadır. İlk olarak size kin tutmayacağım, iki beni siz hapsedmediniz, üç önemli bir iş için gelmişsiniz. Önemli işinizi söyleyin.

Ramazanov Komlev'in düzgün Özbekçe konuşmasına şaşırdı.

(Kıymetli okuyucu hatırlarsa Komlev, 1922 yılında Cihagir ile karşılaştığında Özbekçeyi çat pat konuşuyordu. Aradan yıllar geçmiş tarih bilimiyle ilgilendiği için Özbekçeye tam olarak hâkim olmuş.)

— Siz Cihangir Muhammedrızayev'i tanıyor musunuz?

— Tanıyorum, yaşıyor mu o?

— Yaşıyor.

— Yaşıyorsa iyi ama sizin soruşturmanız beni endişelendiriyor. Konu ne? Ben onu en son 1937'de görmüştüm.

— Sizden sonra o da gitmiş gerilla grubuna katılmış. Sonra yine... Kısacı şu anda katillikle suçlanıyor. Daha doğrusu suçu üstleniyor. Komlev ona dik dik baktı.

— Olmaz. Mümkün değil, diyerek eline arkasında birleştirip hızlıca yürüyerek gitti. Sonra birden durup arkasına döndü.

— Ben inanmıyorum. Bu mümkün değil. Bir insana bu kadar işkence yapılır mı, söyleyin sizlerde insaf var mı?

— Sergey Vasileviç sonuçta...

— Sessiz olun, lütfen sessiz olun. “Soruları ben sorarım.” demek hoşunuza gidiyor. Fakat bağışlayın Azizim beni. Şimdi soru sorma sırası bendedir. Bu soruyu sormak için on bir yıl orada, altı yıl burada maden kazdım. Belki bu soruyu sormak için hayatta kalmışımdır. Beni geçtik onun suçu ne? Köyünü birileri ateşe verdi, cebrini o çekti. İtikatli insan köyünü ateşe vermez. Anlayın. 1937 yılında benimle buluştuğu için hapse atımsınız. Ben Timur Devri’nin kültürünü araştırdığım için halk düşmanı olmuştum. Peki ya o? O, bunu öğrenmek istememişti. Cihangir belki büyük bir bilim adamı olabilirdi; ama onun hayatta başka bir amacı vardı. Maalesef bu amacı kimseye söylemezdi. O bu amacının kurbanı mı oldu, yoksa yolunu bulamayıp şaşırıp uçurumdan mı düştü? Uçurum kenarına kendi mi gitti yoksa sizler mi mecbur ettiniz?

— Sergey Vasileviç bu sözleri bana söylemeniz yersiz. Ben dört yıl savaşta cephedeydim. Şimdi polis teşkilatındayım. Halinizi anlıyorum.

— Halimi anlıyorsunuz. Sizi suçlamıyorum. Ama meslektaşlarınızda vicdan yok. Bir tanesi bile çıkıp af diledi mi? Tamam bizden af dilemesinler, ölenlerin ruhundan af dileyebilirlerdi. Şimdi bırakın bunları benden ne istiyorsunuz?

— 1922 yılında birlikte hapis yattığınız günlerde birilerinden intikam almak istediğinden hiç bahsetmiş miydi?

— Azizim oralarda intikam hakkında değil, hayatta kalma hakkında konuşulur.

— Abisi hakkında konuşur muydu?

— Abisi mi? Bildiğim kadarıyla kimi kimsesi yoktu onun. Evet, ablaları varmış kulaklaştırılmışlar, arayıp bulamamış. 1937 yılında karşılaştığımızda üzgündü bu yüzden.

— Alındaki yazıdan haberiniz var mı?

— Evet, “El kisasu minel hak.” bu “İntikam alacağım.” anlamına gelmez. “İntikam haktır.” derler. Yani başına bugünleri getirenlerden Allah intikam alır demek. Yoksa siz 1922’deki elem için bugün mü intikam aldı diyorsunuz?

— Olamaz mı? Puşkin’i hatırlayın son kurşunu atmak için kaç yıl bekledi?¹⁸⁸

— Ooo Puşkin’i de mi biliyorsunuz? Azizim Puşkin bu eseri sizlere kılavuz olarak yazmadı. O bir sanat eseri. Onda yaşayan insanlar, onların ruhiyeti var. Sizler için ruhiyetin zerre kadar önemi yok. Sizlere delil lazım, tanık lazımdır. Sadece üç tanecik tanık...

— Şahsen benim için önemsiz değil. Suçlunun ruh halini bilemezsem suçun esas sebebini ortaya çıkaramam. Siz de bizim psikolojimizi hesaba katmıyorsunuz. Hata yapıldı, yapılan hata itiraf da edildi. Ama cinayetler devam ediyor. İnsanlar öldürülüyor. Demek ki cemiyetin bizim hizmetimize ihtiyacı var.

— Öyle mi? Lakin azizim bu hizmetleriniz teşkilatınızın günahını örtemez. Yüz yıl sonra da bu suçtan kurtulamazsınız.

Ramazanov Komlev’e itiraz etmedi. “gerçekten de öyle” diye düşündü. Ömür boyu sıkıntılarla elde ettiğim itibarım bir anda elimden alındı. Yine büyük sıkıntılarla itibar elde edilebilir mi?

— Sergey Vasiloviç ben sizinle tartışmaya gelmedim, diyerek Yüzbaşı konuyu değiştirmek zorunda kaldı.

— Evet, evet anlıyorum. Sorularınıza cevap verdim herhalde?

— Siz Muhammedrızaev ile buluşmak istemez misiniz?

Komlev bu teklifi beklemiyordu. Bu yüzden hemen cevap vermedi.

— Açıkçası Muhammedrızaev’in cinayeti üstlenmesi bizi de şüpheyne düşürdü. Cinayetin sırrı başka yerde olabilir.

— Şimdi hapiste mi?

¹⁸⁸ Puşkin ve George Danthens düellosuna gönderme yapılmıştır.

— Şimdi hastanede.

— İyi gidelim ama size yardım etmek için değil. Cihangir için geliyorum. Yarın bilimsel toplantım var. Rakiplerimi yeneyim sonra gelirim.

— Rakipleriniz de mi var, dedi Ramazanov şaka yollu.

— Tabi. Siz ne sandınız, dedi Komlev onun yaptığı bu şakayı anlamayıp. Bizi mahkeme akladı, ama meslektaşlarımız aklamadı. 1937 yılında bilimsel çalışmalarına karşı çıkanlar hala karşılar. Dünya değişti ama onların bakış açıları değişmedi. Özbeklere hayret ediyorum. Ben Rus’um ve Özbeklere bakıp “Zengin bir tarihe sahipsiniz.” dediğimde onlar “Bizim böyle tarihe ihtiyacımız yok.” diyorlar. Özbekler evde lezzetli pilav pişirip komşularına dağıtıyor, evde kendileri aç oturuyor, böyle bir şey olabilir mi? Oluyormuş. Özbek medeniyet tarihinden bütün dünya faydalaniyor, kendisi ise gözlerini kapayıp kulaklarını tıkıyor. Gözlerini açmaya izin vermiyorlar. Yarın onlarla tartışacağım. Yaşam yolunu mücadele ve elem rüzgârı süpürür. Bu durum kaçınılmazdır. Remziddin Ramazanov, bu hareketli adam ile uzun bir müddet sohbet etmek istedi. Ancak, Komlev lafı kısa kesti. Saatine bakıp veda edip aceyle gitti. Vagonunun içindeki üst yatakta yüzükoyun yatan Ramazanov bu sohbeti düşünüp bu adamın bilgeliğine ve iradesine hayran kaldı.

Binbaşı Sancar Salihov Yusufhane’den, Yüzbaşı Remziddin Ramazanov ise Semerkant’tan keyifli bir şekilde döndüler. Onlar bu görüşmeye kadar karanlıkta mum taşıyıp iğne arayan adam gibiydiler. Mum ışığı bile karanlığı zar zor aydınlatıyordu. Etraftaki insanlar ise “İğne o tarafta değil bu tarafta.” diyip sağ gösterip sol vuruyorlardı. Böyle bir ortamda iğne bulmaktan tamamen ümit kesmek mümkündü. Sonuçta onlar hakikate biraz daha yaklaşmış gibi oldular.

9. ÇÖLDEKİ GÜZEL BİR ADET

Cihangir’i hastanede Çakal ile bırakmıştık. Onun durumu nasıl? Duvarlarına kadar ilaç kokusu sinmiş bu dar odada aklına neler geldi?

“Engin gökyüzüyle birleşen çöl, çölde yaşayan tek kişi o Cihangir’di. Kumun ateşi ayağını yakıyordu. Gökyüzünün ortasında asılı duran güneş onu yok etmek istiyor, ateşli nefesiyle onu yakmak istiyordu. Dili damağı kurumuş, ayaklarında mecal kalmamıştı, ama son gücünü toplayıp ileriye doğru yürüdü. Yine bir ya da birkaç kum tepesini aşınca canına rahatlık veren pınara ulaşıyordu. Pınarın etrafı ağaçlık tıpkı Kırkbel gibiydi. Çanlarını çalarak kervan geçiyor.

— Hey yolcu gel bizimle, kendini zorlama, dedi Kervanbaşı.

— Benim menzirim başka, dedi Cihangir.

— Ne o sen Mecnun musun, Leyla’nın aşkıyla mı yanıyorsun? Aşk mı seni bu duruma düşürdü, dedi kervanbaşı.

— Haklısınız, ben Mecnun’um. Ben aşka yabancıyım. Menzile aşkla ulaşılmaz.

Bu kervan gider, bir başkası gelir. O da gider. Sonunda iki kum tepesini aşınca can için huzur bağışlayan lakin içinde su olmayan pınarı gördü.

Babasının:

— Sen geç kaldın başkası içip bitirdi, sesini duydu.

— Baba nerdesiniz?

— Suyu başkası içti, geciktin.

— Babacım nerdesiniz?

— Oğlum geciktin.

— Baba....

Cevap da yoktu. Etrafta pınar da yoktu. Ağaçlar da yoktu, her taraf çölden ibaretti. Çanları çınlayan kervanlar da yoktu. Gökyüzündeki kızgın güneş onu adeta kavurmak istiyordu. “

Cihangir’in nefesi kesildi, uykudan uyandı. Çakal yanındaki yatakta bağdaş kurmuş sanki büyücü gibi ona bakıyordu.

— Babanızı özlemiştir, epeyce sayıkladınız. Hiç uyutmuyormuşsunuz, hadi neyse ben ki geceleri uyumuyorum. Bu genç âlimi rahatsız ettiniz.

— O nerde?

— O gitti. İyileşmiş. Şimdi gidip annesini görecektir. İkimiz kaldık babalık. Ben de çıkacağım buradan. Kesin olarak biliyorum ki üç yıldan fazla vermezler. Çıktıktan sonra bir işe girişeceğim. Mal mülk biriktireceğim.

— Mal mülk bu zamana kadar kimseye vefa etmedi.

— Bana vefa edecek, her şeyi düşündüm.

— Mal mülk istediğinizde yapayalnız kalırsınız. Bir zengin hastalandığında bile onu kimse yoklamamış. Bunun sebebini bir âlime sorduklarında o:

— İnsanlar size borçlu o yüzden yanınıza gelmekten utanıyorlar, diye cevap vermiş o zaman.

Bu zengin adam:

— İnsanları birbirinden ayıran mala mülke lanet olsun, demiş.

— Bu geçmiş zaman sözü babalık, şimdi dostun ne kadar az ise o kadar iyi, huzur içinde yaşarsın. Sana ihanet edenler az olur.

Çakalın “İhanet eden az olur.” sözü 1933 yılında Kırkbel’de evine el koyan Sotvoldin’i ve Sotti mektup gönderdi, diye beti benzi atan Damin’i getirdi Cihangir’in aklına.

— Müderris Cihangir'in hemen geri dönüşüne şaşırđı. Böyle bir durumda bazı insanlar “Ne oldu evinden yılan mı çıktı.” derler.

Cihangir, Müderris'ten de bu tarz bir soru bekledi. Başka şartlar altında belki de Müderris bu şekilde şaka yapabilirdi, ama kalacak yeri olmayan birine böyle söylemek misafirin ziyaretinden rahatsız olunmuş gibi anlaşıldı. Nizam bekçi (müderris):

— Sağ salim gidip geldin mi, diyip sözü kısa kesti.

Cihangir her şeyi kendi anlattı. Evden yılanın çıktığını da ablalarını kulak¹⁸⁹ ilân edildiğini de Sotti'nin ilçeye gönderdiği mektubu da anlattı.

Zayıfça yanan yağ lambası hüceriyi zar zor aydınlatıyordu. Cihangir'in kapkaranlık kalbinde şimdi binlerce lamba yakılsa da onu aydınlatamazdı. Eleme dalmış bu karanlık yüreğe sadece hikmetli bir tavsiye aydınlatabilirdi. Müderris ise bu ışığı vermek için acele etmiyordu. O lambanın titreyerek yanan ateşine epeyi bir zaman dikilip baktı.

—Yanmakta olan mumun üzerindenki tavandan ve yanındaki duvardan nefret etmiş, dedi o düşünceli bir sesle.

— Bunlar beni engelliyor, mevkimi düşürüyor diye öfkelenmiş. Dolasıyla önce tavanı sonra duvarı yıkmaya çalışmış. Bununla kendi ölümünü çağırmış. O cahil bilmiyormuş ki, o tavanın, o duvarların kendisini rüzgârdan koruyan bir şey olduğunu. Bunu anlamamıştı, böyle diyip Müderris tekrar sustu.

Sonra hafifçe iç çekip kıssadan hisse anlattı:

— Ne felaket ki günümüzde cahil mumlar çok, cahilliklerinden dolayı sadece kendileri sönse neyse. Birçok ömrün ateşini de söndürdüler. Oğlum benim kusuruma bakma size sabır dilemekten başka bir şey gelmiyor elimden. Bugün ezilen çimlerin ahlı türküsünü dinleyecek yüreği nerden bulacağız? Benim zayıf bilincim sizin karanlık yolunuzu

¹⁸⁹Кылак. Rus İmparatorluğu'nun son yıllarında ve Sovyetler Birliği'nin ilk dönemlerinde varlıklı köylülere verilen ad."Yumruk" veya "yumruğu sıkı insan" anlamına gelir.

aydınlatmaktan aciz. Ben kendimi Allah’ın iradesine teslim edip dünya dertlerinden kurtulmayı amaçladım. Dilersiniz benimle yaşayın.

— Efendim bu sözleriniz başlı başına benim için bir dünyalara değer. Allah ömrünüzü ziyade kılsın. Ben burada kalamam. Ablalarımı bulup hallerinden haberdar olmalıyım.

— O halde ben sizi yalnız bırakmayayım. Sovyet kurumlarında çalışan öğrencilerim var, onlar ablalarınızın nerede olduğunu araştırırlar.

— Sakıncası yoksa şehrin ünlü kuyumcularından birkaçının adını da öğrenir misiniz?

Bu kısa istişare böylece sona erdi. Üstat şakirt Allah’ın merhametinden, kerametinden ve mucizelerinden sohbet ettiler. Bir hafta umutlu bir haber bekleyerek geçti. O zamana kadar iki kuyumcu ile görüştü ancak işleri rast gelmedi. Onlar alnında tuhaf bir yazı olan bu adamın teklifini dinlemek bile istemedi. Üçüncü kuyumcu Kırkbel’li Muhammedrıza onun adını duymuş olmalı ki bir gün düşündükten sonra Cihangir’e yardımcı oldu. Cihangir eline para geçtiği gün celepten bir koyun alıp medrese avlusunda kesti. Eti pay ederek müderrise verdi. O ise etraftaki evlere dağıttı. Onlara kalan bir parça etle de yemek pişirdiler. Sovyet kurumlarında çalışan öğrenciler müderrisin ricasını geri çevirmedi. On iki gün sonra Cihangir’in eline birkaç parça kâğıt geçti. Kâğıttaki habere göre büyük ablasının ailesi Rostov taraflarında küçük ablası ise Bryansk taraflarına yerleşmiş. Cihangir haberi aldığı gün yola çıkmıştı. Müderrisin veda anında ona söylediği sözler kısa olmuştu.

— İyi kötü sözlerimden dolayı hakkını helal et oğlum.

İnsan yalnızlığı seçse bile dünyada yalnız yaşayamaz. Bugün sevmediğin kişiler zamanla evliya gibi duyulur ve onlara yaklaştırmaya çalışırsın. Cihangir soğuk hapisteyken “Ablalarımın başına böyle günler gelir, ben kendim evimden kovulurum.” diye düşünmemişti. Onun aklında iki düşünce vardı. Biri köyde yaşayıp ağabeyinin dönmesini beklemek, bunun tencereye taş atıp yemek pişmesini beklemek gibi bir şey olduğunu anlıyordu. Abisi hayatta mı, güvende mi, yoksa ölüp gitti mi, sağ salim dönecek mi, dönmeyi istiyor mu? Bunu sadece Allah bilir. Cihangir’in bildiği şu ki kalbi ona “Bekle gelecek, başka çaresi yok baba ocağının güzelliği onu kendine çeker.”

demiş. Aklından geçen ikinci yol ağabey peşinden gidip onu bulmak ve orada babasının intikamını almak. Cihangir üçüncü bir yolun da olabileceğini hiç düşünmemişti. Şimdi üçüncü yola doğru gidiyor. Şimdi kaderinde ne kadar daha yol var, bunu Allah bilir. Bu dünyada yaşamak avının peşinden giden avcının hayatı gibi geçerse ne olacak.

Rostav'un çöllerinde büyük ablasının izini bulamadı. Biraz kaba, gözleri şahin gibi bakan Kazaklar onun ricalarını dikkate almadılar. Sekiz gün köy köy gezince takatleri kalmadı. Bu taraflarda açlık hayaletinin gölgesi çok hissedilmiyordu, ama bir yabancının bir somun ekmek alması da imkânsızdı. Cihangir'in son ümidi üstü kamışla kaplı alçak yayla evlerinin bodrumunda yaşayanlarda idi. Kazakların dediğine göre orada Özbekler yaşıyordu. Cihangir başka köylerde üç Özbek ailesi gördü. Ama onlar Kırkbellileri ne duymuş ne de görmüşlerdi. Son ailenin Kazak olduğu anlaşıldı. Evin sahibi geniş omuzlu kuvvetli bir Kazak, Cihangir'in maceralarını sessizce dinledi.

— Buraya gönderildiği kesin mi, dedi o Cihagir hikâyesini bitirince.

— Güvenilir insanlar bilgi verdi.

— Öyleyse kardeşlerini unut. Onlar yolda ölmüşlerdir. Mallarıyla birlikte canlarını da almışlardır.

Cihangir Kazak'ın söylediklerinden dolayı köy köy gezip Rostav'a döndü. Trene binip Bryonsk tarafına doğru yola çıktı. Küçük ablasından haber almak zor olmadı. Çöl azapları burada yoktu, ancak üç gün sonra ablası hakkında haber aldı. Orman kenarında bulunan ahşap evlerin birinde 25-30 yaşlarındaki bir Özbek kadını görünce ablasını görmüş gibi sevindi ama bu sevinç bulutların arasından yüzünün bir kenarını gösteren güneş gibi geçiciydi.

— Geçen baharda başlarına bir felaket geldi. Küçük oğulları ormanda oynamaya gitmiş ablanız, kızları ve enişteniz onu aramak için peşinden gitti. Bir daha dönmedi, buranın yerlileri onları bataklığın yuttuğunu söylüyor. Büyük oğulları başkanın evine gitmiş. O olaydan beş on gün geçince bana geldi. Kurşunlasalar bile evime gideceğim,

diyip yola çıktı. Kadın sanki bu felaketlerin sorumluymuş gibi zar zor konuşup gözyaşlarına boğuldu.

Cihangir ağlamamak için gözlerini kaçırdı. Yaklaşan karabulut gibi duran orman kendisine yaklaşan insanoğlunu yiyip yutacağım, der gibiydi. Cihangir dünyanın bütün üzüntü ve zorlukları benim alnıma yazılmış, diye düşünüyordu. Kabarık sakallı ev sahibi ihtiyar gelince adam onun fikrini değiştirmişti. Üzüntü ve zorluklar başkalarında da varmış. İhtiyar adam Cihangir'in kim olduğu öğrenince kendini tanıttı.

— Ben Andrey Grigorevich'im dedi elini uzatıp. Herkes Grigorich diyor, sen de böyle hitap edebilirsin. Kardeşlerinizi tanırdım mekânları cennet olsun. O böyle diyip rafın perdesini açarak uzun bir şişe aldı. Otur onların ruhunu yad edelim diyerek, o bozaya benzer ev yapımı votkayı iki bardağa koyup birini Cihangir'e uzattı. Sen içmeyeceksin herhalde? Pekala, sen bilirsin diye Grigoroviç bir şeyler mırıldanıp istavroz çıkarıp bardağındakini içip avucunu burnuna dayadı. Kardeşlerinin bahtı yokmuş. Olya'nın da bahtı karaymış. Onun kocası geçen yaz ayıya rastlamış. Çocuğuyla kaldı şimdi. Nereye gitmeli? Buradan çıkmak yasaktır. Cihangir, Olya kim oluyor, diye şaşırmıştı. Daha sonra söylenenlerden sonra Özbek kadına baktı. O dudaklarını büzüp başı önde oturuyordu. İçeriden bebek ağlaması sesi gelince o yerinden fırladı.

— Olya da kim, diye sordu Cihangir.

— He Olya dediğim ihtiyar adam şu gördüğün kızım onun adı... Diye kızın adını hatırlamaya çalıştı.

— Kızım adını yine unuttum.

İçeriden:

— Aynisa, diye zayıf ve titrek bir ses duyuldu.

— Bu evde yaşlı karımla kalıyorum. Kardeşlerin ağaç kesip toprak içinde ahşap bir ev yaptı. Olya'nın kocası da barınak yapmıştı. O ayı tarafından parçalandıktan sonra Olya'yı evimize aldık. Bize hem teselli oldu hem de bizim hizmetimizi görüyor.

Bunları zengin diye alıp getirmişler, zengin kızına benzemiyor. İşten kaçmıyor diyerek Yaşlı adam ikinci bardağı bu kez istavroz çıkarmadan içti. Bizim köyden de üç aileyi kulag yapmışlardı. İki tanesi bizim gibi insanlardı. Solomoniç adındaki kişi toprağı eline koyarak tahıl ekilir mi ekilmez mi söylerdi. Herkes kadar çalışıp herkesten çok hasat alırdı. Tek suçu Kolhozo girmesiydi. Şimdi bana söyle alındaki yazıdan anlaşıldığına göre çok şey yaşamışa benziyorsunuz, ben yüce imparator devrini de gördüm Kerenskiy, Lenin dönemini de gördüm ama hala anlamıyorum. İmparator Nikolay hazretleri siyasetçileri sürgüne gönderirdi. Şimdikiler ise çiftçileri sürgün ediyor. Siyasetçiler laf satıyor, kavga çıkarıyor çiftçilerin sürgüne gönderilmesi umurlarında değil. Çiftçi zavallı onları besleyip giydiriyorsa onları sürmek de ne oluyor? İnsanlara işkence etmelerinin maksadı ne?

Cihangir'in böyle bir sohbe artık isteğı de hali de yoktu. Çocuğunun ağlamasını bahane eden Aynisa içeri girdi. Cihangir de bir bahane bulup dışarı çıkıp yalnız kalmak istiyordu, ama çaresi yok. Yaşlı adam soru sormuş cevap bekliyordu.

— Bunu onlara sormak lazım ben bilmiyorum.

Yaşlı adam tabiaten geveze miydi, yoksa bedeni yanıp çenesi mi düşmüştü. Her hâlükârda Cihangir'i bezdirmişti. Yaşlı kadın gelip ihtiyar adamı azarlamasa sabaha kadar konuşabilirdi.

— Samanlıkta yatar mısınız, diye Cihangir'e sorulduğunda ablasının yaşadığı evi göstermelerini istemişti.

Yerden insan boyu kadar yüksek iki pencereyi yarısı yerin altında olan ev, köyün kenarında bulunuyordu. Pencereye de kapıya da tahta çakılmıştı. Grigoroviç tahtaları söküp içeri girdi ve mum yaktı. Rutubetli bodrumda mum da nefesi kesilir gibi cansız bir şekilde titredi.

— Samanlıkta yatmak daha iyidir. Buranın havası iyi değil, dedi yaşlı adam. Ben de yaz olur olmaz samanlıkta yatarım. Kışın soba üstünde¹⁹⁰ rahat ederim, yürüyün.

Cihangir ısrar etmeden onu takip etti. Samanlık bahçe kenarındaki saman yığınıydı. Yaşlı adam samana konulan merdivenden yukarı çıkıp yerleşip yattı. Cihangir onun yanına uzandı. Yaşlı adam fazla konuşmadan uyuyakaldı. Cihangir'in uykusu yoktu. Gökyüzünü kaplayan yıldızlara baktı. Gökyüzü hasta insanın gözüne kötü, mutlu insanın gözüne güzel görünür. Bir insan mutlu olduğunda yıldızların titremesi onu mutlu eder. Aşıklara göz kırıp kendine çağırır gibi olur. Üzgün insan gökyüzünün bu büyüsunü hissetmez. Cihangir gökyüzüne bakınca onun büyüsunü fark etmedi. Nazarında gökyüzü ona binbir gözünü dikip şaşırmış gibiydi. Soğuk ülkede yıldızlar ona titriyor gibi görünürdü. Şimdi gözleri yıldızlarda aklı geçmişteydi. Düğün, içeri giren damat, bahçenin ortasındaki ateş, babasıyla ağlayarak vedalaşan ablaları... Allah mutluluk versin. Hayırlı evlatların olsun, diye babasının ettiği duası... Mutluydular, çoluk çocuğa karışmışlardı, duanın gücü mü kesilmişti, talihsizlik kapıları ardına kadar mı açıldı, bilinmiyor.

Gözaltına alınıp götürüldüğünde ablalarının Allah sağ salim kavuştursun kardeşim, feryatları gökyüzünün derinliklerinden çıkıp onun kulağında çınladı. Anneleri ayırdı, ama ablaları annesi gibi şefkatliydi. Cihangir'i buralara işte bu şefkat çekip getirmişti. İnsanın hafızasında çoğunlukla son karşılaşmada duyduğu son sözler kalır. Şimdi Cihangir'in kulağında sadece bir inleme çınıyor, Allah sağ salim kavuştursun kardeşim. Kavuşmak, şimdi kıyamete kaldı. Bohça yüklü birkaç araba, tren, yine arabalar... Biri çölün derinliklerine gidiyor, diğeri ormana... Nereye ve nasıl insanların yanına gitmekte olduklarını, hangi suçlarından dolayı sürgün edildikleri artık başlarına ne günlerin geleceği bilinmeyen biçareler... Bir araba yağmalandı. Omuzlarına bıçaklar saplandı, boğazlandı. Cesetler kuzgunlara, kurtlara atıldı. Bu manzara gözünün önünde canlanınca Cihangir'in yüreğinden bir damar kopar gibi oldu. Bataklığın yuttuğu yeğenleri, ablası, eniştesi gözünün önüne geldiğinde sanki ikinci damar koptu.

¹⁹⁰ Sandal (tençe) adı verilen bir ısınma yönteminden bahsedilmektedir.

Annesi, babası, kardeşini kaybedince buralardan başını alıp giden yeğeni ona 1922 yılındaki istasyonda hali harap çocukları ve ağlayan Komlev'i hatırlattı. Bu da yüreğinde bir damar daha koparttı. İnsanın başına böyle zorluklar, ayrılıklar geldiğinde dayanamaz ölür diye düşünürsünüz. Zorluklar karşısında ümit olmasaydı, belki de böyle sonuçlanırdı. Her insanı farklı umutlar ayakta tutar. Kopan damarları birleştirip ölü bedenlere can veren dünyanın acısı benim için bitti, artık üzüntüler de uzaklaştı; diye düşünerek umut etmektir. Cihangir için de durum böyleydi. Yaradan kuluna bundan fazla cebri cefayı reva görmez, diye düşünürdü.

Bu gece Beyaz Rusya'nın küçük bir köyünde başka bir insan daha uyanıktı. O, Aynisaydı. Aleviddin adlı zengin adam, yurt dışına giderken iyilik yapmıştı; herkese merhamet eden Karali Yiğitali'ye dürüst çalıştığı için sıska bir inek bağışlamıştı. Aynisa'nın o sırada ettiği bütün dua o zengin adam içindi. Köyden kovulduğundan beri ise ona beddua ediyordu. Zengin adam inek değil bela vermişti. O adam, karnı parçalanası bu ineği bağışlamasaydı, ineğe iyi bakılmasaydı, inek doğum yapmasaydı, sığırları çoğalmasaydı, Yiğitali canını dişine takıp çalışmasaydı bu musibetler olmazdı.

Erkeğin üzüntüsüyle kadının ki aynı değildir. Saman üzerinde yatan Cihangir ablalarının kederinden ezilirken Aynisa'yı da düşündü. Ayı tarafından paramparça edilen kocasının cenazesini değil kıyafetlerini toprağa gömen bu kadın ona Hatice'yi hatırlatmıştı. Aynisa kocasının yasını tutarken çocuğunu doğuruyor. Ya Hatice? Onun hali nasıl? Çocuğunu doğurdu mu? Oğlu mu oldu kızı mı? Aynisa yabancı memlekette, yabancı evde çocuğunu bağrına basıyor. Hatice de yabancı memlekette, yabancı evde. Aynisa yalnız, Hatice ağabeyinin himayesinde. Aynisa buradan ne zaman döneceğini bilmiyor, izin başvuruları reddedilmiş. Cihangir, Hatice'nin ne zaman dönüp geleceğini bilmiyor. Aynisa Cihangir'in akıbetini bilmiyor. Ablalarının kaybına üzülen, kederli biri olduğu malumdur. O Cihangir'in gelişinden memnundu, en azından memleketinin canlı bir parçası. Yarın öbür gün o da gidecek, Aynisa yine yalnız kalacaktı. Sabaha doğru Cihangir uykuya dalmıştı. Çocuğun yankılanan sesi kulağında çınladı, ama hemen gözlerini açmadı.

— Anne babam mı geldi?

— Hayır, oğlum baban değil. Arkadaşın Nurallah’ın dayısı.

Cihangir’in yüreği rüyasına giren şişman çocuğun ve Hatice’nin sesini duymuş gibi çarptı. Gözünü açtı, ayağa kalkıp aşağı baktı. Aynisa beş yaşlarındaki oğlunun boynunu eğip yüzünü yıkıyordu. Cihangir’in bakışını hisseden Aynisa da yukarı baktı. Kahvaltıdan sonra Cihangir ablasının evine gitti. Eşyalara sanki kimse dokunmamış gibiydi. Kıyafetler de istifli bir şekilde duruyordu. Ablasının yeleği, eniştesinin kaftanı ablasının burkası da... Ablası buraya da geldiğinde burkasını da getirmiş, yeleğinden ablasının ve yeğenlerinin kokusunu duydu. Yeğenlerini seviyormuşcasına yeleği okşadı. Küçük yeğenini görmemişti. O, bu yeleğe yüzünü koyup oynamıştır. Cihangir yeleği okşarken birdenbire ürperdi, çünkü yeleğin içinde sert bir şey hissetti. Eliyle kontrol etti tengeye benziyordu. Rahmetli babası kendi payından kızlarına da vermiş, demek ki. Cihangir hırsızlık yapıyormuş gibi hissetti. Sanki bu eve paraları bulmak için girmişcesine utandı. Ablası pencereden bunun için mi geldin, der gibi bakıyordu. Kapının önünde gölge hissedince Cihangir ürperdi.

— Her şeyleri yerli yerinde kendim istifledim, dedi Aynisa suçlu bir sesle.

“Anladı mı?” diye düşündü Cihangir. Sonra hemen kendi “Anladı.” diye kendine cevap verdi.

— Kötü günlerde lazım olur, diye almışlar. Onlara nasip olmamış, Cihangir yeleği işaret ederek bunları siz alın, dedi.

— Hayır, alamam. Onlara nasip olmayan bana nasip olur mu? Korkudan çekinip almıyor, diye düşünmeyin. Birisinin hakkına girmek istemem. Aynisa böyle diyerek geri geri gitti.

Biraz sonra Cihangir de evden çıktı. Yaşlı adam saman yığının önünde tırpan biliyordu.

— Jahani, dedi o adını söylemek zormuş. Kolayca Jenya desem rahatsız olmazsın değil mi? Cenya ne zaman döneceksin?

Cihangir buraların âdetini, misafire böyle soru sorulabileceğini bilmiyordu. Bu soruyu duyunca “Şimdi gitmeli miyim?” diye düşünerek bilmiyorum anlamında omuz silkti.

— Üç dört gün kal, akrabalarının ruhu şad olsun. Bu bahaneyle bana da yardım edersin, dedi yaşlı adam. En büyük oğlum Almanlarla savaşta kayboldu. En küçüğünü ise beyazlar mı, kızılar mı bilmiyorum. Baltayla parçaladı. O zamandan beri yalnızım, yaslanacak dağım yok. Tamam dersin gel benimle tırpan sallamayı biliyorsan ot biçmeye yardım et, diyen yaşlı adam bilemediği tırpanı Cihangir’e uzattı.

Yaşlı adam böyle diyip bilemediği orağı Cihangir’e uzattı. Kendi orman tarafına yürüdü. Ormanda samana sapladığını aldı. Kendi ise saman yığınının sapladığı diğer tırpanı alıp orman tarafına doğru biraz yürüyünce Grigorçi durdu.

— Bataklığı işaret ederek kardeşlerin burada dedi.

Cihangir şimdi bataklığı görebiliyordu. Kirli bir su birikintisine benzeyen yer, bazı yerleri kalın un çorbasına benziyordu, bazı yerleri küf kaplanmış.

— Bu bataklık çok insanı yuttu. Mezarlık desen de olur. İstersen dua et.

Grigoroviç rahatsız etmeyeyim, diye uzaklaştı. Cihangir diz çöküp dua etti, elini yüzüne sürdüğü sırada bataklık fokurdamaya başladı. Ablası, yeğenleri içinden çıkıp gelecekmiş gibi hissetti. Korkudan kalbi yerinden fırlayacaktı. Uzun süre donup kaldı. Yaşlı adam onun korkusunu mu hissetti yoksa beklemekten mi sıkıldı boğazını temizleyip “öhö” diyerek

— Jenya artık gidelim, dedi.

Onlar ormanın içinden yürüyüp meraya çıktı. Diz boyuna gelen otlar çiçeklerle kaplıydı. Rüzgârda sallanıyordu. Cihangir 1922’den beri eline tırpan almamıştı. Bu eller on bir yıl çekiç vurmaya alıştığı için tırpan başta onu zorladı. Birkaç saat sonra tırpana ancak hakim olmuştu. Meradaki otun yarısını biçip akşam eve döndüler. Ahşap evin merdiveninde oturan çocuk onları görünce koşup koşmamaya tereddüt etti, daha

sabah Cihangir'e yabancı muamelesi yaptığını unutup ona doğru birkaç adım attı. Sonra yaşlı adam tırpanı samana saplayıp çocuğa sarıldı.

— Saşenka niçin bakıyorsun, hadi koş bakalım.

Çocuk koşarak gelip Grigoroviç'i kucakladı. Cihangir onun başını okşayıp sevdi. Kuyudan bir kova su çekip yıkanmak üzereydi, çocuk ona yaklaştı.

— Su doldurup vereyim mi dedi düzgün bir dille.

Sonra izin beklemeden bir tahta kepçeyle su aldı.

— Siz Nuri'nin dayısı mısınız, dedi Cihangir'e bakıp.

— Evet, dedi Cihangir.

— Nuri şimdi ormanda, annesi de babası da aynı yerde ben onu özledim. Oynamaya gelmiyor.

Cihangir çocuğa nasıl cevap vereceğini bilemedi.

— Adın ne, diye sordu.

—Serameddin. Sabah söylemiştim ya, dedi çocuk şaşırıp.

Sahiden, sabah sormuştu.

— Siz Nurileri götürecek misiniz, diye sordu çocuk.

— Evet, dedi Cihangir çaresiz.

— Babam ormandan gelirse bizi de götürecek. Babam gelene kadar beklerseniz, birlikte gideriz.

— Pekala, beklerim.

Çocuk bunu duyunca kepçeyi kovaya atıp annesine müjdeyi vermek için eve doğru koştu. Akşam yemekten sonra Semerreddin Cihangir'e yaklaşıp alnına parmaklarını koydu.

— Bunun anlamı ne, diye sordu.

— Semercan öyle söyleme, çekil.

Cihangir boş verin, der gibi Aynisa'ya gülümsedi. Sonra...

— Bu şeytanın izi, diyip çocuğu dizine oturttu.

— Hangi şeytanının izi dedi çocuk.

— Cihangir buzların içinde yaşayan şeytanın izi, dedi.

— Bembeyaz mı oluyor?

— Evet.

— O zaman izi neden mavi?

— Ayağı mürekkeple kaplı.

— Nasıl bir mürekkep?

Çocuğun sorularının sonunun olmadığını hisseden Cihangir:

— Burnun niçin eğri diye sordu.

— Eğri ne demek, diye sordu çocuk.

Hazır cevaplılığı Cihangir'i güldürdü.

— Grigoroviç merak edip ne diyor, dedi Cihangir çocuğun söylediklerini tercüme edince yaşlı adam da çok güldü.

— Siz nerede uyuyorsunuz, diye sordu Seremeddin Cihangir’e.

— Samanın üstünde.

— Anne ben de dayıyla yatmak istiyorum.

— Hayır, Semerhan düşersin.

— Çocuk yaşlı adama sığınarak büyükbaba anneme söyle dedi.

— Alya izin ver. Erkekler açık havada yatmalı, dedi yaşlı adam.

Semereddin sevinçten zıplayarak yığın üstüne ilk çıkan oldu. Biraz gökyüzüne baktı. Gözleri uykuya dalmadan önce Cihangir’in boynuna sarıldı. O, babasıyla da bu şekilde yatardı. Cihangir bunu anladı. Rüyalarında gördüğü tombul çocuk ona sarılmış gibi hissetmişti. Derinden iç çekti, çocuğun ılık nefesi bağrına değince Cihangir’in vücuduna can veriyor gibi oldu. Yüzünü çocuğun yüzüne koydu. Yaşlı adam, sabah uyanınca baba oğul gibi sarılıp yatan Cihangir ve Semereddin’i görünce gözleri doldu. Öz torunu gibi olan bu çocuğu ne zaman kucaklayıp sevse çocuk ne zaman onun boynuna asılsa gözlerinden yaş akardı. Onu çocukluk mutluluğundan ayıranlara lanet ederdi. Bazen zamanı da lanetlerdi. Ama buna dili varmazdı. Şimdi bu zamanda yaşıyordu ve bundan daha kötü günleri lanetlemeyen yaşlı adam şimdi zamanı lanetlemenin küfür olacağını düşünürdü.

Cihangir uyanıp gözlerini açtı. Yaşlı adam kederli bakışını gizleyip gülümsedi. Cihangir çocuğu uyandırmamak için hareket etmedi. Yaşlı adam aşağı indikten sonra da kıpırdamadı.

— Dadul, Semerhan uyanmadı mı?

— Oğlun sanki babasıyla yatıyormuş gibi mışıl mışıl uyuyor.

Cihangir bu sözleri duyunca Aynisa'nın ne hale düştüğünü hissetti. Aynisa'nın yüreği parçalanmıştır. Semereddin kahvaltıdan sonra onların peşinden gitmek istedi. Ormandan korkan Aynisa onun gitmesine izin vermedi. Bunun acısını kendi çekti. Oğlu gün boyu eteğine yapışıp mızımlandı. Mutfağa girse mutfağa girdi, eve girse eve girdi. Aynisa'nın canı daraldı, az kalsın onu itip beddua edecekti. Kendini tutup beddua etmedi, ama ağlamasına engel olamadı. Acı acı ağladı. Köyünü hatırlayıp ah çekti. Kocasını hatırlayıp feryat etti, yetim kalan oğlunu düşünüp inledi. Semereddin annesinin bu halini çok görmüştü. Bu ağlamanın sebebini bilmiyordu, ama küçük yüreği acı çekiyordu. Kederinden daraldı, akşam erkekler döndüğünde Semereddin kendini doğruca Cihangir'in kucağına attı.

— Yaşlı adam onu yalandan tehdit ederek vay hain vay beni sattın mı, dedi. Sonra nazıkçe yanağını sıktı. Kalp hisseder, kalbi kandıramazsın. Grigoroviç böyle diyip uzaklaşınca Semereddin Cihangir'in kulağına fısıldadı.

— Annem ağladı.

— Onu gücendirdin mi, dedi Cihangir kaşlarını çatıp.

— Hayır, babamı özledi.

— Ya, sen?

— Ben de özledim. Yine özlesem yine ağlarım.

— Ağlama oğlum ağlama.

Gün boyu annesinin peşinden ayrılamayan Semereddin şimdi Cihangir'e bağlandı. Aynisa birkaç kez çağırsa da onu duymazdan geldi. Sonra Aynisa yardım isteyerek Grikoriç'e baktı.

— Ona alışırsa sonra ne yaparım?

Yaşlı adam “Ben bunu düşünmedim” der gibi sakalını sıvazladı.

— Belki gitmez bana düşüncelerini söylemedi. Nerede yaşarsa yaşasın onun için aynı, ama sanırım köyüne dönerse sürgün edilecek. Burada kalması daha iyi olmaz mı? Sen Olenka onunla konuş.

Bu sözü duyan Aynisa ürperdi:

— Hayır. Hayır, dedi aceleyle. Gitmesi daha uygundur. Erkek adam kendini yıpratmaz.

— Eee, kızım insanlar mutluluğun peşinden koşar. Sense ağzını açıp oturuyorsun.

Mutluluk bu erkeğin kalması ya da kalmaması değil. İki bahtsızın birbirine sığınmasıyla dünya gül bahçesine dönmez. Ben dulum. O, bekâra benziyor. Kaderimdeki bu zorluklar benim için az mı? Tekrar bir günahla karşılaşsam ne yaparım? Oğlum baba sevgisinden mahrum büyürse büyüsün, ben babasının ruhunu incitmeyeyim yeter, diye düşünen Aynisa yaşlı adama cevap vermedi.

Çocuğun günden güne daha fazla bağlandığını Cihangir de hissediyordu. Kendisi gidince çocuğun onu özleyeceğini de biliyordu. Bu yüzden tarladan döner dönmez ablasının evine gidecekti. Çocuğa sarıldığında bile onu aşırı sevmekten kaçındı. Aradan bir hafta geçince Cihangir yola çıktı. O bir taraftan burada kalmayı da düşünüyordu. Ablası, yeğenleri, eniştesinin evi, bu hatıraları bırakıp gitmek istemiyordu ama diğer taraftan da akli vatanındaydı. Çünkü abisi, karısı dönmüş olabilir ya da büyük yeğeni gurbetten köye dönmüş olabilir, diye düşünüyordu. Döneceği gün Cihangir ablasının yeleğini Aynisa'ya uzattı. Ama o almayı reddetti.

— Size emanet olsun belki yeğenim buraya döner. Belki ben haber almaya gelirim, dedi Cihangir. Aynisa biraz düşündükten sonra yeleği aldı.

Cihangir şehre dönüp bekçi Nizam'ın durumunu öğrendikten aceleyle köyüne doğru yola koyuldu ona öyle geliyordu ki yeğeni köye dönünce Sotti'nin (Sotvoldin'in) gazabına uğrayacakmış gibi hissetti. Kırkbel'e akşam karanlığında vardı. Doğruca Damin'e gitti, yeğenini sordu. Sonra başından geçenleri anlattı. Geceyi burada geçirip seher vakti mezarlığa gitti. Etraf sakindi. Varlık güneşinin doğmasını titreyerek

bekledi. Cihangir dua edip başından geçenleri hayalen anlattı. Sanki onun elemli hikâyesini bütün ölümler sessizce dinliyordu.

— Tam zamanında mı ölmüşüz ha, diyordu biri.

— Zamanında ölmek de Allah'ın merhameti, dedi bir başkası.

— Bu zorlukların bizim başımıza gelmediğine şükür, dedi üçüncüsü.

— Çocuklarımızın üzüntüsünü göstermediği için şükür, dedi dördüncüsü. “Ama evlatlarımızın bizden sonra külfetlere düşer olmasını dilemiştik.”

— Oğlumun başına bela verene kadar beni neden cehennemde yakmıyorsun?

Cihangir bu sesi tanıdı annesinin sesiydi.

— Zavallılara merhamet et dedin, merhamet ettim. Haset etme dedin. Haset etmedim. Ömür boyu çizdiğin çizgiden çıkmadım. Yalnızca sana aşık oldum ve bu aşkla mezara gittim. Sonunda sana kavuşmaya niyet ettim. Çocuklarıma insaf ve iman ver, onları azaplara giriftar eyleme diye gece gündüz yalvardım. Duamı niçin kabul etmedin. Günah bende mi yoksa çocuklarımda mı?

Bu babamın sesiydi.

— Babacım yakarışını duyuyorum. Bana da bir şey söyleyin.

— Ablalarını bırakıp mı geldin oğlum?

— Ne çare?

Cevap yerine ah çekilme sesi duyuldu. Sonra... Varlık titreyip uyanmaya başladı. Şerbet içine tohumlar yerleşmiş gibi Cihangir'in yüreğinin tam ortasında acı su toplanmıştı. Şerbet içinden tohumları çıkarmak kolay, ama yürekte bu acı su nasıl çıkarılır. Cihangir yüreğindeki bu acı suyla şehre döndü. Tanıdık kuyumcu bu sefer de onun ihtiyacını gördükten sonra (müderresin) bekçi Nizam'ın hücresinde bir gece

geçirip tekrar trene bindi. Onun Bryansk’a gitmesinin sebebinin kabristandaki sırlı sohbet olduğunu söylersek mübalağa olmaz.

Cihangir, Aynisa’ya yeleği verip bahçede Semereddin’i kaldırıp hemen öpüp yere koyduğunda bir şey kaybetmiş gibi oldu. Köyden uzaklaştıkça kalbi tekrar orayı görmek istiyordu. Akrabalarını bırakıp gittiği için mi böyleydi, yoksa rüyasındaki tombulca çocuğu gerçekte bulduğu için mi tam olarak bilmiyordu. Köyüne sığmayan adam derbeder olurdu. Nerede yer bulduğu derbeder için önemli değildir. Şehirde müderrisle sohbet ederek ne kadar yaşayabilirdi? Sotti gibilerle karşılaşırsa başını hangi duvara vururdu?

Cihangir trene binerken şunları düşündü, burada bir somun ekmekle karnın doyar; gurbette iki tabak yiyemezsin, derdi babam rahmetli. Bir tabak yemeği köyde huzurla yemek nasip olmadı. Ağabeyim kaçarak doğru mu yaptı? Kaçmasaydı yine de sürgün edilecekmiş. Bu zamana kadar Cihangir ağabeyini yurt dışına gittiği için sadece lanetliyordu. Köyünden uzaklaştıkça abisine olan öfkesi nispeten azalıyordu. Kaçmak hainliktir, mecbur kalmak başkadır; demişler bu fikir içinde yanan ateşin tamamen sönmesine izin vermiyordu.

Tren ilerledikçe havanın sıcaklığı düşüp hava esmeye başladı. Cihangir bu sefer yolculukta epey zorlandı. Her gün yağın yağmur yolların çamura buladı. Bir saf halinde sıralanan ağaçların arasında pusuya yatmış, fırtınalı bir rüzgâr aniden hücum edip ince giyimli Cihangir’in vücuduna iğne gibi saplanıyordu. Cihangir’i ilk gören Semereddin oldu. Annesinin eşarbına sarılıp merdivende duran çocuk her gün onu bekliyordu, umudu boşa gitmeyen çocuğun sevincini bir görseydiniz. Semereddin Cihangir’in boynundan sıkıca sarıldı. Cihangir şükür ki beni de bekleyen karşılayan bir can varmış, diye yaradana şükretti. Tarlada iş kalmamış, çiftçilerin sıcak evde uyumaktan başka işi yoktu. Grigoroviç:

— Kış burada geçirekseniz yakacak odun hazırlayın, diyince ormana gidip odun kesti.

Bir gün yaşlı adam evden erken ayrıлып öğlen döndü. Yaşlı kadının uzattığı çayı küçük tabağa koyup içti.

— Buluştunuz mu, diye sordu yaşlı kadın sabırsızlıkla.

— Karşılaştım, dedi yaşlı adam.

— Ne dedi?

— Ne diyecekti? Grikoriç ne derse öyle olacak. Yaşlı adam bu sözü mağrur bir ahenkte söyledi. Çayını içince Cihagir’e baktı.

— Jenga ben reis ile konuştum. Sen Grigoroviç ailesinin bir üyesi sıfatıyla kolhozda çalışacaksın. Domuz besleyebilir misin?

— Grigoroviç elimden gelmez, beni bu işe bulaştırma.

— Başka iş yok kolhozda. Sığırlara bakan adam belli, domuz bakıcısına yardımcı gerek. Biliyorum domuz haram dersin. Ama sen domuz etini yemeyeceksin ki yemek vereceksin, altını temizleyeceksin vessalam. Çalışmazsan olmaz.

Cihangir gerçekten de çaresizdi. O alçak kulübede kokusu bir çağrım öteden hissidilen domuz ahırında çalışmak zorunda kaldı. Bir hafta boyunca reis iki kez gelip domuz bakıcısı ile iki kez konuştu. Görünüşe göre hiçbir şey bilmeyen adama domuzları teslim etme konusunda endişeliydi.

Bir gün Cihangir işe gideceği sırada kapı sert bir şekilde çaldı, kapıyı açmaya çalışan Semereddin yarı yolda durdu. Uzun paltolu, beline tabanca takılı kumral bir adam odaya girdi. Onu görünce Aynisa’nın aklı çıktı, küçük çocuğu bağrına sıkıca bastırdı.

— Muhammedrızayev kim, dedi polis kaba bir sesle.

— Benim, dedi Cihangir.

— Evraklarınızı gösterin.

Polis odanın ortasında dikilip evrakları gözden geçirdi.

— Çalışıyor musun?

— Çalışıyorum.

— İyi, çalış, bizim iznimiz olmadan buradan hiçbir yere ayrılamazsın.

— Ben buraya kendi isteğimle geldim. Ben kulak olarak mahkûm edilmedim.

— Ben sözü iki kez tekrarlamam, Grikoriç misafirine göz kulak ol, o senin sorumluluğunda.

— O hiçbir yere gitmiyor. Sakin ol, dedi yaşlı adam. Bir şeyler içmez misiniz?

— Doldur, Grikoriç. Soğuğun zehrini alır.

O bir bardak el yapımı votka içip sessizce gitti. Günler geçti. Kış bu köyde kendini iyice hissettirmeye başladı. Reisin teftişleri azaldı, polis memurunun da arada sırada uğrayıp belge kontrol etme bahanesiyle Grikoriç'in verdiği votkayla nefisini kandırması adet haline geldi. Semereddin Cihangir'in işten dönmesini beklerdi. Cihangir yemek yedikten sonra ikisi dışarı çıkardı. Semereddin yaşlı adamın eliyle yaptığı sert bir kızağa binerdi. Cihangir at gibi çılglık atar ve onu uçururdu. O her çılgılık attığında, kişnediğinde çocuk haykırarak gülerdi. Aynisa onların oyununa pencereden bakardı. Cihangir onun bakışını hissederdi bu sebeple o tarafa bakmazdı. Sonra Cihangir ablasının bodrumuna girer hayatının kalan zamanı orada geçirirdi. Semereddin ona teselliydi, bazen çalışırken de çocuğu özlerdi. Bir gün yaşlı adam ormandan insan boyu uzunluğunda çam kesip evin ortasına koydu.

— Bizim bayramımız, Peygamberimizin doğduğu gün diye açıkladı Cihangir'e.

Cihangir bu bayramı bilirdi. O, buzlar arasındayken Hristiyanlarla konuşurdu. Yönetim ise bayram kutlamaya izin vermezdi. Yaşlı adam ile yaşlı kadın sofrayı kurduktan sonra evin köşesindeki İsa Mesih fotoğrafının önünde diz çöküp uzun süre dua etti. Sonra yaşlı adam ve kadın birkaç yudum şarap içip resmi öptüler. Yemek

sırasında yaşlı adam ve kadın birbirlerine baktı. Cihangir bunu fark etti. Ama onların maksudını anlamadı. Bir an yaşlı adam dayanamadı.

— Jenya bir teklifimiz var. Saşa sana çok alıştı. Hatta babasını unutmuşa benziyor. Benle işi yok senin dönüşünü bekliyor. Beraber yaşasanız daha doğru olmaz mı?

Bu sözleri duyan Aynisa ayağa kalktı:

— Vay, başıma gelenler, diyerek diğer odaya doğru yürüdü.

— Olya otur, dedi yaşlı adam emredici bir sesle.

Aynisa döndü hemen kalkıp gidecekmiş gibi oturup başını öne eğdi.

— Jenya sen erkeksin konuş.

Cihangir sonunun böyle olacağını biliyordu. Sevimli, becerikli bu kadın herhangi bir erkeğin karanlık yüreğinde ateş yakabilirdi. Cihangir de bazen bu konuyu düşünürdü, ama onu bir şey engelliyordu. Başına tekrar ne günler geleceğini bilmiyordu. Bu toplumun kara listesine alınmış adamı, votka içmeye gelen bir polis istediği zaman eline kelepçe takıp götürebilirdi. Bunun için gereksiz söylenen bir söz ya da bir domuz yavrusunun kaybolması yeterliydi. Cihangir bunu sezdiği için diken üstendeymiş gibi hissederdi kendini. Şu an bu kadına mutluluk vaat ederek onu ejderhanın ağzına itmek istemiyordu. Cihangir şimdi bunları yaşlı adam ve kadına en önemlisi Aynisa'ya anlatamazdı. Bu yüzden düşündüğü başka fikri ortaya attı.

— Grikoriç Aynisa'yı ilk gördüğümde bir kızkardeşim daha oldu, diye düşünmüştüm. Sizin söylediğiniz işin olması mümkün değil. Beni günaha sokmayın. Aynisa benim kardeşim, oğlu da yeğenimdir. Semerhan bana dayı diyor öyle demeye devam etsin. Aynisa kabul ederse ben abisi olayım. Cihangir böyle diyip sofradaki ekmeği ikiye bölüp bir parçasını Aynisa'ya uzattı. Aynisa ona bakmadan uzatılan ekmeği alıp bir parça kırıp ağzına attı. Kalan parçasını da oğluna uzattı.

— Ekmek yemem, dedi Semerreddin inatla.

— Yemezsen dayın üzülür, dedi Aynisa.

Çocuk öyle mi, der gibi Cihangir'e baktı. Cihangir gülümseyip kendi payını alınca çocuk da ekmeği ağzına attı telaşla çiğnemeye başladı.

— Bu fikrin de makul, dedi yaşlı adam. Yaşlı kadın ise tüh, yazık, der gibi başını salladı.

Onlar böylece abi kardeş olmalarına rağmen kendi aralarında az konuşturlardı. Özellikle yalnız kalmaktan çekinirlerdi. Yemin içseler de her zaman şeytan vardır. Bu bölgelerde hüküm süren kalın karlı kış mevsimi baharın ısisına dayanamayıp geri çekildi. Sadece çekilmedi aynı zamanda tekrar döneceğini ve gününü göstereceğini söylen tehditvari bir fırtınayla gitti. Gerçekten de aylar sonra döndü. Gürültüyle değil, hile yaparak geldi. Geceleyin her yeri bembeyaz karla kapladı. Cihangir orman eteğinde bu şekilde üç kış geçirdi.

10. İKİNCİ KARŞILAŞMA

Yusufhane'den ayrılan Seferkul, Hatice ile görüştüğünde neler demiş? Gerçeği öğrenen Yolçıvoy'a ne olacak? Komlev'in Cihangir ile görüşmesi nasıl geçecek? Şimdi anlatılanlar bu konudur.

Kapıyı açan Yolçıvoy'un, Sancar Salihov'un yanında Seferkul'u görünce beti benzi attı. Misafirleri içeri buyur etmeye, dili varmadı.

— Seferkul ağabey yeni evinizi bilmiyormuş. Ben getirdim, dedi Salihov ondaki değişikliği anlamazlıktan gelerek.

Seferkul eşiği atlayıp koridoru geçti ve henüz kendine gelemeyen Yolçıvoy'u bağrına bastı.

— Takdiri ilahidir bu kardeşim. Babanızı kaybetmişsiniz, denildiğinde.

Yolçıvoy kendini ancak toplayıp:

— Allah'ın takdiridir, diyebilmeye kendinde güç buldu.

Salihov içeri girmedi. Yolçıvoy'un şaşkın bakışına gizlice bakıp gülümsedi:

— Yarın saat 11'de annenizle birlikte gelin bekliyorum, dedi.

Binbaşı Salihov bugünkü görüşmeden memnundu. O merhumun evinde neler olacağını tahmin ediyordu. Yarınki buluşmada birçok düğümün çözüleceğinden emindi. Karakolda ise Yüzbaşı Remziddin Ramazanov bekliyordu. Komlev'in yarın öbür gün teşrif edeceğini bilen Salihov çenesini okşayıp düşündü.

— Onları nerede görüştüreceksiniz, hapishanenin hastanesinde mi?

— Salihov'un maksadını anlamadan başka nerede görüşebilirler ki, dedi.

— Ben Muhammedrıızav'i hapisten çıkarmak istiyorum, dedi binbaşı. Birincisi onun cinayetle ilgisi yok, ikincisi merhum onun ağabeyi olduğu doğrulandı, üçüncüsü katili ya Muhammedrıızayev ya da merhumun ailesi biliyor. Ve Muhammedrıızayev'i hapiste tutarsak bir sonuca varamayız. Katilin izini bulabilmek için Muhammedrıızayev'i serbest bırakmamız şart. Eğer o katili biliyorsa elbette görüşürler.

— Ya katil görüşmek istemezse?

— Muhammedrıızayev'in etrafındaki insanları takip edelim. Şüphemiz doğru çıkarsa katili onunla görüşmekten kaçınanlar arasında aramamız gerekecek.

— Yüzbaşı, Komlev'in bu çalışmamızda bize yardımının dokunacağına emin misiniz, diye sordu.

Muhammedrıızayev hapisteyken de çıktıktan sonra da abisiyle ilgili konuşmamış.

— Konuşmuş olsa da Komlev unutmuştur.

— Hayır, ihtiyarın hafızası güçlüye benziyor.

— O halde abisi hakkında konuşmaması garip değil mi? Niçin konuşmamış? Hatta abim yurtdışına gitti, dememiş mi? Bence bunda bir sır var. O sırrı Daydidere’de çözmek lazımdır.

— Ailesi ile ilgili bir sır diye mi düşünüyorsunuz?

— Hayır, Muhammedrızaev karısının ve oğlunun akıbetini bilmiyordu. Yüzyüze geldiklerinde Yolçıvoy Sıddıkov, çocuklarından birinin adının “Cihangir ” olduğunu söyledikten sonra Muhammedrızaev bayıldı. Yolçıvoy’un ağabeyinin oğlu olmadığını, kendi çocuğu olduğunu yürekten hissetmişti. Bir oğlumun ismi Cihangir, denilince şüphe gerçeğe dönüşmüştü, bu habere onun yüreği dayanmadı. Ailesinin kaderini önceden bilseydi Daydidere vakası hiç gerçekleşmeyebilirdi.

— Ya ağabeyi köyü ateşe verip karısını alıp kaçmışsa?

— Ben de aynı şeyden şüpheleniyorum, dedi Salihov. “El kısas minel hak” diye boşuna yazdırmadı alınına. Lakin o gerçeği anlatmıyor. Ağabeyi melunların melunu olmuşsa da merhuma kötü demez. Belki Komlev ile görüşünce hatıraları onu insafa getirip gönlünü yumuşatır sonra kendi derdini anlatır. Ramazanov bu sözü duyunca bıyık altından güldü.

— Bu biçarenin hayatında unutulmaz, gönlünü yumuşatan bir vaka olmuş mudur?

— Olmamış diye mi düşünüyorsun? Herhangi facialı bir anda da insanın gönlüne umut veren iyi bir söz ya da bir olay vardır. Siz savaştayken sadece ah vah, inlemelerimi duydunuz mu? İnsanların gülüşlerini duymadın mı?

Yüzbaşı Ramazanov:

— İnsanların değişik huyları olur, diyerek omuz silkti.

Daydidere'deki cinayetin sebebini araştıran bu iki adam sırlar üstüne kafa yorarken, merhum Sıddık Şerifov'un -Alemgir- evinde yürek parçalayan bir olay meydana geldi. Seferkul eve girip dua ettikten sonra Hatice kapıya gelip yüzünü eşarapla yarıya kadar örterek sordu. Seferkul:

— Allah'ın takdiridir, diyerek taziyelerini dile getirdi.

Yolçıvoy bu polisle nasıl tanıştınız, demek istedi ama ev sahibi olduğu için misafire bu şekilde sormak onu engelliyordu. Seferkul böyle bir sorunun sorulacağını daha yola çıkmadan tahmin ediyordu. Bu yüzden Yolçıvoy'un bakışlarındaki soru işaretini hemen fark etti. O taziye dileklerini ilettikten sonra:

— Yolçıvoy kardeşim bu adamla geldiğim için gücenme. Evinizi bilmiyordum. Bu adam beni aramak için Yusufthane'ye geldi. Hatta yaylaya çıktı. Bir gece çadırımda kaldı. Sizleri araştırdı. Yalan söylemiyorum. Doğru söylüyorum.

— Ne dediniz ona, diye biraz kaba bir sesle sordu Yolçıvoy.

— Rahmetli Alemgir abinin Kırkbel'den olduğunu başına gelen külfetleri sonra... Abi kardeş olup memlekete döndüğümüzü... Himmetlerini de anlattım. Kardeşinin karısını himayesine aldığını da söyledim.

— Ne...

Bu sözü duyan Yolçıvoy az kalsın yerinden sıçrayacaktı.

— Bilmiyor muydunuz?

Seferkul suçüstü yakalanmış bir hırsız gibi boynunu kısıtı. Bu hakikatin Yolçıvoy'dan gizlendiğini bilmiyordu. O Alemgir'in Hatice'yi nikâhına aldığından habedardı. Sonra bu aileden onca yıl uzaklaşınca onların gelenek ve sırlarına yabancı olmuştu.

— Yolçıvoy.

Annesinin sesini duyan Yolçıvoy ayağa kalktı. Hatice kapıdan çıktı, güçsüz bir şekilde duvara yaslandı.

—Yolçıvoy oğlum bir de sen sorma.

Annesinin sesindeki titreme Yolçıvoy'un kalbine dokundu. O annesini içerideki odaya gönderip salona döndü.

—Yolçıvoy kardeşim amcanın kusurunu bağışla. Hâl hatır sorayım derken gönül kırdım. Allah şahit size kötülük etmek istemem. Ben babanın ekmeğini yedim suyunu içtim hakkınızı helal edin diyerek Seferkul dua etti.

Yolçıvoy onun gitmesine engel olmadı. Sokağa kadar eşlik edip vedalaşırken yaşlı misafirinin gönlünü sıkmamak için şunları söyledi:

— Seferkul ağabey biz sizden razıyız. Çocuklarınızın huzurunu görün. Günahlarımızı Allah bağışlar. İnşallah. Mahşerde yüz akıyla karşılaşmak nasip olsun.

— İnşallah.

Seferkul bu eve bir külfet sayesinde yakınlaşmıştı, başka bir külfet yüzünden bu evden tamamen uzaklaştı. Yolçıvoy kapıyı kapatıp geri döndü ve bahçenin ortasında durdu. O şimdi yolunu kaybetmiş bir yolcu gibiydi. Hatice oğlunun donup kaldığını görünce yanına çağırmak istedi, ama cesaret edemedi. Oğlunu birkaç saat görmediğinde bile özleyen bu ana o sırada onunla karşı karşıya gelmekten korktu. O, oğlunun gözüne bakmaktan; sorularına cevap vermekten korktu. Onun için en dehşetli en korkunç olan bu hakikatin ortaya çıkmasıydı. Birkaç yıl önce Azrail yanına gelip başına böyle günler gelecek o ana kadar yaşamayı mı ölmeyi mi tercih edersin, diye sorsaydı. Gözbebeğim, oğlumun bahtını göreyim; çocuğumun evlatlarını göreyim, diye niyet etmezdi. Şüphesiz, "Canımı alıver." derdi. Şimdi bile canını vermeye hazırdı. Ama nerde o Azrail, hani? Bir anda gelip Allah'ın emaneti canımı alsa olmaz mı? Bu yaşlıyı sıradaki işkenceden azat etmez mi? Evin reisini Daydidere'ye götürene kadar bu ezilmiş canı dünya azaplarından kurtarmaz mı?

Yolçıvoy anasının ölmeye razı olduğundan habersizdi, o da şu anda annesiyle karşılaşmak istemiyordu. Yüreği tuzağa düşmüş kuş misali çarpıyordu. Seferkul'un sözleri de uzaktan duyulabiliyordu. Kulaklarında çınlıyordu ve vücudunu ikiye bölüyormuş gibiydi. Bu zamana kadar külfet neymiş, gam neymiş, çaresizlik neymiş, aç yaşamak, fakir yaşamak neymiş bilmeyen delikanlı önce sırtını yasladığı dağını kaybetmişti. Ardından da hayat imtihanının içine düşmüştü. Kocasının bahçenin ortasında donup kaldığını gören Nazime askıdan kocasının kaftanını alıp aceleyle dışarı çıktı. Yolçıvoy kaftan getirmekte olan karısını görünce kendine geldi.

Karısının:

— Ne oldu bey, sorusunu cevapsız bırakıp annesinin oturduğu odaya gitti.

Hatice bana acı verme, diyen keder dolu bir bakışla oğlunu karşıladı. Yolçıvoy içeri girip sırtı pencereye dönük oturdu. Annesine bakmaya cüret edemedi. Konuşmaya da cesaret edemedi. Şimdi sessiz kalamazdı bu nedenle:

— Seferkul abi çekindiği için gitti, dedi kısık bir sesle. Biz size gücenmedik, dedim.

— İyi demişsin, biçarenin suçu yok.

Anne oğul birbirine söylecek hiçbir şeyi yokmuş gibi sessizleşti. Anne oğlundan bir soru bekledi, sanki bu soru kıyameti başlatacaktı. Oğlu ise soracağı sorunun annesinin kalbini kırabileceğini bildiği için çekinceyle oturuyordu. Bu şekilde uzun süre sessiz kalmanın doğru olmadığını düşünen Yolçıvoy kendini bir şey söylemeye mecbur hissetti.

— Seferkul ağabey ile o polis de geldi, dedi.

— Niçin gelmiş?

— Yarın gitmemiz gerekiyormuş.

— Hayır, canım oğlum beni götürme oraya.

— Gitmezsek polis gelir, zorla götürür.

— Aman Allah'ım bu da mı başımıza gelecekti, yine ne soracak?

— Soyumuzu sopumuzu araştıracaklar. Babam... Buradan gitmeden suç işlemiş miydi?

— Baban melek gibi temiz oğlum. Suçu başkaları işledi. Biz evden çıktıktan sonra birileri köyü ateşe vermişler. Otuz yıl önce yaşananları araştırıp ne yapacak?

Yolçıvoy bu soruyu sorarak annesine baktı. Hatice'nin omzundan kayan eşarabının altında ağarmış saçları darmadağınaktı.

— Sadece o değil. Sen de bilmek istiyorsun. Zeki kıvrak zihninden bir şey saklamak zordu. Hatice derin bir ah çekip sustu.

Yolçıvoy tek kelime etmeden onun konuşmasını bekledi.

— Senin bilmediğini o polis biliyor. Soruşturma boşuna değil. O fotoğraftaki adam bize yabancı değil o kişi babanın kardeşi...

Bu habere şaşırان Yolçıvoy annesine baktı. Hatice oğlunun bakışlarına dayanamayıp gözlerini kaçırdı.

— O kişi... Köyü terk edememişti. Onu Kızıllar döverek öldürdüler, diye haberini ulaştırmışlardı bize.

— Kim, kim söylemişti?

— Bizimle beraber gelenler. Onlar geçitte bize katılmışlardı. Hemen söylemediler. Gitmeyeceğim. Geri döneceğim, diye tutturunca söylediler. Yolda yas tuttum. Siyah giydim.

Yolçıvoy çocukluk döneminde sen yolda doğduğun için adını Yolçıvoy koyduk, laflarını hatırlayıp gözleri doldu.

— Ben ... Ya ben, dedi kekeleyerek.

Hatice oğlunun bu halini görünce korktu, ona yaklaşıp oğlunu bağrına bastı.

— Canım oğlum kendine gel.

— Söyleyin, bana doğruyu söyleyin.

— Söyleyeceğim canım oğlum, söyleyeceğim. Bu sırrı kendimle götürmeyeceğim. Yemin et, dediklerinde yanaşmamıştım. Arada yemin yok. Bugün değilse yarın söylerim diye düşündüm. Şimdi söyleyeceğim eğer gönlümdeki dertler gidecekse... Hatice derin bir nefes alıp, uzun yıllar kalbinde sakladığı bu sırrı anlatmaya güç toplar gibiydi. O fotoğraftaki adam senin baban. Sen yolda doğdun. Kaşgar'a geldikten sonra eltimin çocuğu ölü doğdu, eltim de vefat etti. Ondan sonra amcan sana baba oldu.

Geçenlerde babasının ölüsünü toprağa koyan Yolçıvoy bu sözden sonra onun ruhunu da kaybetmiş gibi oldu. Gerçek ortaya çıkınca anne oğulun düşündüğü gibi dünya alt üst olmadı. Günlerdir yeryüzünü ısıtmayan yine aynı şekilde soğuk davranıyordu. Yapraklarını döken ağaçlar kararıp çirkinleşmişti. Dünya aynıydı, kıyamet anne oğlun kalbinde başlamıştı. Pencereden sızan güneş ışığı raftaki avuç içi kadar aynaya çarpıp tavana yansımıştı. Yer masasının üzerindeki kâsede yarım kalmış çaya vuran güneş ışığı ise tavanda huzur kalp gibi titriyordu. Dikkatle bakıldığında kâsedeki çaydan can alan güneşin nuru tavanda çeşitli suretler çiziyordu. Dağları deveye dönüştürür, deveyi kurt sürüsüne, kurtları güzel bir kasra. Kasrı da iblislere... Anne oğul güneşin bu hünerinden habersizdi. O anda hayatın bir damla kısmında onların kalpleri otuz üç yıllık olaylar fırtınasına esir olmuştu. Bu esareten kurtulmak için yürekleri hızlı hızlı çarparak göğüs kafesinin içinden çıkmak istiyor gibiydi. Hatice çocuğunu bağrına basınca gözlerini yumdu. O hiçbir şey hatırlamak istemiyordu. Gerçi yanlış yolda yürümemiş, doğru bir hayat yaşamış olsa da geçmiş hayatı gözüne iğrenç göründü. O, oğlunun başına yüzünü koyduğunda kalbi titredi. Yolçıvoy'dan koskoca delikanlı gibi değil, beşikten yeni kucağa alınmış bebek kokusu geliyordu. Hatice oğlunu beşikten çıkarıp bağrına basıp doya doya sarılıp öptüğünde burnuna böyle tertemiz bir koku gelirdi. Şimdi bu koku nereden nereden geldi. Oğlu bebeklik zamanına mı döndü? Kundağından kurtulup özgürlüğe kavuşmuş çocuk gibi çırpınıyordu. Annesinin

elinden kurtulup sanki koşmak istiyordu. İşte annesinin elinden kurtulup koşarak gitti. Yalın ayak koşuyordu ama yollarda dikenler var, eyvah! Diken olsa neyse ufukta dünya yanıyordu. Çocuğu ise dosdoğru ateşe koşuyordu. Ya kendi, kendi nereye bakıyordu? Neden gidip çocuğunu korumaya çalışmıyordu? Hatice kalkmak istiyor, bacakları ona itaat etmiyordu. Ufuktaki ateşin alevi buraya da ulaşmış, dumanı boğuyordu. Annesinin bağrına başını koyan Yolçıvoy, bilincini kaybetmiş bir adam gibi oturuyordu. Annesinin kalp atışı ona kader gibi duyuluyordu. Güçlü atan kalbi önce yavaşladı. Sonra seyrekleşti. Yolçıvoy dikkat kesilip başını kaldırarak annesine baktı. Gözleri kapanan Hatice'nin beti benzi atmıştı.

— Anne, annecim, dedi Yolçıvoy titrek bir sesle.

Hatice'nin kirpikleri kıpırdadı ama göz kapakları açılmadı. Yolçıvoy annesini yatağa yatırıp dışarı koştu.

— Hanım, hanım diye bağırdı bahçeye çıkıp.

Endişelenip tetikte bekleyen karısı hemen kapıyı açtı.

— Anneme bak, diyip sokağa çıktı Yolçıvoy.

O şimdi hiçbir şey düşünmüyor, etraftaki insanları da görmüyordu. İki sokak ilerde oturan hemşerileri “Çinli doktor” diye ün salmış Muradilla'nın evine doğru koştu. şansına “Çinli doktor” evdeymiş. Yolçıvoy'un kesik kesik anlattıklarını dinleyip:

— Sen eve dön, annenin ayağını sıcak tut. Ben arkandan gelirim, dedi.

Yolçıvoy semaverdeki sıcak suyu torbaya koyup annesinin ayağına koyarken Muradilla ve hanımı eve geldi. Hatice'nin nabzını dinledi ve küçük bir kaşık istedi. Yanında getirdiği keskin kokulu ilacı içirdi ve doktor ayağa kalktı.

— Bundan sonrası yengenin işi sen endişelenme, diyip dışarı çıktı.

Muradilla'nın karısı hemen Hatice'nin şakaklarına, boynuna, bileklerine bağrına kirpik inceliğinde altın iğneler batırdı. Tedavi sonuç verince Hatice hemen gözlerini açtı. Gelini ile hemşehrisini görünce mahcup olduğunu göstermek için gülümsemek istedi. Dudakları titredi, gülümseyemedi. Bayılmışım galiba, diye düşündü. Allah benim canımı almadı mı? İnşallah hayırlı bir sonuç için almamıştır. Yoksa başka belaları da yaşayayım diye mi almadı?

Çinli doktorun karısı kapıyı açıp terasta bekleyen kocasına başını salladı.

— Annen kendine geldi. Kaygı onu biraz yormuş. Yengen arada kontrol edecek endişelenme. Bu arada işlerin nasıl?

— Allah'a şükür, uğraşıyoruz.

— Polisten haber var mı? Buldular mı?

— Hayır.

— Birisini yakalamışlar ya?

— Kesin olmadığını söylüyorlar.

Yolçıvoy'un bu konuda konuşma isteği olmadığını anlayan Muradilla başka soru sormadı. İğneleri alma vakti gelince içeri girip Hatice'nin nabzına baktı ve:

— Endişelenmeyin, diyip evine döndü.

Yolçıvoy onu uğurladıktan sonra içeri girmeye cesaret edemedi. İçeri girerse yine aynı konu açılacaktı ve bu defa annesi gözlerini tamamen yumacaktı gibi geldi. O bir süre avluda dolaştıktan sonra eve girdi. Ağabeyleriyle oyuncak kavgası eden en küçük oğlunu alıp annesinin odasına gitti. Yeni ve güzel konuşmaya başlayan tombul çocuk yere konulur konmaz büyükannesinin yanına uzandı. Ağabeylerinin kötülüklerini ona şikayet etti. Akşam oluncaya kadar bu çocukla avundular. Akşam yemeği Hatice'nin de Yolçıvoy'un da boğazından geçmedi. Nazime evin köşesinde kayınvalidesine bir

kenarında kocasına yer hazırlarken Hatice oğluna soran gözlerle baktı. Yolçıvoy annesine cevap vermedi. Hatice kalbim yalnız kalmak istiyor, diyememişti. O gece ne annenin ne de oğlunun gözüne uyku girmemişti. “Şimdi ne olacak?” Anne oğul bu soruya cevap arıyordu.

Yüzeysel bakınca soru basit, onu yüzeye getiren olay da basit. Facia çıkarmaya sebep yok gibi. Ama evin köşesinde yatan çilekeş annenin kalbi başka bir şey söylüyordu. “Oğlum bu musibete dayanabilecek mi, dedi. Bunca yıl yalan söylediğim için Allah’ın gazabı gelmeyecek mi? Gerçek babası Cihangir’in hali ne olacak? Abisini öldürdüğü doğru mu? İnanmıyorum, öldürdüğüne inanmıyorum. Peki, neden onu tutukladılar? O kişinin hayatta olduğunu, Alemgir benden neden gizledi? Kocasını hayatta olan ve ondan talak mektubu almamış bir kadınla evlendiği için mi korktu? Allah’ım bunun için mi cezalandırdı? Ya ben? Yalanlara inanıp nikâhlanmam günah değil mi? Şimdi ne olacak? Oğlum gerçek babasından da mı ayrılacak? Onu bir kez ziyaret edip boşanmak üzere mi geriye döndük? Onu kurtarırsak ne olacak? Ben hangi yüzle, hangi haya ile ona bakarım? O şimdi bana namahrem mi? Nikâhından çıkmadım, ama başkasıyla nikâhlandım. Bu muammayı kim çözecek? Himaye etsek oğlum ona baba, der mi? Ya demezse?”

Otuz yıldan fazla süredir gam dolan kalp huzursuzluğu bu gece kenarda yatan oğluna da sirayet etmişti. “Niçin benden sakladılar? Sevgimi iki baba arasında paylaşmak zorunda kalmayayım, diye mi? Ağabey kardeş yüz yüze görüşüp bu sırrı açığa çıkarıp barış içinde yaşayabilirlerdi, değil mi? Niçin anlaşılmadılar? Annemi mi paylaşamadılar yoksa beni mi? Şimdi ne olacak? O adama “baba” mı diyeceğim? O adam bana oğlum diyecek mi? Cihangir’in ismini söylediğimde huzursuz olmasının nedenini şimdi anladım. Bu isim ona sırrı mı ayan etti? Annemin Cihangir’i diğerlerinden çok sevmesi boşuna değilmiş.” Pek çok gönlün sırrını mühürlemek için yaratılmış olan gece bu defa yapacağını yaptı. İki gönlünün hasretini bağrına gömen güneş uzak bir köşeye çekildi.

Binbaşı Sancar Salihov, merhumun evindekilerin kendi sırları ortaya çıkınca huzurlarının kaybolacağını tahmin etmişti. Bu ailenin esas sırrı oğullarından gizlediklerini ise bırakın bilmeyi, aklının ucundan geçirmemişti. Dün savcının rızasını

alıp Cihangir'i serbest bıraktırıp şehir hastanesine gönderdikten sonra katilin yakın günlerde ele geçirileceğine inanıyordu. "Hislerim beni yanıltmaz" diye düşünürdü. Gerçekten de işin sonuna yaklaştığını hissediyordu. Bazen güzel rüyalar görürdü. Bazen sıkışan yüreği keyif almaya başladı. Bu sefer de böyle oldu. Anne oğulun gelişini dört gözle beklemeye başladı. Odasına Yolçıvoy'un yalnız girdiğini görünce şaşırıldı.

— Anneniz nerede, dedi memnuniyetsiz bir sesle.

— Annem hasta. Bana sorun sorularınızı.

Yolçıvoy'un sesindeki acıyı ve gözlerindeki hüznü hissedip "çok korkmuşa benziyor" diye düşündü.

— Demek Sıddık Şerifov babanızın sahte ismi. Gerçek ismi nedir?

— Siz biliyorsunuz ya.

— Soruma net cevap verin gerçek isimleri nedir?

— Alemgir.

— Babasının ismi?

— Muhammedrıza oğlu.

— Doğduğu yer?

— Kırkbel köyü.

— Cihangir Muhammedrızaev kim oluyor?

— Kardeşi.

— Bunu niçin gizlediniz?

— Ben bilmiyordum?

— Ya anneniz?

— Annem Kızıllar döverek öldürmüş, diye duymuş.

— Kimden duymuş?

— Köyü ateşe veren kişilerdendir.

— Kim onlar?

— Tanımıyor.

— Babanız kardeşi hakkında hiç konuştu mu?

— Hayır.

— Size bu ilginç gelmiyor mu? Kardeşi Kızılların (Bolşeviklerin) eline düşmüş. Dövülerek öldürülmüş, diye haberini duymuş. Şehit olan kardeşini bu kadar yıl bir kez bile anmaması garip değil mi?

Görünüşe göre sırlarımızı tam bilmiyor bu adam, diye düşündü Yolçıvoy:

— Döndükten sonra ise, diye devam etti Salihov. Görüştüğü hâlde evine davet etmemiş. Abi kardeşin Daydidere’de buluşmalarında nasıl bir sebep var?

— Bilmiyorum.

— Biz Muhammedrızaev’i serbest bıraktık. O katil değil. Siz de korkmayın. Babanız 1922 yılında suç işlemiş olsa da sizi suçlamayız. Babanın suçundan oğlu sorumlu olmaz. Doğrusunu söyleyin, Cihangir Muhammedrızaev şahsen sizin neyiniz oluyor amcanız mı yoksa babanız mı?

Yolçıvoy tamamen afalladı. Karşısındaki insan mı şeytan mı? Tüm her şeyi bildiği halde niçin bu kadar zorluyor, zaten kırık olan kalbi neden daha fazla parçalıyor? Yolçıvoy soruya doğru cevap veremedi.

— Evet biliyorum, dedi Salihov galip bir insan sesiyle. Cihangir Muhammedrızayev sizin babanız. Belki bunu sizden gizlediler. Buraya dönmeyi de ölü olarak bildikleri adamlarla karşılaşacaklarını düşünmemişler mi? Kapatılan kazan kapalı kalacakdiye umut etmişler olabilir. Bunlar beni ilgilendirmiyor. Benim bir şeyi öğrenmem lazım. Abi kardeş arasında ne oldu? Cihangir Muhammedrızayev otuz üç yıl intikam ümidiyle yaşadı. Alnındaki “el kısas minel hak” yazısını biliyor musunuz, dedi. Kimden intikam almak istiyordu? Bunu annenizin bilmesi gerek.

— Annem bilmiyor. Dün konuştuk. Erkekler kadınlara her şeyi anlatmaz. Babam... Evet babam. Ondan vazgeçemem. Annemle evlenmeseydi bile ona “baba” derdim. Babam... O gün kardeşiyle camiye gitmiş. Ölen eşi anneme hemen her şeyini topla yurt dışına gideceğiz, demiş. Sonra babam yalnız dönmüş. Cihangir bir işini halledip arkamızdan gelecek, demiş iki kadını peşine takıp götürmüş. Geçide vardıklarında “Cihangir’i Kızıllar yakalamış döverek öldürmüş, diye haber gelmiş. Olay bundan ibaret.

— Cinayetin olduğu gün ne yapmaya gitmiş?

— Söyledim ya kardeşimi ziyaret edeceğim demiş. Otuz yıl görüşmemiş. Kimliğini söylemiş. Ama o gün farklıymış.

— Tek başına mı gitmiş?

— Evet.

— Oraya gittiklerini kim biliyormuş? Tanıdıkları, ortakları duymamış mı?

— Duymamış.

— Son zamanlarda evinize kimler daha çok geliyordu?

— Dikkat etmedim. Kapımız da soframız da herkese açıktı. Misafirden kaçmazdık.

— O zaman babanızın arkadaşlarını düşünün. İsimlerini, mesleklerini ve yaşadıkları yerleri söyleyin.

— Rafkat Ahun, Talat Ahun lokantada çalışıyorlar. Kökçe’de oturuyor. Midhat ağabey eczanede çalışıyor. Evi Sebzar’da. Muradilla ağabey doktor, aynı mahallede yaşıyoruz.

— Yanılmıyorsam komşu olduğu için en çok Muradilla ağabeyiniz gelmiş olmalı.

— Evet. O doktor. Eli hafif. Her sıkıntımızda ona koşuyoruz.

— Kaşgar’da da mı yakındınız?

— Evet, birlikte döndük.

Binbaşı Salihov:

— Bugünlük bu kadar yeter, sizinle yine konuşuruz, diye Yolçıvoy’a izin verdi.

Yolçıvoy oradan ayrılırken Cihangir’in kaldığı hastanenin adını verdi. Sonra Yüzbaşı Ramazanov’u ziyaret etti.

— Tam çıkmak üzereyken Komlev geldi. Muhammedrıyayev ile görüştüreyim.

— Hastahaneye kadar eşlik edin ama içeri girmeyin. Bırakın konuşsunlar, dedi Salihov. Onların sohbeti bize fayda vermez. Bugün başka haberler doğrulandı.

Salihov, Yolçıvoy ile olan sohbeti anlattı:

— Ağabey kardeşi Daydidere’ye götüren sebep ise 1922 yılında köyün yakıldığı günde aranmalı. Kadınları almaya Alemgir gitmiş. Ya Cihangir? O nerdeymiş? Niçin gidememiş peşlerinden? Onun dövüldüğünü görmüşler. Demek kaçanların bir kısmı hâlâ o köydeymiş. Onlar Cihangir’i kurtarmaya çalışmamış.

— Belki özellikle tuzak kurmuşlardır, dedi Ramazanov.

İnsanlar Cihangir ile uğraşırlar, daha fazla yol kat ederek uzaklaşmışlar. Cihangir suçlu olarak yakalanırsa diğerlerini aramayacaklar. Belki de babasının mirasının tamamına sahip olmak için Alemgir'in kendisi komplo kurmuş olabilir.

— Şüphelerinizde haklısınız. Ama cinayet neden Daydidere'de meydana geldi? Üçüncü kişi tesadüfen mi geldi yoksa abi kardeşin arasındaki meseleden haberdar mıydı? Siz Komlev'i uğurladıktan sonra bu insanları araştırın dedikten sonra Salihov Yolçıvoy'un söylediği isimlerin listesini Ramazanov'a verdi. Fotoğraflarını da alın yarın öbür gün Kırkbel'e gideceğim.

Ramazanov listeyi alıp odasına döndü. İlgili bölümle iletişime geçtikten sonra Komlev ile görüşmek için acele etti. Tek katlı misafirhanenin önünde Sergey Komlev, yaşlılığına rağmen dimdik duran bir kadınla bekliyordu.

— Tanışın azizim, dedi Komlev Ramazanov'a. Zinayda Zinovevna. Bu kişinin metanetine hatta Aralıkçıların¹⁹¹ eşleri de hayran kalırlar.

— Seryoja kes şunu, dedi kadın.

— Benim gibi acizi bunca yıl sadakatle bekleyen hanımını methetmeye hakkım yok mu? Zinayda, Cihangir'i daha önce çok duymuştu ama görmemişti. Bu bahaneyle geldi. Aslında... Sizin hakkınızda endişe duyuyor.

Seryoja kes şunu, dedi kadın bu sefer daha net bir ses tonuyla.

— Zina, bu yoldaş onlardan değil. Savaştan dönünce bu göreve başlamış. Bu yoldaş gözleri onlarınkine benzemiyor. Gözlerine bir bak Zina.

¹⁹¹Aralıkçılar isyanı, Dekabrist isyanı veya Aralıkçılar Başkaldırısı İmparatorluk Rusyası'nda 14 Aralık 1825 tarihinde çıkan askeri ihtilaldir. Bazı subayların önderliğinde 3000 imparatorluk askeri, 1. Nikolay'ın abisi Konstantin yerine tahta geçmesi nedeniyle isyan etmesidir. Olay aralık ayında olduğu için "Aralıkçılar İsyanı" adını aldı. İsyan, Çar 1. Nikolay tarafından bastırıldı: ve asiller Sibirya'ya sürülmüştür.

Kadın kocasının dediği gibi Ramazanov’a baktı. O anda Ramazanov onun gözlerinde bir üzüntü gölgesi hissetti. Bir zamanlar güzel olan, gülümseyen gözlerde şimdi mutluluk kıvılcımları sönmüştür. Ayrılık yılları her türlü kıvılcımı söndürmeye muktedir. Ramazanov savaştan döndüğü gün karısının gözlerine bakınca bunu anlamıştı. Kocasının ejderha ağzından sağ döneceğine bir inanıp bir inanmayan dört yıl bekleyen kadının gözlerini keder sonsuza kadar kaplamış gibiydi. Karısı şimdi gülüp, eğlenip güzelleşse de gözünün ferisi hissedilmiyordu. Ayrılık bu kadının boyunu bükmemiş ama gözündeki ferisi söndürmüştü.

— Peki. Ben arkadaşım ile ne hakkında konuşmalıyım, dedi Komlev.

— İstedığınız konuda konuşun. Ben sizleri hastaneye uğurlayıp döneceğim. O kendisini katil olarak göstermek istiyordu. Elimizdeki deliller onun iddiasını çürüttü. Biz bu bahaneyle eski arkadaşları buluşturuyoruz. Sizden ricam gerek duyarsanız karısı ve oğlunun yaşadığını söyleyin.

— Doğru mu söylüyorsunuz?

— Evet doğru.

— Zina duyuyor musun? Onlar bizi öylesine buluşturuyor. Biz sadece bir şey söylememiz gerekiyor. Gel saflığa vurup inanalım bu yoldaşa. Bunlar işlerini gizli yapsın. Hadi gidelim.

— Sergey Vasileviç, size bir sorum var, dedi Ramazanov giderken.

— Zina boşuna gelmedik herhalde, soruları varmış. Sorun azizim.

— Rakiplerinizi yendiniz mi?

— Ooo, polis bunlarla da mı ilgileniyor? Rakiplerim azizim, kolay pes edecek tayfadan değil. Onların başına çekiçle vursanız yere düşerler, ezdim diye düşünürsünüz. Ama aradan biraz zaman geçince bakarsınız yine hareket halindeler. Onlar kesilmeyen, ateşte yanmayan kullardır. Evet, Allah’ın sevdiği kullarıdır, onlar 1937’de hayatta

kaldılar. Savaşa gitmediler, savaştan sonra da Bıyıklının¹⁹² gazabına uğramadılar. Nasıl, bunları şimdi ezebilir misin?

— Siz ezeceğim dediğiniz için sormak istedim, öylesine.

— Ezmek benim isteğim. Ölmez Kaşşey'i¹⁹³ duydunuz mu? Evet, belli ki duymuşsunuz. Onun canı kutuya saklanmıştı. Kutu ise uzak bir adadaydı. Bunların da canı kutuda, kutu ise hamilerin çelik kutusunda, hamilerin ise nerede olduğunu biliyorsunuz. Hamileri yok edilmeyince bunlara da bir şey olmuyor. Azizim ilan edilen serbestliklerini o hamiler ortadan kaldırmaya kadirdir. Ama bugün değilse bir gün yok olacaklar buna inanıyorum.

Komlev vakit kaybetmekten korkar gibi hızlı konuştu. Karısı birkaç kez “dur” diyene kadar düşüncesini tam olarak anlatıncaya kadar konuşmayı kesmedi. Ramazanov hastaneye girip nöbetçiye kendini tanıtp maksadını söyledi. Komlev'i tanıştırdı. Vedalaşıp geri döndü. Hapishane hastanesinden çıkarılıp buraya geldiğinde doktorların nezaketine şaşırın Cihangir eşikte tanıdık bir yüzü görünce gözlerine inanamadı. Başını kaldırdığında Komlev hızlı hızlı yürüyüp onu omzundan tuttu.

— Kımıldama azizim, kımıldama. Durumunu anlattılar. Şuna bak dokuz canlıymışız, ölmedik sonunda görüştük. Zina gel. İşte gelininizi getirdim. O zamanlar tanıştıramamıştım. Kadın gülümseyip başını eğip selamladı.

— Ben bugün seninle çok konuşmacağım. Şehirde beş on gün kalacağız. Yine gelirim havadan sudan konuşuruz.

— Sizi buraya polisler mi getirdi?

— Evet, bunun nesine şaşırdın.

¹⁹² Eserde Mo'ylov olarak geçmektedir. Ruslar, Sovyet devlet adamı Josef Stalin için Mo'ylov lakabını kullanmışlar. Aktarıken bıyıklı olarak kullanılmıştır.

¹⁹³ Rus masalıdır.

— Sorarlarsa eskiden beri öfkeliydi ve adam öldürmekten çekinmez diyin. Buzullarda hiç kimseye fark ettirmeden üç dört adamı ortadan kaldırmış diyin.

— Yanlış söylüyorsun, diyerek Komlev yerinden şak diye kalktı.

— Yanlış söylüyorsun, duydun mu?

— O adamı öldürdüğüme onların inanması lazım. Herkes inanmalı. O zaman gözüm açık gitmez.

— Yanlış söylüyorsun, dedi yine Komlev. Bunca yıl birilerinin isnat ettiği suçla ömrümüz savruldu. Hiç olmazsa birinin çağırdığı ecelle gitmeyelim. İnsan gibi yaşamak nasip olmadı insan gibi ölelim. Komlev birden sustu, soran gözlerle ona baktı. Bana bak sana söylemediler mi?

— Neyi?

— Her şeyden önce davan kabul edilmedi. Katilin peşine düşmüşse benziyorlar. Sonra karın ile oğlundan haber varmış galiba?

Cihangir bunu duyduğunda gözlerini kapattı. Ağlamamak için dudaklarını sıktı. Komlev ne yapacağım, dercesine karısına baktı. Karısı yavaşça dönüp kapıya doğru yürüdü.

— Kendine gel, Cihan bir gün olsa bile güzel günün temiz havasını soluyalım. Buna hakkımız var “el kisas minel hak.”ı unut. Ben oğlunu bulup konuşacağım. Bu sözden sonra Cihangir kendini tutamayıp gözyaşlarına boğuldu.

— Gerek yok, gerek yok görmek istemiyorum ben... Günahkârım.

— Hata ediyorsun. Suçlu değilsin. Kendine işkence etme ben gidiyorum. Yaşlandıkça iş yüküm artıyor, Komlev böyle diyerek kardeşinin yüzünü okşadıktan sonra yerinden kalktı.

Cihangir'in kirpiklerinden yaş aktığını görünce başını salladı ve kapının önünde beliren doktora teşekkür edip koridora yürüdü. Cihangir damarına saplanan iğneye de aldırış bile etmedi. Doktorun söylediklerini de duymadı sayılır. Gözlerinin önünde karakolda çocuklarının ismini söylemekte olan adam yine canlandı. “Cihangir” diyen sesin yankısı kulağında çınladı. “O benim oğlum mu?” sorusu bininci belki on bininci kez aklından geçti. Rüyalarına giren tombik çocuk böyle bir yaramaz adama mı dönüşmüş? O farkında olmadan dede mi olmuştu? “Dede olmuşum ben... Oğlumu bir kez bağrıma basmamışım, torunlarımı görmemişim... Böyle bir günü hayal etmiş miyim? Abim niçin gizledi bunu benden? Korktu mu? Doğruyu söylese günahını affederdim ya” bu düşünce bekçi Nizam'ın vasiyetini hatırlattı. “Allah'a kavuşmak istersen, size karşı suç işleyenlerin suçunu bağışlayın. Zinhar kin tutmayın. Uzun bir vakit kin besleyip onu affetmediğiniz için bu günahkâr adamdan önce özür dile sonra onu affet.” Cihangir bu vasiyeti tam olarak yerine getiremeyeceğini biliyordu. Doğrusu çok insanın günahını affetti ama birisini yani abisini affedemezdi. Ortada babasının ruhunun üzerine içilen bir yemin vardı. Yeminine ihanet edemezdi. O zamanlar bunu müderrise söyleyemedi. Söyleseydi müderris bekçi Nizam belki başka bir fetva bulur muydu acaba? Cihangir karısı ve oğluyla görüşmeyi yıllardır hayal edip özlemişti. Şimdi gönlünün onu yanıltmadığı belli olunca bu görüşmeden korkmaya başladı. “Şimdi ne olacak?” O bu soruya cevap vermekten acizdi. Görünüşte kolay olan bu soru aslında değirmen taşı gibi vücudunun tüm uzuvlarını eziyordu. Bu hayaller ile ayaklanıp Daydidere'deki facia da biraz loş perdenin arkasına gitti.

Daydidere'yi hatırladığında hatta “Sözümünden dönsem mi?” acaba fikri de aklına geldi. “Ancak artık sözüme kim inanır? Katili bulamadıkları için çaresizce davayı mahkemeye intikal ettirecekler. Mahkemenin vereceği hüküm bellidir.” Sonucu bu fikrinden döndürdü. Cihangir gel git yapan fikirlerin derinliklerinde boğuşurken Komlev'in sesini duyunca gözlerini açtı. Üç dört gün sonra gelirim, diyen adam hemen ertesi gün peyda olmuştu. Onun elinde kâğıttan bir kese vardı.

— Nasılsın, iyi misin, dedi o sandalyeye oturup. Dünden beri Zina'yla başım dertte. Hastaya eli boş gittik, diye bana fırça attı. Bugün pazara gittim. Bahçıvanların yetiştirdiği tatlı üzümü görsen aferin derdin! Ne güzel saklamışlar diyerek o kâğıt keseden bir salkım üzüm çıkardı. Üzüm değil sanki altın. Ağzını aç, diyerek üzüm

tanisini koparıp Cihangir'in ağzına koydu. Şu armuda bak. Nasıl sakladıklarına şaşıyorum.

Komlev getirdiklerini övüp bitirince başka konuya geçti.

— Erkenden kalkıp senin okuduğun medreseye gittim. Bekçi kulubesi yok artık, medrese de ayakkabı tamircilerinin arteli olmuş.

— Biliyorum, dedi Cihangir.

— Bunu bilmesine biliyorsun lakin onlara ayakkabı tamircisi mi gerekli yoksa bilim mi daha gerekli ihtiyaçları olduğunu bilmiyorsun. Oradayken son buluşmamızı hatırladım. Orada bile aklıma geldi. Senin müderrisin büyük adammış. Hiç olmazsa bir ay kadar onunla sohbet edebilseydim... O kadar ilimi kendisiyle beraber öbür tarafa götürdü. O öldüğünde nerdeydin?

—Yanıdaydım. Kollarımda can verdi.

— Ölüp kurtuldu biçare. Yoksa peşimdekiler onu da belaya bulaştıracaklardı.

— Gelmişlerdi. Can çekiştiğini görünce beklediler. Gece yarısı vefat etti. Ve sabaha doğru beni götürdüler. Kendim yıkayıp kefenleyene kadar bana dokunmadılar. Buna da şükür ediyorum.

— Ben soruşturma esnasındaki ifadenizi biliyorum. Müderris ile sohbetlerimizden bahsetmemişsin. Çekip gidebilirdiniz. Sizin ifadeniz olmasa da benim kalemim kırılmıştı.

—Siz... Ne dediğinizin farkında mısınız? Senden katil olmaz diyorsunuz, ama hainlik yapacağıma inanıyor musunuz?

— Ben öyle söylemedim. Aklıma öyle bir şey gelse burada oturmazdım. Beni tanıyorsun. Sen o bekçi kulübesindeki kitapları ne yaptın?

— Götürdüler.

— Tüh, diyip elini salladı Komlev. Aralarında nadir el yazması kitaplar vardı. İnsanlardan korktukları için onları kafese taktılar. Kitapların günahı ne? Son nüsha nadir kitapları da yok etmiş olabilirler. Bunun ne anlama geldiğini biliyor musun? Bilmiyorsun. Tarihî yıllar ateşte kavruldu demek. Kavrulan yılları hiç kimse geri getiremez.

Komlev yatakta hasta bir adamın yattığını unutup hararetle bir şekilde konuşuyordu. Medresede ayakkabı tamircilerini görünce içinde uyanan nefret artık zirveye çıkıyordu.

— Emir Timur'un bazı ülkeleri ele geçirdiği doğrudur. O hükümdar idi. Buna mecburdu. Ülkesini ve halkını mamur etmesi gerekiyordu. Dünyadaki bütün şahlar bir yerleri fethedip yağmalamışlar. Ama işte, bu amaya dikkat et. Fakat o büyük bir medeniyetin temelini atmıştır. Başka şahlardan kalan böyle eser yok. Öyleyse neden ona yüz çevirelim? Öyleyse niçin onun hakkındaki kitapları yakmamız ya da gömmemiz gerekiyor? Cevap ver.

— Bunu onlara sor.

— Azizim ben seni cinayetle de vatana ihanetle de suçlamıyorum. Ama lakayt olmakla suçluyorum. Evet, buna hakkım var. Sen de bilirsin lakaytlık katillikten de hainlikten de kötüdür. Sen ve senin gibilerin lakaytlığı yüzünden tarih mahvoldu.

Komlev sesini yükselterek konuştuğu için doktor gelip öksürdü. Komlev haddini aştığını anlayıp hafifçe öksürdü ve.

—Yapacak çok işim var, gidiyorum diyerek yerinden kalktı.

Cihangir'in göre Komlev rüzgâr gibi gelip gitti ama ondaki sakin hatıraların tozunu kaldırdı.

— 1937 yılının sonbaharında Grigoroviç, Cihangir'in yola çıktığını görünce.

— Bu yıl gitmesen daha mı iyi olur? Çok kötü şeyler duyuyoruz, dedi. Bu kötü sözleri Cihangir de duyuyordu. Alman casuslara ve halk düşmanları hakkında haberlerin ulaşmadığı yer yoktu. “Casuslarla benim ne alakam var.” diye düşünmüştü Cihangir yaşlı adamın sözlerine şaşırıp.

Memleketine sağ salim geldi. Köyünde Damin’nin evinde bir gece geçirdi. Yaşlılığın güçten düşürdüğü müderrisi ziyaret ettiğinde onun halini görüp “Kış burada mı geçirsem?” diye de düşündü. Müderris (bekçi), Beyaz Rus yaşlının söylediklerinin aynısını söyledi. “İnsanlardan uzak yaşamak daha doğru olur.” diyen üstat ile vedalaşıp istasyona gitti orada Komlev’e rastladı. Bilim kurultayına gelen arkadaşını bırakıp gidemedi geri döndü. Arkadaşı onu takip etti. Akşam müderrisin bekçi kulübesinde şafak vaktine kadar sohbet ettiler. Komlev ertesi akşam tekrar gelmek istedi, ama ondan haber alamadı. O gece müderrisin durumu ağırlaştı...

Komlev’in takip edildiğini, kulübeye gelmek üzereyken gözaltına alındığını Cihangir kendisi de tutuklanıp sorgulandığı sırada anladı. Cihangir:

— O adam bir Özbek’in başına bir şey gelmesin, diye endişeleniyor. Başına bir şey gelmesin, diyerek sorgu esnasında dikkatleri dağıtmak istiyordu.

Ama böyle yaparak kendini suç ağına attığının farkında varamamıştı.

11. ATEŞİ KİM YAKTI?

Komlev’in ziyaretinden sonra Cihangir’in zihninde canlanan anılar özellikle şair ve âlim gençlerin hüznü sonları hakkındaki hikâyesidir.

İlk hapse girdiğinde “Bu da bir insan boşuna acı çekmesin.” diye düşünülerek herhalde üç dört gün sorguya çekildi. Tanıkların bilip bilmeden söylediklerini de duymuşlardı. Karar halk önünde okunmuştu. Bu sefer tartışılmadı. Mesele daha ilk sorguda hallolmuştu. Cihangir “halk düşmanı” ile arkadaşmış. Bu arkadaşlığı yüzünden hapse atılması gerektiğini öğrendi. Ama ne kadar düşünürse düşünsün Komlev’in hangi

halka -Rus halkına mı, Özbek halkına mı?- düşman olduğunu anlamamıştı. Ayrıca onun yanlış fikirli unsur olduğunu da bu sorguda öğrenmişti. Ama hangi fikirleri doğru, hangi fikirleri yanlış onları anlatmamıştı. Cihangir’e birisi “Hapiste yatacak yer yok.” dese inanmazdı. Bunu kendi gözleriyle gördüğünde “Allah Allah!” diye şaşırılmıştı. “Bunların hepsi mi unsur, hepsi mi zengin çocuğu?” diye düşündü. Hapishane kapısı gıcırdayarak açılıp kapandı. Birisi girdi, birisini alıp götürdüler. O sonraki sorguda ne söyleyeceğini düşünüp kurgularken gece yarısı onu çağırdılar, ama sorgulamayıp hükmünü direkt duyurdular. Yaklaşık on kişi, o gece demir pencereci vagonu olan bir trenle gönderilmişti.

Cihangir önce kötü bir rüya görmüş gibi oldu. On beş yıl önceki vagon, on beş yıl önceki tanıdık koku... Ama insanlar başka, 1922 yılındaki vagon bu kadar dolu değildi. Oradaki insanlar birbirlerine küfredirdi. Gardiyanlar üstlerinin annelerini “tatlı sözlerle” sık sık anarlardı. Bu kez vagon insan dolu, ama hiç kimse yok gibi. Sanki 1922 yılındaki vagona huysuz atlar, buna ise sakin koyunlar hapsedilmiş gibiydi.

Öncekinde Özbek azdı. Bunda ise çoğunluk Özbeklerden ibaretti. Tren ilerledikçe Cihangir kaskatı kesildi. “Yine aynı buz ülkesine mi gidiyorum? Allah bir kez kurtardı, bu defa ne olacak? Zakir Hoca gibi buzdan bir kabre mi gireceğim?” Düşüncesi yüreğini kemirdi.

Bir istasyonda tren uzun süre durdu. Hava karardığında da vagon kapısı gıcırdayarak açıldı. “Geldik galiba?” diye düşündü Cihangir. Diğerleri de aynı fikirdeydi. Emri beklemeden ayağa kalktılar. Subay elindeki listeyi fener ışığına tutup oradan on kişiyi çağırdı. İsmi okunanlar vagondan aşağı atladı. Kendilerini bir anda bekçilerle çevrilmiş halde buldular. Onlar götürülünce diğerleri “Bizi de çağıracaklar mı?” diye merak içindeydiler. Vagonun kapısı kapanmadı. Onlar çağırılmadı. Memur listeyi cebine koyup bir şeyleri bekliyordu. Beklemek canına yitince vagondaki atılgan bir genç, memura bakıp:

— Yoldaş nereye geldik, diye sordu.

Memur cevap vermedi.

— Hey yoldaş nereye geldik, diye soruyorum.

— Ben senin yoldaşın değilim. Sus konuşmak yasak.

— “Yoldaş.” desem olmaz “Cevap ver.” desem olmaz “Efendim.” desem olmaz. Bana bakın, bizi ne zaman anlayacaksınız? Bu gidişle bitlere yem olacağız sonunda.

— Beter olun. Sesini kes, dedi subay öfkeyle.

— Bize halk düşmanı diyorsunuz, dedi öfkeli memurun tehdidini duymamış gibi. O zaman bitlere ne olacak? Bizim kanımızı emip onlar da halk düşmanına dönüşmeyecekler mi? Onları nasıl yakalayıp nereye tıkacaksınız?

Asapları bozulan mahkûmlar bu sözden sonra gülmeye başladılar. Bu gülüşlerde mutluluktan hiçbir eser de yok aksine sadece acı vardı. Acı, hüznü bir gülüş subayın içine işlemişti. Bedenden bedene geçip vagonda duyuldu.

— Hadi bitli buraya gel, diye bağırdı.

Konuşan genç kendi vagonuna girdi. Laf dokundurmaların ardından başlayan kahkahalar bitecek gibi değildi. Mahkûmlar kendi aralarında anlaşmış gibi subaya bakıp gülüştiler. Onların bundan başka çaresi yoktu. Bu durumda ya gülecekler ya ağlayacaklar ya da nefretlerini içine atıp kaderin oyununa boyun eğecektiler. Konuşmaya korkuyorlardı. Cesaret edip söyledikleri tek bir söz onların hapse girmesine yetti de arttı. İkinci kez söylenen yanlış bir sözün bu defa kesin onların hayatına mâl olacağını biliyorlardı. Bunun için de bir şey söylemeye asla cesaret etmiyorlardı. Şimdi tüm öfkelerini bu zoraki gülüşle ifade ediyorlardı. Subay tehditle işi bitiremeyeceğini anlayınca gardiyanlara “Kapıyı kapayın.” diye emretti. Dev kapı yine gıcırdayarak kapandı. Böylece onların gülüşleri son buldu. Çok geçmeden kapı yeniden açıldı. Bu sefer subayın yanında on beşe yakın mahkûm vardı. Subay listeyi tekrar fenerin loş ışığına tutup mahkûmları isim isim çağırdı. Bu şekilde aşağıdaki mahkûmlar teker teker vagona binmeye başladı.

Tren iki yerde daha durdu. Mahkûmlar bölünmüşlerdi, üçüncü durakta hepsini bıraktılar. Orman kenarındaki düzlükte kar üstünde fırtınanın altında uzun süre beklediler. Tekrar tekrar kontrolden geçtikten sonra turna katarı gibi dizilip ormanda yürüdüler. Bir an durup nefes almalarına izin verilmedi. Hem mahkûmların hem gardiyanların takatleri tükenip güçten düşmelerine rağmen durmalarına izin verilmedi. Sonunda akşam karanlığında ormandan çıkıp açık bir alana ulaştılar. Açık alanda delice kudurmakta olan rüzgârla karşılaştılar. Bir kilometre ilerde evler belirliyordu. Evlerin etrafında yükselen kuleler “Buranın insan yaşayan bir köy değil de hapishane olduğunu gösteriyordu.” Gün boyu ormanda yürümeleri hiçbir şey değilmiş, çünkü fırtınanın altında bir kilometre yol yürümek daha zormuş. Bazı zayıf mahkûmlar dikenli tellere ulaşmadan yere yığıldı. Cihangir’in önünde titreyen mahkûm da sanki orakla kesilmiş gibi yüz üstü düştü. Cihangir yanındaki gençle onu kaldırıp koluna girdi. Yüzündeki karı sildi.

Mahkûmlar listeye göre ahşap barakalara dağıtılınca kadar yine uzun bir süre geçti. Cihangir yere düşen gencin yüzünü karla ovaladı. Genç önce ağrı hissetmedi sonra çaresizce inledi. Yüzüne biraz renk geldi.

Cihangir sırada yan yana olduğu adamlardan biriyle aynı barakaya girdi. O, yığılıp kalan genci sobaya yakın olan ahşap kerevete yatırdı. Soba yanmıyor olsa da fırtınadan kurtulan mahkûmlara içerinin sıcaklığı canlılık verdi. Cihangir, hasta gencin ellerini, ayaklarını ovaladığı esnada içeri bir gardiyan girip onu çağırdı. Odadakiler de Cihangir’in kendisi de şaşırdı. Gardiyan onu kapının yanındaki daha küçük bir barakaya götürdü. Barakanın içi çok sıcaktı. Ocağın üsteki çaydanlıkta su kaynıyordu.

— Muhammedrızayev sen misin, dedi soran gözlerle bakan subay.

— Benim.

— Niçin tutuklandın?

— Bilmiyorum.

— Halk düşmanlarını korumuşsun. Kendin de devlete karşı işlerle uğraşıyormuşsun.

— Ben helâl işim ile yaşadım ve siyasete karışmadım.

— Konuşmayı kes, dedi memur masaya vurup.

— Buradan sağ salim çıkman sana bağlı. Biz sana inanmak istiyoruz. İnancımızı boşa çıkarmazsan belki de çok daha erken kurtulabilirsin. Sen unsur değilsin. Yanılmışsın. Yanılanlar tövbe ederse, doğru yola girerse, onları halk affeder. Sen bu merhameti elde etmelisin. Seni biz dördüncü barakaya aksakal tayin edeceğiz, insanları kontrol edersin, zamanında işe götürürsün. Yolsuzluğa izin vermezsin, işten kaytaranları cezalandırırsın. Eğer birisinin kaçmaya teşebbüs edeceğini sezersen hemen bize haber verirsın. Etrafındaki siyasetçiler herhangi bir teşkilat kurmaya kalkarsa onları da takip edersin olur mu? Tamam mı?

Cihangir teklif edilen işin ne olduğunu iyi biliyordu. Hapishanedeki aksakal herkesin nefret ettiği biriydi. Karnı diğerlerine göre daha toktur, hayatta kalma şansı da diğerlerinden daha yüksektir; ama her gün yüzlerce gözün nefret dolu bakışına katlanıp yaşamak mümkün müdür? Cihangir şimdiden o nefret dolu bakışları görür gibiydi.

— Bu işin üstesinden gelemem. Herkes gibi çalışmam daha iyi. Casusluk yapamam. Benim soyumdan hain çıkmamıştır, diyerek kestirip attı.

Subay ondan bu derece de bir cesaret beklemiyordu.

— Sen şimdi bunu hainlik diye mi düşünüyorsun, dedi yerinden kalkıp Cihangir'e yaklaştı ve ona öfkeyle baktı. Soyundan hain çıkmadı mı, diyerek Cihangir'in karnına yumruk attı. Beklenmedik bu darbeye Cihangir iki büklüm oldu. Tekrar yumruklanacağını ya da tekmeleneceğini düşündü. Ancak subay insafa mı geldi bilinmez, ona bir daha vurmadı. Yerine gidip oturdu.

— Feofanov, diye bağırdı oturduğu yerden. Eşikte Cihangir'i getiren gardiyan belirdi. Sabaha kadar dinlendirmeden köpek gibi çalıştır. Burada çalışmanın nasıl bir şey olduğunu ona öğretin.

Genç asker, Cihangir'e gece yarısına kadar odun yardardı. Sonra gardiyanın emriyle Cihangir bir kucak odunu alıp barakasına döndü. Dışarıda çalışıp ısındığı için Cihangir'e barakanın içi soğuk geldi. Genç askerden kibrit alıp sobayı yaktı. Odunlar ıslak olduğu için geç yandı. Yolda düşen genç adam kıvrılmış yatıyor ve durmadan öksürüyordu. Onun yanında yatan başka bir genç başını kaldırıp Cihangir'e baktı.

— Neden çağırmışlar.

— Odun yardırmak için, dedi Cihangir lafı kısa kesip.

— Anlatmak istemiyorsanız, anlatmayın ama yalan söylemeyin. Biz bu talihsiz yere yalan yüzünden geldik. Kendimiz de yalana sığınıp yaşamaktansa... Ölmek daha iyidir.

Gencin sesi titredi. Cihangir ona baktı. Gözleri karanlıkta görünmedi.

— Odun kestiğim yalan değil, doğru. Şef bu barakaya aksakal ol dedi, soyumdan hain çıkmadı dediğim için başıma bela aldım.

— Niçin sizi aksakal seçtiler.

— Bilmiyorum, sanırım daha önce hapis yattım diye seçmişlerdir.

— Niçin hapsedildiniz?

— Ben hapisteyken bu kadar soru sorulmadı.

Genç yerinden kalkıp sobaya odun atan Cihangir'in yanına gelip çöktü.

— Anlatın. Nerelisiniz? Babanız kim? Belki tanırım.

— Kırkbel denilen köydenim. Babamın adı Muhammedrıza.

— Muhammedrıza? Siz Şeyhata'daki Töhtasin ayakkabı ustasını tanır mısınız?

— Evet.

— Ben o Töhtasın ayakkabı ustasının oğluyum. Babanız bize gelirdi. Ben o zamanlar küçük olsam da hatırlıyorum. Kısa sakallı kuvvetli biriydi.

— Sizi niçin tutukladılar?

— Eh, abi talihim kötüymüş. Almanya’da okuyordum. Bir grup genç “Yurtdışında ilim öğrenmeden milletini uyandırmak imkânsızdır” diyip Berlin şehrine okumaya gittik. Aramızda kızlar da vardı. Okuyup tahsilimizi bitireceğimiz sırada aniden ülkemize geri dönmemiz istendi. Yüksek okullarda işe yerleştirildik. Sonra teker teker topladılar. Ben beşinci kişiyim. Bizim durumumuz fena abi. Alman casusluğu ile suçlandık. Kurşuna dizilmediğimize şükrediyorum. Bu cehennemden kurtulabileceğimi sanmıyorum.

— Burası cehennem değil, dedi Cihangir. Cehennemde yanarsın burada donarsın. Yaşamak isterseniz hareket edin.

— Siz aksallığı kabul edin.

— Neden?

— İyi birisine benziyorsunuz, babalarımız da arkadaşmış. Biz de abi kardeş olalım.

— Adınız ne?

— Talibcan.

— Talibcan kardeşim aksakal olursam her gün buradakilerin binbir lanetini duyup yaşayacağım. Sizleri çalışmaya zorlayacağım. Konuştuklarınızı onlara ileteceğim, hainlik edeceğim.

— Siz öyle yapmayın, sanki onlara canı gönülden hizmet eder gibi yapıp ama aslında bize destek olun.

— Hayır, Talibcan kardeşim. Bu namertlik bana doğru gelmiyor. “Yalan söyleyerek yaşamayın.” dediğinizde sevinmiştim. Bu sözlerinizi beğenmedim.

— Abi bağışlayın. Sizi gücendirmek istemedim. Bana değil işte bu hastalara yardımınız dokunur diye söyledim.

— Cihangir cevap vermedi. İlk başta Talibcan’ın sözleri doğru gibi geldi. Bir baraka dolusu insanın içinden insafsız birisi aksakal olursa herkesin vay haline! Cihangir bu soğuk ve mihnet azaplarından korkmuyordu. Eğer Allah bir hastalık ya da felaket verip canını almazsa soğuk ya da mihnet azabı canını alamazdı. Ama bu biçareler için zor. Ezilip emek vermeyen kitaptan başka bir şey bilmediği anlaşılan bu gençlerin başına Zakir hocanın sonu gibi bir son gelebilir. “Uyumadan, dinlenmeden çalışmak mümkün ama imanımı kirletmem.” diye düşündü.

Talibcan alnında yazı olan yüzü hep karanlık olan bu adamı anlayamadı. Günlerce birlikte yol yürüyüp insan gibi konuştuğuna şahit olmamıştı. Hatta ilk durakta subayla yaşanan olaya bile gülmemişti. Talibcan subayın tehdidinden korktuğu için içeri girdiğinde Cihangir’in arkasına saklanan cüsseli bir adamın gıkını çıkarmadan duruşuna şaşırdı. Şimdi söylediklerine de bir kez daha şaşırdı. “Korkuyor mu? Neden korkuyor? İmanının kirlenmesinden mi? Bu devirde imanını düşünen insan kalmış mıdır acaba? Allah Allah! Görünüşü bir katili andıran bu adam iman, vicdan, namus gibi kavramlara değer veriyor mu acaba? Bize yıllarca iftira edenlerde zerre kadar namus, vicdan, iman var mıydı? Bizden kurtulmasına kurtuldular. Bu delikanlılar, genç kızlar öldü, diye yürekleri hiç olmazsa bir kez sızlamış mıdır acaba? Allah’tan yüz çevirip imandan çıkmış, vicdana tükürmüş, namusu kirletmişlerdi. Böyle zamanlarda bir adamın hapiste oturup namustan konuşması ilginçti. Ben de kendime namuslu diyorum. Lakin beni aksakal tayin etmek isteseler geri çevirmezdim bu namussuzluğa girmez. Namertlere karşı onların silahlarıyla mücadele etmek gerek.”

Talibcan bir sonuca vadi, ama fikrini açıkça söylemedi. Onları sabahın köründe uyandırmışlardı. Cihangir, şef tekrar çağırır mı, diye düşündü. Ama onu çağırmadılar. Kahvaltıdan sonra koca dudaklı, kaslı birini aksakal diye tanıttılar. Aksakal “Ayağa kalkın.” diye bağırdı. Herkes yerinden kalktıktan sonra mırıltılı bir sesle.

— Hadi bakalım çenesi düşük aydınlar. Biraz ter dökün şimdi.

Bu sözü duyan Cihangir istemeden Talibcan’a baktı. “İşte gördünüz mü, kimlerin eline kaldık?” dedi Talibcan’ın gözleri. Bütün gece öksüren zayıf gencin yüzünde üzüntü vardı. Aksakalın emriyle dışarı çıkıp balta ve testere aldılar. Görevleri ağaç kesmekti.

— Şansınız varmış, dedi Cihangir gençlere buz oyup toprak kazmadığınıza şükredin.

Zayıf genci tekrar öksürük tutunca eğilip kaldı. Boğazını temizliyor, tükürüyordu. Kar kıpkırmızı oldu. Cihangir Talibcan’a bakıp başını sallayıp aksakala doğru yürüdü.

— Kan tükürüyor hali kötü, dedi zayıf genci göserip.

Aksakal “Boş ver.” dercesine elini sallayıp şöyle dedi:

— Eceli geldiyse ölür, gelmediyse ölmez boşver.

Cihangir bir şeyler söylemenin faydasız olduğunu anlayıp üzüntüyle yerine döndü. Zayıf genç yüzünü beyaz çam ağacına yaslayıp sustu. Mahkûmlar emri ikiletmeyip işe girişince kesilen ağaçlar çatırdayıp düşerek kar tozutmaya başladı.

— İslâmhan kardeşim akşama kadar dayan, barakaya döndüğümüzde şefe gideriz. Size daha kolay bir iş verirler.

Zayıf genç yani İslâmhan yüzünü ağaçtan kaldırıp Cihangir’e baktı. Gözlerinde yaş vardı. Cihangir “Genç adamın kaderine ağladığını.” düşündü.

— Kadere razı olmaktan başka çaremiz yok. Bugünler geçecek diye teselli etmeye çalıştı.

—Kader mi diyorsunuz, diyip iç çekti İslâmhan.

“Kim ölecek hale düşerse o bilir, canın kıymetini.” dedikleri gibi İslâmhan özgürlük uğruna hapse girmişti. Pis kokulu vagonda gelirken özgürlüğü, bahtı sevgiyi övmek için yazdığı şiirleri hatırlayarak önce kendi kendinden utandı. Sonra kendine olan

nefreti büyüdü. Şimdi kesilen ağaçlara bakarken kalbi parçalanmıştı. Kaküllerini tarayan üzgün, beyaz tenli bir gelini andıran ak kayın onun gözüne güzellik abidesi gibi göründü. Mahkûmlar sanki ağaca değil dünyanın güzelliğine balta vuruyorlardı. Ağaç değil güzellik ah çekip yıkılıyordu. Sanki özgürken insanların başına da böyle bir hal gelmişti. Ormanda kesilen ağaçlar yerine fidan dikilse ormanın yeri dolar ama gençken yok edilen insanın yeri nasıl dolar? İslâmhan yolda aklına gelen satırları dile döktü.

“Konma bülbül konma bülbül / Mezar taşına

Neler geldi, neler geldi / Yurdumun başına...”

Söylediği bu satırları Cihangir duydu.

— Siz şair misiniz kardeşim, dedi Cihangir biraz şaşırıp. İslâmhan onun sorusundaki şaşkınlığı hissetti.

— Şaşırdınız mı, dedi soruya soruyla karşılık vererek.

— Şairleri de tutuklayacaklarını düşünmemiştim. Eskiden Hanlar kendilerini dört dörtlük methetmeyen şairleri cezalandırırlarmış. Ben şairlerin hayatından uzaktayım, vatanımda değildim belki yanlışmışmdır. Bence şairler methetmeyi tastamam yapıyorlardı.

— Methederdik... Ama derdimiz içimizdeydi. Çolpan’dan ayırdılar. Kadiri’den mahrum bıraktılar. Osman Nasır’ı sürgün ettiler. Halka kim kaldı. Şeybani Han zamanında Muhammed Salih adında nüktedan bir şair: “Tembel için vatan oldu Fergana / Eyledi Fergana’yı tembelhane” demiş. Yurt şimdi tembelhaneye mi döndü? Yoksa fesethane, iftirahane’ye mi döndü?

— Neden dikilip duruyorsunuz? Çalışın.

Koca dudaklı aksakalın bağırışı İslâmhan’ı hayal dünyasından çıkardı.

— Çalışıyoruz efendim. Çalışmak için geldik buralara, dedi. İslâmhan kederli sonra mahsun gülümsedi. Ağaç kesmek neymiş dünyayı alt üst edin deseniz de bu şekilde çekinmeyiz.

— Dünya sensiz de alt üst olacak. Sen emredilen işi yap.

Cihangir aksakalın elinden tutup onu kenara çekti.

— Bana bak aksakal, dedi Cihangir tehditkâr bir sesle. Ben siyasetçilere benzemem. Adama direk dalarım. Sibirya'nın buzlarından sağ dönmüş adamım. Senden daha kötülerini gördüm. Bu gence ve işte o uzaktaki gence -yere düşen ağacın dallarını kesen Talipcan'ı işaret ederek- onlar benim adamlarım onlara dokunma. Diyeceğin bir şey varsa bana söyle.

Aksakal bu söze karşılık vermek istedi ama “Bunun alnına boşa yazılmamış, gel bununla dalaşma.” diye düşünüp fikrinden vazgeçti.

— Ben ağaç kesemem, dedi İslâmhan Cihangir'e. Kurşuna dizseler de kesemem.

— Öyleyse kesilen ağaçların dallarını buda. Ben Talipcan ile birlikte testere çekerim, dedi Cihangir.

Talipcan'ın testere çekmeye yeteneği yokmuş, Cihangir'in bütün gücünü tüketti. Öğlen tuzlanmış lahana koyularak pişirilen ılık çorba lezzetliydi onlar için. Gözünü bir noktaya diken İslâmhan ise teneke tabağı yarılayamadı.

— İslâmhan çok düşünüyorsun yaşlanacaksın, dedi. Talibcan şakacı bir sesle. Daha buradan çıkıp evleneceğiz. Kendi kendimizi yaşlandırırırsak hangi kız bakar bize.

İslâmhan arkadaşına bakıp güldü. Yirmi beş yaşını geçen bir genç gülümsediğinde onunla birlikte dünya da gülmeliydi. Ama genç mahkûmun şimdiki mahzun gülüşüyle sanki gökyüzü daha da kararmış gibiydi.

— Evlenmek mi dediniz? Evet, evlenmeliyiz. Buradan kurtulacağız ama bizi kim karşılayacak? Ben bunu düşünüyorum.

— Kim olacak? Güzel kızlar Cihangir abi dedi. Talibcan uyanık bir göz kırpıp.

Onun çabaları boşunaydı. Şairin bezmiş yüreğine bu kadar ucuz bir şaka merhem olmazdı.

— Kızlar bekler, dedi İslâmhan düşünceli bir şekilde ya biz gidene kadar bahçeler kurur, bülbüller ölür, kuzgunlar bülbül kıyafeti giyerlerse.

Talibcan ile Cihangir göz göze geldi. “Onu kendi halinde bırak. ” dercesine hafifçe başını salladı. İslâmhan bunu anlamadı lafı devam ettirdi.

— Evliyalar “Gücün yettiğinde ateşi hemen söndür eğer alevlenirse dünyayı yakar. Eğer düşmanı vurabilecek bir güce sahipsen onun kendi yayını germesine izin verme.” demişler. Biz “Ateşi söndür. ” dedik ama söndürmeye çalışmadık. “Yayı düşmanın elinden almak lazım.” dedik ama almadık. Sonunda dünya yandı, yaydan sürekli oklar atılıyor. Buradan sağ kurtulsak da yanıp mahvolmuş bir cehenneme gideceğiz.

— İslâmhan siz şairsiniz, şairler felsefeye meyilli olurlar, dedi Talibcan ciddi sesle. Ama felsefeniz bana göre değil. Bizi hedefe koyup dostlarımızın eline yay verdiler. Bu yayın okcuları şimdi özgür ve bahtiyar. Ben buradan çıkana kadar onlara sağlık dileyeceğim. Siz de dileyin. Hepimiz dileyelim. Çıkınca onları sağ salım görelim. Ben onların sinsi gözlerine bir kez baksam yeter onların gözlerinde bir kez ıstırap görsem yeter.

Cihangir samimiyetle söylenen bu sözleri duyunca gülümsedi Talibcan buna gücendi.

— Neden gülüyorsunuz? Sağ döneceğimize inanmıyor musunuz?

—Rahmetli müderrisim “Bütün dünya âlem bir olsa Allah izin vermedikçe hiçbir şey olmaz.” derdi. Allah isterse buradan sağ salım çıkacaksınız. Ama.. Okçuların gözünde

ıstırap göreceğim, dersiniz boş hayaldir kardeşim. Şehrin kapılarını kapatabilirler. Ama ağızlarını kapatamazlar.

İslâmhan lafı gediğine oturttu.

— Onlar bülbül kıyafetine bürünüp hüner göstermeye devam eder.

— Sizin kötümser niyetiniz beni şaşırttı. Ne zamana kadar onlar suç işlemekten zevk alacak tövbe etmek de tatsız değildir. Gün gelir onlar da tövbenin tadına bakarlar sonuçta.

— Talibcan kardeşim benimle tartışmayın. Allah hayrınızı versin, dedi Cihangir durumu yumuşatmak için gülümseyerek alnındaki yazıyı bilmiyorsunuz okumaya çalıştığınızı fark ettim ama okuyamadınız. Arlıymışsınız sormaya çekinmediniz. Şimdi ben size söyleyeyim el kisası minel hak denmiştir. Siz de size kötülük yapanları ilahi adalete havale edin, hayat sizin öcünüzü alan hizmetkârınızdır. Talibcan bu sözü duyunca bir ân sustu. Sonra başını sallayıp şöyle dedi:

— Dediğiniz doğru, sizinle tartışmıyorum. Kaderimiz görünüşte aynı. Gönlümüzün derdi farklıya benziyor.

Cihangir “Ne çare.” diye omuz silkti. “Bunlar henüz genç çok geçmeden hevesleri kırılacak onları sinirlendirmeye değmez.” diye mağlup bir insan gibi başını eğdi. İslâmhan onu ilk kez görüyormuş gibi baktı.

Yorgun adam sesiyle şöyle dedi.

— “Shabi g’am gird-bodi aham az jo burd gardunro / Furo’ burd ajdahoi sayli ashkam rub’i maskunro,” demiş Şeyhim Süheyli. Yani “Gamlı gecelerde ahımın kasırgası gökyüzünü yerinden oynatır. Gözyaşı selimin ejderhası yeryüzünü yutar.”

Aksakalın “Kalkın.” diye bağıırışı duyulmasaydı onların taziye gelen kadınların hasretini andıran biraz gamlı biraz elemli sohbete devam edebilirdi. Kışın hiddeti kesilip güneşin sıkça görüldüğü günlerde dikenli tellerle çevrili avlunun kenarındaki

boş evin sahipleri geldi. Üstlerinde kısa pamuklu siyah kaftan ayaklarına kabaca işlenmiş çizmeler giyen saçları kesilmiş, siyah örtü örtmüş, çökük gözleri kederli bakan farklı yaşlardaki kadınları görünce ilk başta herkes şaşırıldı. Sonra birinin yüzünde bir gülümseme, birinin gözünde bir yaş görüldü.

En kenardaki bu eve kimin gideceğine karar vermek aksakalın himmetine bağlıydı. Bir gece geç vakitte barakaya gelip dört kişiyi çağırdı. O mahkûmların isimlerini söyleyerek çağırmazdı, altıncı barakadaki kendine bağlı adamların yaka numaralarını ezberlemişti “256097” rakamı kim? “256071” kim? Vs. Karıştırmadan ayırt edebiliyordu. Bu akşam da listeye bakmadan yaka numaralarıyla çağırdı. O sanki insan değil sırayla düzenlenmiş cansız nesne ayırıyormuş gibi davrandı. Birkaç hafta içinde o mahkûm olduğunu unutmuş, kendisi şeflerden biriymiş gibi kibirlenmeyi yine adet edinmiş, özgürlüğündeki suçunu unutup yeni günahların sandığını açmıştı. İslâmhan’ın numarası söylendiğinde sadece o değil, belki Talibcan hatta Cihangir de titredi. Onlar İslâmhan’a merhamet edilmesinin mümkün olmadığını bu “Merhamet” in onun izzet-i nefesine hakaretten ibaret olduğunu biliyorlardı.

— Ben... Gelmiyorum, dedi İslâmhan yerinden kalkıp.

Aksakal ona bakıp sırtıyordu. Koca dudaklı adamın yüzü korkunç bir hale geldi.

— Gideceksin, emir bu.

Cihangir yerinden kalkıp aksakalla karşı karşıya geldi.

— Müslümanlara dokunma, harama bulaştırma bizi.

— Müslümanların yılda bir kuduran kedi mi, diyip çekildi aksakal. Şefin emri böyledir. Herkes sırayla girip çıksın, emir bu. İslâmhan sabahleyin yoksul biri gibi boynunu büküp içeri girdi. Susup ağzını açmadı. Kahvaltıya bile bakmadı. Ormana girince yıkılan ağacın üstüne oturdu. Baltanın sapını sıkarken parmakları morardı. Cihangir onun parmaklarını serbest bırakıp baltayı aldı Talibcan arkadaşının yanına oturdu.

— Annemin yaşındaymış, dedi İslâmhan ağlayarak. Eşi bilimadamıymış. Suçunu kendi de bilmiyor. Bizi geçtim de kadınlara neden işkence ediyorlar? İslâmhan alnını Talibcan'ın omzuna koyup hüngür hüngür ağladı.

— Biz kimiz, insan mıyız, hayvan mıyız? İslâmhan'ın sonraki sözlerini anlamak zordu.

Aksakal “Çalışacak mısınız, çalışmayacak mısınız?” diye gözdağı vermeye çalıştı balta tutan Cihangir'i görünce arkasına döndü. Cihangir, İslâmhan'ın halet-i ruhuyisinden onun haramdan çekinen bir insan olduğunu anlıyordu. Bir şairin yüreğindeki sınırsız nefreti hissetmek için insanda şair yüreği olması gerekiyor. Kadınlar barınağına giden bazı erkeklerin sanki hayvan kafesine girdiklerini, masum kadının odadaki nefes alışını, hırıldayarak oturuşunu görmek; onun “halk düşmanı” ilan edilen ve şimdi Sibirya'nın ücra köşelerinde azap çekmekte olan yaşlı kocası, kızları hakkındaki hikâyeleri duymaktansa canını azrailin eline teslim etmek bin kat daha iyi.

Hapishanede erkeklere ve kadınlara yapılan akıl almaz kötü muameleler kulaktan kulağa yayılmaya başladı. İşte bu muameleler hakkında konuşan bir mahpus Cihangir'den kafa darbesi yiyince bu tarz konuşmalara son verildi

İslâmhan kışı binbir azapla geçirdi. Mahkûmlar karşılıklı sohbetlerinde bazı iftiracılara hakaret ediyor lanet ederlerdi. Suçsuz olduklarını ispat etmek amacıyla Stalin'e mektup yazıp kurtuluş beklerler. Talibcan da İslâmhan da bu işe girdiler. İslâmhan da buradan sağ çıkamayacağını anlayıp umutsuzluğa kapılmıştı. Önce Talibcan mektup yazdı. Mektubuna: “Almanya Karl Marks'ın vatanı olduğu için büyük dâhimiz Lenin'i koruma altına aldığı için oraya okumaya gittim.” diye başlayıp büyük dahi Stalin'e eşsiz sevgisini ifade ederek mektubu bitirdi. Ümitle toprağı yarıp çıkan otlar güneş ışığına doymadan doluya tutulmuş gibi Almanya'da bilim alan gençlerin haksız yere yaprak gibi döküldüğünü dile getirdi. İslâmhan'ı da böyle bir mektup yazmaya zorladı.

Cihangir de yazmaya teşvik edildi bu işten fayda gelmeyeceğini bilen Cihangir kalemi eline bile almadı. Ümitle cevap bekleyen bu iki gence bakıldığında bir hikmeti sık sık hatırlardı. Başaktaki taneye sormuşlar “Niçin yavaşsın? Neden çabuk olgunlaşamıyor

musunuz?” Başaktaki tane cevap vermiş. “Hemen olgunlaşırsam değirmen taşlarının arasında hemen öğütülürüm.” Bu gençler kendilerini değirmen taşlarının beklediğini bilmeden hemen olgunlaştı. Şimdi bu taşlar arasından sağ çıkacaklar mı acaba diye düşünürdü. Işıқта ölüm yok derler bu gençler ılık misali İnşallah sağ çıkarlar, dedi kendi kendine. Kederde cömert, mutlulukta cimri olan bu dünya; inlemeleri görmezden gelen değirmen taşlarını acımasızca döndürüyordur. İlk olarak Talibcan cevap aldı. Karar nihaiymiş. Temyize yer yokmuş. Sonra alnına bir şaplak attı.

— Profesör Gerhard “Burada kal.” dediğinde ben ahmak kabul etmemiştim. Vatanıma hizmet edeceğim, demiştim.

Bunu duyan İslâmhan onun ağzını eliyle kapattı. İslâmhan’a cevap mektubu daha sonra bahar varlığı canlandırmaya başladığında geldi. Güneşin sıcaklığı gövdelerine geçen ağaçlar uyandı. Uyandı ve çıplak bedenlerinden utanıp aceleyle kuş gibi yapraklardan oluşan ince perdelere bürünmeye başladılar. Bu yeşil ince perdenin arkasında beyaz temiz vücutları daha güzel görünüyordu. Daha yeni yaprak çıkaran ağaçlar İslâmhan’ın gözünde bu güzellikte değildi, belki hastalığı yeni atlatmış bir kişi gibi safran rengine görünüyordu. O ağaçları kendi gibi ölüme mahkûm diye biliyordu. Kendisinin iyileşmeyeceğine inanan İslâmhan her kan tükürdüğünde:

— Bu acıdan illaki öleceğim, maraz gerçek değil. Tabipler bu derde ne çare kılacak. derdi.

Cihangir’in:

— Bahar geldiğinde bu acılardan kurtulacaksınız, şeklindeki tesellisini duyduğunda bıyık altından gülerdi.

İslâmhan’ı hapisane müdürü bahar mevsimi tam başladığında onu çağırdı.

— Yoldaş Stalin’e yazdığın mektup memlekete gönderildi. Kendi yazarlarından oluşan komisyon “Milliyetçiliği doğru.” sonucuna varmışlar. Buna bakarak hastalığınız dikkate alınmış. Seni Güneye daha sıcak bir yere göndereceğiz. Hemen yola çıkacaksın.

İslâmhan vedalaştığı sırada kaldığı yeri hatırlayıp Cihangir ve Talibcan'a bir ricasını söyledi.

— Anneme söyleyin verdiği ak sütü helal etsin. Ben hiç kimseye ihanet etmedim.

Cihangir bu şair genci bir daha hiç görmedi. Savaştan sonra memlekete dönünce de onu aradı. Annesi oğlunun ayrılığının derdinden ölmüş. Kız kardeşleri, ağabeylerinin ne hayatta olduğunu ne de ölü olduğunu biliyorlar. İslâmhan'ın sığındığı âlimlerin adının anılmamasından anladı ki onlar henüz bağışlanmamış. O zaman İslâmhan'ın büyüklerinden örnek vererek söylediği beyiti hatırladı.

“Ba nomi neko’ gar bimiram ravost / Maro nom boyad ki tan margrost.”

“İyi bir isimle ölürsem bu bana yeter, bana iyi bir nam gerek çünkü ten ölüm içindir.” derdi. Biçarenin adını da silmişler.” diyip üzüldü.

12. HAINLIKTEN ALLAH KORUSUN

Yüzbaşı Ramazanov'un sorgusundan sonra Cihangir'in hatırladığı olayların beyanı.

Yüzbaşı Remziddin Ramazanov, Binbaşı Salihov'un emrini yerine getirip merhum Şerifov'un ailesine yakın kişiler hakkında bilgi topladı. “Binbaşı katili merhumun yakınlarının arasında aramakla doğru mu yapıyor?” diye düşündü. “Ya Muhammedrıyayev ve yakın olan insanlar? Onun savaş yıllarındaki gizli hareketleriyle niçin ilgilenmiyor. Yandaş partizan¹⁹⁴ müfrezelerinde bulunmuş sonra esir düşen askerlerin bulunduğu Türkistan Lejyonu'nunda SS¹⁹⁵ genel müdürlüğünün Türkistan bölümünde görev almış, oradan bir görevlendirmeyeyle ülkesine dönmüş ve karakola gitmiş. Almanlar'ın hazırlayıp verdiği kimlikle huzur içinde yaşayabilirdi.”

¹⁹⁴ Almanya Rus savaşında halk vur kaç yöntemini kullanan gerillalardır.

¹⁹⁵ Schutzstaffel (SS), Adolf Hitler ve Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi (NSDAP) altında Nazi Almanyası'nda ve daha sonra Alman işgali altındaki Avrupa'da önemli bir paramiliter örgüttür.

Ramazanov sorularına cevap bulamayınca Cihangir hakkında bilgiler içeren bir dosyayı açtı. 1944'teki soruşturmada toplanmış bilgiler şaşırtıcıydı.

“Cihangir Muhammedrızayev partizan müfrezesindeki tüm askeri operasyonlarda aktif rol almıştı. Hemşehrisi Talipcan ile sonraki operasyona gidip kayıplara karışmıştı. Müfreze içinde onun hain olduğuna dair bir şüphe oluşmadı. Müfreze komutanı Yarbay Strujev 1944 yılında Muhammedrızayev hareketlerinde hiçbir suçlu belirtisi bulunmamış, aksine 1938 yılında hakkında verilen hüküm bozulmuş. Ama aradan dört yıl geçince “vatan haini” Muhammedrızayev on üç yıl hapis cezasına çarptırılmış.” Bu sahanın inceliklerine henüz hâkim olamayan Yüzbaşı, Cihangir'in hayatına ait bilgilerden herhangi bir sonuca varamıyordu. Esir düşmüş olanların Yugoslavya partizanları ile birlikte savaş sonrası dönemdeki acılı sonu ona ayandı. Askeri istihbaratın acımasızlığını da biliyordu. 1944 yılında casusluk göreviyle geri dönen bir insanı affetmek mümkün mü? Ramazanov “Eğer bizim istihbaratımıza çalıştıysa belki de affedilmiştir.” diye düşündü. Suçu affedildikten dört yıl sonra tekrar hapse atmaları şaşırtıcı. “Kaderin elinde oyuncak olan insan delirmeden yaşayabilir mi?” Ramazanov, Cihangir hakkındaki düşüncelerini Salihov'a anlattı.

— İsterseniz istihbahrat departmanı ile iletişime geçin, isterseniz kendisiyle konuşun. Ama bence Muhammedrızayev'in o yıllardaki hayatı hakkında bir bilgi alamazsınız.

Salihov biraz düşündü. Belki de...

— Ben merhumun tanıdıklarıyla ilgileneceğim. Bu adamın huyunu suyunu tespit etmeye yardımcı olacak bir şeyler çıkar. Siz Muhammedrızayev ile buluşun.

İstihbaratta Ramazanov'un ricası iki gün sonra kabul görüldü. Muhammedrızayev'in hayatına dair bilgiler ona gösterilmedi. Bunun yerine “C. Muhammedrızayev, istihbarat teşkilatında görev yapmamıştır.” kısa bir cevap verildi. Türkistan Lejyonu'na dair soru-cevaplar ile ilgili bilgilerin en sonuna ilave edilmiş olan Cihangir'in kendi el yazısıyla, Arap harfleriyle yazdığı açıklama mektubu Ramazanov için bir sır olarak kalmıştı. Hiç olmazsa “Ben vatan haini olmadığım için ülkeme karşı bir eyleme girişmekten kaçınarak size teslim oldum. Onların emirlerine uymaktaki amacım vatanıma dönmektir. Sizlere çalışmam o taraf için nispeten hainlik olur, ben

hainlikten nefret ederim. Hainlikten nefret edenler ölüme layıksa ben ölüm kütüğüne baş koymaya razıyım.” şeklindeki açıklayıcı mektubunu hiç olmazsa Ramazanov’a gösterebilirlerdi birçok şey açığa çıkardı.

Ramazanov, Cihangir’in yattığı hastaneye muğlâk izlenimler içinde gitti. Başhekim:

— Hasta huzursuz bugünlük sorgulamayın, dedi. Huzursuzluğuna “Oğluyum.” diyen bir gencin gelmesinin sebep olduğunu açıkladı.

Ramazanov, başhekimin sözünü ikiletmeyip geri döndü. Hastaneye ertesi gün sabah geldi. O, Cihangir’in yalnız kaldığı odasına girdiğinde hemşire tedavisini bitirip çıkmak üzereydi. Cihangir oğlu gelip gittikten sonra “Allah’a nasıl şükredeceğini, canımı hemen al, diye nasıl feryat edeceğini bilmiyordu.” İslâmhan’ı düşündüğü zaman omzunda beyaz kaftan olan tanıdık genci görünce kalbi duracak gibi oldu. Başını yastıktan kaldırıp doğrulmak istedi. Ama takati olmadı. Genç -onun oğlu otuz üç yıl hayalinde sevdiği gözbebeği gibi koruduğu- selam verip,

— Rahatsız olmayın, diye omzundan tuttu.

Cihangir istemeden onun eline, elini koydu. Bu hayalindeki tombik elin dokunuşu değildi. Ama bu elin dokunuşu yüreğine yeniden can verir gibi olmuştu. Selamı aldıktan sonra baba oğul dillerini yutmuş gibi birbirine bakıp kaldılar. Acılar, sevinçler, dertler, hasretler de feryatlar da mutluluklar da bu bakışlarda mevcuttu. Cihangir’in bakışında çekingenlik yoktu, çekingenlik değil de affedilmez bir günah işleyen kulun ızdırabı vardı. Herhalde canının ta içi oğlunu gurbette hor görülmeden büyüten bir adamın ölümüne neden olmuştu. Yolçıvoy onu şahit değil de belki katil diye bilip ondan nefret ediyor. “Nefret ediyor mu acaba?” Cihangir’in aklına bu soru geldi. “Nefret etseydi ziyarete gelir miydi? Yoksa annesi mi gönderdi? Ben katil değilim diye söyleyim mi?” Cihangir bunu söyleyemedi. Ağzını açtı ve sesi çıkmadı.

— Başınıza gelenleri karakolda anlattılar. Bir başa bu kadar bela yeter. Katili gördüyseniz, söyleyin. Aramıza geri dönün, demek istiyordu Yolçıvoy.

Hatta daha evden çıktığı ândan beri bunları söyleyeceğim diye karar vermişti ama bunları söyleyemedi. Babasının hüznü gözlerine bakarak konuşamadı. Uygunsuz bu sessizlikten kurtulmak için torbayı açıp içinden bir kâse çıkardı.

— Annem gönderdi, dedi Yolçıvoy kâsenin üzerindeki ekmeği alıp.

Cihangir’in burnuna tanıdık bir koku geldi ve ürperdi. Yoksa bu börülce püresinin kokusu mu? Hatice onun hangi yemeği sevdiğini iki günde bir börülce püresi hazırladığını unutmamıştı, demek.

—Anneniz iyiler mi, dedi Cihangir titrek bir sesle.

Yolçıvoy onun heyecanlandığını anladı. Annesinin “O, börülce sever, pişireyim götür.” dediğini hatırladı.

— Size dua gönderdiler.

— Annenizin duasını her zaman alın, sonunuz hayır olur.

Onlar yine sustu, sonra Yolçıvoy’un ısrarıyla Cihangir kaşığın ucuyla börülce püresinden “Nasibimiz.” diyip ağzına koydu. Ama yutması zor oldu. İçine dolan ağlama bir lokma yemeğin geçmesine güçlükle izin verdi. Yolçıvoy uzun süre kalmasının hastayı yorgun düşüreceğine kanaat getirip izin istedi.

— Annenize selam söyleyin, diyerek Cihangir oğluna gözlerini dikti. Yine bir şey söylemek istedi, ama zorlandı. Gözlerini kaçırdı. İmanı bütün Müslüman gençsiniz sözlerimi anlıyorsunuz. Annenize diyin ki:

— Onun bir günahı yok, insanların önünde de Allah huzurunda da temizdir. Sürgünde evlendiklerinde duldu. Ben buradayken gıyabında onu boşadım. Gönlünü ferah tutsun, diyip Cihangir gözlerini yumdu. Kırpikleri ne kadar sıkı olursa olsun gözyaşları yine de aktı.

Gece uyudu mu sayıkladı mı? Bilmiyordu. Sabah hemşireler geldiğinde biraz zihnini topladı. Onlar çıktığında kapı önünde beyaz cüppeli adam görüldü. İlk başta onu tanımadı. Tanıyınca “Önce eski arkadaşımı bulup karşıma çıkardı, sonra oğlumu, şimdi ne hüner gösterecek.” diye düşünüp başını biraz kaldırdı. Ramazanov sorguda tecrübeli değildi. Özellikle hasta birini tekrar tekrar sorguya çekmek ona doğru gelmedi. Tereddüt etti. Eğer doğrudan doğruya adamı sorgulamaya başlamış olsaydı, Cihangir şaşırtmazdı. Savcının tahta sandalyeye rahatsızmış gibi oturuşu hemen sorguya başlamayışı Cihangir’i şaşırttı. Ramazanov cebinden “kazbek” çıkarıp bir sigarayı ağzına koyduktan sonra kutuyu Cihangir’e uzattı.

— Sigara içmiyorum, dedi Cihangir.

— İyi yapıyorsunuz, ben de içmiyordum. Savaşta alıştım, dedi Ramazanov. Sonra sigarasını kutuya geri koydu. Doğru burada içmek uygun değil. Siz yandaş tayfasında savaşıyorsunuz. Nereelerde bulundunuz?

— Beyaz Rusya’da. Bryansk ormanlarında

— Ben o tarafa gitmedim. Stalingrand’tan Oder’a kadar gittim. Ukrayna’da partizanlarla görüştük. Gençlerin anlattığına göre partizanlar için çok zor olmuş. Biz karşımızda faşistlerin olduğunu biliyorduk. “İleri, ezin.” diye emri alsaydık, bizim için kâfiydi. Partizanların ise dört bir tarafı faşistler tarafından sarılı.

— Bunları bana neden anlatıyorsunuz? Bunun cinayetle ilgisi yok. Soracaklarınızı sorun.

— Daydidere’deki konu hakkındaki soruları Binbaşı Salihov soracak. Ben sizin geçmiş yaşantınızla, dost ve akrabalarınızla ilgileniyorum.

— Benim eşim dostum yok.

— O kadar da değildir, mesala Talıbcan Tohtasinov kimdir? Yoksa onu tanımıyor musunuz?

Cihangir acı bir şekilde gülümsedi.

—Talibcan’dan şüphelenmeyin. O biçarenin cenazesi Almanya’da kaldı, diyerek.

Cihangir gözlerini yumdu. “Talibcan’ı niçin soruşturuyorlar? Yoksa Türkistan Lejyonu’nun yundularını süzüp almak mı istiyorsunuz? Talibcan’ı Sottin vurduğunda 1944 yılında söylemişim ya! Bunların amacı ne? Katili kesin bilseydim şimdi söyler kurtulurdum. Arkasından görmüş olsam da tam olarak o olup olmadığını bilmiyorum. Emin olmadan bir adamın hayatını mahvetsem günaha girmez miyim? Şüphemi söyleyecek olsam bunlar inanacak mı? Oğlumu gördüm, Hatice de hayattaymış. Allah’a şükür. Daha ne isteyeyim? Hayatta kalıp ne yapacağım? O adamın abime ne kastı vardı? Bilmiyorum. Ama benim de kastım vardı ya. Niçin yaşamayı istemeye başladım? Beni şeytan yoldan çıkarıyor. Sözümünden cayarsam Allah belamı verir. Bu düzenbazlar benden ne istiyorlar? Amaç Daydidere değil, başkadır. Cenazesi yabancı memlekette kalan biçare birdenbire neden akıllarına düştü?”

Cihangir partizan müfrezesinin komutanı tarafından yazılan mektubunu Ramazanov tarafından okuduğundan habersiz bir şekilde Talibcan ile öylesine ilgilendiğini bilmiyordu. Cihangir’deki azıcık bir tedirginliği dahi sezen Razamanov “Bunda bir şey var galiba?” dedi. “Ben katilim demesi boşuna değildir? Hainliği ortaya çıksa vatan haini sıfatıyla idam edilmektense katil olarak idam edilmeyi tercih ediyor olabilir mi? Bu adam hainlik edebilir mi? diye Ramazanov Cihagir’e baktı ve “Bunun mümkün olacağı.” sonucuna vardı. Bu toplumda adalet bulamadı. Sadece ezildi, bu elemnden dolayı. Muhtemelen faşistlere çalışmış. Sonra korkusundan teslim olmaya gelmiştir. Eğer öyleyse kendim vururdum onu.” Ramazanov’un aklından geçen bu fikir sinirini bozdu. Yakınlarda “Çok azap çekmiş.” diye acıdığı bu adama nefretle baktı. O savaştan döndüğünde arkadaşlarıyla “Stalingrand’tan Oder’a kadar azraille burun buruna gezdim, isteği anda canımı alabilirim.” diye şaka yapardı. “Her an ölebileceğini bildiği halde savaştan bir kişinin hain birine olan nefretiyle kenarda durup karalaması insafsızlık.” diye düşündü. Üstelik Ramazanov’un şu andaki nefretinin geçici olduğunu Muhammedrıyayev’i hainlikle suçlamasının esasının olmadığını kendisi de biliyordu. Şimşek ışığının dünyayı bir anlık aydınlatması gibi şüpheden kaynaklanan nefretin de etkisi fazla sürmedi.

—Talibcan Tohtosinov, sizinle birlikte partizan müfrezesindeymiş. Almanya'ya nasıl gitmiş, diye sordu Ramazanov gözleri kapalı yatan Cihangir'e.

Cihangir gözleri yarı açık ona baktı. “Bilmiyor mu yoksa beni kandırmak mı istiyor?” diye düşündü.

— Her şeyi 1944 yılında anlatmıştım. Dosyaya eklenmiştir, diyip gözlerini yumdu Cihangir. “Talibcan'dan mı şüpheleniyorlar? Talibcan'ın hangi işi onları işkillenirdi?” diye düşünen Cihangir yakın geçmişi hafızasında yoklamayı mecbur hissetti.

Onlar baharda daha sıcak bir ülkedeki hapis haneye gönderilmekte olan İslâmhan'la vedalaştılar. Baharın yağmurlu günleri sona erince ağaç kesmeyi de bıraktılar. Sonsuz ormanın tam ortasında niçin ağaç kestikleri şimdi anlaşıldı. Burada fabrika kurulacaktı. Onların yapmadıkları iş kalmadı. Çukur kazmak, tuğla taşımak, harç karıştırmak... Talibcan gençken günleri üşenmeden sayardı. Özgür olana kadar geçen yılları, ayları, haftaları, günleri hatta saatleri hesaplardı. Bu parlak dünyada meydana gelen olaylar hakkında tedirgin edici haberler, ormanı geçip dikenli tel engelini aşır mahkûmların kulağına gelirdi.

Sallanmakta olan huzursuz dünyanın yarın öbür gün patlayıp yangına dönüşeceğine herkesin aklı yetiyordu. Dünyanın ne zaman patlayacağı konusunda çeşitli tahminler vardı. Fabrikanın inşaatının yavaşlamadığına bakılırsa patlamaya biraz vakit vardı. Ama kıyamet beklenenden önce başladı. Onu mahkûmlar gardiyanlarını kaygılı bakışlarından şefin tedirgin yürüşünden anladılar. Fabrika inşaatındaki çalışmalar durdurulup kurulan makineler tekrar taşınmaya başladığında endişelerin boşuna olmadığı anlaşıldı. Çok geçmeden patlama sesleri kulağa geldi:

— Savaş başladı, diye bir haber bir anda herkes tarafından öğrenildi.

— Şimdi ne yapacağız, sorusuna daha cevap bulmadan gökyüzünü çekirgeye benzeyen uçaklar sarmaya başladı.

Yaklaşık yarım saat içinde üç yıl boyunca yükselen fabrika binaları da onların yaşadığı ağaç evler de dikenli teller de yerle bir oldu. Başı ezilen kolu veya bacağı kopan insan

cesetleri yanan ev harabeleri bu yarım saatlik kıyametten hatıra olarak kaldı. Hayatta kalan mahkûmlar:

— Uçaklar şimdi tekrar geri döner, diyerek ormana doğru kaçtılar.

Bir mucizeyle kıyamet ateşinden sağ çıkan gardiyanlar da bunlara aldırış etmediler. Cihangir Talibcan'ın bileğinden tutup diğerleri gibi ormana doğru koştu. Yamularak yanmakta olan kulenin yanından geçerken sol destek alıp ayağa kalkmaya çalışan yaşlı bir mahkûm:

— Kardeşler beni bırakmayın, diye yalvardı.

— Aaa! Bu profesör, diyerek onun koluna girip ayağa kaldırdı Talibcan.

Komşu barakadaki bu yaşlı adama saygı duyardı. Talibcan, çalışma esnasında da onun yükünü hafifletmeye çalışırdı. Cihangir onun bilim adamı olduğunu buraya hangi suçla geldiğini Talibcan'ın anlattıklarından biliyordu. Onlar yorulana kadar yürüdüler. Profesör ayağından yaralandığı için onun iki koluna girip hemen onu taşıdılar. Fakir birisinin evinin alanı kadar bir açıklıkta durdular.

— Şimdi nereye gideceğiz, dedi Talibcan Cihangir'e bakıp. Profesör Özbekçe bilmese de sözün ahenginden sorulan soruyu anladı.

— Eğer Almanların harekâtı bize doğru ise Doğu'ya gitmemiz gerek. Bizimkiler orada dedi.

— Bizimkiler, dedi Talibcan düşünerek. Bizimkiler yine hapse atmaz mı?

— Yine de bu tarafa gitmeliyiz, dedi Cihangir. Belki evimize ulaşırız.

El yapımı sedyeye profesörü yatırıp yol boyu zorlanarak yürüdüler. Ertesi gün batımında bir köye ulaştılar. Cihangir, Talibcan ile profesörü çalıların arasında bırakıp köye doğru yürüdü. Çok geçmeden elinde yarım ekmek üç yumurta ile döndü.

— Savaş başlayalı yarım ay olmuş, dedi. Almanlar yakınmış. Dün buradan çekilmekte olan Kızıl Ordu askerleri geçmişler. Profesörü onlara bırakmamıza razı olmadılar. Mahkûm olmamızdan korkuyorlar. Ama buradan yirmi km yürürsek bir köy var. Hapse girene kadar ben orada yaşadım. “Nerede, niçin yaşadın?” diye sormadılar. Ekmekle yumurtayı bölüşerek yiyip hava kararana kadar yürüdüler. Cihangir’in yaşadığı köye ertesi gün öğlene doğru geldiler.

Eşikte oturan Grigoroviç ile karısı Cihangir’i uzaktan görüp “Şükür ki...” diye sevindi. Grigoroviç önce onları çekilmekte olan askerlerdendir diye düşünmüş. Sonra Cihangir’i tanıyınca çok şaşırdı.

— Seni çok bekledik, endişelendik, dedi yaşlı adam profesörü eve yatırıp çıktıktan sonra üç gün önce kızımı, ana yolda uğurladım. Çekilen askerlere, sivil halk da karıştı. Bu bahaneyle evine ulaşır. Geleceğini yüreği hissetmiş olmalı ki sana bir şey ilettili. Ablanın emanetini almış. Hakkını helal edecekmişsin. Sana teşekkür etti. Allah izin verirse emanete ihanet etmezmiş.

Cihangir Aynisa’nın maksadını anladı. Başını ellerinin arasına alıp sessizce oturdu.

— Grigoroviç, profesörü size bırakalım iyi biridir. İftiraya uğrayıp hapsedilmiş, dedi uzun bir sessizlikten sonra.

— İyi ya da kötü sonuçta bir insan, dedi yaşlı adam. Bakalım ilgileneceğiz ömründen varsa daha da iyileşir. Nasibi kesilmemişse. Ne çare?

Cihangir cevap vermek yerine başını salladı.

— Buradan gidemezsiniz Almanlar ana yollara gelmiştir. Buraya Almanlar gelse bile sana dokunmazlar, sen Bolşevik değilsin. Sürgün edilmiş bir kişinin, arkadaşın da kalsın.

İhtiyarın nasihatler Talibcan’a makul gelmedi.

— Burada kalsak hain damgasından ömür boyu kurtulamayız, gideceğiz dedi.

Karınlarını doyurup kıyafetlerini değiştirip yola ıktılar. Ormanda gizlenerek giderlerken Almanlarla karşılaştılar. Onlardan gizlenmek için ormana girince yollarını kaybedip açlıktan ölecek hale düştüklerinde kuşatmadan kaçmaya çalışan askerlerle karşılaştılar. Kendilerini Özbekistan’dan Beyaz Rusya’ya deneyim kazanmaya gelen hayvancılar olarak tanıttılar. Komutan alnında yazı olan Cihangir’e inanmayarak baktı. Ama bir şey söylemedi. Onlar kuşatmadan çıkamayınca ormanda karargâh kurdular. Böylece gerilla hayatı başlamış. Cihangir’in nişancılığı ve cesareti ortaya çıkınca komutanın bakışlarındaki endişe ve güvensizlik kayboldu. Bir gün küçük bir grupla giderlerken Cihangir Talibcan’a:

— Bunlar artık bize inanıyor fark ettin mi, dedi.

— Ben de fark ettim, dedi Talibcan. Ama başka bir şey daha fark ettim.

— Neyi?

— İkimizi diğerlerine nazaran daha çok çatışmaya gönderiyorlar. Neden böyledir biliyor musun?

— Biz bunlara yabancıyız, ölürse bunlar ölsün diyorlar.

— yle değildir, dedi Cihangir. Uzun zamandır beklenen toy. Sonuçta hepimiz aynı geminin yolcularıyız.

— Biliyorsun ki ben de her şeyi hesap ediyorum.

— Allah korusun bizi savaştan sonra bir parça kğit yazıp verirse memleketimize yüz akıyla dnsek yeter.

Talibcan “ok safsın.” der gibi güldü. Bir anlık bu gülümseme Cihangir’in hafızasına ivilenip kaldı. Çok sonra pusuya düştüğünde de Alman hapishanesine girdiğinde de sonra “Türkistan Lejyonu” adlı orduya katıldığında da bu alaylı gülümsemeyi sık sık hatırladı. Bir gün beklenmedik bir şekilde Sottin’i ile karşılaşıp şaşırıp kaldığında tıpkı bunun gibi gülümsemişti.

— Hem Bolşeviklere hem Faşistlere çalışan birçok grup var. Sadece bir reisiniz olsaydı bari. Bizim başımıza kimler belalar yağdırdı, işte bunun gibileri yağdırdı. Hatırlayın İslâmhan şöyle bir beyit söylemişti:

—Nerede bir gül varsa orada arı vardır. Nerede fayda közü varsa, orada kötülük ateşi vardır.

— Kimin beyiti?

— Hatırlamıyorum. Bedil'in olmalı.

— Her kiminse doğru söylemiş. Biz işte bu kötülük ateşinde kavruluyoruz.

Türkistan ordusuna giren Sotti'nin, Cihangir'i görünce "Şimdi mahvoldum." diye ödü koptu. Ama aynı zamanda belli etmemeye çalıştı. Onun hilesini şeytan bile görse hayret ederdi. Sotti'nin ilk hilesi Cihangir'i görür görmez korkusunu yenip hiçbir şey olmamış gibi onu kucaklamasıydı. Cihangir onun kollarını büküp ittikten sonra kafa atıp ağzını burnunu kanattığında bile:

— Ben tövbe ettim Cihangir'cim, diye yalvarıp duruyordu.

Ona bakan Cihangir Damin'in şu sözünü hatırladı.

— Bu pislik doğduğunda yıkamışlar, onun yıkandığı küvetin kirli suyunu içen yılan ölmüş. Bu Damin'in uydurması

Günler, haftalar, aylar geçti. Talibcan:

— Ne zaman savaşa atacaklar bizi, diye sabırsızlanıyordu.

Cihangir onun amacını biliyordu. Savaş bahanesiyle kuşatmadan geçip ülkesine karşı eline silah almış, lanetli damgasından kurtulmak onun da niyeti idi.

— Hatta sürü bile gece olunca eve döner. Ya biz, sürüden daha mı beteriz?

Talibcan böyle dediği günün ertesi Sotti'nin yakasına yapıştı. Sadece bir yumruk dövüşü gibi görünen kavga tabancaların kılıfından çıkmasıyla bir masum ve bir melunun ölümüyle sonuçlandı. Cihangir, Talibcan'ın kanını emen toprağı kazıyıp mendiline koyup düğümledi.

Almanların düzenlediği sahte belgeye göre ağır yaralanma sonucu istifa eden asker kılığında, ülkesine bir casus olarak döndükten sonra Talibcan'ın köyüne gitmişti. Annesi hayattaymış. Kadın bu toprağı gözlerine sürüp yas tutmuştu. Mendilin içinde saklı bulunan kanlı toprağı mezarlığa götürdüler. Cenaze namazı kıldılar. “Partizanlık yaparken şehit oldu.” Bu kötü haber anne yüreğindeki umudu -ağır taşı- da oğlu öldüğü halde yerinden oynatamadı. Cihangir'in getirdiği haber onu “düşman annesi diye lanetle anılmak” yükünden kurtarmıştı.

Cihangir kısa süre içinde işte bunları hatırladı. “Talibcan günahsız bir kuldu. Tüm belgeleri hatıraları didiklese de onu suçlayamaz” sonuca vardı. Ramazanov'un son sorusuna cevap vermedi. Gözünü yumdu. Yüzbaşı yersiz bir şekilde geldiğini anlayıp pişman oldu ve yerinden kalktı.

13. ÇİNLİ DOKTOR

Yüzbaşı Remziddin Ramazanov, Cihangir'in geçmişini araştırdığı sırada Binbaşı Sancar Salihov'un Kırkbel köyüne gitmesi ve sonra merhumun yakınları ile görüşmesi hakkında.

Binbaşı Salihov İlçe İçişleri Bölümü'ne girince şaşırtıcı bir haber duydu. Yüzbaşı Cabbarov cumhuriyet savcılığında göreve getirilmiş. Güçsüz insanları boş yere suçlayıp hapse attırdığı için mevkisi düşürülmüş bir adamın tekrar zirveye doğru uçuşu şaşırtıcıydı. Ağlayan bebeği avutmak için ona bir tatlı gösterilir çocuk yatışınca o tatlı tekrar konulurdu. Sanki buna benzer bir durum, hakikat yerini buluyor gibi gösterilmeye çalışılır ama hissettirilmeden eski hamam eski taslığına devam eder. Bütün bu çürümüş taşlar geri getirilecekmiş... Yoksa bir tanesi istisna mı olacak? Bu Salihov için şimdilik muammaydı. Cabbarov'un tekrar önemli bir göreve

getirilmesinden şunu anladı. İşlerin şekli biraz değişecek. İçerik ise aynı kalacak. “İnsanlar bize inanmıyor, bizden nefret ediyor.” diye düşündü. Sancar Salihov “Suçlulara ceza verip suçsuzları serbest bırakarak daha yeni güven tesis ediyorduk. Şimdi yine lanet taşları altında yaşamaya devam edecekmişiz ha.” İstisna denilen şey tehlikelidir. Bir insan için istisna taraktaki iğne gibi delik açar. Sonra ikinci istisnaya ihtiyaç duyulur. Bir bakmışsınız ki iğne gibi delik de büyüyüp kervansarayın kapısına dönüşür. Oradan köpek de geçer eşek de. Cabbarov için yapılan istisnanın geleceğini Salihov böyle tasavvur etti.

O Kırkbel’e yalnız gitti. Daha önceki gidişinde Cabbarov ile tatsız bir sohbet kurduğu bu yollar, çamur olduğu için gönlünde kasvet oluşmuştu. Bu sefer yol çamur değil her yer bembeyaz kar yanında nahoş bir adam da yok. Havanın temizliği, karın hışırıtısı tatsız berbat haberler yüzünden gönlünde uyanan rahatsız ateşi biraz bastırdı. Burnuna gözlük takan Damin tençede kitap okuyordu. Odaya soba kurulmamış, camı kırık pencerenin gazete yapıştırılmıştı. Damin yerinden kalkıp onu karşıladı ve sonra tençede oturmaya buyur etti. Sonra ocağın yanındaki çaydanlığı alıp çay koyup uzattı.

— Ortağınız nerede, diye sordu.

— Ortağım... Salihov şimdi duyduğu haberin bu adamı öfkeliendireceğini anlayıp onun işi çıktı, diye yalan söyledi.

— Getirmediğiniz iyi olmuş. Bakışı kötüydü.

— Ben arkadaşınızı sorarsınız diye beklerken siz ortağımı sordunuz?

— Arkadaşımın davasının seyrinin olumlu yönde olduğunu gelişinizden anladım. Olumsuz olsa gelmezsiniz. Yeni bir şeyler mi soracaksınız bana?

Salihov cebinden fotoğraflar çıkardı.

— Bunları tanıyor musunuz? Dikkatli bakın. Onları gençken görmüş olabilir misiniz?

Damin fotoğraflara tekrar tekrar dikkatle bakıp Muradilla’nın resmini ayırdı.

— Tepabel’de bir genç vardı. Yanılmıyorsam Alemgir abinin arkadaşlarından. Ona benziyor.

— Şimdi nerede o?

— O zaman, o da yurtdışına gitmiş.

— Herhangi bir işaret var mı?

— Ne işareti?

— Mesela herhangi bir yara izi ve beni var mıydı? Alemgir abi aksardı, demiştiniz hatırladınız mı?

Damin düşünceli bir şekilde şunları söyledi.

— Herhangi bir işareti olduğunu bilmiyorum. Alemgir abiyi buldunuz mu?

— Bulduk. Adam Daydidere’de öldürülmüş. Arkadaşınız kendi abisi olduğunu gizleyip “Ben öldürdüm.” diye ısrar ediyor. Buna şaşırdık. Abi kardeş arasında bir şey mi yaşandı?

Damin gözlüğü eline alıp pencereden dışarı bakıp düşündü.

— Cihangir abisi hakkında kötü söz söylememiştir asla.

— Alnındaki yazı peki?

— “El kisas minel hak” mı? Abisi ile ilgili diye mi düşünüyorsunuz?

— Ben bunu hiç aklıma getirmemiştim. Haksız yere hapse atılmış kişilerle ilgilidir, diye düşünüyordum.

— Biz bir şeyden şüpheleniyoruz. Herhalde abi kardeş Daydidere’ye boşuna gitmemişlerdir.

— Cihangir her geldiğinde Daydidere'ye giderdi.

Tutuklanmasından önce oraya ev yapıp bahçe kuracağım, derdi. Sonra hapisten çıkıp gelince:

— Evimizi, kolhoz şimdi ambar yapmış. Cenazem sokakta kalmasın. Ben Ejderhakaya'nın kenarında gömüleyim, böyle söylüyordu.

— Daydidere daha uzakta değil mi? Neden orada bir ev inşa etmek istemiştir?

— Bir kere sorduğumda “Havadar bir yer.” demişti. Havadar olmasına havadardır. Babası rahmetli orada gölgelik kurar, misafir ağırlardı. Cihangir ev yapalım dediğinde babası yaşıyordu. Ev yapsaydı oralar da mamur olur muydu acaba?

— Daydidere'ye o gün kimse avlanmaya gitmiş olabilir mi?

—Ya, orada ne avlayacak? Avlanacak adam oradan üç dağı aşmalı. Eskiden keklik avlarıydı. Şimdi o da kalmadı.

— Siz soruma cevap vermediniz. Biraz konudan uzaklaştık. Abi kardeş niçin Daydidere'de görüştü? Bu görüşme tesadüf değildir? Cihangir Muhammedrızayev sizinle vedalaşmak için kasten mi evinize gelmiş?

— Evet, dediğiniz doğru. Gönlü huzursuzdu. Benim gönlüm de bir şey hissetti. Sorunuza cevap veremem. Cihangir sebebini kendisi söyleyebilir. Ama inatçı adam gerek duymazsa söylemez. Öldürseniz de söylemez.

— Eğer katili bulamazsak idam edilebilir.

— Neden şimdi vuruyorsunuz? Boşu boşuna mı?

— Katil bulunamazsa.

— Neden bulunmasın? Bulun.

— Arıyoruz, siz öfkelenmeyin. Boş durmuyoruz. Arkadaşınızı serbest bıraktık. Şimdi sağlığı iyi değil hastanede yatıyor.

— Ona ne oldu?

— Herhalde kalbinden rahatsızdır. Kısacası biz onun eşini ve oğlunu bulduk.

— Hatice yaşıyor muymuş? Cihangir'in oğlu yoktu ya.

— Oğlu yolda doğmuş. Alemgir, Hatice ile evlenmiş. Çocuğu o büyütmüş.

— Allah Allah, diyip yakasını tuttu Damin. Ey kadir Allah'ım bunu Cihangir'in kendisi biliyor mu onları gördü mü?

— Oğlunu gördü. Hatice'yi gıyabında boşadığını söylemiş.

— İşte gördünüz mü, diyip bağırdı Damin. Ayaklarını tençeden çıkardı. Bağdaş kurup oturdu. Ferasetine hayran kaldınız mı? Bir söz ile Hatice'yi günahlarından kurtarmış.

— Bir iki güne hastaneden çıkar görünen o ki oğluna gitmez. Buraya da gelmeyebilir belki.

— Ne demek istediğinizi anladım. Bugün yarın gideceğim üç dört gün onun evinde olacağım sonra zorla da olsa buraya getireceğim. Hayır, en iyisi Hatice'yi nikâhlamak olacak.

Damin'in söyledikleri Salihov'a makûl geldi. Onunla vedalaşıp akşam şehre geri döndü. Karakola dönmeden önce Cihangir'in durumunu öğrenmek için hastaneye gitti. Nöbetçi doktor onu beklenmedik bir haberle karşıladı.

— Hastanın oğlu bir adamla geldi. Kendisinin söylediğine göre o Çinli bir doktormuş. Hasta onu görünce bakakaldı. Sonra hali değişip doktoru kendine yaklaştırmadı.

Salihov "Çinli doktormuş." sözünü duyunca işkillendi. Yanındaki fotoğrafları çıkarıp nöbetçi doktora gösterdi. O Muradilla'nın fotoğrafını ayırıp,

— Bu kişi, dedi.

“Yolçıvoy onu niçin getirdi? Amacı neydi? Çihangir onu görünce niçin huzursuzlandı?” Binbaşı Salihov bu muamma ile Cihangir’in yattığı odaya gitti.

— Oğlunuzla kim geldi, diye sorguya başladı.

Ona göre şimdi daha sert davranmanın zamanı gelmişti. Bu sebeple lafı uzatmadı. Binbaşının amacını Cihangir de anladı. “Zamanı geçtikçe onların sinirleri bozuluyor. Bıçak kemiğe dayanmış. Artık bana nezaketli bir şekilde davranmayacaklar.” sonucuna varan Cihangir şöyle cevap verdi.

— Doktormuş.

— Onu tanımıyor musunuz?

— Hayır.

— Damin arkadaşınız tanıyormuş.

— O boş konuşuyor.

— Abinizi de tanımıştı. Abinizin arkadaşı Muradilla’yı da tanıdı.

— Damin tanıyorsa tanıyor, ben bu adamı ilk kez gördüm.

— Öyle mi, diyerek Salihov soru sorar bakışla baktı.

Cihangir o bakışa dayanamayıp yüzünü çevirdi. O sırada yüzbaşı risk alarak,

— Siz onu daha önce de Daydidere’de gördünüz. 5 Ekim’de... Salihov’un lafı yarım kaldı.

— Hayır.

Cihangir can havliyle böyle diyip titreyen elleriyle yüzünü kapattı.

— Hayır, dedi yine hırıltılı bir sesle.

— Üçüncü kişi kimdi, diye sordu Salihov onun haline aldırış etmeden.

— Bilmiyorum.

— Siz onu gördünüz. Söyleyin.

— Görmedim.

— Abinizi niçin öldürdü?

— Bilmiyorum.

— Eğer bir kastı varsa şimdi öldürülme sırası ya ailendeyse?

—Aaaa, diyerek Cihangir Binbaşı'ya ağzı açık bir şekilde bakakaldı.

O böyle bir şeyin olabileceğini hiç düşünmemişti. “Bu ne şimdi? Onlara kavuştum derken onları kayıp mı edeceğim?” Sadece bunu düşünerek bile bedeni buz kesti.

— Komutan beni buradan çıkarın, dedi mırıldanarak. Onu kendim bulacağım öldüreceğim.

— Hayır, azizim. Siz onu öldüremeyeceksiniz. Kim olduğunu bize söyleyeceksiniz?

— Kim olduğunu bilmiyorum. Arkasından gördüm.

— Muradilla mıydı?

— Ona benzettim.

— Abinizle Daydidere’de görüşeceğinizden haberdar mıydı?

— Bilmiyorum.

— Siz kimseye söylemiş miydiniz?

— Hayır.

— Niçin Daydidere’de buluşmak istemiştiniz kardeşler?

— 1922 yılından kalma çözülmemiş bir sorunumuz vardı. Ne tür bir sorun, diye sormayın. Sizi ilgilendirmiyor.

— Herhalde Daydidere’yi buluşma yeri olarak seçmeniz beni meraklandırıyor.

— Daydidere kutsal yer, diyip sustu Cihangir. Eskiden köyün aksakalları orda istişare yapar çözülemeyen meselelere çözüm bulurlardı. Dünyayı şeytanlık sardığı için insanlar buranın kutsallığını unuttu. Daydidere Allah’ın nazar ettiği bir yer. Doğru karara sadece orada varılır.

Salihov’a bu izah yapmacık geldi. “Kutsal kelimesiyle konuyu saptırıyor.” diye düşündü. Cihangir’in titremesi azaldı. Onun bir hayale daldığını görünce soru sormayı durdurdu.

— Bugün yarın arkadaşın Damir gelmek istiyor. Buranın doktorları izin verirse evinize gidersiniz. Ama benden izinsiz hiçbir yere gitmeyeceksiniz, kimseyle görüşmeyeceksiniz. Özellikle arkadaşlarınızla diyerek çıkıp gitti Salihov.

Salihov Çinli doktorun ziyareti sonrası Cihangir’in değişimini ve söylediklerine başlangıçta şok oldu. Şimdi bir süre sonra düğümlerin çözümü görüyormuş gibi oldu. Çetrefilli işlerin karanlık sokaklara iterek aklın allak bullak olduğu bir anda en ufak bir mum ışığı bile insanın gözüne dünyayı aydınlatan güneş gibi görünür. Muradilla’dan şüphelenmek için yeterli bir sebebi olmasa da bazı şeyleri sınamayı lüzumlu gördü. Bu amaçla başhekimin odasına gitti.

— Muhammedrıızayev’in oğlu “Babamın derdine deva bulsun.” diye Çinli doktor getirmiş. O adam nasıl bir şifa verebilir ki, diye sordu.

— Onların kullandığı en yaygın yöntem iğneyle tedavi... Vücutta sinir hücrelerinin belli noktaları vardır. Çinli doktorlar son derece ince altın iğneleri bu tür noktalara batırırlar. Bu tedavi usulüyle çeşitli ağrılar giderilir. Tansiyon düşürülür. Yani Çin tıbbının bu alanda birçok mucizesi var. Maalesef biz bunu çok iyi bilmiyoruz. Daha doğrusu kabul etmiyoruz.

— O iğnelerle insana olumsuz etki yapmak da mümkün müdür?

— Nasıl olumsuz etki?

Salihov düşündü.

— Mesala insanı bayıltmak ya da aklını başından almak mümkün mü? diye sordu.

— Mümkündür. Önemli olan o noktayı bulmakla.

— Doktorun bunu yapıp yapmadığını dışarıdan anlayabilir miyiz?

— Hayır, ben anlayamam.

—Ya uzmanlar anlar mı?

— Onların gözüne de bulanık görünür?

“Eğer üçüncü kişi Çinli doktorsa o Cihangir’i yok etmek amacıyla buraya gelmiş olabilir mi? İğnelerle onu öldürmeye çalışmış olabilir mi? Yoksa Muhammedrıızayev’in buradan iğleşiip çıkmasını mı bekleyecek?” Salihov bu sorulara cevap bulmak için sustu. “Üçüncü kişi için Muhammedrıızayev tehliktir, Muhammedrıızayev onu görmüştü. Demek ki üçüncü kişi de onu görmüş. O Muhammedrıızayev’in katilliği üstlendiğini de duymuştur şimdi ne yapacağını bilmez

bir vaziyette tittiriyordur. Çinli doktor yine gelip görecek mi? Ya Muhammedrıazayev eve giderse?”

— Hastanın durumu nasıl? Onu evine gönderebilir miyiz, diye sordu Salihov kesin bir karara varıp.

— Biraz daha tedavi görmesi gerek.

— Evinde tedavi edilse.

— Eğer gerekli dersenez, müsaade edelim.

— Biz fare ne zaman kapana düşer, diye pusuda bekleyemeyiz.

— Anlaşıldı. Evinde tedavi edeceğiz.

Salihov başhekime teşekkür edip oradan ayrıldı. Karakola gidince doğruca Ramazanov’un odasına uğradı. Yüzbaşı bir deste belgeyi masanın üstüne yaymış belgeler üzerinde düşünüyordu. Salihov’u görünce yerinden kalktı.

— Şef seni sordu. Haberi duymuşsundur.

— Cabbarov’u mu kastediyorsunuz? Duydum. Bize bulaşmasaydı, diyorum. Bir iki ağır söz söylemişim. Bunun gibi adamlar kindar olur.

— Bulaşmaya başlamış. Muhammedrıazayev’i serbest bıraktığımız için uyarı vermiş. Tekrar tutuklanmasını emretmiş.

— Bir bu eksikti, diyerek aceleyle oradan ayrıldı Salihov.

Önce İl Emniyet Müdürü’ne sonra İl Cumhuriyet Başsavcısı’na durumu anlattıktan sonra Cabbarov’un emri iptal edildi. Salihov biraz kendine geldikten sonra çıkacakken savcı onu durdurdu.

— Kırkbel’de bir adam topluma hakaret ederken siz cevap vermediniz mi?

Salihov öfkelenip olanları kısaca anlattı.

— Siz tecrübeli birisiniz. Bu durumda kendinizi kontrol etmelisiniz. Yanınızda kimin olduğunu da unutmanız gerek. Bu konuya daha sonra döneceğiz.

Salihov, savcının odasından sinirlenerek çıktı. Cabbarov’un tekrar önemli makama dönüşü, onun tekrar kötülüğe başlaması, onu karamsarlığa itmişti. İşte böyle zamansız müdahaleler geçmişte de sık sık yaşanıyordu. Ya katil yakalanmak üzereyken “Dava durdurulsun.” emri çekiç gibi başlarına iner ve topuklarına kadar ağırlı bir şekilde titretirdi; ya da aksine şüpheli birisinin suçsuzluğu tam ispatlanmak üzereyken davayı sevk etmeye mecbur ederlerdi. Böyle zamanlarda kendilerine “Hakikat için mücadele edenler.” diyen Salihovlar demir kafeste kükreyen bir kaplan haline düşerlerdi. Çareleri yoktu, o zamanlarda. Şimdi ise güzel günler oluyordu, iyiler kafesinin kilidini açmaya çalışıyorlardı. Kafesi açacağız, adaleti hür bir kuş gibi mavi göğe uçuracağız; diyorlardı. Ancak anahtar kilide takıldı, ama çevrilmedi. Adalet kuşu da hakikat kaplanı da kötü durumda kalmaya devam etti.

Salihov karakola döndüğünde Yüzbaşı Ramazanov sabırsızlıkla onu bekliyordu.

— Siz şimdi evinize gidin dinlenin, yarın Tepebelge’ye gidersiniz. Rahmetullahev’i tanıyan birilerini bulup konuşursunuz. Sonra Kırkbel’e gidip Damin Eraliev’i buraya getireceksiniz. Muhammedrızaev’i yarın evine göndereceğiz. Şimdi bir kedi fare oyunu zamanı... Bizim fare diye düşündüğümüz tilki de olabilir. Muhammedrızaev’in evi yarın sabahtan itibaren sürekli gözetim altına alınmalı. Aslında daha önceden evi gözetim altına almalıydık. Salihov tamamdır dercesine masanın üzerine avucuyla vurdu.

— Esas şimdi merhumun yakınlarından mı şüphe duyacağız?

— Sizin başka bir fikriniz var mı?

— Peki! Ya Muhammedrızaev’in yakınları? Türkistan Lejyonunda edindiği arkadaşlarını bilmiyoruz ama.

— Şimdi sizinle tartışmaya vaktim yok. Risk alacağız. Hangi taraftan olursa olsun kesinlikle Muhammedrızayev'i öldürmeye çalışacak onun başka çaresi yok.

— Muhammedrızayev'i kurban verip elimiz boş kalsın.

Salihov, Yüzbaşı'yı detaylı düşündüğü için beğenirdi. Fikir yürütmekte çok derine inmek de olmaz, diyerek Salihov kaba bir şekilde cevap verdiğini kendisi dahi fark etmedi.

— Daha az konuşup daha çok düşünmelisin ki pişman olmayalım. Yüzbaşıya bu söz ağır geldi. "Bana böyle davranmayın." demek istedi, ama bir karmaşa çıkabileceğini düşünüp sustu. Sakinliğin yegâne yolu da budur. Bir taraf öfkelendiğinde diğer tarafın ağırlığı üstüne alması lazımdı.

Salihov merhumun evine şimdi mi gitse, sabahleyin mi gitse; diye tereddüt etti. Sonra yerinden kalkıp geç olsa da şimdi gitmesi şart kararına varıp yerinden kalktı. Sokağa çıktığında "kazbek" sigarasını içmekte olan Ramazanov'u görüp ona yaklaştı.

— Bizim işimizde böyle haksızlıklar da olur. Bana gücenmeyin, diyerek vedalaşıp eski şehir tarafına yürüdü.

Kapının çalınmasından ürpererek uyanan Yolçıvoy, Salihov'un sesini duyunca hem şaşırdı hem de endişelendi. Binbaşı kapıda bekledi. İçeri girmeyi kabul etmedi.

— Vakitsiz rahatsız edişimin bir sebebi var. İş hızlandı, dedi özür dileyen bir sesle. Sorunu hemen çözmezsek babanız kara kürsüye oturacak. Siz bugün Muradilla Rahmetaliyev'i hastaneye götürmüşsünüz. Ona gelmesini siz mi teklif ettiniz yoksa kendisi mi gelmek istedi? Her soruya iyi düşünüp net cevap verin.

Ani ziyaretten ve binbaşının söylediklerinden afallayan Yolçıvoy düşünceli bir şekilde konuşmaya başladı.

— Annem hasta Muradilla abi sabahleyin ondan haber almaya gitmişti. Ona babamı ziyaret ettiğimi söyledim.

— Onun gelişmelerden haberi var mı?

— Evet.

— Ne zaman haberi oldu?

— Annem hastalandığı gün... Siz ön ayak olup Seferkul ağabeyi getirdiğinizde.

— Muhammedrızayev'in katilliği üstlendiğini biliyor muydu?

— Biliyordu.

— Suçunun ispatlanmadığını, serbest bırakıldığını öğrendikten sonra ne dedi?

— Siz Muradilla abiden mi şüpheleniyorsunuz?

— Soru sormayın, cevap verin. Ne yaptığımızı biz iyi biliyoruz. Peki, ne dedi?

Yolçıvoy düşünüp omuz silkti.

— Baban hastaysa gidip görelim, dedi sadece. Tamam diyip götürdüm.

— Siz bu adamı ne zamandan beri tanıyorsunuz?

— Kendimi bildim bileli.

— Bugün babanıza yaklaşmadığını duydum. Yarın yine götürmek lazım.

— Neden?

— Böyle olması gerekiyor. Benim geldiğini ve teklifimi belli etmeyin. Babanızın sıhhatinden endişe ettiğinizi söyleyin. Sonra... Laf arasında “Babamın katilini görmüş.” diyin.

— Gerçekten de Muradilla abiden mi şüpheleniyorsunuz?

— İşimiz bu hakikate şüphe yoluyla ulaşıyoruz. Rahmetullahev, annenize iğne batırdı mı?

— Hayır, kadınlara yengem yapıyor.

— Her neyse... Dava bitene kadar iğne koydurmayın. Siz endişelenmeyin. Lakin dikkatli de olun. şimdi benim annenizle de konuşmam gerekiyor.

Yolçıvoy “Hayır, diyip çıkarayım mı?” diye düşünürken Salihov onun omzuna elini koydu.

— Konuşacaklarım önemli. şimdi maksat sadece katili bulmak değil. şimdi babanızla annenizin hayatları da tehlikededir. Başka kurban vermemek için hızlı ve doğru hareket etmeliyiz.

— Gidelim, dedi Yolçıvoy. Onu misafirhaneye götürdü. Gaz lambasını yakıp Salihov’u içeriye buyur etti. Kendisi annesinin yattığı odaya gitti.

Misafirhane düzenli ortada sehpa etrafına çiçek desenli minderler döşenmiş, sehpa üzerindeki ikramlıkların üzerine sofrası bezi kapatılmış. Salihov minderlerin kenarına oturdu. Hatice başına örttüğü uzun başörtüsüyle yüzünü de kapatıp selam vererek içeri girip selamlaştı.

— Yenge söyleyeceklerimden korkmayın sadece doğru cevap verin. Önceki suçlarınızdan korkmayın. şimdi Cihangir Muhammedrıyayev’in akıbetini düşünmemiz gerekiyor. Biz onu serbest bıraktığımızda katil onu yaşatmaz. Muhammedrıyayev katil değil. O şahittir. Katiller, şahitlerden kurtulmaya çalışırlar.

— Vay başıma gelenler dedi Hatice, Salihov’un söylediklerinden sonra. Hatice’nin gözünün önünde çirkin bir yaratık Cihangir’in canını almaya hazırlanıyor gibi göründü.

— Muradilla Rahmetullahev 1922 yılında sizinle birlikte gitmiş, aslı Tepebel’denmiş doğru mu?

Hatice hemen cevap vermedi oğluna baktı. Sonra alçak bir sesle “doğru ” dedi.

— Ayrılış sahnesini hatırlayın. Siz kiminle yola çıktınız?

— Babasıyla.

— Hangi babasıyla?

Hatice ne vereceğini bilemeyip tereddüt etti.

— Alemgir Muhammedrızayev ile mi?

— Evet. Abi kardeş camiye gitmişti. Ablam... Eltim geldiler. Hem canımızdan hem malımızdan olacağız gitmezsek. Bir kat elbise aldık. Sonra babası geldi. Babası bir iş için başka tarafa gitmiş.

— Cihangir Muhammedrızayev mi?

— Evet. O kişi. Arkamızdan yetişecek dediler. Yetişemedi. Kötü haberi geldi.

— Kim getirdi?

— İşte o... Muradilla bey.

— Rahmetullayev size sonra mı katıldı?

— Evet. Üç kişiydiler. Yolda yas tuttuk. Sağ olduğunu gönlüm hissedirdi ama çarem yoktu.

— Alemgir Muhammedrızayev ile bu konuyu daha sonra hiç konuştunuz mu?

— Hayır.

— Rahmetullayev 3 ya da 4 Ekimde buraya geldi mi?

— Geldi.

— Ne konuştular?

— Bilmiyorum... Laf dinleme huyum yoktur.

— Sözlerinde ya da bakışlarında bir değişiklik hissettiniz mi?

Hatice cevap vermedi. Sürekli şakalaşan iki arkadaşın alçak sesle konuşmasına şaşırılmıştı. Hatice kötü haber getirdiği için Muradilla'yı sevmez olmuştu. Kaşgar'da yaşarken bir gün cesaret edip "Bu arkadaşınız da az gelse, bakışı soğuk." demiş buna cevaben Alemgir öfkelenip "Gurbette köyümün köpeğini bile abi kardeş sayarım." demişti. Alemgir bu arkadaşından korkuyor muydu yoksa hürmet mi ediyordu? Hatice bunları aklına getirdi ve ama "Günahsız birisinin adını kötüye çıkarmayayım." diye düşüncelerini dile getirmedi.

14.AKIBET

Cihangir hastaneden çıktıktan sonra yaşanan olaylar.

Binbaşı oradan ayrıldıktan sonra Cihangir yerine yatamayıp ayağa kalktı, pencerenin önüne gitti. Direklerde lambalar yanıyordu. Etrafa daha karanlık çökmediği için lambalar loş bir şekilde görünüyordu. Kar taneleri zayıf olduğundan yere düşemiyor rüzgârda uçuyorlar. Hastane avlusu kimsesizdi. Ziyaretçiler gitmişti. Hemşireler akşam tedavisine henüz başlamıştı.

Cihangir'in gözü avluda olsa da bunları görmüyor, hissetmiyordu. Sanki Binbaşı onun gözünün önüne kurşungeçirmez kalın bir perde asmıştı. Cihangir bu perdenin arkasında neyin, kimin olduğunu görmek istiyordu. Binbaşı onun birden bire yumuşamasına sevindi. Salihov'un "İntikam alacaksa artık sıra ailene mi geldi?" sözünün tesir etmiş olabileceğini düşündü. Evet, doğru bu laftan Cihangir ürpermişti. Ama onun kalbinde bundan sonra bin fitne uyandığından habersizdi.

...Cihangir ağabeyinin cenazesini görür görmez “Kıyas Hak’tan gelirmiş.” diye düşünmüştü. O kaçmakta olan adamı uzaktan gördü, onu tanıyor gibi de oldu. Buna rağmen cinayeti üstlenmesinin üç nedeni vardı. Birincisi eser boyunca tekrar tekrar hatırlattığımız “Bu işi ben yapmalıydım.” Bu keskin düşünce, ikincisi “Zaten bana inanmazlar.” düşüncesi, üçüncüsü ise “Bu hayattan artık bıktım.” inancıydı. Bütün umudu olan intikam ona reva görülmeyince “Artık yaşamaya gerek yok.” kararını vermişti. Günler geçip olaylar değişip oğlunu görünce kendi fark etmediği halde günahlarına tövbe etmeye başladı ve yaşamayı ister hale geldi. Bu istek onu bu fitneye sürekledi. O özgürlük rüzgârını hissedince ağabeyinin katilini öldürmek istedi. Hapishanede yattığında bile bu arzu ortaya çıkardı, ancak taş duvarlar demir pencereler bu isteği bir anda bastırırdı. Şimdi taş duvarlar yok, demir parmaklıklar yok, fitneyi gerçekleştirmenin önündeki engelleri kalkmıştı. Şimdi her şey planı doğru kurmakla ilgiliydi. Plan dediği de kötü kadına benzeyen vefasız oldu. Cihangir otuz üç yıl boyunca abisiyle karşılaşma planının binbir türlüünü kurdu, sonunda ne oldu? Planların hiçbirisi de vefa etmedi. Son karşılaşmalarında Allah’ın nazarında günahlarından arınabilmek için son görüşmeye ağabeyinin bir melunla gelebileceğini hesaba katmış mıydı? Hayır, Damin’in evine gitmeden, onun tençesini açmadan, doğruca Daydidere’ye geldiğinde bu kargaşa yoktu.

Çınar tarafına doğru çıkarken aynı taraftan silah sesi duyunca Cihangir telaşlanarak adımlarını hızlandırdı ayağı kayınca yana yıkılıp düştü. Şimdi hastane penceresi yanında dururken bile kulağının altından kurşun atılmış gibi oldu. Titreyip etrafına baktı, dinledi ama etraf sakindi. Cezaevinde kaldığında bile iki üç kez sanki böyle kurşun sesi duymuş gibi olmuştu. O zaman bile kanlar içinde yatan abisi etrafta koşuşturan bir katil gözünün önüne gelmişti. O zaman bile düşünce düşünce işin içinden çıkamamıştı. Daydire’de sadece abi kardeşin görüşmesi gerekiyordu. Otuz üç yıl önce Allah daldaki tek yaprağı koparmayıp başlarına bu kadar felaketi getirmişti. Şimdi yaprağın kopması son kurşunun sıkılması gerekiyordu. Abisi bunu biliyordu. Bildiği halde neden arkadaşını getirdi? Kendisini korumak için mi yoksa Cihangir’i öldürmek için mi? Ağabeyi o zamanda ölümden korkuyordu. Yaşlılık çağında bile ölümden bu kadar korkuyor muymuş? Yanından getirdiği adam neden kendisini öldürdü?

Cihangir bu sorulara cevap bulmaktan acizdi. Bu dünyada zengin olmak için bile yalan, aldatma, kötülük olduğunu bilmiyor muydu? Biliyordu. Ancak kötülük sınırını netleştirmeye muktedir değildi. Babasını öldüren bu kötülüğün abisine musallat olduğunu daha bilmiyordu. Cihangir bir gün önce ağabey kardeşiyle arasındaki sorunu çözmek için Daydidere'ye gideceğini arkadaşına söylediğinden habersizdi. Alemgir ise o akşam düşünmeye dalmış olan arkadaşının aklından geçenleri bilmiyordu. Arkadaşı ise yarın gerçekleşecek abi kardeş sorunlarını değil, sonunda bulanacak altınları düşünüyordu. Muradilla, otuz yıldan fazla zaman boyunca bu aksak ile boşuna mı arkadaşlık etmişti?

Muradilla, 1920 yılında Zaferbek ile dağda dolaşırken onun altın dolu heybesini görmüştü, fakat bu heybeyi nereye saklandığını fark etmemişti. Zaferbek, Kızıllar tarafından pusuya düşürülüp şehit edildiğinde heybesi yanında yoktu. Zaferbek, Muhammedrıza'nın evinde geceleyip yola çıkmıştı. Yani heybe o civarda kalmıştı. Muradilla, Alemgir'i yurtdışına çıkmaya ikna edince bu heybeyi bulanacağını ümit etmişti. Alemgir'in serveti vardı, ama bu servet onun hedeflediğine uymuyordu. Cihangir'in bu tarafta kalmasından "Heybenin orada olduğunu." düşünürdü. Zaferbek'in heybesi konusundaki varsayımı biraz doğruydı. Sahiden de Zaferbek çantasını Muhammedrıza'ya bırakmıştı. Bir pay altını hizmet bedeli olarak ona vermişti. Baba payını çocuklarına dağıttı ve heybeyi Cihangir'e emanet etmişti.

Gündüz vakti gökyüzünün bağrında bin bir yıldızı gizlemesi gibi insan da bağrında sayısız sır gizlerdi. 5 Ekim'de Daydidere'ye doğru yola çıkan üç adamın birbirlerine ayan olmayan sırları ve amaçları vardı. Onlardan biri bu sırlarını mezara götürdü. Bir tanesi pusuya yatmış kedi gibi dikkatle fırsat kolluyordu. Üçüncüsü ise hastane penceresi yanında muammalar içerisinde takılıp kalmıştı. Sağ kalan iki adam plan yapıyordu, ama planların amacı öldürmektir. Biri ölümden korktuğu için plan yapmıştı, ikincisi intikam üzüntüsünde günahlarından kurtulmayı ümit edip öldürme planı yapmıştı.

Cihangir, Muradilla ile ağabeyinin sokağında karşı karşıya gelmişlerdi. İkili önce birbirlerini tanımamıştı. Beş veya on adım yürüyünce sanki anlaşılmış gibi geri dönüp birbirlerine baktılar. "Yaşıyor muymuş?" ikisinin de aklından bu soru geçti. İkisi de

geri dönüp karşı karşıya geldi. İlk olarak Muradilla selam verdi. Ortada otuz üç yıllık ayrılık değil, otuz üç yıllık şüphe vardı. Bu yüzden kucaklaşmadılar, soğuk bir şekilde selamlaştılar. “Ev yansa su söndürür, zaman yansa ne söndürür?” dedikleri gibi arada zaman yanıp bitmişti. Cihangir gülümsemeye çalışan gözlerde bir endişe gördü.

— Cihangir kardeşim Allah’a şükür yaşıyorsunuz. Şimdi Allah izin verirse kapalı kazan kapalı kalsın. Biz gurbette cezamızı çektik.

Cihangir şey demedi. Muradilla’nın “Kapalı kazan” derken neyi kastettiğini anlamamıştı.

Muradilla, “Köy heyetini vurduğunu, köyü ateşe verdiğini.” Cihangir’in de bildiğini sanarak yanılmıştı. Cihangir “Köy heyeti, başka köyün gençleri tarafından vuruldu.” diye duymuştu, ama o gençlerin kimliğini henüz bilmiyordu. Muradilla’nın sözünden sonra “Onlardan biri bu mu?” diye şüphelendi. Şimdi pencere yanında dururken bu şüpheyi hatırladı.

Binbaşı Salihov, Yolçıvoy’un evinde gerçeği aydınlatmak amacıyla sorguyu yaparken Cihangir de ihtiyaç duyduğu gerçeği ortaya çıkarmak için kendini sorguluyordu. Daydidere olayıyla ilgisi olan insanlar için bu gece kasvetli bir geceydi.

Ertesi gün Yolçıvoy:

— Babam sizi başkasına benzetmiş, ben kim olduğunuzu söyledim, diye açıklama yapıp Muradilla’yı tekrar hastaneye götürdü.

Muradilla genç adamın sözüne çok da inanmadı. “Cihangir beni iyi tanır, başkasına benzetmesi mümkün değil. Yolçıvoy beni kandırmak mı istiyor, yoksa sahiden mi beni ziyaret etti?” diye tereddütle yola çıktı. O, fitneden habersizdi, gönlünde herhangi bir şüphe yoktu. O koridorun girişinde eşiğe niçin ıslak bir bez serildiğini, eşiğin diğer tarafına kalın bir kâğıt konulduğunu fark etmemişti. Cihangir’in yattığı odaya girince üstünde ayak izinin olduğu kalın kâğıdın hemen yerden kaldırıldığını bilmiyordu. Cihangir’in damarını tutup kalbinin endişe ile attığını söyleyip hastane başhekiminin teşhisini doğruladı:

— Eğer izin verirseniz iğne ile tedavi edeyim, önerisinde bulundu.

— Bugün hastaya izin veriyoruz. Evinde tedavi edersiniz. Burada yaparsanız bize laf gelir, dedi başhekim.

Bu teklif Muradilla'nın arzuladığı şeydi. Koridora çıktıklarında o, başhekimi kenara çekti.

— Durumu o kadar umut verici değil ama yine de deneyeceğim, dedi.

Muradilla gidince başhekim odasına dönüp Salihov'a onun söylediklerini anlattı.

— Dikkatli olun hasta söylediği kadar ağır değil onun uyarısında bir sır var gibi görünüyor, dedi.

— Bunu biliyoruz, dedi Salihov. Hastaya izin verin.

Salihov'un dediği gibi Cihangir'e akşam izin verildi. Gece kar taneleriyle oynayan rüzgâr dinmiş, hava açıktı, yerimden ayrılmam diye inat etmekte olan güzle “Başka seçeneğim yok, yakında kar boranlarımla hücum edeceğim.” diye tehdit eden kışla arasında barışçıl müzekkereye başlamıştı.

Birkaç gece hapisshanedeki nemli, pis kokulu havayı sonra hastanedeki ilaç kokusunu teneffüs ederek sokağa çıktı ve derin derin nefes aldı. Şarabın lezzetini şarhoş bilir, uyanıklara bundan ne fayda var, dendiği gibi özgürlükte bir kerecik derin nefes almanın lezzetini Cihangir'e sormak gereksizdi. Özellikle şimdi özgürlükten mahrumum diyip cinayeti üstlenerek hapse giren bir adam için temiz havada nefes almak yeniden dünyaya gelmek gibiydi. Onun acelesi yoktu. Eski şehir halk pazarı yanındaki hamama girip rahatladı. Sonra çayhaneye gidip çay içti. Sanki Allah onu “Son kez özgürlük lezzetinden hamam, çayhane gibi mucizelerden zevk aldırıp sonra canını acımadan teslim edeceksin.” şartıyla hapisten çıkardı.

Cihangir yola giderken özellikle hamama girerken takip edildiğine emin oldu Şu anda da kapının yanındaki oturakta oturan iki gencin gözleri etrafı izliyor “Öylesine serbest

bırakmamışlar. Beni yem olarak kullanmak istiyorlar. Ben mi onlara bunu yakalayıp vereceğim? Hayır, yanıyorsunuz efendiler. Kendi pişirdiğim çorbayı kendim içeceğim.” düşüncesiyle Cihangir çayhaneden çıktı. Evine gidip Damin’i gördü ve “Binbaşının söylediği gerçek mi?” diye düşündü.

— Seni polise mi çalışıyorsun, diye sordu arkadaşı ile selamlaştıktan sonra.

— Hapisten o çıktığın için mi yoksa acı biber çiğnediğin için mi bu kadar zehirli dilin, dedi gönlü kırılarak Damin.

— Arkama bir adam taktılar, seni boşa çağırmamışlar?

— Evet, hatta alıp getirdiler. Nasıl bir görev verildi?

— Arkadaşınız hasta üç dört gün dert ortağı olun. Sonra köyüne götürün, dedi inansan da inanmasan da gerçek bu.

— Ağabey tanımışsın, Muradilla’yı tanımışsın. Şimdi beni gözlüyorsun. Kaçarsam gidip söyleyeceksin. Muradilla beni öldürmek isterse göğsünü kalkan yaparsın. Senin görevin bu bil bunu.

— Tekrar kötü bir söz söylersen çuvalımı alıp giderim. Ben sana üzümlere seni özleyerek geliyorum sen kalbimi kırıyorsun.

Cihangir biraz abarttığını anlayınca “Bu biçarenin suçu ne?” diyip onu kucakladı. Yüzüne yüzünü koydu.

— Ben derdimi senden başka kime anlatayım, diye fısıldadı.

Damin evi temizleyip ocağı yakmıştı. Tencereye bir parça et koyup kaynatmış. Orta sehpayı örtü serip getirdiği şeker, kuruyemiş iki tane ekmek ve bir çaydanlık çay koymuş sanki. Ev misafir bekleyen bir izlenime sahipti. Bunu görünce Cihangir’in boğazına bir şey düğümlendi. Çünkü uzun zamandır kimse onu bir somun ekmekle dahi misafir etmemişti. Cihangir uzatılan bir kâse çayı içip yerinden kalktı ve askıdan

seccadeyi alıp namaz kılmaya başladı. Damin ise ona bakarak hayale daldı. “Cihangir ne kadar delikanlıydı. Dağı yıkacak gücü vardı. Kimse ona tek kelime edemezdi. Ya şimdi mümin bir adama dönüşmüş. Bu hapishane ve yokluklar onu ezmiş. Uzun süre köle olan bir kişi elindeki zinciri sevmeye başlar, derler. Doğru olsa gerek.” Arkadaşına bakıp hayale dalan Damin yanlış sonuca varmıştı. Doğru Cihangir’in eski gözü pekliği yoktu, doğru Cihangir hayat denen sözde görünmez duvara çok kez başını vurup azap çekti. O ibadetlerini eksiksiz tamamlıyor. Ama bu kalbindeki fırtına su birikintisine dönüştü anlamına gelmez. Hayat onu maskara edip, ezip çiğnediği halde bu fırtınayı zamanında dizginlemeyi de öğretti. O eskiden de ibadetini aksatmazdı. Ama Zakir Hocayla sohbet ettikten sonra onun kaderini de görünce bu cefalardan kurtaracak olanın sadece Allah olduğunu bilip bütün varlığını ona adadı. “Bu dünyada bizim sevdiğimiz her şey aldattıcı, bizi terk edecek sadece Yaradan’a olan sevgi gerçektir.” Zakir Hoca’nın söylediği bu öğreti onun içine işledi. “Bu sevgim karşılığında Allah beni amacıma ulaştırdı.” diye inanıyordu kesinlikle. Hatta abisi başka adam eliyle öldüğünde bile bu sevgiden vazgeçmedi. Şimdi yine Allah’a dönüp maksadını açıklıyor, ondan medet umuyordu. Namazdan sonra da Cihangir uzun süre hareketsiz oturdu. O hayalen fena¹⁹⁶ caddesi üzerinden beka¹⁹⁷ çölüne geçmiş ruhlara esir olmuştu. Damin onu rahatsız etmemek için sessizce oturdu. Sonunda sabırsızlanıp hafifçe öksürdü. Bu hafif öksürük Cihangir’i bu dünyaya döndürdü. Dua edip elini yüzüne sürdükten sonra yerinden kalktı.

Haşlama çorbayı yedikten sonra Cihangir, arkadaşından bir soru bekledi. Daydidere’deki olayı, hapishanede olanları sorar diye düşündü. Ama Damin bu konuda ağzını açmadı. Onun başka konudaki sözleri de Cihangir’e “Kırkbel’e çıkıp vedalaşman bir başkaydı ya” diyen kinayeli ses kulağında yankılanıyor gibiydi. Cihangir buna daha fazla dayanamayıp açıklamaya başladı.

¹⁹⁶Yok olma, yokluk, geçip gitme. Ölümlüğü ifade eder ve bekanın zıddıdır. Varlığın geçici olması fenâ’nın rüzgâra, sele benzetilmesine neden olmuştur. Tasavvufta anlatımı fenafillâhtır. (İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, İstanbul, Kapı Yayınları, 2008, s.151.)

¹⁹⁷ Devam, evvelki hal üzerinde kalma. Fena (yokluk) zıddı olarak kullanılır. Divan şiirinde varlığın geçiciliğini anlatmak için fena ile birlikte kullanılır. (İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, İstanbul, Kapı Yayınları, 2008, s.63.)

— Ben bir daha görüşmeyeceğiz, diye düşünmüştüm. Ölümü çağırırsan gelmezmiş, güle oynaya yaşayacağım dediğinde aniden geliyor olmalı.

— İnsan yüz yıl yaşasa da bin yıl yaşasa da ölecek fakat o günün ne zaman geleceğini bilmez. Ömrümüzün sonuna kadar yaşamaya devam edelim.

Cihangir bunu duyduğunda hocasının sık sık tekrarladığı bir beyiti hatırladı.

“Agar sad sol moni var yoke ro’z ,/ Biboyad raft azin koxi dilafro’z.”

Damin Farsçayı bilmiyordu.

— Özbekçe söyle, dedi o.

— Özbekçesi senin söylediğin söze benzer. “Eğer yüz yıl da yaşasan sadece bir gün de yaşasan bu eğlenceli saraydan gitmen gerekecek.

— Evet, maalesef, gitme zamanımız yaklaşıyor. Ben öleceğim için üzülüyorum. Arzum başka havada kuşun, suda balığın hayatta ise bizim izimiz yok. Buna üzülüyorum.

Cihangir sessiz kaldı. Sonra arkadaşını üzmeyecek bir ses tonuyla:

— Damin ben eser bırakacağım. Allah’a şükür oğlum ve torunlarım var.

— Biliyorum, bunun için daha uzun yaşamalısın.

— Sen üzülme. İnsanların yüreğine iyilik tohumu ektin. Senin eserin bu. İnsanı tüm iyi ve kötü işleri bir gölge gibi peşinden takip eder. Senin iyi işlerin çoktur. Benim kimseye iyilik yapacak vaktim olmadı. Benim teessüf edersem yeridir.

— Sen Hatice’yi boşamışsın, tekrar şimdi nikâhına al.

Cihangir hemen cevap vermedi. O arkadaşına gönlündeki dileğini aşikâr edemiyordu. Bu dileğin evliliğe izin vermediğini açıklamaya cesaret edemiyordu.

— Çok düşünme. Şeriat müsaade eder, dedi Damin.

— Şeriat müsaade etmesine eder, ama diyerek Cihangir aklına gelen bu bahaneye sevindi. İddet gibi kurallar var.

— İddet ne oluyor?

— Dul kadın kocasının ölümünden sonra yüz otuz gün beklemelidir. O zamana kadar ben ona namahremim.

Damin dizlerini vurdu. Gece yarısına kadar iki arkadaş geçmişi yâd ettiler. Damin sabah uyandığında Cihangir tesbih çekiyordu. Daha yeni sabah olmuş, gece bitmiş olsa da serinliği hala etkiliydi. Sokak tarafından bir bileyci sesi ve bileycinin

— Bıçak biliyorum, diyen sesi duyuldu.

— Ne kadar da erkenden geliyor bileycin, dedi Damin ayağına meshini giyerken.

— Bu bileyci saf değil. Bıçak bahane beni gözetliyor olabilir.

Damin onun söylediğine inanmadı. Sokak kapısını açıp baktı. Bileyci orta yaşlı biriydi, eli meşguldü, gözleri de her yeri görüyordu.

Kahvaltı yaparlarken kapıda önce Yolçıvoy sonra Muradilla göründü. Cihangir onun kesinlikle geleceğini biliyordu. Ama bu kadar çabuk geleceğini düşünmemişti. Onlar bir kâse çay içince Muradilla konuya girdi.

— Dün arkadaşınızı hastanede ziyaret etmiştim. İzin verirse bugün tedaviye başlayayım, dedi Damin'e bakarak. Hastalığın gelmesi kolaydır. Gitmesi zordur, derler.

— Damin bu kişi Çin'den gelen doktor. Seni de muayene edecekler, dedi Cihangir şaşkın arkadaşına.

— Çinli mi diyorsun? Azizim ben sizi birine benzetiyorum. Tepebel’li Muradilla abi değil misiniz?

Muradilla gülümsedi.

— Hafızan kuvvetliymiş. O benim.

— Ben sizi tanıyamadım.

— Biz o zamanlar çıplak ayaklı bıyıkları yeni terlemiş çocuktuk. Görmüşseniz de bizim gibi yamalı kıyafetlilere aldırış etmemişsinizdir. At binerdiniz, rahmetli Alemgir ağabeyle arkadaşlık ederdiniz.

— Her şeyi biliyorsunuz. Rızkım ordaymış. Çin’e gidip orda doktorluk öğrendim. Lütfen elinizi verin. Bir bakalım, aaa, midenize yemek iyi değilmiş.

Cihangir, Muradilla’yı göz ucuyla takip edip konuyu saptırmada ne kadar usta olduğunu kabul etti. Damin ise derdine derman bulacak doktoru görmekten memnundu. Binbaşı Salihov’un araştırmaya gittiğinde gönlünde uyanan şüpheyi unutmak üzereydi.

— Bacağım çok ağrıyor abi, diyip kederlenmeye başladığında Cihangir onun sözünü kesti.

— Damin, doktor abin seninle beni tedavi etmek için geldiler. Siz Yolçıvoy’la avluya çıkıp biraz sohbet edin benim ona söyleyeceklerim var.

Damin de Yolçıvoy da bu karara şaşırıp Cihangir’e baktı. İkisinin de bakışında şaşkınlıkla birlikte endişe de vardı.

— İki çift lafımız var konuşacak müsaade edin.

Onlar isteksizce çıktılar. Kapıyı kapattılar ama uzaklaşmadılar.

— Ağabey niçin öldürdünüz?

Doğrudan ona bakarak sordu Cihangir. Bu soruyla kafası karışır diye düşündü. Muradilla bu soruyu önceden beklediği için soğukkanlılığını korudu.

— Abiniz rahmetli aptallık etti.

— Sizi buraya getirmekteki amacı beni öldürmek miydi?

— Tövbe estağfurullah. Bir Müslüman kardeşinin canına kast eder mi? Abiniz sizi insaflı olmaya davet ediyordu.

— Peki siz?

— Geçmiş kurcalamayın hiçbir şey ortaya çıkmasın.

— İyi peki kurcalamayacağım ne diye oğlumun peşinde dolaşıyorsunuz?

— Yolçıvoy seni tedavi etmem için yalvardı.

— Doğruyu söyleyin.

— Doğruyu mu söyleyeyim.

— Sizi öldürmek istemiyorum. Peşine adam takılmış biliyorum. Ben sizi de oğlunuzu da torunlarınızı da öldürmek istemiyorum. “Onları öldürebilirim de lakin öldürmeyeceğim.” manasında iğneleyici bir şekilde söylenen sonraki söz Cihangir’i tetiklendirdi.

— Ne istiyorsunuz, dedi keskin bir sesle.

— Sözümlü düşünün ben sizi de oğlunuzu da torunlarınızı da öldürmek istemiyorum.

— Ne istiyorsunuz söyleyin, diyorum.

— Babanız rahmetliden kalan zenginlik size artık lazım değil. Benim ise çocuk çocuğum çoktur. Gurbette eziyet çekmiş bir insanım.

— Sadece bu mu?

— Evet, sadece bu sizinle her zaman abi kardeş olacağız. Torunlarınızın mürüvvetini görürsünüz inşallah.

— İnşallah.

Cihangir böyle diyip ona baktı. Onu burada boğmayı bile düşündü. Şimdi saldırırsa şüphesiz ilk olarak oğlu içeri girer. Sonra sokaktaki bıçak bileycisi. Hedefine ulaşamaz. “Bu melun hile yapıyor benim de hile yapmam gerek” diye düşündü.

— Yarın sabah Daydidere’de görüşelim, dedi bakışını Muradilla’dan ayırmadan. Muradilla Daydidere’yi duyunca hafifçe ürperdi.

— Orada ne yapacağız?

— Hazine orada. İstiyorsanız geleceksiniz. Ama peşinize kimseyi takmayın.

— Siz de öyle yapın.

Cihangir ondaki sakinliğe hayır yüzüzlüğe gitgide daha çok şaşırdı. “Allah’ın mert kulu bir somun ekmeğin yarısını kendisi yese, kalan yarısını dervişlere verir. Bunlar ise bir ülkeyi ele geçirdiği halde bir diğerini de ele geçirme derdine düşen padişaha benziyor. Abimle de belki bu zenginliği paylaşamamışlardır.”

— Şah Cemşid “Dünyayı mertlik ve güçle aldık ama yanımızda mezara götüremedik.” demiş. Siz zenginliğe doymazmısınız.

— Kardeşim ben de zenginliği mezara götüremem. Söyledim ya çocuklarım çok.

— Anladık ortada çocukların var.

Bu söz ile Cihangir Muradilla’nın çocuklarının rehin olduğunu ima etti. Muradilla bunu tehdit olarak algılasa da içinde endişe uyanmadı. Dua edip elini yüzüne sürdü ve yerinden kalktı.

Muradilla çıkar çıkmaz kapıda Yolçıvoy göründü.

— Amcanıza uğurlayın, annenize duamı iletin. Çocukları benim için öpün. Biz Damin abinizle Kırkbel'e gideceğiz. Beni arama zahmetine girmeyin.

Bu sözü Damin de duydu. Yolçıvoy gidince arkadaşına sordu.

— Ne konuştunuz?

— Sana söylenecek bir şey değil.

— Kırkbel'e niçin gideceksin.

— Sizinkine misafirliğe.

— Derdin Daydidere yine?

— Daydidere... Eee, ahmak kafam. Yolçıvoy'a söylemeyi unutmuşum. Şehirdeki evi satıp köye göçmesini Daydidere'ye bahçe yapmasını söylemek istiyordum. O çınarın altına bir çayhane açsam, diye niyetlenmişim. Yolçıvoy üstesinden gelir ne dersin?

Damin onun kötü bir şeyler çevirdiğini hissetti. Onlar yola çıkmak üzereyken zayıf beli bükük bir adam kapıda belirdi.

— Çok şükür evdeymişsiniz, dedi o Cihangir'e sarılıp. Üç dört kez geldim. Komşularınıza sordum, onlar da bilmiyordu. Her şey yolunda mı?

— Her şey yolunda biraz rahatsızlandım.

— Allah korusun. Ben sizi yoldan alıkoydum galiba? diyerek O oturup dua edip meramını anlattı. Dilsiz vefat etti. Dün yedisi bile oldu. Cihangir fısıltıyla dua edip elini yüzüne sürdü ve sustu.

Dilsizin ismini bilmiyorlardı. 1950 yılının yazında madende kömür kazarken bir grup mahkûmla Dilsiz ve bu kişi -Şaymardan- gelmişlerdi. Şaymardan baştan çok ağlardı.

Kederinden şikâyet ederdi. 1941 yılında savaşa çağırıldığında köyden götürülen genç delikanlıların ellerine tüfekte verilip savaştırıldıklarını daha savaşa girmeden tek kurşun atmadan esir düştüklerini tekrar tekrar üzümlere anlatırdı. Başkaları dört yıl savaşıırken kendisi dört yıl Alman kampında eziyet çekmiş. Sonra eve dönüp evlenip insanlar arasına karıştığı sırada hapsedilmiş, buraya sürülmüştü. O, Cihangir'in başına gelenleri bilmiyordu. Bu yüzden kendisinden en bedbaht adam diye bahsederdi. Şaymandar ile birlikte gelen Dilsiz gözleri beklenti içinde bakarak bir şey söylemek isterdi ama derdini anlatamazdı. Kebapçıya yardım eden bu adam kebabı Stalin resmi olan bir gazeteye sarıp vermenin suç olduğunu¹⁹⁸ nereden bilsin? Cihangir onu nasıl edeceğini bilmiyordu. Fakat Cihangir, dilsizin gözlerinde yaş görünce omuzlarını okşardı.

... Bu ezilmiş adam vefat etmiş. Cihangir ölümü beklerken Azrail dilsizin yanındaymış meğer.

— Kanaat sabır ede ede gideceğimiz belliymiş, dedi Şaymandar derin bir oh çekerek. Sonra Damin'e şöyle dedi abi haksız yere çok çektik, dedi.

— Abiniz de çok eziyet çekti, dedi Cihangir. Siz esir düştüğünüz için hapsedildiniz. Bu kişi ise sırf kitap okuduğu için hapsedilmiş.

— Ya, Allah'ım nice kederler gördük, adalet kalmamış dünyada.

— Adalet var, dedi Damin. Ama adalet dedikleri şey her zaman güce hizmet etmiştir. İçerdeki yaralar yüzeye çıktı. Bunları öğreniyoruz. Bilgin dediğimiz takılıp peşinden giden halk da takılıp düşmüş. Sabır dediniz. Sabır deve de var. Devenin sabrı bitip öfkesi uyansa mezbahaneye gönderilir. Ya, insanın sabrı biterse ne olacak?

— Doğru diyorsunuz abi eksik olmayın. Artık ben gideyim. Sizleri yoldan alıkoydum. Dilsizin yirmisine birlikte gidelim. Ben de gideyim.

¹⁹⁸ Şahsa sığmış.

Şaymardan gidince Cihangir kapıyı kilitledi. Damin’le birlikte yola çıktı. Kırkbel’e yaklaştıklarında Cihangir Ejderkaya’ya döndü. Mezarlığa gidip kar üstünde diz çöktü. Yukarıda bulunan Ejder’in üç başı beyaz kalpak giymişti. Aşağıda tümsek kabirlerin üzerini kar örtmüştü. Cihangir dua etti. Her geldiğinde annesi ve babası ile hayalen sohbet ederdi. Bu sefer de geleneği bozmadı. “Baba ağabey kucağınıza aldınız, onu affettiniz mi?”

— ...

— Benden razı mısınız? Beni bağışlar mısınız?

Bu iki soruyu peş peşe tekrarladı ama cevap alamadı. Cihangir Damin’in evine dönünce onunla neredeyse hiç konuşmadı. Ertesi gün kahvaltıda sonra dua edip arkadaşından bir ricada bulundu.

— Damin her şey için hakkını helal et.

— Cihan aklını başına topla ne yapacaksın? Bana söyle. Muraddilla gelecek mi Daydidere’ye?

— Damin can arkadaşım bir şey sorma. Bir yere ayrılmadan evinde otur. Akşama kadar dönmezsem polise haber ver. Ayrıca söyleyeceklerimi Yolçıvoy’a ulaştır. Daydidere’deki çınardan kibleye doğru elli adım yürüsün ve orayı kazsın. Dedesinin emaneti orada saklıdır.

— Cihangir.

— Biz kimseye kötülüğü reva görmedik. Arkadaşlığımıza ihanet etmedik buna şükür, diyip Cihangir Damin’le vedalaştı.

Daydidere’de kimse yoktu. Çınar da tepeliklerde bulunan irili ufaklı kayalar da kayaların üzerini taçlandıran alıçlar da sessizdi. Cihangir çınara yaklaşıp etrafa dikkatle baktı. Bembeyaz kardan gözleri kamaştı. Kimselerin olmadığına emin olduktan sonra ağaçtan doğuya doğru gidip bacağına kınından çıkardı. Ayağıyla karı geri açıp yeri kazmaya başladı. Cihangir abisiyle buluşmadan önce buraya gelip

babasından kalan emanetin büyük bir kısmını elli adım öteye daha derin bir çukur kazıp gömmüştü. Orayı diz boyu kazınca bıçağa bir bez takıldı. Cihangir bez bohçayı yavaşca alıp onu açtı. Bohçadaki tabancayı koluyla sildi. Şarjörünü çıkardı. Tabancanın içinde tek bir mermi bırakıp çukura attı. Sonra çukuru aslına uygun gömdü. Üstüne kar serpti.

O zaman zaman etrafına bakıyordu. Ne kadar dikkatle bakarsa baksın uzakta bir kayanın ardında Salihov, Ramazanov ve diğer üç gencin dürbünle onu izlediğini fark etmiyor. Salihov, Cihangir'in Kırkbel tarafına gittiği anda onun niyetini anlamıştı. Sabah erkenden adamlarıyla Daydidere'ye gelip tıpkı kurt gibi çınarın bulunduğu tepeyi dolanıp geçmişlerdi. Dolayısıyla etrafta insan ayak izi yoktu. O tabancayı aldığı anda Salihov'un teyakkuza geçti. Kurşunları çıkarıp döktüğünde ise "sadece korkutmak istiyor galiba" diye düşündü.

Sabah Cihangir'in ayak izlerinin yanında bir ayak izi daha belirdi. Muradilla yavaş yavaş çınar tarafına tırmanmaya başladı.

Cihangir sağ elini koynunda tutup kıpırdamadan duruyordu. Muradilla gözünü ondan ayırmadan her seferinde bir adım daha yaklaşıyordu. Onun sağ eli paltosunun cebindeydi. Cihangir yanlış bir harekette bulanacak olursa tabancasını çıkarıp vurmaya hazırды. Aralarındaki mesafe üç adım kaldığında Cihangir geri çekildi. Koynundan bıçak çıkarıp yere sapladı.

— Hazine burada, dedi Muradilla'ya bakarak.

Muradilla bir bıçağa bir de Cihangir'e bakıp ne yapacağını bilmeyip tereddütte kaldı.

— Kendin kaz, dedi.

— Ben köle değilim. Kimseye hizmet etmeye alışık değilim.

— Kaz diyorum, diyip Muradilla tabancasını çıkardı.

— Beni tehdit etmeyin. Ben görevimi yaptım. Hazinenin yerini gösterdim.

— Kazmazsan acımam, abinin peşinden gidersin. Orada... Torunların var değil mi?

Cihangir karı ayağıyla açıp kazmaya başladı. “Abisinden daha akıllı.” diye düşündü Muradilla onun çevik hareketlerini izlerken. Ağabeyi aptaldı, aptallığı yüzünden öldü.”

Cihangir yeri kazıyor ve sık sık Muradilla’ya bakıyordu. “Alemgir de tahminen buradalardaydı, diye düşündü Muradilla. Demek bildiği halde söylemedi.”

Muradilla tepeden aşağı indiğinde Alemgir gerçekten de orada duruyordu. Muradilla’yı görünce korktu.

— Muraddilla niçin geldin?

— Seni korumaya geldim, dedi Muradilla gülümseyerek.

— Gelmen iyi olmadı geri dön, Cihangir görmesin.

— Görürse görsün.

— Muraddilla sen bizim işimize karışma.

— Şimdi şöyle yapacağız Alemgir: Sen tilkiysen ben tilkinin kuyruğuyum. Yaptıklarınızı biliyorum beni de görmeniz gerek payıma düşeni vereceksiniz. Dörtte üçü benim. Yoksa ben kardeşine senin karının ve oğlunun kim olduğunu söyleyeceğim.

— Söyleyemezsin.

— Söylerim bu işler elimden gelir.

— Öyle mi... O zaman köyü kimin ateşe verdiğini, Köy meclisini kimin vurduğunu da söylerim.

— Sen adam değilsin, domuzsun Alemgir. Eskiye kurcalamak domuz işidir.

— Sen ise iblissin.

Bu şekilde başlayan kavganın sonunda Alemgir cebinden bıçak, Muradilla tabanca çıkardı. Tabanca karşısında bıçağın aciz kalması kesindir... “O zaman neden korkup kaçtım? O zaman her şey olabilir miydi?” Muradilla bu soruyu daha önce de kendisine sormuştu. Şimdi de aynı soruyu tekrarlıyordu “Hallolabilir miydi?” sorusunu. Cihangir doğrulup Muradilla’ya şöyle dedi.

— Yeter.

— Heybeyi çıkar.

— Lazımsa çıkar, ben gidiyorum.

— Dur, heybeyi çıkar diyorum.

Cihangir Muradilla’ya öfkeyle baktı. Sonra eğilip bohçadaki altınlardan bir avuç alıp ona fırlattı.

— Al, doy iblis.

Muradilla onun sözlerine aldırış etmedi. Saçılan altın paralara aç gözlülükle baktı ve koşarak gidip çukurun kenarında eğildi.

Cihangir koynuna elini sokup bir kurşunu kalan tabancayı çıkardı, o anda Salihov ve arkadaşları çınara yaklaşmıştı.

HATİME

Kıssayı burada noktalıyorum. Buraya kadar benimle hem fikir, hem nefes ve hem dert ortağı olduğunuz¹⁹⁹ için size minnettarım.

Bu buluşmadaki son sözüm: “Taşkent’in doğusunda bulunan bir zamanlar ıssız olan Daydidere’de gövdesi yakılıp oyulmuş yaşlı çınarın altında bir çayhane var.

¹⁹⁹ Aynı anı paylaştığınız için anlamında kullanılmaktadır.

“Yolçıvoy’un çayhanesi nerededir?” diye sorarsanız genci yaşlısı yol gösterir. İşte o çayhanede oturup bu şaşırtıcı hikâyeleri dinledikten sonra bende söz konusu eseri yazma fikri uyandı. Eğer beyanıma inanmazsanız. Daydidere’ye gidin, kendi kulağınızla dinleyin.”

Vesselam, sizinle tekrar görüşmek ümidiyle vedalaşıyorum.

5. SONUÇ

Tahir Malik, Bağımsızlık Dönemi Özbek Edebiyatı'nın güçlü kalemlerindenidir. Eserlerinde millî tarihin, millî kültürün, millî hatıraların tahrip edildiği yılları, Sovyet yönetiminin yakın tarihte insanlara yaşattığı acıları, rejim baskısından dolayı insanların içine düştüğü bunalımları konu edinmiştir. Yazar “So'ngg'i O'q/Sonuncu Kurşun” adlı kıssasının temasını 1922-1957 yılları arasındaki otuz beş yıllık süreçte yaşanan: Kızıl Terör, repressiya, kolhozlaştırma, kulak ve unsur ilan edilme, katağanlık, sürgün, II. Dünya Savaşı gibi tarihsel olaylar oluşturmaktadır. Tahir Malik bu eserde Sovyetlerde rejiminin insanlara yaşattığı sıkıntıları, çektirdiği çileleri anlatırken bu insanların iç dünyalarını ve psikolojilerini de yansıtmaya çalışmıştır.

Tahir Malik “Sonuncu Kurşun” kıssasını polisiye kurgu ile oluşturmuştur. Sıddık Şerifov adlı karakterin cinayetinin araştırıldığı olay örgüsünde okurun merak duygusu son bölüme kadar canlı tutulmuştur. Yazarın poliseye kurguya dâhil ettiği tarihi olaylar yakın geçmişteki Sovyet zulmü hakkında okuru bilgilendirmektedir. Eserde hâkim bakış açısı tekniği kullanılmıştır. Yazarkıssada diyalog, iç monolog, iç çözümleme, bilinç akışı gibi tekniklerin yanı sıra zamanda geriye dönüş, ileriye sıçrama tekniklerine de başvurmuştur. Yazarın kıssada bahsettiği zaman, gerçek zamandır. Bu zaman tarih olarak doğrudan geçmektedir. Tahir Malik, kıssanın olay örgüsünde hâkim bakış açısının sunduğu özgürlüğü kullanarak anlatımın kurgusunda sık sık araya girmiş ve kendi varlığını doğrudan okuyucuya hissettirmiştir. Yazarın bu tavrı eserde teknik bir kusur olsa da olay örgüsünü bağlamından koparmamıştır. Yazar, kıssada işlediği konuyla ilgili kendi duygu ve düşüncelerini çoğu zaman kahramanlar aracılığıyla okura aktarmıştır. Kıssada betimleme ve öyküleme anlatım biçimlerine başvurmuştur. Eser kahramanlarının ve eserdeki mekânlarının tasvirleri oldukça detaylıdır. Bu tasvirler karakterlere yüklenecek değerlerin ve mekânın kişi üzerinde yarattığı etkilerin okura geçmesini kolaylaştırmıştır. Yazarın eserde seçtiği üslubun sanatsal bir üslup değildir. Dolayısıyla kahramanlarını günlük yaşam diliyle konuşturmuştur, deyimlere ve atasözlerine yer vermiştir. Tahir Malik kıssada anlatımı zenginleştirmek için sık sık soru cümlelerine başvurmuştur. Yazar özellikle kahramanların ruhsal çözümlemelerinde ve karakterler arasında geçen diyaloglarda

soru cümlelerini kullanmıştır. Dinî hassasiyeti olan yazar halkı eğitme ve uyarma gayesini eserlerine de yansıtmıştır. “Sonuncu Kurşun” kıssasında dinî ifadeler, dualara ve hadislerle yer vermiştir. Tahir Malik, esere konu olayın, gerçek yaşamdan uyarlanmış bir vaka olduğuna dair bilgi metnin hatime bölümünde vermiştir.

Tahir Malik kıssanın anlatımında simgesel söylemlere de başvurmuştur. Tahir Malik, sistemin ezici yönüne, sistem yanlısı olup halkına sırt dönen insanlara dikkat çekerken açık bir eleştirel tutumdan kaçınarak metaforik yaklaşım sergilemektedir. Sovyet devri edebiyatının baskı ve sansür dönemi olması, yazarların eserlerinde kapalı bir eleştirel üslup kullanmasına neden olmuştur. Kıssa, 1990’da yayımlandığından dolayı yazar Sovyet rejiminin baskısına maruz kalmamak için anlatımda simgeselliği kullanmıştır. “Sonuncu Kurşun” kıssası simgesel anlamda okunduğunda farklı çıkarımlar yapmaya müsait olduğu görülmektedir. Tahir Malik metaforik anlatımında Türkistan Tarihi araştırmacı Komlev’e tarihine ve kültürüne sahip çıkmayan Özbekleri eleştirtmesi de önemli bir detaydır. Yazarın eserine kıssa yani uzun hikâye isimlendirmesini yapması eseri mukaddime bölümüyle başlatıp hatime bölümü ile bitirmesi gelenekselci bir yaklaşım sergilediğini göstermektedir. Yazarın sistemi eleştirmek için kullandığı isim sembolizasyonlarını dil ve üslup bölümünde detaylıca değinmiştir. Sovyetlerin Özbekistan’da uyguladığı baskı yönetimini eserine konu edinen yazar tepki çekmemek için sembolizasyonlar yapmıştır. Tahir Malik eserinde inandırıcılığı arttırmak için Madaminbek ve Abdullah Kadirî gibi tarihî ve edebî şahsiyetlere de yer vermiştir.

“Sonuncu Kurşun” kıssasında olaylar yüzeysel bir şekilde anlatılmamıştır. Tarihsel olayların kişilerin hayatına etkisi sebep sonuç ilişkisiyle verilmiştir. Cihangir Muhammedrızaoğlu adlı başkişinin anılarını yakın tarih gerçekleriyle harmanlayarak okura aktarılmıştır. 1922, 1938, 1947, 1957 yılları Cihangir’in farklı sebeplerle suçlanarak sürgün cezası aldığı yıllar Sovyetlerin baskılarını giderek arttırdığı dönemlerdir. 1922 Ekim Devrimi ile Çarlık Rusya yıkılmıştır. 1924 yılında SSCB kurulmuştur. Sovyet yönetimi Lenin ve Stalin dönemlerinde Türk dünyasında baskıcı uygulamalarını arttırmıştır. 1928-1931 yılları Sovyetler Birliği’nin kültür, sanat, edebiyat alanındaki stratejilerini belirleyerek kültürel devrim yaptığı yıllardır. Cihangir’in okuduğu medrese kültürel devrimden dolayı kapatılmıştır. 1936-1938 yılları “temizlik terörü” ile binlerce Türk idam ya da sürgün edilmiştir. 1939-1945

yılları arasında Rus ordusuna alınan yüz binlerce Türk soylu asker II. Dünya Savaşı'nda hayatını kaybetmiştir. Savaş sırasında Almanlara esir düşen bazı askerler savaş bitiminde kendi ülkelerinde hain olarak damgalanmıştır. Kıssada 1938 yılında Cihangir, Devrim karşıtları ile arkadaşlık yapmak suçlamasıyla ceza alarak sürgün edilmiştir. 1944 yılında ise Cihangir Almanlara esir düşmüştür. Alman esaretinde Türkistan Lejyonu'na katılmıştır. Kıssanın olay örgüsünde dikkat çeken unsurlar şunlardır: Rejim tarafından eserleri yasaklanan ve öldürülen Ceditçi aydınlar, yönetimin yasakladığı yazarların kitaplarını okuduğu için hapse atılanlar, Sovyet yönetiminin emriyle yakılan kitaplar. Basmacı Hareketi'ne katılan korbaşılar, Türkistan Tarihi araştırmacısı olduğu için ceza alan Rus asilzadesi, Almanya'da okuduğu için ceza alan öğrenciler, Stalin'in resmi olan bir gazeteye et sardığı için sürülen dilsiz bir adam. Malları ve mülkleri devlet tarafından müsaredere edilen köylüler, kulak ilan edilerek memleketlerinden sürülen insanlar ve bu insanların acıları eserin kurgusunda öne çıkmaktadır. Tahir Malik "Sonuncu Kurşun" eserinde sadece Sovyetlere değil yaşananları kabul eden halka da eleştirilerde bulunmaktadır. Eser incelemesinde seçilen "Kolhoz ve Kulak", "Dinî Kültürel Sovyetleştirme", "Toplumsal Şuurun Tahrip Edilmesi", "Savaş ve Esaret" başlıklı izleklerle 1922-1957 yılları arasındaki önemli tarihsel olaylar açılanmaktadır. Sonuç olarak yakın tarihte Özbek toplumunun yaşadıklarını kıssasıya konu edinen ve bu yaşananları okura duyurma çabasında olan yazar, tarihî gerçeklerle kişilerin fikir dünyasına ışık tutmaktadır.

KAYNAKLAR

Kitaplar

- Açık, F. (2012). *Özbek hikâyeciliği ve özbek edebiyatından seçme hikâyeler*. Ankara: Kurgan Edebiyat Yayınları.
- Aktaş, Ş. (2005). *Roman sanatı ve roman incelemesine giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Andican, A. (2003). *Cedidizm'den bağımsızlığa hariçte türkistan mücadelesi*. İstanbul: Emre Yayınları.
- Andican, A. (1996). *Değişim sürecinde türk dünyası*. İstanbul: Emre Yayınları.
- Atayman, V. (2003). *Varolmanın Acısı Schopenhaur Felsefesine Giriş*. İstanbul: Donkişot Yayınları.
- Aytür, Ü. (2009). *Henry james ve roman sanatı*. İstanbul: YapıKredi Yayınları.
- Baldıran, G. (2002). *Alain robbe-griller ve yeni roman*. Ankara: Çizgi kitabevi Yayınları.
- Bennigsen, A., & Quelquejay, L. C. (1981). *Stepte ezan sesleri*. (N. Uzel, çev.) İstanbul: İrfan Yayınevi.
- Berdibay, R. (1997) *Baykal'dan Balkan'a*, Ankara: Bilig Yayınları.
- Boynukara, H. (1997). *Bakış açısı ve anlatıcı*. İstanbul : Boğaziçi Yayınları.
- Buran, P. D. (2016). *Kurşunlanan türkoloji*. Ankara: Akçağ yayınları.
- Culler, J. (2007). *Yazın kuramı*. (H. Gür, çev.) Ankara: Dost Kitapevi Yayınları.
- Çelik, L. (2017). II. Dünya savaşı döneminde nazi almanyası tarafından kurulan türkistan lejyon ordusu'nun savaşa etkileri. Kara,A., Ferhatoğlu,F.ve Kul,Ö. (Ed.) içinde, *Doğumunun 100. Yılında baymirza hayit ve günümüzde türkistan araştırmaları uluslararası sempozyumu bildiri kitabı* (s. 177-201). İstanbul: Türk Dünyası Belediyeler Birliği (TDBB) Yayınları.
- Çetişli, İ. (2014). *Metin tahlillerine giriş-2*. Ankara: Akçağ Yayınları.

- Coşkun, M.V. (2014). *Özbek türkçesi grameri*: Türk Dil kurumu Yayınları.
- Devlet, N. (2011). *Millet ile sovyet arasında 1917 ekim devriminde rusya türklerinin varoluş mücadelesi*. İstanbul: Başlık Yayın Grubu.
- Durali, Y. (2011). *Roman sanatı ve toplum*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Forster, E. M. (1985). *Roman sanatı*. İstanbul: Adam Yayınları.
- Frankl, V. E. (2000). *İnsanın anlam arayışı*. (S. Budak, çev.) Ankara: Öteki Yayınevi.
- Fromm, E. (1997). *Yaşama sanatı*. (A. Arıtan, çev.) İstanbul: Arıtan Yayınevi.
- Gasset, O. Y. (2011). *İnsan ve herkes*. (N. G. Işık, Çev.) İstanbul: Metis Yayıncılık.
- Göka, Ş. (2001). *İnsan ve mekan*. İstanbul: Pınar Yayınları.
- Gündüz, S. (2003). *Öykü ve roman yazma sanatı*. İstanbul: Toroslu Kitaplığı.
- Hayit, D. B. (1975). *Türkistan Rusya ile Çin arasında*. Ankara: Otağ Yayınevi.
- İslâm Ansiklopedisi, (2020). Ankara: TDV.
- Kahhar, T. (1993). *Başlangıcından günümüze kadar türkiye dışındaki türk edebiyatları antolojisi nazım-nesir (Cilt 16)*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Karakaş, Ş. (2012). *Özbek edebiyatı yazıları*. Ankara: Kurgan Edebiyat Yayınları.
- Kocaoğlu, T. (2002). Rus ihtilalleri ve Türk halkları/sovyetler birliği'nin yayılma siyaseti (1905-1991). *Türkler ansiklopedisi (Cilt 18, s. 741-759)*. İçinde Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Komisyon. (2000-2005). *Özbekistan millî ansiklopedisi*. Taşkent: Devlet İlmî Neşriyatı.
- Komisyon. (2008). *Özbek tilining izahlı lügatı*. Taşkent: Devlet İlmî Neşriyatı.
- Korkmaz, R. (2007). *Romanda mekânın poetiği*. S. Eker, & A. K. İslam (Ed.) içinde, *Dil ve edebiyat yazıları (Mustafa İsen'e Armağan)* (s. 399-415). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Korkmaz, R., & Şahin, V. (2017). *Romanda mekân: romanda mekânın poetiği ve çözümlemeler*. Ankara: Akçağ Yayınları.

- Korkmaz, Ramazan, & Nakipler, N. D. (2009). *Toprak ana'da mekân-insan ilişkisi, cengiz aytmatov*. Ankara: T.C. kültür ve turizm bakanlığı Yayınları.
- Korkmaz, Ramazan (2002), “Romanda Dramatik Aksiyonu Sağlayan Değerlerin Görüntü Seviyeleri Üzerine Bazı Öneriler”, Scholarly Depth and Acuarly- Lars Johanson Armağanı, Ankara: Grafiker Yayınları.
- Kundera, M. (2009). *Roman sanatı*. (A. BORA, çev.) İstanbul: Can Yayınları.
- Malik, T. (1990). *So'nggi O'q*. LKCM Markaziy Komiteti Yosh Gvardiya Nashriyoti.
- Orwell, G. (2007). *Hayvan çiftliği*, (C. Üster, çev.) İstanbul:Can Yayınları.
- Ölçekçi, H. (2007). *Kazakistan'da sovyet insanı oluşturma süreci*. Ankara: Birlik Yayıncılık.
- Pala, İ. (2008). *Ansiklopedik divan şiiri sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Raxmatullayev, Sh. (2000). *O'zbek tiliniñ etimologik lug'ati*. Toshkent Universitet.
- Sazyek, H. (2015). *Roman terimleri sözlüğü*. Ankara: Hece Yayınları.
- Schopenhauer, A. (2009). *Yaşam bilgeliği üzerine*. (H. İlhan, çev.) Ankara: Alter Yayınları.
- Soljenitsın, A. (1974). *Gulag takım adaları 1918-196-56* (Cilt 1). (S. Taygan, çev.) İstanbul: Nebioğlu Yayınevi.
- Somay, B. (2007). *Bir şeyler eksik*. İstanbul : Metis Yayınları.
- Söylemez, O& Azap, S (Editörler). (2018). *Türk dünyası çağdaş edebiyatları el kitabı*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Stevick, P. (2010). *Roman teorisi*. (S. Kantarcıoğlu, çev.) Ankara: Akçağ Yayınları.
- Suvonqulova, X. (2014). *O'zbek xalq maqollari*: Adabiyot Uchqunlari Nashriyoti.
- Tekin, M. (2000). *Roman sanatı*. İstanbul: Ötügen Yayınları.
- Tekin, T. (2017). *Orhon yazıtları*. Ankara: BilgesuYayıncılık.
- Tzu, S. (2020). *Savaş sanatı*. İstanbul: Toptan Kitap.
- Üşenmez, E. (2013). *Yeni özbek edebiyatı*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Üşenmez, E. Boltabayev, S. Tuğlacı, G. (2016). *Özbekçe Türkçe sözlük*, İstanbul: Türk Dünyası Vakfı.

Yazır, E.M.H. (2008) *Kur'an-ı kerim*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Yıldırım, H. (2012). *Özbek türkçesi*. Ankara: Gazi Kitabevi.

Yoldaşev, İ. ÖZTÜRK, T. ÖZTÜRK, Y. (1998). *Özbek türk atasözleri ve deyimleri sözlüğü*. Taşkent. Öz-Silm Özbek-Türk Liseleri Genel Müdürlüğü.

Yuldashev, M. (2013). *Çağdaş türk edebiyatları-II*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.

Yusuf, B. (1993). *Özbekçe-türkçe ve türkçe-özbekçe sözlük*. Taşkent: Özbek-Remaksa.

Makaleler ve Tezler

Ateş, Ö. F. (2020). *Edebiyat ve ideoloji: 1917 sonrası sovyet edebiyatında kimlik yozlaşması-azerbaycan edebiyatı örneği*. [Doktora tezi]. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi.

Aydın, M. K. (2019). II. Dünya savaşı'nda türkistan lejyonu: kuruluşu, faaliyetleri ve türkiye'nin yaklaşımları. *Tarih Okulu Dergisi*, (XLI), 621-663.

Bars, M. E. (2014). Halk anlatılarında ölüm delili olarak “kanlı gömlek” motifinin kullanımı. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 9/9 Summer 2014, p. 259-270.

Çelebi, E. (2020). Sovyet rus kültür politikası ve türkistan asâr-ı atıkasının akıbeti. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 1542-1560.

Gündüz, A. (2005). 1917 Bolşevik ihtilâlinin türk dünyasındaki yansımaları. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(1), 1-12.

Halmet, M. (2018, Kasım). Türkistan muhtariyeti'nin yıkılışının 80. yıl dönümü münasebetiyle sovyet rusya'nın 1937-1938 yıllarında türkistanda uyguladığı "kızıl terör" ve sonuçları. *Atlas International Refereed Journal On Social Sciences*, 1413-1424.

Kafkasyalı, A. (2012). Bağımsızlıklarının 20. yılında kazakların istiklal mücadelesi tarihine bir bakış. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, XII (1).

Karakale, F.(2018).“Rus ayısı” kavramının ortaya çıkışı, *Artuklu İnsan ve Toplum Bilim Dergisi, Cilt-3, S.1, 35-45.*

Kholmatov, E. (2014). SSCB döneminde halk koşuklarında lenin ve komünizmin methedilmesi. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi,(XIV/2), 221-236.*

Kolbaşı, A. (2003). Türk dünyasında eğitimde usul-i cedit çerçevesinde gaspiralı ismail’in faaliyetleri. *Erciyes Aylık Fikir ve Sanat Dergisi, (312).*

Oktay, A. (1936). Türkistanın kültür ve tarihi eserlerigie suikasd. *Yaş Türkistan (82).*

Yüce, M. (2006). Kırgız türklerinin ulusal kimlik politikası. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, (162), 75-88.*

İnternet Kaynakları

URL-1 Tahir Malik <http://tohirmalik.uz/> (Erişim Tarihi 30.12.2022)

URL-2 Tahir Malik <https://ziyouz.uz/ozbek-nasri/tohir-malik>(Erişim Tarihi 30.12.2022)

URL-3 Tahir Malik <http://tohirmalik.uz/content/blogcategory/17/196>(Erişim Tarihi: 30.12.2022)

URL-4 Tahir Malik’in Nesir Türleri<https://e-adabiyot.uz/muallif/2>(Erişim Tarihi: 30.12.2022)

URL-5Kulak:[https://tr.wikipedia.org/wiki/Kulak_\(k%C3%B6yl%C3%BC\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/Kulak_(k%C3%B6yl%C3%BC))(Erişim Tarihi: 28.10.2022)

URL-6 Kolhoz ve Kulak: <https://www.ttk.gov.tr/wp-content/uploads/2022/04/53-ZuhraAltimisova.pdf> (Erişim Tarihi: 01.01.2023)

URL-7 Kolhoz ve Kulak:<http://kh-davron.uz/kutubxona/uzbek/tarix/umid-bekmuhammad-katta-terror-qanday-boshlangan-edi.html> (10.12.2022)

URL-8 Türkistan Lejyonu: https://tr.wikipedia.org/wiki/T%C3%BCrkistan_Lejyonu (Erişim Tarihi:30.11.2022)